

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

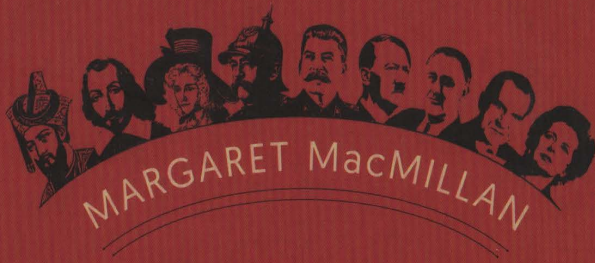
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MARGARET MacMILLAN

TARİHİN İNSANLARI

KİŞİLİKLER

ve

TARİHİN SEYRİ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

2

BASKI

Kanadalı tarih profesörü **Margaret MacMillan**, aralarında *Barişa Son Veren Savaş* ve *Bariş yapanlar - Dünyayı Değiştiren 6 Ay* gibi eserlerin de yer aldığı çok sayıda uluslararası çoksatarın yazarıdır. Hâlen Oxford ve Toronto Üniversitesi'nde tarih dersleri vermektedir.

TARİHİN İNSANLARI

Kişilikler ve Tarihin Seyri

Margaret MacMillan

Kolektif Kitap ~ 93

Tarihin İnsanları

Kişilikler ve Tarihin Seyri

Özgün Adı:

History's People: Personalities and the Past

© Margaret MacMillan, 2015 ~ © Kolektif Kitap, 2017

ISBN: 978-605-5029-66-1

Türkçesi: Özge Akkaya

Yayıma Hazırlayan: Eda Doğançay

Son Okuma: Bağış Bilir

Sayfa Düzeni: Kolektif Tasarım

Kapak Tasarımı: Deniz Akkol

2. Baskı, Şubat 2017, İstanbul

Sertifika No: 25574

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık

Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216

Topkapı, İstanbul - 0212 613 11 12

Sertifika No: 12491

kolektif. kitap, bilişim ve tasarım ltd. şti.

Caferağa Mah. Sarraf Ali Sok. Eren Apt. No: 26/1 - Kadıköy, İstanbul

www.kolektifkitap.com - info@kolektifkitap.com

T: 0216 337 05 18 - F: 0216 337 03 18

Bu kitabın hakları AnatoliaTelif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Yayıncının izni olmaksızın elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve iletilemez. Tüm hakları saklıdır.

TARİHİN İNSANLARI

Kişilikler ve Tarihin Seyri

Margaret MacMillan

Türkçesi: Özge Akkaya

*Bana tarihi nasıl anlatmam gerektiğini öğreten Ryerson,
Toronto ve Oxford Üniversitesi'ndeki öğrencilerime*

İçindekiler

1 ~ İkna ve Liderlik Sanatı	11
2 ~ Kibir	61
3 ~ Cesaret	105
4 ~ Merak	147
5 ~ Gözlemciler	181
Okumalar Üzerine Notlar	229
Kaynakça ve Ek Okumalar	231
İzinler	238
Teşekkür	239
Dizin	241

TARİHİ GENİŞ BİR ALANA KURULU dağınık bir ev olarak düşünmeyi seviyorum. Geride bıraktığımız yıllarda tarihçiler politik, ekonomik ve düşünsel tarihin kapsamını duyguları, davranışları, beğenileri ve önyargıları da içine alacak şekilde genişletti. (Bununla birlikte, yorucu olarak tanımlayabileceğim bir eğilim de geliştirdiler; tarihçiler kendilerine ve geçmişi “nasıl yarattıklarına” bakmaya başladı.) Bu tarih evinin sakinleri ikiye ayrılır: yüzyıllar bazında düşünenler ve tek bir âna odaklananlar. Bazı tarihçiler, insan toplumunda bin yıl önce gerçekleşmiş büyük değişimlerle ilgilenmeyi tercih ediyor. Avcılıktan tarıma geçiş veya kentlerin gelişimi gibi meselelere odaklanıyor; veya nüfus artışı, göçleri, ekonomik üretimi sayısal olarak çalışıyorlar. Ünlü Fransız tarihçi Fernand Braudel bir tarih araştırmasının asıl konusunun olayların görünür yüzeyinin ardına bakmak ve *longue durée* olarak adlandırdığı “uzun dönem” örüntülerini keşfetmek olduğunu öne sürer. İnsanlık tarihini ağır ağır akan bir nehre benzetir Braudel. Ve bu nehrin akışının, politika, savaş gibi geçici veya kısa ömürlü olaylardan çok –Braudel bunları “köpük” olarak tanımlardı– coğrafi ve çevresel ya da sosyal ve ekonomik etkenlerle belirlendiğini düşünürdü. Yaşamı tüm bunları açıklamaya yetmese de, Braudel’in II. Dünya Savaşı boyunca Almanya’da bir kampta savaş esiri olması belki de tesadüf değildi. Bu pencereden bakıldığında,

longue durée, tarih usul usul akarken Nazizmin kötü bir rüya misali yok olacağına dair bir umut aşlamış olmalıydı kendisine.

Ne var ki “kısa dönem”i öyle kolayca yok saymamız mümkün değil. Politikadaki, entelektüel akımlardaki, ideolojilerdeki veya dindeki ani geçişler ve fikirler elbette yadsınamayacak derecede önemlidir. Son yirmi yılda Hristiyanlık, Hinduizm, İslam gibi farklı dinlerde baş gösteren köktencililiğin nasıl bir hızla güçlendiğini düşünün. Tarihçiler doğrudan Fransız Devrimi’ne damga vuran Bastille baskını veya I. Dünya Savaşı’nın başlamasına neden olan Avusturya-Macaristan veliahtının Saraybosna’da öldürülmesi gibi büyük değişimlerin habercisi olan veya bu tür değişimleri tetikleyen kilit anlara bakarlar. Ama aynı zamanda önemsiz görünen bir olayı alıp koca bir çağa da ışık tutabilirler. Tıpkı Martin Guerre’in dönüşünü (bir sahtekardan karısını ve mal varlığını geri almak üzere köyüne dönmüştü) anlatarak 16. yüzyıl Fransa’sına ışık tutan Natalie Zemon Davis gibi.

“Kısa dönem”i yok sayamayacağımız gibi ister düşünür, ister sanatçı, ister girişimci, ister politik liderler olsun, bireylerin rolünü de göz ardı edemeyiz. 20. yüzyılın başlarında Albert Einstein atomun yapısını anlamamış olsaydı, İtilaf Devletleri II. Dünya Savaşı’nda atom bombası üretebilir miydi? Bir diğer soruysa elbette, Naziler Einstein ve diğer fizikçileri sürgüne göndermeseydi ve onlar da hizmetlerini İtilaf Devletleri’ne sunmasaydı Almanya neler yapabiliirdi? Atom bombası olmasaydı, İtilaf Devletleri’nin Japonya’yla olan savaşı bir yıl ya da daha da uzun bir süre devam ederdi. Peki ya dünya nükleer silahları hiç geliştirememiş olsaydı? 19. yüzyılda Avrupa, Sanayi Devrimi’nin getirdiği büyük değişimlerden geçerken, Karl Marx bir bağlama oturmaksızın ortalıkta dolanan politik, ekonomik ve toplumsal fikirleri alıp bunları tutarlı ve anlaşılabilir o ki kesin bir biçimde bir araya getirerek yalnızca geçmişi açıklamakla kalmadı, aynı zamanda geleceğe de yön verdi. Dünyanın dört bir yanında, kuşaklar boyu kadınlar ve erkekler, tıpkı dine inanan ataları gibi, Marksizme inandılar ve dünyayı bu ideolojinin ilkelerine göre değiştirmek için çaba gösterdiler.

Bazı anlarda da direksiyonun başında kimin oturduğu veya planları kimin yaptığı gerçekten önemlidir. O zamanlar Sovyet lideri Mihail Gorbaçov değil de, bir başkası olsaydı, Soğuk Savaş tamamen farklı bir şekilde sona erebilir ya da belki de hiçbir zaman sona ermezdi. Gorbaçov 1980'lerde Doğu Avrupa'da Sovyet İmparatorluğu'nun egemenliğini sürdürmek veya Sovyetler Birliği'nde Komünist Parti'yi iktidarda tutmak için güç kullanmaya hazırlıklı değildi. Çin Komünist yönetimi anlaşmazlık karşısında çok farklı bir tepki verdi ve bunun sonucu da 1989 yılında Tiananmen Meydanı'nda uğradıkları bozgun oldu. Veya 2000 yılında ABD'deki seçimleri ele alalım. Yargıtay'ın Florida'daki oy sayımı konusunda kararı farklı yönde olsaydı, George W. Bush başkan olamayacaktı. Ya da Al Gore'u düşünelim. Al Gore etrafını aynı savaş yanlısı danışmanlarla doldurmasaydı, Irak işgalinin cazibesine kapılmayacağını düşünmek pek de zor değil.

Kitaplarım için seçtiğim konularda (yakın dönemde I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı ve sonu gibi uluslararası tarihin kilit anlarına odaklandım) bireylere dikkat etmem gerektiğini fark ettim. 1914 yılında Almanya imparatoru olan sorunlu ve dengesiz adam, uzak akrabası misali Arnavutluk kralı olsaydı Avrupa'nın başına bu kadar dert olmazdı. Gel gör ki II. Wilhelm kıtanın kalbindeki büyük bir ekonomik ve askeri gücün yöneticisiydi. Dahası, Almanya'nın kusurlu anayasasına göre dış politika ve ordu üzerinde azımsanmayacak bir güce sahipti. Sonunda Almanya'yı savaşa sokan emri o imzaladı. Sonuç olarak, bu felaket çatışmanın nedenlerine bakarken Wilhelm'i veya Rusya çarı olarak aynı derecede büyük bir güce ve sorumluluğa sahip kuzeni Nikolay'ı göz ardı etmek mümkün değil. Aynı şekilde 20. yüzyıl tarihini Margaret Thatcher, Franklin Delano Roosevelt, Winston Churchill veya William Lyon Mackenzie King gibi demokratik liderlerin ve hatta Hitler, Mao, Mussolini veya Stalin gibi büyük tiranların oynadığı role bakmadan düzgün bir şekilde yazmak mümkün müdür?

Ne yazık ki, biyografi yazarları ve biyografilerden faydalanan tarihçiler, diğer tarihçiler tarafından uzunca bir süre şüpheyile karşı-

landılar; tarihi sağlam bir zeminde ele alamayan veya toplumu göz ardı eden ve tarihi “büyük adamlar” ve “büyük kadınlar” şekillenirir şeklinde sığ ve yanlış bir varsayıma dayanarak bireylere odaklanan amatörler olarak algılandılar. 19. yüzyıl yazarı ve düşünürü Thomas Carlyle, kahraman olarak addettiği, tarihteki kilit isimlerin geçmişi şekillendirdiklerine dair teoriyi savunurdu. Bu bakış açısı akademi çevrelerince küçümsendi (ancak, hiç de şaşırtıcı olmayacak biçimde iş dünyasının önde gelen isimleri tarafından oldukça ilgi çekici bulundu). Akademinin bu yaklaşımı çok daha derin bir tarih anlayışı olan Carlyle’a haksızlıktı aslında. İlk makalelerinden birinde, “İnsanlık tarihinin en önemli karakteri, en büyük mucidi kimdi? Ordularını Alpler’in ötesine ilk kez gönderip Cannae ve Thrasymene’de zafer kazanan adam mı, yoksa demire şekil verip kendisine kürek yapan evsiz barksız adam mı?” sorusunu sormuştu. Ona göre toplum sayısız insanın yaşamının ve çalışmalarının bir ürünüydü ve dolayısıyla tarih de “sayısız biyografinin zeminiydi.” Bugün ünlü eserleri arasından özellikle tarihteki kahramanlara ilişkin kitabıyla anılsa da, adil olmak adına bir meseleyi açıklığa kavuşturmakta yarar var: O, tarihi inşa eden asıl kişilerin bu kahramanlardan çok, belli bir zaman diliminde o çağın duygularını özetleyen veya toplumun ne yönde ilerlediğini veya neye ihtiyacı olduğunu açıkça görebilenler olduğuna inanıyordu.

Carlyle iyi biyografinin ve aynı şekilde iyi tarihin sırrının bireyler ve toplumlar arasındaki ilişkiyi anlamaktan geçtiğini anlamıştı. Geçmişin insanlarını anlamak için, öncelikle o insanların değer yargıları ve dünyayı görme biçimlerinin kendilerine has olduğu gerçeğine saygı duymakla işe başlamak gerekir. Bizden farklı sosyal ve politik yapılar tarafından şekillenmişti onlar; fikirleri bizimkilerden farklı kaynaklardan besleniyordu. Bazen, onların düşünme biçimini anlamak için çok uğraşmamız gerekebilir. Ünlü İngiliz tarihçi James Toll bir çağın “konuşulmayan varsayımları”ndan söz eder. Bunlar insanların, herkes tarafından bilindiği varsayımıyla söylemeye gerek duymadığı şeylerdir. Bizim kuşağımızdan bakıldığında demokrasi iyi bir örnek olabilir. Genelde demokrasinin neden en iyi yönetim

biçimi olduğunu açıklama zahmetine girmeyiz, çünkü Batı toplumlarında öyle olduğunu varsayınız.

Yani insanları daima kendi dönemleri içinde düşünmeli ve kendimize onlardan henüz keşfedilmemiş veya dile getirilmemiş şeyler düşünmelerini beklemememiz gerektiğini hatırlatmalıyız. Tarihçiler sağ olsun, Romalıların aile ve onur konusunda bizden çok farklı fikirlere sahip olduğunu biliyoruz. Bizanslılar ise görünmeyen, görünen kadar önemli olduğu bir dünyada yaşamışlardı. Diğer yandan, geçmişin insanların da en az bizim kadar insan olduğunu asla unutmamalıyız. İlerleyen sayfalarda yaptıkları nedeniyle önemli olan insanların yanı sıra, bizimle kendileri, çağdaşları ve içinde yaşadıkları dünya hakkında konuşanları da anlatmak istiyorum sizlere. 11. yüzyılda yazılmış Michael Psellus'un sivri dilli taslakları çok uzun zaman önce yok olan Bizans İmparatorluğu ve bu imparatorluğu yöneten kadın ve erkeklerle ilgili bize bir şeyler söyler. Bunu da kısmen verdiği ayrıntılarla başarır. Örneğin 1042'de küçük kız kardeşiyle birlikte imparatorluğu yöneten balık etli, altın saçlı İmparatoriçe Zoe zeki ve tutkulu bir kadındı, bunun yanı sıra zayıf, geveze, pinti ve oldukça sıkıcı Theodora'ya göre çok daha cömertti. Madam de la Tour du Pin'in anıları Fransız Devrimi döneminde yaşamının nasıl bir şey olduğunu ve Marie Antoinette'in nedimeliğinden Kuzey New York eyaletinde inek sağmaya uzanan yolculuğunu anlamamıza yardımcı olur.

Aynı şekilde basit bir nesne de geçmişten yeniden canlandırmada epey yardımcı olabilir. Çin'de Kültür Devrimi'nden sonra yapılan ilk sergiyi hâlâ hatırlarım. Altından yapılmış leopar ve çoktandır ölmüş bir prensese ölümsüzlük vermek üzere yapılmış yeşim taşından giysi karşısında büyülenmiştik, ama bizi en çok etkileyen şey kurumuş bir yemek parçasıydı. Tıpkı bugün bir işçinin yapacağı gibi, yüzyıllar öncesinde bir gün mezarda çalışan bir Çinli öğle yemeğini yanında getirmiş ve kazara bir lokmasını orada bırakmıştı.

Geçmişin insanları da, tıpkı bizler gibi, her ne kadar kaygı duyduğumuz şeyler farklı olsa da, hayatın karşısına çıkardığı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmışlardı. Büyük Veba Salgını çok şükür

artık hayatımızda yok, ama geçmiş yüzyıllarda yaşamış insanlar da nükleer yıkımdan korkmuyordu. Şimdiyle geçmiş arasındaki farklar gözle görülür şekilde ortada ama bu farklar geçmişin insanların içlerinde taşıdığı ve bizim aşına olduğumuz bazı özellikleri fark etmekten alıkoymuyor bizi; onların da hırsları, korkuları vardı, onlar da seiyor ve nefret ediyordu. Onların zevklerini ve acılarını paylaşabilir ve sorunlarla baş etmeye veya yapılması gereken en iyi şeyin ne olduğuna karar vermeye çalışırken onlara şefkat duyabiliriz.

Onyılları ve hatta yüzyılları aşip bize ulaşan ve bize aynı insanlığı paylaştığımızı anımsatan bir ses duymanın çok özel bir keyfi vardır. Samuel Pepys veya James Boswell gibi mükemmel günlük tutkunlarını okuyoruz örneğin, çünkü onları çok eğlenceli ve ilgi çekici buluyoruz.

Çalkantılı 16. yüzyılda yaşayan varlıklı Fransız asilzadesi Michel de Montaigne geçmiş kuşaklar için olduğu gibi bizim için de önemlidir çünkü onun yazıları insan olmanın ne anlama geldiğine dair bir keşif gezisi gibidir. Denemeleri asla sona ermemiştir çünkü konusu çoğunlukla kendisi, düşünceleri, duyguları ve tepkileridir ve sıklıkla tekrarladığı gibi hem tüm bunlar hem de kendisi durmadan değişmiştir. “Hepimiz küçük parçalardan oluşuruz,” diye yazmıştır bir defasında, “bu parçalar öyle şekilsiz, öyle farklıdır ki birbirlerinden, her biri her an canının istediğini yapar; bu yüzden kendimizle kendimiz arasındaki farklılıklar, kendimizle başkaları arasındaki kadardır.”

Montaigne otuz sekiz yaşına geldiğinde kamu görevlerinden elini eteğini çekti ve baba ocağına dönerek şatosunun bir ucundaki bir kulede inzivaya çekildi. (Karısıysa şatonun öbür ucunda, kafı mesafedeki kendi kulesinde kalıyordu.) Montaigne geniş kütüphanesinde yazılar yazar, yazdıklarını gözden geçirir ve sonra biraz daha yazardı. Soru sormayı severdi: Cansız nesnelere neden öfkeleniriz? Neden aniden bazı duygulara kapılırız? Aklımız neden böylesine meraklıdır? Kendisinin meraklı bir akla sahip olduğuna şüphe yok. Denemelerinde sıklıkla kendisine çekidüzen vermek üzere, “Konumuza dönelim,” dese de bunun genelde işe yaramadığını görebiliriz.

Bir konuyla başlar ve hemen ardından ana yollara ve hatta tali yollara sapar. Çağdaşı bir ilahiyatçı üzerine yazdığı uzun bir denemenin ortasında, Montaigne’i kadının hamile kalması için en uygun cinsel pozisyonun hangisi olduğu üzerine kafa yorarken bulabiliriz. Tahtırevanlar üzerine kaleme aldığı bir denemesinde, kralların neden ihtişama ihtiyaç duyduğuyla ilgili fikirlerine, Avrupalıların yakın zamanda keşfettikleri Yeni Dünya’ya (ve keşfettikleri topraklarda karşılaştıkları insanlardan daha medeni olduklarını düşünen Avrupalıların ahmaklıklarına dair bazı iğneleyici yorumlarına) ve ölüm korkusu üzerine düşüncelerine yer verir. Moda hakkında da bir fikri vardır: “Genç bir adamken, gurur duyduğum pek çok diğer şeyin yanı sıra iyi giysilerimle övünürdüm. Üstelik üzerimde de çok güzel dururlardı; ama öyle insanlar var ki giydikleri ne kadar güzel olursa olsun sönük durur.” Montaigne eğlenceli, hassas ve kıvrak zekâlıydı. “Nasıl öleceğinizi bilmiyorsanız, canınızı sıkmayın. Doğa, yeri geldiğinde sade bir şekilde ve layıkıyla size nasıl ölmeniz gerektiğini söyleyecektir.” Montaigne hakkında mükemmel yazılar yazan Sarah Bakewell, “Montaigne’i okumak,” der, “ardı ardına bir dizi şok yaşamak demektir. Bu şok tanıdıklık hissinden kaynaklanır ve onunla 21. yüzyıl okuru arasındaki yüzyılları geride bir toz zerreciği dahi kalmayacak biçimde paramparça eder.”

Ancak Montaigne bizlere elbette kendi dönemi ve o dönemin meşgaleleri hakkında da bir şeyler anlatır. Klasik dünyanın büyüleyici bir şekilde yeniden keşfi, Kuzey ve Güney Amerika’da veya Uzak Doğu’da yeni dünyaların keşfi bunlardan birkaçıdır. Bir hükümeti iyi veya kötü yapan şey nedir sorusu üzerine bu kadar kafa yormasının nedeni belki de içinde bulunduğu dönemin oldukça çalkantılı olmasıdır. Fransa Katolikler ve Protestanlar arasındaki savaşlar nedeniyle perişan bir hâldeyken ömrünün büyük bir kısmında dinin nasıl şeytani bir şeye dönüşebildiğini anlamaya çalışmıştır. İyi bir Katolik olmasına rağmen, Montaigne her iki tarafın hoşgörüsüzlüğü karşısında şaşakalmıştır: “Kimileri bu taraftan ele alır konuyu, kimileri diğer taraftan, kimileri kara der, kimileri ak: Aslında hepsi birbirinin aynısı, çünkü hepsi dini kendi vahşi ve hırs

dolu planlarına alet eder, aynı şekilde işlerini ölçsüz ve adaletsiz bir biçimde hallederken de birbirlerine benzerler, öyle ki hayatlarımızı nasıl idame ettireceğimize yön veren bir konuda farklı görüşlere sahip olduklarından şüphe etmenize neden olurlar.” Montaigne Fransa’nın zulüm ve kötülüğe alıştığını hüznle kayda geçer.

Bu kitapta söz ettiğim herkes, kendilerince tarihe kendilerinden bir parça katmış kişilerdir. Kimileri bunu kayıt tutarak yapmış, kimileri doğrudan yaptıklarıyla, kimileriye her iki şekilde. Franklin Delano Roosevelt veya Josef Stalin gibi liderler tarihin akışını belirlemekle ve bu akışın yönüne karar vermeleriyle bilinirler. Kaşif ruhlu birer maceraperest olan gözüpek bazı kadın ve erkeklerse akıntının tersine gitmiş ve bunun bedeli çoğu zaman kendileri açısından oldukça ağır olmuştur. Montaigne gibileriye gözlemci olarak bilinirler daha çok; gözlemciler olayların ortasında olmayan, olan biteni bir kenardan izleyenlerdir. Ancak kayıtları tutan, günlük veya mektuplar yazan, duvarlara çizimler yapan ve hatta çöplerini gömen bu kişiler olmasaydı biz tarihçiler geçmişi incelemek için gereken kanıtlara asla sahip olamazdık.

İlk üç bölümü tarihte iz bıraktığı söylenen kişilere ayırdım. Hangi niteliklere sahiplerdi ve lider olmalarının önünü açan koşullar nelerdi? Davranışlarının ardında ne gibi sebepler yatıyordu? İnceleyeceğim tüm insanların kendi dönemlerinin ruhunu anlama konusunda içgüdüsel bir algısı vardı, ancak bazıları uzlaşma yöntemiyle ilerlerken, bazıları kendi isteklerini zorla kabul ettirmeyi tercih etmişti. Ancak her iki türdeki liderler de kendi tercihleri ve tarihin yönünü belirleme kapasitesine sahipti. Sonrasında bireylerin nerelerde risk aldığına, bilinmeze doğru adım attığına, yani ne kadar cesur olduklarına bakacağım. Cesaretlerini nereden alıyorlardı? Gözü pek davranışları nasıl bir fark yarattı? Son iki bölümde, tarihin akışını değiştiren insanları bir kenara bırakıp, bir dost meclisinde birlikte keyifli bir yemek isteyeceğiniz kişilere geçeceğim. Bu insanların çok eğlenceli kişiler olduğu muhakkak (ve çoğu liderin aksine, yemek masasında nutuk atmak yerine sizi dinlemeyi tercih edeceklerine de şüphe yok). Bunlardan bazıları Hint imparatoru Babür gibi güçlü

mevkilerde bulunmuş kişiler, bazılarıysa orta sınıf İngiliz kadınları olsa da, hepsi de dünyaya karşı büyük bir merak besleyen insanlardı. Hepsinin ortak noktası, kendi dönemlerine ait yargıların prangalarından tamamen kurtulmuş olmalarıydı. Bazıları, genellikle inanılmaz rahatsız ve hatta tehlikeli koşullarda seyahat etmeye hazır kişilerdi, bazı diğerleriye oldukları yerde kalıp etraflarında olan biteni gözlemlemişti.

Tarihin insanları benim için bir Rönesans tablosundaki Meryem Ana gibi, bir çocuk kitabında aniden beliriveren şekiller gibi veya bir filmde kalabalık bir odayı boydan boya geçen kameranın durup odaklandığı bir yüz gibi, ön planda duran kişilerdir. Tek bir yaşam tüm bir çağı temsil edemez evet, ama o çağa ışık tutarak bizim daha fazlasını bilme isteğimizi kamçılar, hatta bizi buna zorlar.

Büyük Katerina olarak da bilinen II. Katerina, güçlü tutkuları olan, hayranlık uyandıran ve bir o kadar da kararlı bir kadındı, ancak onu doğru anlamak için yaşadığı yılları anlamak gerekir. Rusya, 18. yüzyılda, özellikle de küçük bir Alman sarayından gelmiş bir genç kız için nasıl bir yerdi? Kendisiyle birlikte hangi değerlerini taşımış, yeni yaşamında neler elde etmişti? Rusya kraliyet ailesinin entrikalı dünyasında hayatta kalmayı, dahası yükselmeyi başarmış, zamanı gelince de Rusya'ya ve Avrupa'ya damgasını vurmuştu. Rusya bugünkü şeklinin ve büyüklüğünün çoğunu onun fetihlerine ve en az bu fetihler kadar batıdaki komşularıyla olan karışık ilişkilerine borçludur. Veya Otto von Bismarck'ı ele alalım. Hacimli bir kişiliğe sahipti, öyle ki girdiği her toplulukta büyük dalgaların oluşmasına neden olurdu. Aynı şeyi Avrupa'nın büyük bir kısmı için söyleyemesek de, Bismarck aynı zamanda şanslıydı da çünkü kader ona harekete geçebileceği bir sahne sunmuştu. Bismarck'ın hayatına baktığımızda, Almanya'nın bağımsız bir devlet olarak doğuşu ve bunun kendi dönemi ve gelecek nesiller açısından ne anlama geldiği hakkında çok şey öğreniriz.

LİDERLİK GÜNÜMÜZDE REVAÇTA BİR KONU. İnternette ufak bir araştırma yaparsanız, liderlik okullarıyla ilgili abartısız milyonlarca link bulabilirsiniz. Görünüşe bakılırsa, Oprah Winfrey'den işletme okullarına dek herkes insanlara nasıl başarılı birer lider olabileceklerini öğretme işine soyunmuş. Dahası, çoğu bu eğitimi birkaç saat veya gün içerisinde layıkıyla verebileceğini taahhüt ediyor. İnsan, eğer herkes lider olabiliyorsa, bu liderleri takip edecek birileri kalacak mı diye merak etmeden duramıyor. Amerikalı tarihçi Garry Wills'in de işaret ettiği gibi, herkes lider olmak istemez ve olamaz da. Başarılı liderlik kısmen başkalarına ilham verme, onları harekete geçirme becerisi gibi doğuştan gelen özelliklere bağlıdır, buna sahip olan insanlar umut vaat ederler ancak hangimiz söz konusu vasıflarını değerlendirmeden yaşayan son derece yetenekli insanlar tanımadık ki?

Uzun yıllar boyu Demokratlar Adlai Stevenson'ın yeni bir Franklin Delano Roosevelt olacağına dair umut besledi. Stevenson'ın Roosevelt'le benzer sosyal bağları vardı ve o da tıpkı Roosevelt gibi nazik, büyüleyici biriydi, reform yapma konusunda da yine tıpkı onun gibi hevesliydi. Ancak Stevenson seçilmek için canla başla çalışmaya hazır değildi; kendisi hiçbir çaba göstermese dahi oy verenlerin, yeteneklerinin farkına varacağını varsaydı. Çalışmaya hazır olmadığı gibi, sağlam bir şekilde tarafını belli etmeye de niyeti yoktu. Birleşmiş Milletler'de ABD baştemsilcisi olarak görevliyken, ABD hükümetinin açıklamalarını birebir tekrarlamış, hükümetin Domuzlar Körfezi Çıkarması sırasında Fidel Castro'yu devirmek üzere kalkışılan beyhude girişimlerde payı olmadığını dile getirmişti. Kendisinin de kandırıldığını anladığında, Başkan Kennedy'ye karşı çok öfkelenmiş olsa da, bir dostuna Kennedy'ye herkesin gözü önünde meydan okumaya veya istifa etmeye niyeti olmadığını açıklamıştı. "Kendi gemilerimi yakmak olur bu," demişti. Ne olursa olsun, sonuçta BM'den ve diplomatik sosyal çevresinden oldukça memnundu. Genç yaşta öldü ve ardından yazılanlar ona dair duyulan ve hiçbir zaman gerçekleşmemiş umutlardan oluşuyordu.

Başarılı bir liderin her şeyden önce hırslarının olması gerekir, hatta bu hırslar acımasız olmak zorundadır. North Wales'in ücra

bir köşesinde henüz genç, yoksul bir adamken, geleceğin başbakanı David Lloyd George, evlenmeyi umduğu kadına şöyle yazmıştı: “En büyük amacım yükselmek. Bu amaç uğruna her şeyi feda etmeye hazırım, dürüstlük hariç. Eğer bu yolda bana engel olacaksa, aşkı bile hedefe doğru emin adımlarla ilerleyen Juggernaut’umun tekerleri altında ezmeye hazırım...”¹ Günümüzde, böylesi bir açıksözlülük şaşkınlık verici bulunur. Bankacılık kariyerinde, Silikon Vadisi’nde veya spor dallarında başarılı olmayı istemek gayet kabul gören ve hatta hayranlık uyandıran arzularken, politikacıların hırsları nedense ayıplanır. Başarılı dizi *House of Cards*, politikacıların gücü ellerine geçirmek için hiçbir sınır tanımadığı, yalan söylediği ve türlü dolaplar çevirdiği bir Londra (ABD versiyonunda Washington) resmeder. Eski dönemlerde ve farklı coğrafyalarda politik hırsın hayranlık uyandırdığını unutmamalıyız. Roma Cumhuriyeti’nde, Tom Holland’ın büyüleyici eseri *Rubicon*’da işaret ettiği gibi, genç erkeklerin sosyal hayata dahil olup vatandaşı oldukları cumhuriyete hizmet etmek için çaba göstermeleri beklenirdi. Gençlerin bu konuda ne derece iyi olduklarını yargılayan kişilerse diğer vatandaşlar olurdu. Bir gözlemcinin de dediği gibi “Hiçbir millet Romalılar kadar zafer peşinde koşmamış, övgüyle anılmak için onlar kadar heves duymamıştır.” Latince *honestas* kelimesi hem şan, hem de ahlaki kusursuzluk anlamına gelir. Kişinin yalnızca kendi çıkarları için duyduğu hırs aynı derecede utanç verici bulunup kınanmıştır.

Hırs, başarılı bir lider olmak için kendi başına asla yeterli olmamıştır. Başarılı lider hem ısrarcı hem kendini hızla iyileştirecek şekilde dirençli olmalıdır. Örneğin Winston Churchill uzun kariyeri boyunca pek çok kez yenilgiye uğramıştı. 1915 yılında Gelibolu’da Müttefik çıkarmalarının uğradığı yenilginin hemen ardından Deniz Kuvvetleri I. Deniz Müsteşarlığı görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı. 1917 yılında tekrar hükümete girmeyi başardıysa da, sonrasında Liberallerden ayrılıp Muhafazakarların tarafına geçme

1. Hindistan, Puri’deki Jagannath Tapınağı’nın fanatikleri ezen arabalarına referans veren Juggernaut İngilizcede mecaz olarak önüne geçilemez, acımasız bir güç anlamında kullanılmaktadır.

kararı onu herkesin gözünde güvenilmez biri yapmıştı. 1930'ları görece bir belirsizlik içinde geçirmişti. Gözü hâlâ yüksek mevkilerde olsa da, kariyeri sona ermiş gibi görünüyordu. II.Dünya Savaşı patlak vermeseydi, parlamento üyeliğinden öteye gidemeyecek ve bugün yalnızca o dönemde uzmanlaşmış birkaç kişi tarafından hatırlanacaktı.

Küçük bir su birikintisinde kürek çekerken sadece doğru zamanlama ve şans sayesinde kendinizi devasa bir sahnede başarı kovalarken bulabilirsiniz. Napolyon Bonapart, Korsika adasında mütevazı koşullarda yaşayan bir aileden geliyordu. Ailesi Napolyon'u subayların yetiştiği Askeri Okul'a göndermek için gerekli gerekli bağlantıları devreye sokabilmiş ve bir şekilde asil sayılabilecek bir soydan geldiklerini iddia edebilmişti. Eski yönetim yapılarını yerle bir eden Fransız Devrimi olmasaydı, ne serveti ne de gerekli bağlantıları olan taşralı bir gencin general olması ve tabii Fransa'nın başına geçmesi neredeyse ihtimal dışıydı. Devrim Napolyon'un başa geçmesini mümkün kıldı. Aynı şekilde bir hancının oğlu olan Joachim Murat da devrim olmasaydı asla Napolyon'un muazzam süvari ordusunun kumandanı olamaz, hatta subay olarak eğitim göremezdi. Devrim ve elbette kendi becerileri sayesinde, Murat Fransa mareşali, Napoli ve Sicilya kralı oldu.

Napolyon, ünlü Alman sosyolog Max Weber'in "karizmatik liderlik" olarak tanımladığı şeyi uygulayan bir diktatördü. Mevkii nedeniyle değil, kişiliğinden ötürü liderdi. Büyüleyiciliği, akıl almaz derecede kuvvetli hafızası ve aynı derecede muazzam iş kapasitesi, savaş alanında düşmanını tartma ve taburları bocaladığı anda onları zapt etme konusundaki üstün becerisi... Tüm bunlar bir araya geldiğinde, adamlarına savaşma ve ölme konusunda ilham veren biri ortaya çıkmıştı. Azılı düşmanı Wellington Dükü, hiç abartıya kaçmaksızın, Napolyon'un savaş meydanındaki varlığının kırk bin adama eşdeğer olduğunu söylemişti.

Şu andan itibaren odak noktam olacak olan üç adam; Otto von Bismarck, William Lyon Mackenzie King ve Franklin Delano Roosevelt, pek çok açıdan Napolyon gibi değildi. Yaşadıkları dönem

ve içinde bulundukları koşullar da bir o kadar farklıydı. Ancak bu üç adam da, tıpkı Napolyon gibi, uzun vadeli amaçlarla kısa vadeli taktikler arasında ustaca hareket edebiliyordu; onlar da kendi dönemlerinin ruh hâlini ve eğilimlerini sezme becerisine sahipti; ve gerektiğinde başarısızlıklarından ders çıkarıp, fikirlerini olmasa da taktiklerini değiştirebiliyorlardı. Aynı derecede önemli bir noktaysa, tarihin akışının onlara ihtiyaçları olan fırsatı vermiş ve onların da bu fırsatı kaçırmamış olmasıdır.

ALMANYA'NIN BİR ÜLKE OLARAK ne kadar genç olduğunu –Kanada’dan dört yaş daha genç– unutmaya meyilliyizdir ve çalkantılı, cefalı tarihine rağmen bu ülkenin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu düşünürüz. 19. yüzyılda Avrupa’da milliyetçilik sağlam ve belki de karşı konulmaz bir gücü ve Alman milliyetçiliği bunun en kuvvetli dışavurumlarından biriydi. Şairler, öğretmenler, politikacılar ortak bir dil ve değerler altında birleşmiş Almanlar portresi yaratmak için çoğu zaman bilinçli bir şekilde çalışmıştı. Grimm kardeşler Alman masallarını nesillerce çocuğu eğlendirmek veya korkutmak için derlememişti, asıl amaçları ortak bir Alman kültürü olduğunu göstermekti. Tarihçiler de yüzyıllar boyu kesintisiz bir şekilde var olmuş ayrı bir ulus gibi yazıp durdular Almanya’yı. Bunun politik olarak ne anlama geldiği 19. yüzyılın ortalarında hâlâ yoruma açıktı. 1848 devrimlerinde, pek çok Alman milliyetçisi, Almanca konuşan otuz dokuz kadar devlet ve bölgeyi bir araya getiren Alman Konfederasyonu’nun yeni, daha liberal bir anayasaya ulaşacağını ve belki Prusya Kralı belki de Avusturya İmparatoru altında daha da güçleneceğini ummuştu. Diğerleriye statükoyu tercih etmişti. Ne şekilde olursa olsun tek bir Alman devletinin doğması artık kaçınılmazdı. Sonuçta, dünyanın dört bir yanında İngilizce konuşan insanlar ne geçmişte ne de bugün tek bir politik birime bağlı hissediyorlardı kendilerini. Alman milliyetçiliği farklı yönlerde gelişebilir, münferit Alman bölgelerinin bazılarını bir araya getirebilir, kendi kendini yöneten Bavyera, Prusya, Saksonya, Avusturya İmparatorluğu’nun Al-

man toprakları (ki bunların çoğu daha sonra küçük Avusturya devletini oluşturdu) gibi bazı Alman eyaletlerini ardında bırakabilirdi.

Otto von Bismarck olmasaydı, 19. ve 20. yüzyılların bildiği hâliyle Almanya büyük ihtimalle var olamazdı. Modern Alman tarihinin en seçkin tarihçilerinden Gordon Craig hiç tereddüt etmeksizin ülkenin tarihine Bismarck'la başlar. "Prusya politikasının başına geçmeseydi," der Craig, "Almanya'nın birleşmesi yine gerçekleşebilirdi ama kesinlikle aynı anda ve aynı şekilde olmazdı." Tarih Avusturya İmparatorluğu'ndan yanaydı; İmparatorluk, Alman eyaletleri arasında her zaman baskın güç olmuştu. Yöneticileri Habsburglar, Kutsal Roma imparatoru unvanını tekeline geçirmiş ve en azından teoride Alman topraklarına ve Avrupa'nın büyük bir kısmına egemen olmuşlardı. Alman devletleriyle tarihi ve ailevi güçlü bağları vardı, özellikle de Habsburglar gibi yönetici sınıfındaki ailelerin Katolik olduğu Güney'de. Üstelik pek çok Alman devleti, örneğin Bavyera, Prusya'ya güven duymuyor ve onlardan çekiniyordu.

Ne var ki birleşme Prusya'nın himayesi altında gerçekleşti ve Avusturya İmparatorluğu'nun Prusya'nın başbakanı olan biriyle çok da bir işi olamazdı. Prusya'nın çaresiz I. Wilhelm'i, 1862 yılında anayasal bir krizi çözmesi umuduyla Bismarck'ı atadı. Kralın, Avusturya'yı Alman Konfederasyonu'ndan dışlayarak veya Alman devletlerini tek bir ulus altında bir araya getirip bu yeni ülkenin başına geçerek Habsburg İmparatoru Franz Joseph'e kafa tutmaya niyeti yoktu. Bismarck'ın başka planları vardı. Onun amacı Prusya'nın liderliği ve yönetimi altında birleşmiş bir Almanya'ydı. Bu da diğer Alman devletlerini dize getirmek ve Alman Konfederasyonu'nda Avusturya'nın artık kilit bir oyuncu olarak yer almamasını sağlamak anlamına geliyordu. Bu amaç uğruna diplomasiden "kan ve demire" dek pek çok yöntem kullanmaya hazırды. Bismarck bir savaş kışkırtıcısı değildi, hatta amacına ulaşmak için ancak en etkili yol olduğu takdirde savaşı tercih ederdi. Doğru ânı yakalamayı da iyi biliyordu, tıpkı ondan yüz yıl sonra, Soğuk Savaş'ın sonunda küçücük bir pencereden iki Almanya'yı birleştirebileceğini gören Helmut Kohl gibi. Wilhelm tarafından görevlendirildiği 1890'dan, Wil-

helm'in torunu, Almanya'nın II. Wilhelm'inin onu görevden aldığı zamana dek Bismarck, Prusya ve Alman politikasına hükmetmiş ve Avrupa'nın uluslararası ilişkilerinin efendisi olmuştu.

Dönemin hiçbir Alman lideri, ne bir devlet adamı olarak başarısı düşünüldüğünde, ne de zalimlik ve alaycılık açısından onun eline su dökebilirdi. Emrindekilere karşı sert, düşmanlarına karşı acımasızdı ve yıllar içinde bu düşmanların sayısı oldukça artmıştı. Hiç tereddüt etmeksizin yalan söyler ve kendi hataları için durmaksızın başkalarını suçlardı. Öfkesi korkunçtu ve Hristiyan olmasına rağmen bağışlamaya veya sadakate inanmazdı. Ola ki sizi bir engel olarak görür veya artık size ihtiyaç duymadığına kanaat getirirse, bir saniye bile tereddüt etmeden sizi terk ederdi. "Şeytan, tanıdığım diğer herkesten daha güçlü onun içinde," demişti onu çok iyi tanıyan Britanyalı bir diplomat. Ancak canı isterse, oldukça çekici ve eğlenceli bir kişiye dönüşebiliyordu. Bismarck ulaştığı çoğu şeyi kişiliğinin saf gücüyle elde etmişti. Kişiliği de enerjisi, iş kapasitesi ve iştahı da dahil olmak üzere tüm özellikleri gibi hacimliyd. (Bir defasında evinde misafir olan iki kişi, normalinden oldukça büyük olan klozeti karşısında küçük dilini yutmuştu.)

Bismarck böylesi sıradışı bir kişiliğe göre oldukça farklı bir geçmişe sahipti. Prusyalı Junkerler², soylarından, aile bağlarından ve Prusya devletine verdikleri hizmetten gurur duyan hissiz, dini bütün, geleneksel kasaba beyefendileri yetiştirdi. Çoğunlukla muhafazakar olan Junkerler modern dünyadan ve liberaller, kapitalistler ve Yahudiler de dahil olmak üzere kendileri gibi olmayan herkese şüpheyle yaklaşırlardı. Gösterişli ve sıradışı insanlara da güven duymazlardı; ait oldukları sınıf mütevazılık, dindarlık, çalışkanlık, özdisiplin ve özveri gibi değerleri yüceltirdi. Bismarck hayatı boyunca kuruntulu bir insan olmuştu ve kendine acımaya meyilliydi. Junker ailelerinden genç adamlar çoğunlukla orduya katılır ve hiç şikayet etmeksizin Prusya için canlarını verirdi. Oysa Bismarck zorunlu as-

2. Almandada toprak sahibi anlamına gelen terim, Prusya ve Almanya'nın doğusunda yaşayan, siyasi güç ve toprak sahibi sınıfa verilen addır. -çn

kerlik hizmetinden yırtmak için elinden geleni yapmıştı. Sonrasındaysa Prusya'nın kıdemli generallerinin canını sıkarak, utanmadan ve yaptığı çoğu şeyde olduğu gibi böbürlenerek kendini işine adanmış bir asker olduğunu ve subay üniforması giyme şerefine nail olduğunu iddia etmişti.

Hayatının ilk yılları, daha sonraları dönüşeceği fenomene ilişkin çok az ipucu taşıyordu. Çocukluğu çok mutlu geçmemiştir. Ebeveynleri içinse tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş demek pek mümkün değildi: Babası zayıf bir kişilikti; iyi yürekli, beceriksiz bir adamdı ve karısının tahakkümü altındaydı. Annesiyse güzel, akıllı ve soğuk bir kadındı. Oğlu ondan ve ona benzediğini düşündüğü herkesten –örneğin I. Wilhelm'in eşinden– nefret edecekti. Eğitim gördüğü yatılı okulda Bismarck diğer öğrencilerin arasından sıyrılan bir özelliğe sahip değildi ve üniversitede zamanının çoğunu içki içip kumar oynayarak geçiriyordu. Bir bürokrat olarak başladığı ilk kariyerinde, ciddi anlamda tembeldi ve hatırı sayılır derecede borç biriktirmişti. Babasının gayrimenkullerinden birini yönettiği dönemde yaşadığı maceraları –uyandırmak amacıyla konuklarının penceresine ateş etmesi veya içine şeytan girmiş biri gibi at binmesi– kötü bir nam salmasına neden olmuştu. Mahallede “Deli Junker” olarak tanınıyordu.

Babasına yazdığı bir mektuba bakılırsa aynı zamanda “kendini asacak derecede” sıkılıyordu hayattan. Ancak talihi (ki onun hikayesinde talih oldukça önemli bir rol oynar) dönmek üzereydi. 1847 yılında, Prusya parlamentosunda Bismarck'ın bölgesini temsilen bulunan vekillerinden biri aniden hastalanınca Junkerler şaşılacak bir biçimde Bismarck'la ilgili şüphelerini bir kenara bırakıp hasta düşen vekilin yerine onu seçmişlerdi. Çok kısa süre içinde dikkatle izlenmesi gereken ve politik ilkeleri sınırlı biri olarak adını duyurdu. “Bu hayatta belli ilkeleri temel alarak ilerlemek,” demişti bir defasında “sık bir ormanda, daracık bir patikada ağızda bir soypyla ilerlemeye çalışmak gibi olurdu.” İç politika açısından kendisine rehberlik eden bir fikir vardıysa, o da Prusya ve daha sonraları Alman devletini güçlü tutmaktı ve Bismarck için bu, kral namına

güçlü, merkezi bir hükümet anlamına geliyordu (kralın haberi olmaksızın asıl gücü elinde tutanın Bismarck olmasına rağmen).

1862 yılında görev başına geçtiğinde destekçi kazanma ve yeri geldiğinde özel menfaatlerle akıllarını çelerek, yeri geldiğinde rüşvet vererek, yeri geldiğindeyse sindirerek muhalefeti bölme konusunda oldukça yetenekli olduğunu kanıtlamıştı. Ondan hiçbir zaman hoşlanmamış olan Prusya liberalleri, kısmen Alman birleşmesi savaşlarında kazanılan zaferlerle okşanan milliyetçilik duyguları nedeniyle yelkenleri suya indirmişti. Büyüyen işçi sınıfları ve sosyalist hareketin sesi, yeni Reichstag seçimlerinde evrensel oy kullanma hakkı ve Avrupa'nın en gelişmiş ve kapsamlı sosyal haklar programıyla, en azından bir süre için, bastırılmıştı. Bismarck yine de kalıcı bir koalisyon kurmayı başaramamıştı. Çünkü değerleri ve iş yapma biçimleri, doğmakta olan yeni Almanya'ya ayak uyduramıyordu. Bunun yerine Prusya'daki gerçek anlamda önemli olan tek adamı desteklemeyi seçti: Kral I. Wilhelm.

Prusya Kralı geleneksel ve saygın bir adamdı, akıllı değildi, kuvvetli sezgileri yoktu. Yani bakanının tam tersiydi. Bismarck'ın yaptığı çoğu şeyi ve bunları yaparken kullandığı yöntemleri; çoğunlukla kendi yarattığı çatışma ve krizleri; önce Avusturya, ardından Fransa yenilgilerini; Alman ve Avrupa kamuoyuna meydan okumasını beğenmiyordu. Ancak Wilhelm'in bir defasında nazikçe yakındığı gibi, "Bismarck'ın altında bir Kaiser³ olmak zor" olsa da, kral bir noktada kendisinin ve hanedanının ona ihtiyacı olduğunu anlamıştı. O tarihten itibaren, kral önce Prusya, sonra Almanya anayasası altında, dış politika ve savunma politikasıyla ilgili son sözü söyleyen kişi olmuştu; hükümetler ona tabiydi; o, hükümetlere değil. Bismarck da Wilhelm adına iç politikada ve dış ilişkilerde muazzam bir kontrole sahipti. Bu iki adamın ilişkisi oldukça çalkantılıydı; hidetli tartışmalar, çarpılan kapılar, gözyaşları ve haykırışların damga vurduğu bir ilişkiydi bu. Bismarck korkunç baş ağrıları ve kusma krizleriyle yataklara düşer, öleceğini iddia ederdi. Sık sık da istifa

3. (Alm.) İmparator. -çn

etmekle tehdit ederdi. Ve sonunda geri adım atan daima Wilhelm olurdu. Bismarck istifa etmeyi gerçekten düşünmemiş olmalıydı, aralarında patlak veren bir olaydan sonra şöyle yazmıştı: “Seninle yaşamak ve her konuda seninle hemfikir olmak *benim için en büyük mutluluktur!* (bu kısmın altını iki kez çizmiştir)”

Kralın çok uzun yıllar yaşamış olmasının da faydası dokunmuştu, bu sayede Bismarck yirmi altı yıl boyunca sırtını dayayabileceği güvenli bir duvara sahip olmuştu. Wilhelm yetmişli yaşlarında ölmüş olsaydı, halefi Frederick Wilhelm’in Bismarck’ı görevinden alıp Almanya’yı daha liberal ve hukuka daha bağlı bir devlet hâline getirmek için elinden geleni ardına koymayacağı neredeyse kesindi. (Kraliçe Victoria’nın en büyük kızı, Frederick Wilhelm’in güçlü karısı Vicky, Bismarck’tan hiç hazzetmiyordu.) En sonunda Wilhelm, 1888 yılında, doksan bir yaşında öldükten sonra, ölümcül bir hastalığın pençesindeki Frederick Wilhelm de yalnızca doksan dokuz gün yaşayabildi. Dengesiz ve anlaşılması güç bir karaktere sahip oğlu II. Wilhelm, Bismarck’ın gölgesinde olmaya tahammül edemedi ve 1890 yılında onu görevinden azletti. *Punch* adlı ünlü karikatür dergisinin ifadesiyle “Pilotu Uçaktan Atmak”tı bu.

Ülkesinde gördüğü destek Bismarck’ın başarısını kısmen açıklamaya yetiyor, ancak tekrar belirtmekte yarar var: Şanslıydı çünkü Avrupa o dönem büyük çaplı değişimlerden geçiyordu. Bir defasında bir dostuna, oyun tahtasındaki altmış dört karenin on altısı tutulduysa, satranç oynanamayacağını söylemişti. Almanya’yı yaratmaya başladığında, satranç tahtası bomboştu. Prusya’sı yükselişteydi. Halihazırda güçlü bir orduya sahipti (eski bir fıkranın da işaret ettiği gibi, Prusya, ordusu olan bir ülke değil, ülkesi olan bir orduydı) ve 1850’lerden itibaren ekonomisi hızla büyümüştü. Bu, Bismarck’a, kendi ifadesiyle, Prusya ordusunu genişletmek ve donatmak için gerekli altını ve diğer Alman devletlerini hizaya getirmek için gerekli ekonomik kalkınmayı sağlamıştı. Prusya’nın azılı rakibi Avusturya İmparatorluğu da kendi sınırları içerisindeki milliyetçilik ayaklanmalarıyla sıkıntılı günler geçiriyordu ve kuvvetini her geçen gün kaybediyordu. Rusya’nın muhafazakar gücü Avrupa’da ani ve

köklü değişimlerin yaşanmasına engel olmak üzere müdahale edebilirdi ancak 1853-56 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'nın gücü de içe dönmüştü. Rusya artık, kendisine saldırırmak üzere eski düşmanı Osmanlı İmparatorluğu'nun saflarına katılan diğer güçler Fransa, Britanya ve Avusturya İmparatorluğu'yla işbirliği yapabilecek konumda değildi. 1848 yılından sonra mağrur III. Napolyon tarafından yönetilen Fransa, Prusya tehlikesini zamanında fark edememişti. Fransızlar Avusturya'daki muhafazakar monarşinin uğradığı yenilgiyi oldukça hoş karşılamıştı ama Prusya ve Alman Konfederasyonu'ndaki müttefiklerinin Fransa sınırlarında muazzam bir güce dönüşmekte olduğunu görememişti. Britanya, Fransa'nın aksine, birleşmiş Almanya'nın yükselişinden hoşnuttu, ama tarihinde sıkça görüldüğü gibi, Anakara'da ne olduğundan çok denizasıırı çıkarlarıyla ilgileniyordu.

Alman milliyetçiliği, Prusya'nın gücü ve Avrupa'daki uluslararası rol değişimi olmasaydı, Bismarck asla modern Almanya'nın kurucusu ve Avrupa'nın efendisi olamazdı. Şüphe götürmez becerilerini kullanabileceği bir zamanda, doğru koşulları sunan bir ortamda doğmuş olması onun için bir şanstı (tabii onun şansı Avrupa'nın şanssızlığı anlamına geliyordu). Toprak sahibi ailesinde daha önce doğmuş olsaydı, ailesinden çoğu kişi gibi o da kralın ordusunda sıradan bir subay veya bürokrat olacaktı. Yalnızca on dokuz yaşındayken yazdığı bir mektupta ömrünün sonuna kadar kırsaldaki özel mülkünde çiftçilerine, köpeklerine ve hizmetlilerine korku salan, ama karısı tarafından kötü muameleye maruz kalan bir Otto von Bismarck tasvir etmişti. Yaygın olarak bilinenden farklı bir Bismarck'tı bu; günlerini avlanarak, içkinin dibine vurarak geçiren, çiftliklerini yöneten bir Bismarck. "Kralın doğum gününde kafayı bulmam ve onu büyük bir coşkuyla kutlamam gerekir ve geri kalan zamanda da düzenli olarak atıp tutmalıyım, söyleyeceğim tek şey de şu olmalı, 'Tanrım, ne mükemmel bir at!'"

1862 YILINDA BISMARCK, Schleswig-Holstein dukalıklarını almak için Avusturya'yla ittifak kurarak Danimarka'yla bir savaş başlatmıştı. Ertesi yıl itibarıyla ise kısa bir süre önceki müttefikine sürpriz bir saldırı için doğru zamanı kollamaya başlamıştı artık. Ancak saldırı yerine, Avusturya'yla bir dizi münakaşa yaşamak için dukalıkların düzeni konusunu kullanmayı tercih etmişti. 1866 yılının yazında Bismarck hazırdı; hem Rusya hem de Fransa tarafsız kalmayı kabul etmişti. Danimarka'ya karşı iyi bir performans sergileyememiş olan Prusya ordusu da yeniden yapılanmış, piyade erleri Avrupa'nın en etkili yeni tüfekleriyle donatılmıştı. Ancak kaotik bir anda Wilhelm, imparator Franz Joseph'e karşı harekete geçmeyi reddetmişti. Kral bir daha bu konudan söz etmesini yasaklayarak Bismarck'ı odasından göndermişti. Bismarck olaydan sonra güvendiği bir dostuna koşmuş ve "hem psikolojik hem de fiziksel olarak paramparça olduğunu, hayatının en önemli başarısının, Alman İmparatorluğu'nun kurulmasının, o gün yerle bir olduğunu ve hemen eve gidip istifa edeceğini" söylemişti. Bunun üzerine dostu onu sakinleştirmiş ve krala onunla tekrar görüşmesi için yalvarmıştı. Bunları duyan Wilhelm'se yelkenleri suya indirmişti. Bismarck zafer sarhoşu bir hâlde tekrar sahnede idi. Bir şişe brendiyi kafasına dikmiş ve şöyle demişti: "Tüm kalbimle teşekkür ederim. Savaş zamanı."

3 Temmuz'da, Königrätz'ta (günümüz Çek Cumhuriyeti'ndeki Hradec Králové), Prusya ordusu Avusturya'yı kati bir yenilgiye uğrattı. Bunu takip eden barış sürecinde Avusturya Alman Konfederasyonu'nun sona erdiğini kabul etti. Bunun yerine artık Prusya kontrolünde yeni bir Kuzey Alman Konfederasyonu vardı. Ve Prusya'nın kendisi de, Hannover gibi Avusturya'yı desteklemiş devletlerin topraklarını kendi topraklarına katarak büyüdü. Bavyera da dahil olmak üzere, geriye kalan güneydeki Alman devletleri Prusya'yla antlaşmalar imzalamak zorunda kaldılar. Bağımsız yapılar olarak günleri sayılıydı artık.

1870 yılında, Prusya'nın güney üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmesinin önündeki tek engelin Fransa olduğunu düşünen Bismarck, İspanya tahtına kimin geçeceğiyle ilgili umut vaat etmeyen bir

konu üzerinden yeni bir tartışma çıkardı. Fransızlar Prusya'nın Wilhelm'inin uzaktan akrabası olan bir adaya karşı çıktılar. Wilhelm Fransızların itirazını kabul etti ve Bad Ems'teki bir tatil yerinde Fransız elçisiyle bir sohbeti sırasında bu kişinin adaylığının düşürülmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine elçi pek de akılcı olmayan bir şey istedi: Kralın bir daha böyle bir adaylığı desteklemeyeceğine dair bir garanti. Wilhelm, her zamanki nezaketiyle bunu reddetti ve Bismarck'a neler olduğunu tarafsız bir şekilde anlatan bir telegram gönderdi. Bismarck bunu, "Tam bir talih kuşuydu başıma konan," diye anlattı daha sonraları. Kendisine gelen telegramı, efendisi Fransa elçisini kovmuş gibi gösterecek şekilde düzenleyip basına sızdırdı. Fransa'da Prusya'ya karşı duygular zaten yükselişteydi; Ems Telegramı olarak bilinen olaysa, savaş çıkacağını neredeyse kesinleştirmiş oldu.

Bismarck, Avusturya'yla olduğu gibi, bu olayda da uluslararası arenanın Prusya'nın lehine konum aldığından emin oldu. Diğer güçlerin hiçbiri Fransa'nın tarafını tutarak bu konuya müdahil olacak gibi görünmüyordu. Üstelik bu defa Prusya'nın Fransa'ya göre daha iyi piyade silahlarıyla donatılmış ve çok daha iyi bir komuta yapısına sahip daha güçlü bir ordusu vardı. 2 Eylül'de, bir dizi yenilginin ardından Fransa kuvvetleri Belçika sınırına yakın, Sedan adlı ufak bir kasaba civarında teslim oldu. Çarpışmayı bir tepeden izleyen Güney Alman devletlerinin temsilcileri izledikleri şeyin aynı zamanda kendi bağımsızlıklarının da sonu olduğunun farkındaydı. 18 Ocak 1871 tarihinde, 14. Louis'nin Versay Sarayı'ndaki görkemli, aynalı salonunda yeni Alman Reich'i ilan edildi. Wilhelm artık Almanya'nın imparatoruydu ve hemen arkasında Bismarck duruyordu. İkinci Reich, her şeyden önce Bismarck'ın eseri idi. Almanya'da gücü, kralın ellerine teslim etmişti ve kralın elleri kendi elleri demek oluyordu; güç Bismarck'taydı. Bu güçle politik partileri başarıyla birbirine düşürdü. Yurt dışındaysa, Fransa'yı yalnızlaştırarak, diğer güçleri Almanya'nın dostu hâline getirdi veya en azından tarafsız olmalarını sağladı. Ülkesinin ekonomik ve askeri anlamda Avrupa'nın hâkim gücü olması için bundan sonraki yirmi yıl boyunca liderlik

etti. Ve yine Bismarck sayesinde, Avrupa'da 1871'den itibaren öyle ya da böyle bir Alman Sorunu varlığını sürdürdü.

DÜNYADA KANADA SORUNU diye bir şey hiçbir zaman olmadı; hatta bu ülke çoğu zaman dünyanın dikkatini bile çekmedi. Ancak Bismarck Almanya için ne kadar önemliydiyse, Kanada tarihinde de William Lyon Mackenzie King o denli önemliydi. İlki bir ülke kurarken, ikincisi çalkantılı 1920'lerin bir kısmında, Büyük Buhran'ı takip eden dönemde, II. Dünya Savaşı'nda ve barışın ilk yıllarında bir ülkeyi muhafaza etmeyi başardı. Hem sağ, hem de soldan gelen tehlikelere karşın merkezi sağlam tutabilmeyi ve daha da önemlisi İngilizce ve Fransızca konuşanlar ve bölgeler arasındaki karşılıklı güvensizlik ve bölünmelerin ülkeyi parçalamasına engel olmayı başardı. Görev başında olduğu yirmi iki yıl boyunca, ki kendisi hâlâ Kanada'nın en uzun süre görevde kalan başbakanı unvanını taşıyor, kapsamlı sosyal yardım sisteminin temellerini attı. Kurucusu olduğu Liberal Parti'yi muazzam bir politik gücün üzerine inşa eden mükemmel bir politikacıydı. Kamuoyu yoklamasından önceki günlerde, ülkenin ruh hâlini ve belirli bir yönde ne kadar ileri gidebileceğini büyük bir beceriyle sezmişti. Daha adil bir toplum inşa etmek isteyen bir idealist ama aynı zamanda kazanamayacağı savaşlara girmemeyi tercih eden bir faydacıydı. Kendisine ait yazılı belgeler arasında ülkenin dört bir yanında sayısız insana yazılmış sayısız mektup vardı; bu isimlerin bazıları önemli, bazılarıysa sıradan insanlardı. Tebrik kartları, doğum günü kutlamaları ve taziyeler konusunda titiz biriydi. Ketumdu ama iş hayatında pek çok insanla gayet uyumlu bir şekilde çalışmayı başarmıştı. Ayrıca hakkını vermek gerek: Politik olarak kendisine muhalefet edenleri kendi hükümetine dahil edebilmiş veya en azından onları kendi tarafına çekmeye çalışmıştı.

Ancak King diğer liderlerin yaptığı gibi bizi büyülemiyor veya üzerimizde kalıcı bir etki bırakmıyor. Bilakis, özellikle de Kanadalıların, kafasını karıştırıyor. King, net konuşmaktan kaçınan biriydi ve söyledikleri her yöne çekilebilirdi. Laf kalabalığı ve belirsizlikten

ötürü, sorunların birçoğu çözüme ulaşamazdı. “Parlamento karar verir,” King’in en sevdiği çözümdü, ama çoğu zaman çekişmeli konularda tartışmaya girmekten kaçınmayı ustalıkla başarıyordu. II. Dünya Savaşı’nda zorunlu askerlik konusu (İngiliz Kanada’sının büyük kısmı bundan yanayken, Fransız Kanada’sı buna karşı çıkıyordu) iki halkı belki de geri dönüşü olmayacak bir şekilde bölme tehdidiyle karşı karşıya bırakmışken, 1942 yılında, politik kaosun zirve yaptığı dönemde, King o ünlü (belki de kötü ün yapmış demek daha doğrudur) çözümünü sundu: “İlla zorunlu askerlik değil, ama gerekliyse zorunlu askerlik.”

Entelektüel, anayasa hukukçusu, bir radikal ve şair olan F. R. Scott, 1954 tarihli bir şiirinde “Bizimle kafa buldu,” demişti. Bu şiir pek çok Kanadalının King’le ilgili o zamanlardaki ve şu anki hislerine bugün hâlâ tercüman oluyor:

Şekilsizdik

Çünkü O hiçbir zaman tarafını seçmedi,

Tarafsızdık

Çünkü O hiçbir zaman bir tarafın şekillenmesine izin vermedi.

Yanlış olandan kaçmakta mahirdi

Neyin doğru olduğunu söylemeden,

Bir elinin, diğerinin ne yaptığını bilmesine

Asla izin vermedi.

Şiir daha sonraları en popüler olacak dizeleriyle bitiyor:

Bir tapınak kuralım

Sıradanlığı yüceltecek,

Canınızı dişinize takmaya değmez

Hiçbir kolay lokma.

Belki King’in o zamanlar olduğumuz şeyi kusursuzca temsil ettiğinden endişe ediyoruzdur ve hatta korktuğumuz asıl şey, yalnızca o

zamanlar olduğumuz şeyi değil, bugün hâlâ olduğumuz şeyi temsil etmesidir: Tutucu ve cinsel anlamda bastırılmış, temkinli ve hatta çekingen, diğerlerinin ne diyeceğinden endişe eden ama iş başkalarını yargılamaya gelince bir an bile tereddüt etmeyen, çalışkan ve cimri olmaya eğilimli, Kanadalı olmakla gurur duyan ama dış dünyadan önemli ülkeler ve insanların dikkatini çekmekten memnuniyet duyan ve her şeyden önemlisi yüzleşmeden hoşlanmayan insanlar. Spiritüalizme tutkun, rüyalarında geleceğe dair işaretler gören bu tombul, telaşlı bekar adam aslında biz miyiz? Batıl inançlarımız var mı? Örneğin önemli kararları akreple yelkovan düz bir hizaya geldiğinde almak gerektiğine inanıyor muyuz? Veya ölen köpeğimiz ya da annemiz için dua edip ilahiler okuyor muyuz, ya da medyumlar veya ruh çağırma tahtaları vasıtasıyla onlarla konuşuyor muyuz? Kafamızı yastığa koyduğumuzda günümüzü gözden geçirip nerede başarılı, nerede başarısız olduğumuzu düşünüyor muyuz? Her bir yergi ve övgü sözcüğünü titizlikle zihnimize kaydediyor muyuz?

King bunların hepsini yapıyordu. Bunu bilmemizin nedeniyse 1890'ların başından, öldüğü 1950 yılına dek günlük tutmuş olması. Başka hiçbir politik liderde göremeyeceğiniz türden tarihi bir kayıt bu. Ölümünden sonra günlüklerinin yakılması emrini vermiş olsa da, bunu yapmakla yükümlü kişiler tereddüt etmiş ve sonunda bu görevi yerine getirmemeye karar vermişti. Böylece bugün onun aleyhine çok daha fazla bilgiye sahibiz. Ondan bize kalan imge, bir başka Kanadalı şairin, Dennis Lee'nin çocuklar için maniler kitabında resmedilmişti:

William Lyon Mackenzie King

Oturdu ortaya, başladı sallamaya ipi

Ve *hiçbir* şeyi sevmediği kadar çok sevdi annesini

William Lyon Mackenzie King.

King kendini Kanada tarihinin sayılı isyankarlarının soyundan gelen, onlara yaraşır, cesur bir radikal olarak görmeyi seviyordu. 1830'larda adaşı William Lyon Mackenzie, Aile Birliği olarak bili-

nen, birbirine sıkı sıkıya bağlı ayrıcalıklı aileler tarafından yönetilen Yukarı Kanada hükümetini zorla devirmeyi denemiş, hezimete uğramıştı. İsyan en başından beri umut vaat etmiyordu aslında. Ve Mackenzie, ailesiyle birlikte, geleceği düşünmeksizin yaşayacağı ABD'ye kaçmıştı. O dönem Kanadalı yöneticiler isyancıların affedileceğinin garantisini vermiş, Mackenzie de bunun üzerine Kanada'ya dönmüş ve seçilmiş meclisin üyesi olmuştu. Kızı, yani King'in annesi, birliğiyle birlikte isyanın bastırılmasına yardımcı olan profesyonel bir askerin oğlu olan bir avukatla evlenmiş ve küçük bir Ontario kasabasında egemen çevrelerin bir üyesi olmuştu. Babasını her zaman bir kahraman olarak görmeye devam etmiş ve bunu en sevdiği oğluna da aşılamıştı. King, büyükbabasının ideallerini ezilenler adına konuşarak, dürüst, verimli ve adil bir hükümetin kurulması için çabalayarak devam ettirme fikrini hep sevmişti.

Üstelik bahtsız isyancıya göre çok daha yetenekli ve temkinliydi. Torunu enerjisini ve imkanlarını kaybedilmeye mahkum savaflara harcamayacaktı. King eğer taraf tutacaksa, kazanacağından emin olmak istiyordu. 1922 yılında, Britanya Başbakanı David Lloyd George Britanya İmparatorluğu'nu Türkiye'yle bir savaşa sokmak istediğinde, King ne zaman savaşacakları konusunda kendilerinin karar vereceğini açıkça belirtmişti. I. Dünya Savaşı'na ve hemen ardından gelen barış konferansına katılmasının bir sonucu olarak Kanada'nın güçlenen bağımsızlığının farkına varan ve bundan gurur duyan Kanada kamuoyunun büyük bir kısmı bu konuda onunla hemfikirdi. Aynı zamanda bir durumu anlama ve şu veya bu yöne katı bir muhalefetle karşılaşmaksızın ne kadar gidebileceğini tartma konusunda özel bir yeteneği vardı. Ölmeden hemen önce kendisiyle ilgili, "Benim için bir mesele ya sezgisel olarak vardır, ya da hiç yoktur. Ya tamamını görürüm ya da benim için hiçbir şey ifade etmez... Bunu nasıl savunacağımı planlamak için çok zaman harcayabilirim ama en başından itibaren ne yapmak istediğimi ve nasıl yapacağımı bilirim," demişti.

Büyük oranda kendi kendisini eğitmiş büyükbabasının aksine King, dünyanın en iyi üniversitelerine gitti. Lisansını tamamladığı

Toronto Üniversitesi'nden, ezber bozan büyük ekonomist Thors-
tein Veblen'in öğrencisi olduğu yeni Chicago Üniversitesi'ne gitti.
Daha Toronto'dayken, toplumsal sorunlara ilgisi başlamıştı (muha-
liflerinin söylemeye bayıldığı gibi fahişelik de bunlardan biriydi) ve
Chicago'dayken kontrol edilmeyen kapitalizmin yarattığı en kötü
sorunların bir kısmını iyileştirmeye çalışan Yerleşim Evi adlı öncü
harekete katıldı. Chicago'dan sonra doktora yapmak üzere Har-
vard'a ve sonra doktorasını bitirmeden de, London School of Eco-
nomics'e geçti. (Harvard, Kanada hükümeti için hazırladığı bir ra-
por nedeniyle sonunda 1909 yılında doktorasını verdi. Bugün hâlâ
bu diplomaya sahip tek Kanada başbakanı olma unvanını taşıyor.)
1900'de memur olmak üzere Kanada'ya döndüğündeyse neredeyse
bir anda çalışma bakanı yardımcılığına yükseldi.

Bunu takip eden sekiz senede, tartışmalarda çok etkili ve yete-
nekli bir arabulucu olarak nam saldı. Bu yıllarda, emekçiler ve iş
dünyası art arda çatışmalar yaşadığı için becerilerini bol bol gelişt-
tirme fırsatı buldu. Asyalı göçünü protesto eden ayaklanmalar Ka-
nada'nın batı sahilinde patlak verdiğinde görevlendirilecek kişi genç
King'di. Kanada hükümeti Londra'daki kraliyet yönetimini impa-
ratorluğun diğer kesimlerinden, özellikle de Hindistan'dan gelen
göçün Kanada'da ırkçı gerilimlere yol açtığı konusunda uyarmaya
karar verdiğinde de King yine en bariz adaydı. Kanada hükümeti
Asya'dan ülkeye gelen afyon miktarının artışından endişe etmeye
başlayınca, King'den Şanghay'daki Uluslararası Afyon Komisyo-
nu'nun toplantılarına katılması istenmişti. Bu toplantılara giderken,
göç konusuyla ilgili anlaşmalar yapmak üzere yolunun üzerindeki
Hindistan'a ve Japonya'ya da uğramıştı. Beklendiği üzere Liberal
partili Başbakan Sör Wilfrid Laurier, King'in Parlamento'ya aday
gösterilecek en doğru kişi olduğuna karar verdi.

1908 yılında King hakkıyla seçilip ertesi yıl Kanada'nın ilk çalış-
ma bakanı olarak kabineye katıldı. Endüstriyel tartışmalarda temel
ölçüleri ve kombina (o zamanlar kartel olarak anılıyorlardı) yatırı-
mılarını Parlamento yoluyla belirlemek onun sorumluluğundaydı.
1911 yılında Liberaller seçimi kaybedince kariyeri kısa bir süreliği-

ne sarsıldı ama 1914'ten itibaren Rockefeller ailesinin endüstriyel ilişkiler danışmanı olarak ABD'de işe başlamasıyla birlikte kabarık maaşlı bir işe sahip oldu. Bunu takip eden yıllarda karşısına başka Amerikan ikramiyeleri de çıktı: Harvard'da profesörlük ve Andrew Carnegie'nin şirketinde hayır işlerinin yönetiminden sorumlu olacağı bir yöneticilik pozisyonu. Hepsi de baştan çıkarıcı tekliflerdi ve ona zengin iktidar sahipleriyle yakınlaşma imkanı sunuyordu.

Ancak Kanada ve kamu hizmeti onun gözünde daha güçlü seçeneklerdi. 1919 yılında günlüğüne de yazmıştı duygularını: "Her ne kadar insanlık için nerede olduğu fark etmeksizin hizmet verebilecek olsam da, kendi ülkeme hizmet etmeyi her yere tercih ederim... Kendi ülkemde onurlu ve saygın bir şekilde yaşayıp ölmek kalbimde diğer tüm hırslarımdan daha büyük bir yer kaplıyor... Kalbim yalnızca politika için atıyor." Annesinin ahlaklı bir yaşam sürme ve toplumu için elinden gelenin en iyisini yapması yönündeki öğretileri, güçlü Presbiteryen inancı ve dev egosu, bu dünyada bir görevi olduğu, Tanrı'ya iyi işler yaparak hizmet edebileceği yönündeki inancını kuvvetlendirdi. Ve o, bu iyi işleri bir politikacı olarak yapacaktı. Hayatı boyunca daha çok denemek ve daha iyisini yapmak için güç bulmak umuduyla düzenli olarak dua etti.

1919 yılında Liberal Parti'nin başkanı olarak Kanada'ya temelli dönüş yaptı. Serbest ticaret ve dengeli bir bütçe gibi eski kuşakların değer verdiği unsurlara muğlak referanslarda bulunarak onların desteğini kazanmıştı. Bir de tabii 1917 yılındaki zorunlu askerlik meselesine karşı çıktığı da bilindiğinden Quebec temsilcilerinin çoğunun oyunu almıştı. King, bu oyların önemini veya Fransızların Konfederasyon'un ortaklarından biri olarak kalması gerekliliğini hiçbir zaman unutmadı. Dönemin en becerikli ve etkili Quebec'li politikacılardan biri olan Ernest Lapointe'ı danışmanı yapıp onun fikirlerine önem vererek akıllı bir seçim yapmıştı. King olgunlaştıkça, diğer politikacıların yapmaktan çoğu zaman korktuğu bir şey yaparak, kabinesine başka güçlü karakterler de atadı.

1921 yılında, görece genç bir yaşta, kırk yedisinde ilk kez başbakan oldu. Çoğunluk onun bu görevde uzun süre kalamayacağını

düşünüyordu; deneyimsizdi ve bir azınlık hükümetini yönetiyordu. Ama işi çabuk öğrendi ve muhalefete üstün gelme konusunda becerikli olduğunu kanıtladı. Gerçekleşmesine bizzat yardımcı olduğu bir anayasal krizden faydalanarak, 1926 yılında Liberallerin çoğunluk hükümetiyle tekrar başa geçti. Başarılı politikacıların kariyerinin şekillenmesinde çoğu zaman önemli rol oynayan şans sayesinde King, 1930 yılındaki seçimleri kaybedecek ve böylece kendisinden sonra başa geçen Muhafazakarlar, Büyük Buhran'la baş edememenin vebalini taşıyacaktı. 1935 yılında “King veya Kaos” sloganıyla başbakan olarak tekrar geri döndüğünde işler iyiye gitmeye başlamıştı.

Zamanında evlilik heveslerine kapılıp kapılmadığını bilmesek de, King artık vazgeçmiş ve hayatını bir bekar olarak kurmaya karar vermişti. Hizmetlileri ve astatlarıyla duygusallık ve gaddarlık karışımı bir tavırla ilişki kuruyordu. Doğum günlerini unutmazdı ama çok uzun saatler çalışmalarını beklerdi. Sık sık yalnız olmaktan şikayet ederdi ama aynı zamanda sosyal yaşamın bir zaman kaybı olduğundan yakınırdı. Ya da bu yalnızca dilindeydi. Çünkü günlükleri bambaşka bir adamı betimliyordu adeta; arkadaşlarla birlikte bir akşam geçirmekten keyif alan bir adamdı bu. Aynı zamanda oldukça iyi dans ediyordu. Laurier House'da sıklıkla kendi eğlence anlayışına uygun akşam yemekleri veriyordu. Çok sevdiği köpekleriyle oynamaktan, dini metinler okumaktan veya güvendiği birkaç yakın arkadaşıyla birlikte ölmüş kişilerin ruhunu çağırmaktan keyif alıyordu. Altmışıncı yaş gününde, gelen pek çok diğer ruhun yanı sıra, William Gladstone, Laurier ve Lord Rosebery'nin ruhunun uğramasından duyduğu memnuniyeti kaydetmişti günlüğüne.

Her ne kadar politikanın kendisini fakir düşürdüğünü iddia etse de, maaşının çoğunu biriktirmekle kalmamış, aynı zamanda hayranlarından da pek çok hediye almıştı. “Buna rağmen,” demişti bir memur, “o utanma nedir bilmeyen bir pintiydi ve ne kadar ufak bir meblağ olsa da harcama hesabına veya daha da kötüsü kendi kişisel hesabına yansıyacak hiçbir bedeli ödememek için akla gelecek her yola başvururdu.” Yine de zamanının ve parasının çoğunu

Kingsmere'deki kır evini güzelleştirmeye harcamıştı. Bir 18. yüzyıl toprak ağası gibi, manevi değerler taşıyan masalları koynunda gizleyebilecek türden pitoresk harabelere ilgi duyuyordu. Ottawa'da Laurier'nin eski evinde yaşamıştı. Her iki ev de Avrupa'dan toplanmış Viktoryen biblolar, çirkin tablolar, heykeller ve kabartmalarla tika basa doluydu. Bir gazeteci Laurier Evi'ndeki konuk odasının "altın yıldızlar ve kırmızı pelüşlerle kaplı olduğunu, içerisinde devasa vazolar ve kıytırık süs eşyalarını koruyan cam kaplı masaların yer aldığını ve bunların tamamının yüksek kalite bir ikinci el mağazasını doldurmaya yetecek kadar pahalı bir ıvır zıvır bütünü teşkil ettiğini" söylemişti.

Çoğu kişi için hiçbir çekici yanı olmayan, hatta aksine itici biriydi. "Hastalıklı bir yanı vardı," diye yakınmıştı önde gelen bir Liberal ve böyle demesindeki tek sebep nefesinin buram buram rütbe kokuyor olması değildi. Tutumu fazla yılışktı. 1930'larda Britanyalı bir yüksek komiser Ottawa'dan şöyle bildirmişti: "Karım onunla sohbet ettikten sonra kendini sanki bir kedi her tarafını yalamış gibi hissettiğini söyledi, öyle ki gidip banyo yaptı." Ancak ondan hoşlanmayanlar dahi kamuya mal olmuş bir kişi olarak etkileyici bir yanı olduğunu kabul ediyordu. Konuşmaları hitabet gücü açısından kusursuz değildi ama iyi hazırlanmış, sağlam metinlerdi. Kanada'yı ve Kanadalıları çok iyi tanıyordu ve ülkesinin dünyadaki iki mega güç olan Britanya İmparatorluğu ve ABD arasındaki dengeyi sağlayan konumunun gayet farkındaydı. Hem Londra hem Washington ona saygı duyuyordu, geniş bir çevreye yayılan ahabları arasında her iki başkentten önemli politik figürleri de yer alıyordu. II. Dünya Savaşı sırasında Washington'a gittiğinde Beyaz Saray'da kalmış ve Roosevelt'le uzun süren özel sohbetlerde bulunmuştu. (Başkan savaşın bitiminden kısa bir süre önce öldüğünde, King seanslar vasıtasıyla onun ruhuyla iletişim kurarak huzur buluyordu.)

Zaafları yüzünden King'in ne kadar kıvrak zekalı ve yetenekli bir politik lider olduğunu gözden kaçırmaya meyilliyiz. ABD'de veya Britanya'da olsa seçkin hatta göz kamaştırıcı bir kariyeri olabilirdi ama o Kanada'da yaşamayı ve çalışmayı tercih etmişti. Kari-

yeri boyunca tarihte hem bir gözlemci hem de bir aktör olarak yer aldı. I. Dünya Savaşı'ndan önce Londra'da, Britanya Dışişleri Bakanını Sör Edward Grey'le ve Britanya'nın önde gelen diğer politikacılarıyla imparatorluk hakkında konuşuyor; 1930'larda Hitler de dahil olmak üzere Nazilerle Avrupa'nın durumunu masaya yatırıyor ve II. Dünya Savaşı'nda Washington'da stratejiler üzerine fikirlerini beyan ediyordu. Kanada'nın Britanya İmparatorluğu'nun ufak bir parçasıyken kendi kendini yöneten bir ulusa evrilip uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynadığı dönemlerin çoğunda başta o vardı.

1930'larda diktatörlerin yükselişini kederle izlese de, onlarla uzlaşmak için uzun yollar katetmekten de geri durmadı. Aklının baş köşesinde ulusal birliği tutarak, İtalya'nın Etiyopya'yı işgali veya İspanya İçsavaşı gibi Kanada'nın bir fikir birliğine varmasının kesinlikle mümkün olmadığı yabancı krizlerde taraf olmaktan kaçınmak için elinden geleni yaptı. Üst düzey Nazilerle ve sonrasında Hitler'le 1937 yılında buluştuğunda iyi niyetli düşünceleri günlüğüne bazı aptalca şeyler yazmasına neden oldu: "Onunla oturup konuşurken edindiğim intiba onun adamlarını ve ülkesini gerçekten seven ve onların iyiliği için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayacak biri olduğu yönünde." Ve beş diploması olan King'in üstten bakan bir tutuma sahip olması kaçınılmazdı elbette: "Hitler'i anlamak için yaşamının ilk yıllarındaki kısıtlı imkanları, hapse girdiğini vs. unutmamak gerekiyor. Kendi kendini eğiterek başardıkları gerçekten takdire şayan." Buna rağmen Almanya Britanya'ya saldıracak olursa Kanada'nın Britanya'nın yardımına koşacağını da Nazilere söylemekten kaçınmamıştı King.

Ülkeyi savaşa sokup aynı şekilde savaştan çıkardı; ülke hâlâ bir bütün hâlindeydi. Başkaları bunu başaramayabilirdi. Birlik tartışmaları o zamandan bu yana hiç durmadan sürdüğü için II. Dünya Savaşı sırasında ülkenin tehlikeli ve belki de ölümcül bir yol ayrımına ne kadar yaklaştığını fark etmekte zaman zaman güçlük çekiyoruz. King bu bölünmeleri çözemedi ancak bu bölünmelerin Konfederasyon'u yok etmesine engel olmayı başardı, ki bu da başlı başına büyük bir başarıydı. Asıl önemli mesele zorunlu askerlikti; 1917'de

yapılan emrivaki, Quebec halkının fikrini tamamen dışlamıştı. Kanada bu türden ikinci bir krizi kaldıramazdı. 1940'ta zorunlu askerlik meselesiyle ilgili referandum çoğunluğun bunu desteklediğini açıkça ortaya koydu, ancak ortaya koyduğu şey yalnızca bu değildi; ülkedeki derin ayrım da ayyuka çıkmıştı. İngilizce konuşan Kanada "Evet" derken, Fransızca konuşan Quebec'in çoğunluğu "Hayır" demişti. King Parlamento'ya bir tasarı sunmuş olsa da, yasamanın hiçbir baskı altında olmadığını da altını çizmişti. "İlla değil ama gerekirse" formülü zorunlu askerlik konusunda ona zaman kazandırmıştı. 1944'ün sonlarından itibaren silahlı kuvvetlerin adama ihtiyacı olduğu ve yeteri kadar gönüllünün de orduya katılmak için öne atılmadığı artık açıktı. King, zorunlu askerliğin kabinedeki en ateşli savunucusu Savunma Bakanı James Ralston'ı gözünün yaşına bakmadan sepetlemiş olmasına ve gönü el vermemesine rağmen sınırlı da olsa zorunlu askerlik yasasını dayatması gerektiği sonucuna vardı. Şansı hak ettiğinden daha yaver gitti; çünkü Ralston aksiliklerden nemalanmak yerine hükümeti ve savaş çabalarını sadakatle desteklemeye devam etti.

O Kasım ayında gerçekleşen uzatmalı kabine krizinde King, politikayla iç içe geçirdiği yıllarda iyice keskinleştirdiği yeteneklerinin tamamını kullandı. (Günlüğünde kendini çile çeken İsa'nın son günlerindeki hâline benzetmişti.) Meslektaşlarını ülkenin bölünebileceği veya daha da kötüsü Liberal Parti'nin yok olabileceği konusunda uyararak, onların vatanseverliğine başvurdu. Ağladı, istifa etmekle tehdit etti, hatta eğer hükümet zorunlu askerliği reddederse ordunun darbe yapabileceği konusunda imalarda bulundu. Ve böylece çoğu meslektaşını kendi yanına çekmeyi başardı. En önemlisi de Quebec'in kilit figürlerinden biri olan Louis St. Laurent da artık onun tarafındaydı. Yalnızca bir bakan istifa etti. "Sanki çarmıha gerildiğim gün sona ermiş de, Diriliş gününün sabahına doğru yaklaşıyormuşum gibi hissettim," yazmıştı King günlüğüne. Quebec milletvekillerinin çoğu zorunlu askerliğe karşı oy kullanmış olsa da, Liberal Parti hayatta kalmayı başardı ve Quebec'in zorunlu askerliğe karşı çıkardığı ses susturuldu.

1940 yılında King, Muhafazakarlar kamarası liderine zorunlu askerliği geçirmek için çoğunluk gücünü kullanmayacağını söylemişti. İnsanlara ne yapacaklarını söyleyerek değil, insanların ne istediğini bilerek yönetmeye inandığını belirtmişti. King biraz otoriteye sahiptiyse bunun nedeni insanların isteklerine saygı duyuyor olması ve insanların, verdiği sözleri tutacağına dair inancıydı. Uzun vadede, halkın kamu menfaati için neyin gerekli olduğunu anlayacağını söylerdi. “Halk, önlerine konduğunda gerçeği görebilir ve bir lider ancak doğru çizgide yürüdüğü sürece yol gösterebilir.” Ancak King, halka, iddia ettiğinden daha az güveniyordu aslında, üstelik yalnızca zorunlu askerlik konusunda da değil. Çözmesi gereken sorunlar olduğunda mümkün olduğu sürece uyuyan yılanı uyandırmamaya, yalnızca tedbirli ve dolaylı yollardan ilerlemeyi tercih ediyordu. Bir zamanlar King için çalışan siyaset bilimci H. S. Ferns daha sonraları, “Kanada’nın politik sorunlarını anlama ve Kanada halkının bir bütün olarak hükümetin hangi icraatlarını kabul etmeye istekli olacaklarını bilme konusunda Mackenzie King politikanın diğer faal katılımcılarından katbekat ilerideydi,” diye yazmıştı.

Kanada artık bir başarı hikayesi olarak okunuyor. Biz, belki de kalıcı olarak, Quebec ayrılıkçılığının önüne geçtik ve çok kültürlülüğümüzü başarıyla koruyoruz. Güneydeki çalkantılı komşumuzun aksine bu ülke güçlü bir sosyal güvenlik ağı kurdu. Politik ayrılmamız bizi kutuplaştırmadı; hiçbir kin gütmenden politika tartışabiliyoruz. Kanadalılar silah kontrolünü seviyor ve çoğu uzun zaman önce kürtağı ve eşcinsel evlilikleri kabul etti. Unutmamalıyız ki, bugün normal ve kalıcı görünen şeyler geçmişte her zaman böyle değildi. King can sıkıcı olsa da, her zaman uzlaşma ve fikir birliği oluşturmadan yana oldu. “Aşırı uçlardaki insanlar her zaman, az veya çok, tehlike teşkil ederler ama en tehlikeli oldukları alan politikadır,” inancındaydı. Ve şöyle devam ediyordu: “Bizimki gibi bir ülkede mutlu insanlardan oluşan bir topluma olabildiğince yaklaşmak istiyorsak, yönetim sanatının, farklılıkları abartmaktansa bunları buluşturmayı hedeflemek üzerine kurulması gerektiği özellikle geçerli bir kuraldır.” 1948 yılında emekli olduğunda günlüğüne,

“Hayatımı dolu dolu yaşadığımı hissediyorum, her şeyin bu kadar yolunda gitmiş olmasından ötürü muazzam bir tatmin ve gurur duyuyorum.”

KING, KANADA TARİHİ İÇİN ne kadar önemliyse Amerikan tarihinde de Franklin Delano Roosevelt (Başkan Theodore Roosevelt’ten ayırt edebilmek için genellikle FDR olarak anılır) o kadar önemlidir. Birleşmiş Devletler Büyük Buhran’dan dolayı büyük zarar görmüş ve bölünmüştü. Uluslararası durum da gittikçe kötüleşiyor, ABD’nin bu olayların dışında kalmak veya dahil olmak arasında bir seçim yapması gerekiyordu. FDR Amerikalıların kendine güvenini tazelerdi ve gelecek için umut besleyebilmelerini sağlayarak, içinde barındırdığı onca ayrılığa rağmen Amerikan toplumunu bir arada tutmayı başardı. Aynı zamanda Amerikalıları gelecekte dünyaya dahil olmaları gerekecek zamana da hazırladı. FDR, tıpkı King gibi ikna sanatında ve halkın nabzını tutarak kamuoyunu istediği tarafa yönlendirmekte ustaydı. O da tıpkı King gibi anlaşılması zor biriydi; tutarsızlıkları ve belirsizlikleriyle hem dostlarının hem düşmanlarının aklını karıştırıyordu.

Bu iki adamın başka ortak noktaları da vardı: Her ikisi de politikaya derin bir ilgi duyuyordu, her ikisi de liberaldi, sosyal adalet duyguları güçlüydü ve her ikisi de ülkesini savaşın dışında tutmayı umuyordu. Aynı zamanda her ikisi de korumacı ve fedakar bir annenin dikkatli bakışları altında büyümüştü. (Bayan King hiçbir zaman Bayan Roosevelt kadar ileri gitmemişti. Bayan Roosevelt bir defasında hasta olan oğlunun kaldığı yatılı okulun penceresine tırmanıp onunla konuşabilmek için duvara merdiven dayamıştı.) Ancak hatırı sayılır farklılıkları da vardı elbette. FDR’nin geçmişi yurtluktardan işe yarar bağlantılara dek ancak büyük bir zenginliğin alabileceği ayrıcalıklarla doluydu. Babasının ailesi ilk Flemenk yerleşimcilerin ve FDR’nin Britanyalıları anlatmaya bayıldığı gibi Devrim ordusunda kaptan olarak görev alan bir atanın soyundan geliyordu. Başkan Theodore Roosevelt uzak bir kuzendi. FDR’nin

annesinin soyuysa daha da eskilere, Pilgrimlere⁴ dek uzanıyordu. Delanolar aynı zamanda Fatih I. William'ın soyundan geldiklerini iddia ediyordu. FDR'nin annesi ona gerçek bir Delano olduğunu, zekasını ve enerjisini kendi ailesinden aldığını kati bir dille anımsatıyordu.

Belki de şaşkınlık verici cazibesini de onlardan almıştı. King'in veya bu anlamda Bismarck'ın aksine FDR hem bireylere hem de daha geniş kitlelere hitap edebiliyordu. Fotoğraflara sık sık yansıyan geniş gülümsemesiyle, havalı bir açıda ağzına yerleştirdiği si-gara ağızlığıyla o yakışıklı ve pak yüz, insanları seven ve dünyanın gayet güzel bir yer olduğuna inanan bir insan izlenimi uyandırıyor. Kadınlar onu daima çekici bulmuştu, o da kadınları. Karısı, bir zamanlar sekreterliğini yapan kadınla ilişkisini keşfettikten sonra akıllı, ağırbaşlı ve gösterişsiz kuzeni Eleanor'la evliliği bir daha toparlanamadı. Aynı zamanda oldukça etkili bir iletişimciydi. Bir başkan olarak yeni iletişim aracı olan radyoda *Fireside Chats* [Ateş Başı Sohbetleri] adı altında yaptığı konuşmalardan muazzam şekilde faydalanmıştı. Hafif soylu aksanıyla sesi sakın, rahatlatıcı ve çekiciydi. Amerikan halkının rahatlamaya ihtiyacı olan bir dönemde, halkına iyimserlik aşıyordu. Üstelik bu tamamen rol de değildi; FDR kendisi veya ulusu için en karanlık zamanlarda dahi işlerin yoluna gireceğine dair umudunu kaybetmezdi.

Yaşamının ilk yıllarında varlıklı gençliğinin imkan tanıdığı keyifli bir yaşam sürdü; gittikçe daha da büyük boylarda teknelerle yelken açtı, ava merak sardı, kuş ve pul koleksiyonu yapmaya ve kulüplere katılmaya başladı. Önce Groton sonra Harvard olmak üzere en iyi okullarda okudu, bu okulların hakkını verdiyse de çok parlak bir öğrenci olduğu söylenemezdi. Dostlar alışverişte görsün diye kiliseye de giderdi. King'in ıstırap yüklü duaları ona göre değildi. FDR'nin Hıristiyanlığı daha dolaysızdı, karmaşadan uzaktı. Eleanor bir keresinde, "Onun Tanrı'dan yol göstermesini isteyebi-

4. Pilgrimler veya Pilgrim Atalar, Plymouth Kolonisi'nin (aynı zamanda New England bölgesinin) ilk yerleşimcileri için kullanılan bir tabirdir. -çn

leceğini ve istediği rehberliği de elde edeceğini gerçekten hissettiğini düşünüyorum,” demişti. Soyu geçmişten bu yana Demokrat olsa da, FDR Cumhuriyetçi Theodore’a büyük bir hayranlık besliyordu. Onun ABD’deki sosyal reformlar ve uluslararası arenada daha etkin olmak amacıyla büyük bir donanma kurma konusundaki heyecanını paylaşıyordu. Arkadaşları için eğlence konusu olsa da, o büyük kuzeninin konuşma şeklini benimsemişti. Bununla da yetinmedi ve onun politikada izlediği yolu da takip etti. Böylece 1911’de New York Senatosu’na adaylığını koydu. 1913’te yeni Demokrat Başkan Woodrow Wilson umut vaat eden genç destekçisini donanma müsteşarı yaptı ve FDR savaş boyunca bu görevi elinde tuttu. Bu mevki-de görevini başarıyla, hatta zaman zaman muazzam bir verimlilikle yerine getirdiyse de, çoğu insan için o hâlâ şeytan tüyü olan, şımarık bir kişiden ibaretti.

1921 yılı FDR’nin yeniden doğduğu yıl oldu; üstelik bunu, geçirdiği çocuk felci nedeniyle belden aşağısının tutmamaya başlamasına borçluydu. Eleanor da dahil olmak üzere pek çok kişi bu olayı böyle yorumladı. Engeliyle büyük bir güç ve kararlılıkla mücadele etti ve üst bedenini kendini hareket ettirebilecek seviyeye gelene dek güçlendirdi; öyle ki onu izleyen biri en azından kısa bir süre için yürüyebildiğini düşünürdü. Acımaya, hatta sempatiye dahi tahammülü yoktu; düştüğü zaman şaka yaparak işin içinden çıkardı. Kendisiyle ilgili samimi şakalarla insanların dikkatini fiziksel durumundan başka şeylere yönlendiriyordu. Tekerlekli sandalyede fotoğrafının çekilmesine izin vermiyordu. 1921’den sonra hep ya otururken veya bir desteğe ya da bir insana tutunarak ayakta dururken görüldü. Kendini adanmış ve yetenekli bir ekip oluşturmaya halihazırda başlamıştı ama şimdi bu ekipteki insanlar onun gözü kulağı olmuş, onun için gezilere gidip, ona rapor sunmaya başlamıştı.

Tüm sıcakkanlılığına ve sosyal yaşama duyduğu bağlılığa rağmen, en yakınındakilere bile ruhunun yalnızca bazı kısımlarını gösteren ketum biriydi her zaman. Son Başkan Yardımcısı Harry Truman da dahil olmak üzere bazıları onu soğuk, hatta insaniyetten nasibini almamış biri olarak görürdü.

Oysa 1939 yılının Aralık ayında, Washington Basın Kulübü'nün yıllık yemeğinde salonun ortasında gözünde gözlük, dişlerinin arasındaysa bir sigara ağızlığıyla duran 2,4 metrelik bir sfenks heykeli gören aynı Roosevelt bu espriyi bir hayli sevmiş ve daha sonra başkanlık kütüphanesine koymak üzere heykeli satın almıştı. Çağdaşları açısından bir bilmecedен farksızdı ve tarihçiler için de hâlâ bir bilmece olmayı sürdürür. Roosevelt düşüncelerini nadiren kağıda dökerdi. Sırdaşları dahi onun düşündüklerinin veya planladıklarının ancak bir kısmına vâkıf olabiliyordu. Kütüphanesinin açılışında, neden bu denli neşeli olduğu sorulmuştu kendisine. “Buraya gelip de,” diye yanıtlamıştı “aradıkları cevapları bulacaklarını umacak tarihçileri düşünüyorum.”

Birbiriyle çakışan sorumlulukları olan departman ve daireler veya bazen birbiriyle çelişen görevler verilen insanlardan oluşan yönetim şekli genel olarak kaotikti. Örneğin dışişleri bakanlığına bakan ve müsteşar olarak atadığı iki adam birbirinden pek hoşlanmayan ve çoğu zaman birbirine ters düşen kişilerdi. Güvendiği iş arkadaşı Harry Hopkins'i de önemli dış politika meseleleriyle uğraşması için kullanıyordu. Bu, gücün merkezinin ofisi dışında bir yere kaymamasını sağlamanın bir yoluydu. Çoğu zaman genel tabloya yalnızca FDR hâkim olurdu, hatta bazen o bile olmazdı. “Ben bir hokkabazım,” demişti bir keresinde. “Sağ elim sol elimin ne yaptığını asla bilmez.” Ayrıca savaş döneminin usta generali Douglas MacArthur'un dediği gibi FDR, “yalanın aynı derecede işine yarayacağı bir durumda asla doğruyu söylemezdi.” Başkan olarak görev yaptığı dört dönemde de FDR genelde bilerek tutarsız, hatta aptalca hareket etti. Görevinin ilk aylarında Büyük Buhran'ı sona erdirmek amacıyla döviz kurlarında denge sağlamaya oldukça yaklaşmış olan Londra Konferansı'na taş koydu. (Daha sonraları hata yapmış olabileceğini kabul edecekti.)

Çoğu zaman yalnızca kendi sezgilerine güveniyor gibiydi. Çalışma Bakanı Frances Perkins, “Neredeyse geleceği görebilen bir aydınlanma ve birbiriyle ilgisi yokmuş gibi görünen envai çeşit konuyu anlayabilme kabiliyeti sağlayan şimşekler çakıyordu sanki

beyninde,” demişti. Bu tür sezgileri uygulamaya koymaksa başka bir meseleydi. Genelde bir politikayı dener, sonra daha bu politika kendini kanıtlamaya fırsat bulamadan tam aksini yapardı. Ekonomi tarihçileri hâlâ FDR gerçek anlamda bir fark yarattı mı, yoksa ABD kademeli olarak kendi kendini mi toparladı diye tartışıyor. Ancak FDR’yle ilgili su götürmez bir gerçek var ki o da Amerikalılara daha iyi dönemlerin geldiğine dair bir güven aşlamış olmasıdır. Belki de en büyük gücü Büyük Buhran veya dünyayı kasıp kavurmaya hazırlanan fırtına gibi korkunç krizler sırasında sükunetini koruyabilmesiydi.

FDR de, King gibi, etrafında güçlü karakterler olmasından korkmuyordu. Düşmanlarını yenme ve işe yarar koalisyonlar kurma konusunda Lincoln’üne benzer bir yeteneği vardı. Güneyli halkçı Huey Long’un da bir keresinde dediği gibi, “İçeri giriyor ve FDR’nin onu parçalara ayırmak istediğini görüyorsunuz. Sonra da Dixie’yi mırıldanarak dışarı çıkıyorsunuz.” FDR, 1940 yılında Fransa’nın düşüşünden sonra, Savaş Bakanlığı ve donanmaya iki önemli Cumhuriyetçi ismi, Henry Stimson ve Frank Knox’ı kazandırmıştı.

Diğer atamalarıysa, kibar bir tabirle, tuhaftı; mesela aşırı derecede Britanya karşıtı Joseph Kennedy’yi Londra büyükelçisi yapmış veya Naziler Almanya yönetimini devraldığında önceden hiçbir diplomatik deneyimi olmayan, önemli bir Güney Amerika tarihçisi William Dodd’u Berlin’e atamıştı. 1933 yılında ABD Sovyetler Birliği’yle ilişki kurduğunda, havyar yiyip Bolşevik liderleriyle görüşmesi için, 1919’da bölgede geçirdiği bir haftadan sonra yeni bir Sovyet rejiminin savunuculuğunu yapan mağrur William Bullitt’i seçmişti. Bullitt kendi çapında iki ülke arasında bir dostluk kurabileceğine inanıyordu. Diğer diplomatik açılımları arasında Sovyet parti memurlarına beyzbol, Kızıl Ordu süvarilerineyse polo oynamayı öğretmek yer alıyordu. İki spor dalı da tutmadı. Sert bir atış bir Rus’u yerle yeksan edince süvariler topla birlikte sahayı dört nala terk etmeye kalkıştı. Bullitt’in Sovyet dış politikasından sorumlu Maksim Litvinov’la temasları da aynı derecede verimsizdi çünkü Bullitt’in vardığı sonuca göre Litvinov Yahudiydi. 1936’dan itibaren Bullitt

önceki heyecanını tamamen kaybetmiş ve aşırı derecede komünist karşıtı olmuştu.

Kaçınılmaz olarak ülke içi konularla meşgul olan FDR, öncele-ri dış ilişkilere pek önem vermiyordu, ki bu gayet anlaşılabilir bir durumdu. Genel yaklaşımı önceki patronu Woodrow Wilson'inkiyle aynıydı: ABD ve demokratik değerleri dünyaya Sovyet Komüniz-mi veya Avrupa'nın eski imparatorluk güçlerinden çok daha iyi bir örnek teşkil ediyordu. Britanya'ya karşı tutumu dengesizdi ve hep de öyle kaldı: Yönetici sınıflarına güvenmiyor ve imparatorluğunu da hiç onaylamıyordu. Wilson gibi o da demokrasinin yayılmasının ve serbest ticaretin, ulusları birbirine yakınlaştıracığına ve dün-yayı daha iyi, daha güvenli bir yer hâline getireceğine inanıyordu. 1920'lerden beri Milletler Cemiyeti'nin destekçisiydi ancak 1930'la-rın başlarından itibaren Cemiyet'in büründüğü hâl konusunda eleş-tirel bir yaklaşım sergilemeye başlamıştı. Cemiyet'e karşı pek çok Amerikalıya hitap eden konuşmasında Cemiyet'in artık, her zaman-ki alaycı oyunlarını çevirmekle meşgul Avrupa güçlerinin bir aracı hâline geldiğini söylemişti. (1945 sonrası dünyayı şekillendirmeye gelince, FDR yeni Birleşmiş Milletler'in hem ABD'yi hem de Rus-ya'yı dahil ederek doğru bir şekilde yola koyulduğundan emin oldu.)

Wilson gibi Roosevelt de iç meselelerin gündemde olduğu bir ortamda seçilmiş ve sefeli gibi o da ülke içindeki sorunlara ve eğer gerekliyse ABD'nin yakın komşularına odaklanmayı tercih etmişti. Ancak 1930'larda dünyada yaşanan büyük ve meşum değişimler onu yurtdışındaki gelişmelerle gittikçe daha çok ilgilenmek zorun-da bıraktı. 1930'ların çoğunda dış politikası gelişigüzel ilerliyordu. 1933'te belli ki yalnızca bir heves uğruna döviz kurlarını sabitleme girişime karşı çıkmasına benzer kararlarının birçoğu rahatlıkla eleş-tirilebilir. ABD geri çekilince anlaşma bozulmuş ve dünyanın içinde bulunduğu ekonomik kriz dramatik şekilde derinleşmişti. Hem o zamanlar hem de bugün onu eleştirenlerin çoğu 1930'larda yükse-len diktatörlüklere karşı demokrasilerin gücünü artırarak çok daha fazlasını yapabileceğine inanıyor. Ancak çok büyük bir mukavemet gösterseydi, Amerikan halkı içindeki yalnızcılık yanlılarının duygu-

larını incitebilir ve Amerikan ekonomisinin yürümesi için gerekli tedbirleri almasını sağlayacak Kongre'deki yalnızcılık politikasından yana olanların oylarını kaybedebilirdi. İçindeki denizci tehlikeli sulara yelken açtığını biliyordu ve gemisi her an karaya oturabilirdi. Ancak Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı sırasında bir şekilde başarılı olup ülkeyi birlik içinde tuttuğu için tazelenen özgüveni becerisinin ve kararlılığının bir manifestosu oldu.

1932-36 arasındaki ilk döneminde iç işlerle ve Yeni Düzen⁵le meşguldü ve George Washington'ın "gönül işleri" olarak adlandırdığı şeye kesinlikle karşı çıkan Amerikan halkının fikriyle uyum içinde bir dış politika gütmeye istekli görünüyordu. I. Dünya Savaşı sırasında yalnızca ABD'nin politik sözlüğüne giren "yalnızcılık" terimi ABD'nin düşünsel dünyasında güçlü ve uzun süreli bir iz bırakmıştı. Coğrafyanın ABD'ye hem muazzam kaynaklar hem de dünyaya karşı iki okyanusla sağlam bir savunma sunmuş olduğunun da farkında olarak, ABD'nin ahlaki üstünlüğü varsayımına dayanan yalnızcılık yanlıları, başka yerlerde olanların (belki ABD'nin güney ve kuzeydeki sınır komşuları hariç) kendi meseleleri olmadığı görüşünü benimsiyordu. Dünyanın geri kalanı ulusal rekabetlerle kendisini paramparça etmek istiyorsa, bir polis gibi olaylara müdahale etmek ABD'nin görevi değildi. Yalnızcılık yanlıları 1939'lar da ABD'nin yakın zamanda I. Dünya Savaşı'na müdahil olmasına da tepki gösteriyordu: Amerikan hayatları ve Amerikan kaynakları harcanıyordu. Peki ne uğruna? Yalnızcılık yanlılarının bakış açısına göre Avrupalılar ABD'yi kendi kanlı çatışmalarının içine çekmişti ve Wilson da Amerikan halkını manipüle ederek savaş ilan etme konusunda Amerikalıların kanına girmişti. Tarihçilerin çalışmalarıyla ve Henry Ford ve büyük pilot Charles Lindbergh gibi ABD'nin önde gelen isimlerinin teşvikiyle yalnızcılık halk arasında ve Kongre'de geniş bir destek buldu. 1930'larda uluslararası arena vahşileştikçe (Japonya Mançurya'yı ve sonra da 1937'de Çin'i işgal etmiş, Mus-

5. İngilizcede "New Deal" olarak geçen Yeni Düzen, 1933 ve 1938 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde yürürlüğe giren ekonomi ağırlıklı bir dizi yerel programdır.

solini Etiyopya'yı ele geçirmişti, Hitler'se Avrupa'da saldırgan bir dış politika güdüyordu) Amerikalıların tarafsız durma isteği daha da güçleniyordu. 1937'de yapılan bir kamuoyu yoklamasının ortaya koyduğu üzere Amerikalıların yüzde 95'i ülkelerinin gelecekteki bir savaşın dışında kalması gerektiğini düşünüyordu.

Kongre, hiçbir başkanın mevkiini kullanarak ABD'yi savaşa sokmayacağından emin olmak amacıyla 1935'ten itibaren Yansızlık Yasaları çıkardı. Daha da önemlisi bu yasalar savaşan uluslara maddi destek veya silah sevkiyatına ambargo koyuyor ve hatta başkanın savaş durumunun olmadığını iddia ederek hükümlerin açıklarından faydalanamayacağından emin olmaya çalışıyordu. Kongre aynı zamanda artan savunma harcamalarına karşı duran kamuoyunun tutumunu da yansıtıyordu. FDR 1935'te savunma bütçesi için yalnızca 1,1 milyar dolar istediğinde (toplam 81,1 milyarın içinden) ülkenin dört bir yanında protestolar düzenlenmişti. ABD'de oldukça etkili bir haftalık gazete olan *The Nation*, "Savaş Tanrısı'nın önünde diz çökerek hızla Hitler ve Mussolini'nin seviyesine doğru batıyoruz," diye manşet atmıştı.

FDR ilk döneminde her şeye rağmen ABD'nin dünyaya dahil olması için iki önemli adım atmayı başarabilmişti. Sovyetler Birliği'ni tanıyarak gelecekteki bir müttefikle çalkantılı da olsa bir ilişki kurulmasını mümkün kılmıştı. Diğer adımsa eve daha yakındı; ABD'nin Latin Amerika komşularıyla olan ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştı. İyi Komşuluk Politikası bölgede ABD'nin güç kullanımını reddederek Batı Yarıküre'deki tüm ulusların esenliği için işbirliğini ön plana çıkarıyordu. 1936'da Buenos Aires Konferansı'nda Roosevelt orada toplanan delegelere olduğu kadar ülkesindeki kitleye de hitap eden bir konuşma yapmıştı. Dışarıdaki güçleri, Batı Yarıküre'ye müdahalede bulunmaya kalkarlarsa güçlü bir dirençle karşılaşacakları konusunda uyarırken, dünyanın diğer bölgelerindeki savaşların Yeni Dünya'yı "öyle ya da böyle" bir gün mutlaka tehdit edeceğinin de altını çizmişti.

1936'da FDR'nin ikinci döneminin başından itibaren dünyada olan olaylar gittikçe tehditkar bir hâle bürünmüş olsa da, o Ameri-

kan kamuoyunun fikirlerini asla göz ardı etmemesi ve Büyük Buh-
ran'ın bitmemiş meseleleriyle ilgilenmesi gerektiğini aklından bir
an olsun çıkarmıyordu. Ayrıca 1937'de Yüce Divan'ı Yeni Düzen'e
sıcak bakacak hâkimlerle doldurmak gibi talihsiz bir girişim konu-
sunda Kongre'yle girdiği tartışma da kendi konumunu tehlikeye at-
mıştı. Yine de hem yurt içi hem de yurt dışındaki eleştiriler o zaman
da bugün de FDR'nin demokrasilerin diktatörlüklere karşı muha-
lefetine ve direncine öncülük etmesi gerektiği yönündeydi. Japonya
1937'de Çin'i işgal ettiğinde FDR'nin cevabı konuyu tartışmak üze-
re Britanya Başbakanı Neville Chamberlain'i ABD'ye davet etmek
olmuştu. Chamberlain iş arkadaşlarına, "Kelimeler hariç Amerika-
lılardan gelecek hiçbir şeye güvenmemek her zaman en iyi ve en
güvenli seçenektir," diyerek bu daveti reddetmişti.

FDR'nin en büyük korkusu konumunun koruyucusu pozisyo-
nundaki koalisyonu yıkacak bir harekette bulunmak veya tavır
takınmaktı. Yurttaşlarının çoğunun Britanya veya Fransa'yla gizli
bir anlaşma gibi duran her şeye karşı çıkacağını hesaba katması
gerekliyordu.

Eğer Almanya ve Avusturya'yı terk etmeye çalışan çaresiz Ya-
hudi mültecilerden biraz daha fazla sayıda kabul etseydi, Güneyli
Demokratları ve bunca Amerikalı işsiz varken ABD'nin neden daha
fazla mülteci kabul etmesi gerektiğini anlayamayan halkın büyük
bir kısmının desteğini kaybedecekti. Bunlar kolay ve her zaman da
savunulabilir seçimler değildi. King'in Kanada'da yaptığı gibi FDR
de ulusal birliği yol gösterici ilke hâline getirdi. Yine de, kendisini se-
ven biyografi yazarlarının dahi söylediği gibi, gittikçe büyüyen teh-
likeleri daha yüksek sesle iyi bir şekilde ifade edebilmek için politik
sermayesini kullanabilir ve Almanya tehdidiyle karşı karşıya olan
ülkelere daha somut yardımlarda bulunmakla ilgili Kongre'yle gir-
diği savaşta halkın desteğini kazanmaya çalışabilirdi. Ayrıca 1939'a
gelindiğinde Avrupa ve Asya'nın durumu iyiden iyiye kötüleşince
Amerikan halkının fikirleri de gözle görülür şekilde değişmeye baş-
lamıştı. Bir kamuoyu yoklaması, Amerikan halkının yüzde 37'sinin
artık Britanya, Fransa ve Polonya'ya yardım edilmesini destekler-

ken, yüzde 30'unun kararsız olduğunu gösteriyordu. Nihayetinde FDR konumunu kullanarak çok dikkatli bir şekilde Amerikan halkını dünyanın yüz yüze olduğu ve bir gün kendilerinin de yüzleşmek zorunda kalabileceği tehlikelerle ilgili eğitmeye hazırdı artık. Çok fazla şeyi riske atmayacağı bir dönemde, ABD'yi mümkün olduğunca hazırlıklı kılmak istiyordu.

Fireside Chats programlarında ve basın toplantılarında FDR bu düşüncelerini ustalıkla aktarıyordu. Coğrafyanın artık bir zamanlar olduğu gibi güvenli bir kalkan olmadığına altını çizerek Amerikan halkını uyarıyordu; hava gücündeki gelişmeler okyanusların eskisi kadar sağlam bir bariyer olmadığı anlamına geliyordu ve Avrupa veya Uzak Doğu'dan yöneltilecek uzun menzilli bombalar er ya da geç kıtaya ulaşabilirdi. Söyledikleri çok hararetli bir tartışmaya yol açtığında ustalıkla geri adım atıyordu. En inatçı yalnızcılık yanlılarının bir kısmının memleketi olan Chicago'da 1937 yılında yaptığı bir konuşmada, dünya barışını tehdit eden ve masum sivillere karşı korkunç suçlar işleyen saldırgan uluslarla ilgili uyarıda bulunmuştu. Çin'in geniş topraklarını ele geçiren Japonya'nın; yeniden silahlanan Almanya'nın veya Etiyopya'yı işgal eden İtalya'nın adını anmasa da, konuşmasını dinleyen kitleler FDR'nin kimlerden söz ettiğini gayet iyi anlamıştı. "Toplum," demişti, "salgınları önlemek için hastaları karantina altına aldı; dünya da tehlikeli uluslarla ilgili aynısını yapmalı." Ancak gazeteciler nasıl bir eylem planı olduğunu sorduğunda, gayriciddi bir şekilde söz ettiği şeyin aslen bir "tutum" olduğunu ve kesinlikle yaptırım gibi "korkunç bir kelime"yi kastetmediğini söylemişti.

1937'de Japonya Çin'i işgal ettiğinde, FDR Yansızlık Yasaları'na takılmadan ABD'nin her iki tarafa da silah satmasını başarmıştı. Aslında yönetiminin yüzü Çin'e dönüktü. 1938 yılının Aralık ayında, ABD savaştaki Çin Milliyetçilerine yirmi beş milyon dolarlık bir kredi vermişti; bu verdiği pek çok kredinin ilki olacaktı. Aynı zamanda pek çok Amerikalı gibi FDR'nin de Hitler ve İtalya'daki faşist müttefikleri hakkındaki görüşleri gittikçe katılaşıyordu. Kasım 1938'de, Nazilerin kontrolündeki devletin Yahudilerin iş yer-

lerini yıkıp, onlara şiddet uyguladığı Kristal Gece, FDR'yi Hitler'in paranoyayla hareket eden bir "deli" olduğuna ikna etmişti. FDR Yansızlık Yasaları'nı önce baypas edip sonra iyileştirmenin yollarını aramaya devam etti. Zaten 1937'de her iki taraf için geçerli olan silah ambargosunun yerini "parasını ver, götür" politikasıyla değiştirecek bir kararname imzalamıştı. Ve başkanın ABD'nin ürünlerini nereye satacağını seçme konusunda hatırı sayılır bir serbestisi olacaktı. FDR için Almanya ve Japonya'dan çok Britanya ve Fransa'ya yardım etmeyi hedefleyen bir politikaydı bu. 1938'de, yönetimi Denizcilik İlerleme Yasası'nı Kongre'den başarıyla geçirdi ve hem ordu hem de donanma Japonya'yla girilecek bir savaş için planlarını yeniden gözden geçirdi.

Kamuoyuna yaptığı beyanatlarda, Avrupa ve Asya'da olanları artık liberal demokrasi ve totalitarizm değerleri arasındaki bir çatışma olarak gördüğünü ve Amerikan yaşam tarzının da diğer yerlerdeki gelişmeler neticesinde tehdit altında olduğunu düşündüğünü açıkça belirtmişti. 1939 yılındaki Ulusa Sesleniş konuşmasında da dediği gibi: "Yurtdışındaki kasırgalar Amerikalılar için vazgeçilmez olan üç kurumu doğrudan etkiliyor. İlki din, ki bu, diğer ikisinin de kaynağı aynı zamanda. Diğerleriyse demokrasi ve uluslararası iyi niyet." Nisan 1939'da, Mussolini Arnavutluk'u hak hukuk tanımadan işgal ettikten ve Hitler Çekoslovakya'dan geriye kalanların bütünlüğüne saygı duyacağıyla ilgili yalnızca altı ay önce verdiği sözleri bozduktan sonra, Roosevelt bu iki ismin eylemlerini Hunların ve Vandalların eylemlerine benzetmiş ve Berlin ve Roma'da alay konusu olan bir teklifte bulunmuştu: Almanya ve İtalya'dan Avrupa ve Orta Doğu'daki yirmi bir ülkeye saldırmayacağına dair söz vermelerini istiyordu. FDR'nin ya Almanya ya da İtalya'nın teklifini kabul edeceğine dair bazı sanrıları vardı fakat King'e şöyle söylemişti: "Eğer geri çevrilirsek mesele iyice ayyuka çıkacak ve bu durum hem sizin ülkenizdeki hem de benim ülkemdeki kamuoyunun işine yarayacak."

1 Eylül'de Almanya'nın Polonya'ya nedensiz saldırısıyla birlikte Avrupa'da II. Dünya Savaşı başladı. Polonya'yı koruma altına alan

Britanya ve Fransa bu saldırının karşılığında Almanya'ya savaş ilan etti. İki gün sonra FDR *Fireside Chat* için radyonun başındaydı. “Bir kez değil,” dedi Amerikan halkına, “savaşın geleceğini gördüğümü ve savaştan nefret ettiğimi defalarca söyledim. Şimdi bunu tekrar tekrar söylemeye devam ediyorum. Umarım ABD bu savaşın dışında kalabilir. İnanıyorum ki bunu başaracak. Ve sizi temin ederim ki Hükümetinizin her bir adımı bu amaç doğrultusunda atılacaktır.” Konuşmasının son kısmındaki birkaç cümle hariç, Müttefikleri cesaretlendirecek neredeyse hiçbir şey söylememişti. Sonlara doğru sarf ettiği cümlelerse şöyleydi: “Bu ulus tarafsız bir ulus olmaya devam edecektir, ancak her bir Amerikalının düşüncelerinde de tarafsız olmasını bekleyemem. Tarafsız birinin dahi gerçekleri hesaba katma hakkı vardır. Bir tarafsızdan dahi aklını ve vicdanını kapaması beklenemez.”

Kurnazlık yapıp Barış İlanı olarak adlandırdığı öneriyi kamuoyuna açıklaması için yalnızca birkaç hafta gerekmişti; bununla savaştaki devletlere uygulanan silah ambargosunu lağvetmeyi ve “parasını ver, götür” politikasının sınırlarını genişletmeyi öneriyordu. Yönetim hayatı boyunca ilk kez, kendisi ve destekçileri yabancı politikaya dair bir mesele için seferber olmuştu. Kamuoyunun Müttefikleri destekler yönde olmasının da büyük etkisi vardı; bir kamuoyu yoklaması Amerikalıların yüzde 84'ünün Müttefiklerin zaferinden yana olduğunu ortaya koymuştu. FDR, temsilcileri ve senatörleri ikna etmek için çalışmalarını kulislerde sürdürüyor ve gerektiğinde onları arkadaşları için makam veya kendi bölgelerini kalkındırmalarına yarayacak ekonomik rüşvetlerle satın alıyordu. Makamı, halkı duygularını ifade etmesi için cesaretlendirdi. Yolsuzlukların peşini bırakmayan emektar gazeteci William Allen White bu baskıyı artıracak başarılı bir halkla ilişkiler kampanyası yürütüyordu. Ve böylece Barış İlanı açık ara bir çoğunlukla geçti. Ancak ilerleyen ayların refah dolu olduğunu söylemek zordu.

Mayıs 1940'ta Alman istilası Fransa'da ürkütücü bir hızla yayılınca, FDR bir başka *Fireside Chat* programı daha hazırladı. Fransa ve Belçika'daki sivillerin yaşadığı acılara dikkat çekerek Amerikan

halkından Kızıl Haç'a bağışta bulunmalarını istedi. Aynı zamanda sayıları gittikçe azalan yalnızcılık yanlılarının da karşısına bir zorluk çıkarmıştı: "Tüm bu nedenlerden herhangi biri dolayısıyla gözlerini kapayanlar, yaklaşan fırtına ihtimalini görmezden gelenler için geride bıraktığımız iki hafta pek çok sanrının yerle bir olduğu bir zaman dilimiydi. Artık onlar da ülkemizin ücra ve izole olduğu, dolayısıyla da diğer toprakların maruz kaldığı tehlikelerden azade oldukları yanılgısından çıktılar."

ABD'yi silahlandırmak için on buçuk milyar dolar daha talep etmek üzere Kongre'ye giden ve daha önce emsali bulunmayan bir şekilde üçüncü dönem için adaylığını koyan FDR, Britanya'ya satılacak daha fazla savaş teçhizatı için de hemen harekete geçti. Ancak, gerilim dolu bu ilk birkaç ayda Britanya'nın, Winston Churchill'in azimli yeni liderliğine rağmen, savaşmaya devam edip etmeyeceği ya da buna gücünün yetip yetmeyeceği belli değildi. Ağustos itibarıyla Churchill teslim olmayacağını Britanya halkına ve tüm dünyaya açıkça söyledi. Dahası Alman hava kuvvetlerinin Britanya'nın hava savunmasını yok etme girişimlerinde başarısız olduğu ortaya çıkıyordu. FDR gücünün sınırlarını zorladı. Amerikalılar ve Britanyalılar arasında gizli askeri konuşmalara izin verdi ve yürütme organını kullanarak, Amerika adalarındaki Britanya üslerinin ABD'ye uzun süreyle kiralanması karşılığında Britanyalıları Amerikan destroyerlerini kullanma hakkını veren anlaşmayı imzaladı. (Donanmayı, mükemmel durumdaki destroyerlerin kullanılmaz durumda olduğunu ilan etmeye ikna etti, böylece politik bir yaygaranın önüne geçti.) Batı yarıküreyi korumak için de belli başlı adımlar attı; Kanada sınırı yakınlarında King'le buluşarak bir savunma anlaşması imzaladı. Roosevelt'in imzaladığı bir diğer anlaşmaysa ertesi yıl Hyde Park'ta gerçekleşti; bu anlaşmanın amacı Kanada ve ABD savaş üretimini birleştirmektir.

Seçim kampanyasında FDR, "Oğullarınız hiçbir yabancı savaşa gönderilmeyecek" sözüyle Cumhuriyetçilerin elini zayıflattı. Demokratik platformdaki "Yabancı saldırılar hariç," kısmını bilerek telaffuz etmiyordu. Niyetinin ne olduğunu soran özel kalem mü-

dürüne FDR şöyle cevap vermişti: “Bize saldırırlarsa elbette savaşacağız.” Seçimleri güvenle arkasına alarak Britanya’ya Amerikan yardımını artırmak üzere harekete geçti. Britanyalıların kaynak sıkıntısı vardı ve “parasını ver, al götür” artık onlar için bir seçenek değildi. Aralık 1940’taki bir basın toplantısında Britanya’nın kendisini savunmasına yardımcı olmanın ABD’yi savunmanın en iyi yolu olduğunu öne sürmüştü. “Atlantik’in diğer ucunda faydalı olacakken savaş teçhizatlarını evde depolamanın ne manası var?” diye sormuştu. Ve şimdi Britanya’nın ödemeyi nasıl yapacağıyla ilgili endişe etmenin zamanı değildi; er ya da geç borçlarını ödeyecek veya kendilerine yapılan iyiliğin karşılığını bir şekilde vereceklerdi. Basın toplantısındaki neredeyse herkesin kendisiyle aynı fikirde olduğunu düşünmüştü: Şimdi parayı dert etmenin zamanı değildi. “Hadi,” dedi “o saçma sapan dolar işaretinden kurtulalım.” Ve büyük bir ustalıkla yüreklere dokunan bir benzetme yaptı: “Komşunun evinin alev aldığını ve benim de yüz-yüz elli metre ötede bir hortumum olduğunu varsayın. Hortumumu alıp kendi musluğuna takabilirsem, onun yangını söndürmesine yardımcı olabilirim. Peki ben bu durumda ne yapmalıyım? Bu işlemden önce ona, ‘Bak komşu, bu hortum bana on beş dolara mal oldu, onun için bana on beş dolar vermelisin,’ diyemem. O hâlde nasıl bir alışveriş yapılabilir? On beş doları istemem, ama yangın bittikten sonra hortumumu bana geri vermesini isterim.”

Bundan birkaç hafta sonra gerçekleşen bir *Fireside Chat* programında düşündüklerini ayrıntılarıyla anlattı. Konuşmasına Amerikalıların, onların çocuklarının ve torunlarının güvenliğiyle başladı. Daha önce hiç olmadığı kadar yakın bir tehlikeye karşı uyardı. Yaşam biçimleri Naziler ve müttefikleri tarafından tehdit ediliyordu. Eğer Britanya düşerse, ABD bu tehdit karşısında güvenli bir bariyer olarak Atlantik Okyanusu’na güvenemezdi. Yeni uzun menzilli bombalar bunu açıkça ortaya koyuyordu: “Bu okyanuslar yelkenlilerin devrinde olduğu kadar engin değil artık.” Almanya’nın eline geçebilecek Azor Adaları ABD’ye Hawaii’den daha yakındı. ABD kendi savunmasına odaklanmalı ama Britanya savunması için de fazlasını

yapmalıydı: “Demokrasinin ihtişamlı cephaneliği olmalıyız.”

Kongre’nin önüne koyduğu yasanın yine zekice bir başlığı vardı: “ABD Savunmasını Güçlendirme Yasası.” Tartışma zor ve hararetliydi ama FDR baskın çıktı ve yasa Mart 1941’de büyük çoğunlukla geçti. Bu yasa başkana ABD için yaşamsal önemde olan tüm uluslara savaş teçhizatı sağlama, ödünç verme veya satma konusunda geniş yetkiler veriyordu. FDR o yılın baharında Azor Adaları, Grönland’ın çoğu ve İzlanda da dahil olmak üzere Batı yarıküre için gerekli addedilen alanı da kademeli olarak genişletmiş ve Batı yarıkürenin savunma çeperini Atlas Okyanusu’na doğru çekmişti. Haziran ayında Almanya Sovyetler Birliği’ni işgal ettiğinde ABD Britanya’ya desteğini aynı derecede sürdürmeye devam etti. FDR Britanyalılarla, ABD Donanması’nın Britanya için kritik malzemeleri taşıyan Atlantik konvoylarıyla ilgili görüşmelerini başlatmıştı. Ağustos’ta, Newfoundland açıklarında FDR ve Churchill 1918’den o tarihe dek ilk kez buluşmuş ve daha çok FDR’nin ısrarıyla sonraları Atlantik Bildirisi olarak anılacak bir dizi ortak ilke etrafında anlaşmıştı. Ertesi ay, bir Alman denizaltısı İzlanda açıklarında, Amerikan destroyeri *Greer*’e saldırdı. FDR bu olayı, bir *Fireside Chat* programında, ABD kuvvetlerinin Atlantik’teki savunma çeperi olarak addettiği bir bölgede yalnızca kendilerini savunmakla kalmayacağını, aynı zamanda bu bölgedeki tüm yük gemilerini de koruyacağını söylemek için kullandı. Açıkça söylemese de, Britanya ve Kanadalılarla konvoylarla ilgili ortak sorumluluklarının başlangıcıydı bu. Söylemediği bir şey daha vardı: *Greer* Britanya uçağıyla birlikte bir U-bot’un⁶ izini sürüyordu ve ilk saldırıyı yapan da *Greer*’di. FDR ertesi yıl kendisiyle ilgili şöyle söylemişti: “Tamamen tutarsız olabilirim, dahası eğer savaşı kazanmaya yardımı dokunacaksa gönüllü olarak yanlış yönlendirir ve yalan söylerim.”

7 Aralık 1941’de Japonya’nın ABD’nin Pasifik Okyanusu üssü Pearl Harbor’a saldırmasıyla bu tür dalaverelerin devri artık sona

6. Almancada *Unterseeboot* kelimesinin kısaltılmışı olarak kullanılır. Almanca denizaltı anlamına gelen kelime bazı dillerde Alman deniz kuvvetlerince kullanılan denizaltıları ifade etmektedir. -çn

ermiştir. Bu saldırı Amerikan halkının savaş etrafında birleşmesine neden oldu. Birkaç gün sonra Hitler “melez” bir topluma sahip olduğu düşüncesiyle küçük gördüğü ABD’ye savaş ilan ederek Amerikalıların Avrupa savaşına girip girmemesi konusundaki son şüphelerini de ortadan kaldırdı. ABD şimdi karşı karşıya olduğu mücadeleye özellikle FDR sayesinde hem psikolojik hem de maddi açıdan zaten hazırlanmıştı. Amerikalılar kapılarına dayanan durum hakkında beş yıl önce olduğundan çok daha netti artık.

İzleyen yıllarda FDR, ülkesi için güçlü ve ilham verici bir lider olarak yükselecek ve savaş sonrası dünyayı şekillendirmede etkin bir şekilde rol alacaktı. 1936 ve 1940’taki başkanlık seçimlerinde rakibi olan Cumhuriyetçi adaylar Alf Landon ve Wendell Wilkie’nin aynı performansı sergileyeceğini hayal etmek oldukça güçtür. Eğer daha da endişe verici bir alternatif hakkında düşünmek isterseniz Philip Roth’un Yahudi karşıtı, Alman yanlısı Charles Lindbergh’in 1940 yılında başkan seçildiği romanı *The Plot Against America*’yı [ABD’ye Karşı Komplo] okuyun. FDR makamının başına ABD için karanlık zamanlarda geldi –ne kadar karanlık zamanlar olduğunu bugün bazen unutuyoruz. Akıllı başında yorumcular dahi ülke geneline yayılan ve şiddet içeren bir sivil kargaşa, hatta içsavaş ihtimalinden söz ediyordu. Büyük Buhran dört Amerikalıdan birini işsiz bırakmış, kapitalizm ve demokrasinin artık işe yaramadığını, yeni ekonomik ve politik örgütlenmelere ihtiyaç duyulduğunu dillendiren sesler yükselmeye başlamıştı ve bu sesler çoğu zaman oldukça kuvvetliydi. Dönemin dünyası, yıkılan toplumlara ve yükselen yeni otoriter rejimlere fazlasıyla örnek barındırıyordu. FDR olmasaydı ABD başka yollara sapabilirdi. Ve o olmasaydı, II. Dünya Savaşı başka bir şekle bürünebilirdi. Bizim dünyamız, yani FDR’nin kurulmasında hayati bir rol oynadığı 1945 sonrası kurumlar tarafından şekillenen dünyamız da bambaşka olabilirdi.

BISMARCK SINIFININ VE DÖNEMİNİN pek çok değerini ve tutumunu taşıyan Prusyalı bir Junker’di. Hem King hem FDR liberal ve demok-

ratik dünyaların birer meyvesiydi; ilki Britanya İmparatorluğu'nun bir bölgesinde, orta sınıftan gelirken, ikincisi dünyanın en güçlü ülkelerinden birinde üst sınıfa mensuptu. Tüm farklılıklarına rağmen, zaman ve koşullar üç adamın da yüzüne gülmüştü, üçü de kendilerine sunulan fırsatları yakalamaya hazırdı ve üçü de böylesine etkili liderler olmalarını sağlayan kilit özelliklere sahipti. Ulaşmak istedikleri büyük hedefleri vardı; ısrar ederek ülkelerini peşlerinden sürükleyecek yetenek, hüner ve kararlılığa sahiplerdi. Bu onların hiç hata yapmadıkları anlamına gelmiyor elbette. Üçü de hata yaptı, ancak bu hatalardan ders çıkarmayı bildiler ve her şeyden de önemlisi ne zaman ödün vermeleri gerektiğini çok iyi biliyorlardı. Üçü de, çoğu zaman güçlü liderlerin kolayca düşebileceği bir tuzaktan kaçınmayı başarabilmişti: Bu tuzak her zaman haklı olma yanılgısıydı.

KANADA'DA BÜYÜDÜĞÜM YILLARDA, arkadaşlarla veya komşularla ilgili sohbet edilirken birinin çıkıp kınayarak, "Dedikodu yapmamalıyız," dediği bir an gelirdi mutlaka. Bunun muadili, belki başka nedenlerle tarihte de karşımıza çıkar; söyledikleri veya yaptıklarıyla zamanında öne çıkmış bireylerle ilgilenmek bir şekilde uygunsuz veya gereksiz görülürdü. Ama ben dedikodu yapmak istiyorum. Ve önümde dedikodusunu yapabileceğim öyle geniş bir yelpaze var ki! Büyük Katerina veya onun Çinli muadili İmparatoriçe Wu gibi karakterleri hiç yoktan uydurmak mümkün mü? Veya kıtaları arşınlayan David Livingstone veya Alexander Mackenzie gibi kaşifleri? Tarihe en başta ilgi duymamı sağlayanlar geçmişin insanları, onların hikayeleri ve kişilikleridir. Sonuçta hikayeleri kim sevmez ki?

Çoğumuz gibi ben de, ister oyunculara ister gözlemcilere ait olsun, geçmişten gelen sesleri duymayı severim. Çoktan yok olup gitmiş insanların ne giydikleri, ne yedikleri, kimi sevip kimden nefret ettikleri gibi ayrıntılarına ilgi duyarım. Çocukken de ailemin ve büyük ailemin geçmişlerine dair anlattıkları hikayeleri dinlemeyi çok severdim: Kanadalı büyükbabamın Ontario'daki London yerleşimi yakınlarında konuşlanan okuluna gitmek için beş kilometre yol katetmesi veya Gallerli diğer büyükbabamın tek bir kelime İngilizce bilmeden İngiltere'deki bir yatılı okula gitmiş olması; anne-

min Londra'daki bir parkta çember çevirmesi veya II. Dünya Savaşı sırasında babamın Kanada donanmasındaki maceraları... Yalnızca sevdiklerimin değil, asla tanımayacağım insanların hikayelerini de severdim. İster Samuel Pepys'in karısının arkadaşlarının ne kadar aptal olduğundan yakınması olsun, ister Michel de Montaigne'in kendi psikolojisini derinlemesine incelemesi olsun, tüm bunlar bize, genelde oldukça farklı değerleri ve bakış açıları olan, bizden çok farklı olduğunu düşündüğümüz insanların da sıkıntı, merak ve tutku dahil hissettiğimiz tüm duyguları hissettiğini hatırlatıyor.

Muhtemelen diğer sosyal bilimler ve beşeri bilimler gibi tarih de ekonominin etkisi altında kaldığı için; tarihçiler bazen, kişiliğin ve duyguların olayların şekillenmesinde rol oynadığı düşüncesi karşısında kendilerini rahatsız hissediyor. Kanımca her ikisini de hesaba katmak gerek. Eğer 1930'larda Almanya'nın başında Hitler'den başkası olsaydı, Britanya ve Fransa'ya ve sonra da Sovyetler Birliği ve ABD'ye karşı bir savaşta elindeki her şeyi tehlikeye atar mıydı? Eğer Japon militaristler ABD'nin yenilmeyecek kadar kuvvetlenmesi olasılığına kafayı takmamış olsalardı, 1941 yılında savaşa girerler miydi? Korku, gurur, öfke: Bu tür duygular tutum ve kararları belki de akılcı hesaplardan daha çok şekillendiriyordur.

Ve bu da "Ya şöyle olsaydı?" sorularını doğuruyor. Ya Hitler I. Dünya Savaşı siperlerinde öldürülseydi? Ya Winston Churchill 1931 yılında New York'un Beşinci Cadde'sinde kendisine çarpan araba yüzünden ölümcül bir yara alsaydı? Ya Stalin 1921 yılında geçirdiği apandisit ameliyatı sırasında ölseydi? 21. yüzyıl tarihini bu tür figürleri bu öyküde bir yerlere koymadan gerçek anlamda anlayabilir miyiz? Nazi ve Sovyet toplumunu betimleyip onlar hakkında yazarak işe başlayan Ian Kershaw veya Stephen Kotkin gibi tarihçilerin, bu toplumların en üstünde duran iki adamın biyografilerini yazarak yola devam etmesi oldukça çarpıcı bir durum. Siyaset bilimciler bireylerin rolünü kurcalama konusunda isteksizdirler ancak dergilerinde bugünlerde çıkan makaleler, "Bırakın da Artık Büyük Adamları Övelim: Devlet Adamlarını Geri Getirmek" gibi başlıklar taşıyor.

Bireylerin veya tekil olayların tarihteki etkisini değerlendirmeye kalktığımızda, bilinçli veya bilinçsizce, aslında alternatif bir kurgu hayal ediyoruz. Mesela Saraybosna'da 1914 yılının Haziran ayındaki o güneşli günde olaylar nasıl farklı gelişebilirdi, bir düşünelim. Avusturya tahtının veliahtı Arşidük Franz Ferdinand Boşnak kasabasını ziyaret ederek aptallık etmişti. Bazı yerel Boşnaklar da dahil olmak üzere pek çok Sırp milliyetçisi o tarihten yalnızca altı yıl önce Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı Osmanlı İmparatorluğu'ndan alıp kendi topraklarına katmasından ötürü hâlâ öfke doluydu. Bosna'nın Sırbistan'a ait olduğunu düşünüyorlardı. Ve 28 Haziran arşidükün ziyareti için özellikle kötü bir tercihti çünkü o gün Kosova Savaşı'ndaki büyük zaferlerinin anıldığı Sırp milli bayramıydı. Avusturya emniyet güçlerinin de gizli terör örgütlerinin suikast düzenleyebileceğine dair uyarılara rağmen sarsak davranması işleri kolaylaştırmadı elbette. O sabah, silah ve bombalar kuşanan kararlı genç adamlar arşidükü beklerken kasabanın etrafında pusuya yattı. İçlerinden biri geçit töreni menzile girer girmez bombalardan birini fırlatmayı başardı ama ıskaladı. Polis muhtemel suikastçıların bir kısmını toplamayı başardı ve bunun üzerine diğerleri de cesaretini yitirdi. Yalnızca biri, Gavrilo Princip, polisin elinden kaçarak kayıplara karıştı ve her an tekrar harekete geçmeye hazır bekliyordu. Görevini tamamlamak için bir fırsat yakalayabilme umuduyla nehir kenarındaki ana caddede dolandı ve dinlenmek üzere kasaba insanları tarafından bilinen bir mahalle kahvesine oturdu. Şansı oldukça düşüktü, ta ki arşidükün açık gezinti arabası bir anda belirene dek... Şoförü bir hata yapmış ve Princip'in hemen önündeki küçük sokağa doğru dönmüştü. Şoför canla başla geri dönmeye çalışırken, Princip ayağa kalkmış ve kraliyet çiftini yakın mesafeden vurmuştu. Arşidükün ölümü Avusturya hükümetinin Sırbistan'ı ya kontrol altına almak ya da yok etmek için bahanesi oldu. Ve bu da Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ı; Rusya'nın da Sırbistan'ı destekleme kararıyla sonuçlandı. Bu suikast olmasaydı, Avrupa'nın 1914'te savaşa girme ihtimali oldukça düşüktü. Ve belki de asla genele yayılan bir savaş olmayacaktı. Bunu asla bilemeyiz ama merak edebiliriz.

Karşı-olguasal yaklaşımlar tarih için gerekli araçlardır çünkü sonuçların nasıl da tekil bir olaydan veya karardan çıkabileceğini anlamamıza yardımcı olurlar. Julius Caesar MÖ 49'da kendi hükümetine karşı koyarak Rubicon Nehri'ni geçip Roma'ya ilerlemeye karar vermişti. Nehir Caesar'ın vali olduğu bölgeyle, doğrudan Roma tarafından yönetilen topraklar arasındaki sınırdı. Yaptığı şey ölüm veya sürgünle cezalandırılabilir türden bir ihanetti. Başarması, Roma Cumhuriyeti'nin ölüp yerine Roma İmparatorluğu'nun doğması anlamına geliyordu. 1519 yılında Hernando Cortés, Meksika'nın içlerine doğru ilerleyerek kazanması neredeyse imkansız bir kumarda galip gelmişti. Düzenli ve güçlü yerel krallıkların karşısına çıkmak için altı yüz askeri, on beş atlısı ve on beş topu vardı. Yerleşimciler küçük işgalci grupların kendilerini bölüp fethetmesine izin vermek yerine, onlara karşı birleşseydi ne olurdu? Muhtemelen Meksika da, tıpkı 1860'larda ve kendini yabancılarla baş edebilecek şekilde dönüştürdüğü Meiji Restorasyonu döneminde dışarıdan gelen benzer baskılar ve zorluklarla karşı karşıya kalan Japonya gibi, bağımsız bir devlet olarak hayatta kaldırdı. Ve Kuzey Amerika tarihi çok farklı olabilirdi.

Karşı-olguasal yaklaşımlar, tesadüf ve kazaların tarihte önemli bir payı olduğunu hatırlamamıza yardımcı olur. Bunu söylerken, bunların dikkatle kullanılması gerektiğini de eklemek gerek mutlaka. Geçmişte çok fazla şeyi değiştirirsek, tarihin alternatif versiyonları gittikçe daha az inandırıcı olacaktır. Aynı şekilde, olması mümkün olmayan şeylerin de olmuş olabileceğini düşünmek gibi bir hataya düşmemeliyiz. Antik Yunan oyun yazarları *deus ex machina*'yı⁷ dahil ederek imkansız durumları çözüme kavuşturmayı başarmış olsalar da, biz bunu tarih için yapamayız. Veya geçmişteki kişiliklerin kendi karakterleri ve dönemleri dikkate alındığında mümkün görünmeyen şekillerde düşünmelerini veya davranmalarını bekleye-

7. (Lat.) Makineden tanrı. Bir kurgu veya dramada beklenmedik, yapay veya imkansız bir karakter, alet veya olayın senaryo akışı içinde beklenmedik bir yerde aniden ortaya çıkmasıdır. Antik Yunan tiyatrosunda bir tanrıyı canlandıran karakterin bir vinç yardımıyla yukarıdan indirilmesi anlamında kullanılmaktaydı. -çn

meyiz. Örneğin Britanya'nın Kraliçe I. Elizabeth'inin bir 21. yüzyıl feministi gibi davranmış olmasını bekleyemeyiz. Ve tarihi figürlerin nasıl karar verdiğini anlamak istiyorsak eğer, o an kendi önlerinde gördükleri makul seçenekleri görmeye çalışmalıyız her zaman.

Şimdi, tarihi değiştirmiş veya en azından benim değiştirmiş olduğunu düşündüğüm dört insana değinmek istiyorum. Elbette her biri farklı bağlamlarda görev yürütmüş dört kişi: Margaret Thatcher, Woodrow Wilson, Josef Stalin ve Adolf Hitler. İlk ikisi demokrat liderlerken, son ikisi yalnızca ellerinde bulundurdukları muazzam güçten dolayı değil aynı zamanda halklarını hem bedenlen hem ruhen kontrol etme arzuları dolayısıyla tam anlamıyla 20. yüzyıl diktatörleriydi. Onları, coşkulu bir rızadan çok, yalnızca itaat isteyen eski ekol diktatörlerden ayırmak için yeni bir terim olan totalitarizmi icat etmek gerekti.

Bu dörtlünün her şeye rağmen daha önce de işaret ettiğim bir ortak noktası vardı: Şiddetli bir hırs. Bir o kadar önemli diğer ortak noktaysa, kendilerine hiç ıskalamadıkları fırsatlar sunan değişimlerin yaşandığı bir döneme denk gelmelerini sağlayan talihin yüzlerine gülmüş olmasıydı. Milyonlarca Amerikalının değişime ve reformlara hazır olduğu 1912 yılında Wilson, Beyaz Saray'a İlerici Hareket'i tanıtmıştı. Thatcher, 1970'lerde Britanya toplumunun ve ekonomisinin içinde olduğu; yüksek işsizlik oranları, ekonomik durgunluk ve 1978-79 kışında tüm hayatı felç eden grevlerin yol açtığı büyük memnuniyetsizlikten faydalanarak önce Muhafazakar Parti'nin başına geçmiş sonra da başbakan olmuştu. Stalin ve Hitler, eski dünya düzeninin I. Dünya Savaşı ve Büyük Buhran nedeniyle çökmesinden ve itibarının zedelenmesinden faydalanarak, radikal bir değişimin öncüsü olarak tanıtmışlardı kendilerini.

Dördünün bir diğer ortak noktasıysa haklı olduklarına ve halkları, ırkları veya tarihin akışı gibi kendilerinden çok daha büyük güçleri temsil ettiklerine duydukları sarsılmaz inançlarıydı. Bismarck, Mackenzie King ve Franklin Delano Roosevelt gibi onlar da nasıl bir toplum ve dünya istediklerine dair net ve güçlü bakış açılarına sahiptilerdi. Ancak amaçlarına ulaşmak için ödün verme

konusunda o kadar hazırlıklı değillerdi ve her şeyi yalnızca kendilerinin bildiğine dair inançları günden güne daha da güçlendi. Elbette Thatcher, Wilson, Stalin ve Hitler'i aynı kefeye koymuyorum. İlk ikisi anayasası, hukuk düzeni, özgür basını ve güçlü sivil toplum örgütleri olan demokratik toplumların sınırları içinde işlerini yürüttü. Wilson ve Thatcher coşkuyula, kendi haklılıklarına duydukları sağlam inançla ve sahip oldukları muazzam güçle hüküm sürerken bu sınırlara saygı duymak zorunda kalmıştı, yani bir çerçeveye sınırlandırılmışlardı. Öte yandan Hitler ve Stalin'in sınırsız bir gücü vardı ve modern teknoloji sağ olsun, bu sınırsız gücü geçmişteki diktatörlerin hepsinden çok daha kapsamlı bir şekilde uygulama yollarına sahiptiler. Hepsinin ortak noktası başarı ve güç sarhoşluğuydu. Her ikisi de, antik Yunanların *hubris* dedikleri, insanların hata yapmaz varlıklar olduklarına inanmalarına yol açan muazzam bir kibrin kurbanı oldu ve bahtsız halkları da bunun cezasını çekti.

WASHINGTON'DAKİ FRANSA BÜYÜKELÇİSİ bir keresinde 1912 yılında ABD'nin başkanı olan Woodrow Wilson'la ilgili, "Birkaç yüzyıl önce yaşasa dünyanın en büyük tiranı olabilecek biri çünkü kendisinin hata yapmış olabileceğine dair en ufak bir kuşku duymuyor gibi görünüyor," demişti. Wilson, Thatcher'ın aksine, dünya gücü olma yolunda ilerleyen bir ülkeyi yönetiyordu. I. Dünya Savaşı'ndan çok kısa bir süre önce politikaya girdiğinde, Birleşmiş Milletler'in ekonomisi hızla genişliyor, nüfusu büyüyordu ve Başkan Theodore Roosevelt'in önderliğinde güçlü bir donanmanın ilk adımları atılmıştı. Savaş kendi başına, ABD'nin büyük bir diplomatik ve askeri güç olma yönündeki dönüşümünü hızlandırıyordu. 1919 yılındaki Paris Barış Konferansı'nda Wilson, Milletler Cemiyeti'nin kurulması konusunda ısrarcı olabilmişti. Kongre'yi bunu onaylaması için ikna edemeyince kariyeri büyük bir hayal kırıklığıyla sona ermişti. Başarısızlığının, büyük oranda, asla taviz verilmeyen inatçılığı veya kendisinin kesinlikle haklı, muhaliflerininse kesinlikle haksız olduğu yönündeki inancının bir sonucu olduğunu görmemiz gerekiyor.

Wilson Virginia’da Presbiteryen bir papazın oğlu olarak dünyaya gelmişti ve hayatının ilk anıları İçsavaş’a dairdi. Birlik’in korunması gerektiğine her zaman inanmış olsa da, içindeki Güneyliyi asla kaybetmemişti ve bu Güneyli, özellikle rekabete düşkün tavırlarında kendisini belli ediyordu. Geçmişini nedeniyle; Kalvinizmle renklendirilmiş, günahla birlikte asla affetmeyen bir Tanrı inancına sahip sıkı bir Hristiyandı. Çocukluğu ve büyüme çağı her şeye rağmen mutlu geçmişti; fedakar ailesi onu okumaya zorlamamış, daha ziyade cesaretlendirmişti. Ailesine, “Sağlam bir zekam ve birinci sınıf bir zihnim olduğunu anladım,” dediğinde ailesi de en az onun kadar mutlu olmuştu. Aynı zamanda oldukça hırslıydı ancak hırsının hedefi servet, zenginlik gibi şeyler değildi; bir iz bırakmak ve iyilik yapmaktı.

Önce Princeton’da, sonra da doktora yaptığı Johns Hopkins’te parlak bir öğrenciydi. Kısa bir süreliğine hukuk alanını denese de sonra kendiliğinden akademik dünyaya doğru çekilmiş ve burada öne çıkmıştı. O zamanlar kırk altı yaşındaydı, genç erkekler için basit bir görgü okulundan öncü bir akademik kuruma dönüştürmeye çalıştığı Princeton Üniversitesi’nin rektörüydü. Bu süreçte öncü bir siyaset bilimci, tarihçi ve etkileyici bir hatip olarak adını duyurmuştu. 1910 itibarıyla Demokratlar arasındaki önemli isimler de dahil olmak üzere, pek çok kişi kendisinden New Jersey valiliği ve hatta belki de sonra genel seçimler için olası bir aday olarak söz ediyordu.

Zamanlama Wilson için idealdi. Theodore Roosevelt gibi Cumhuriyetçilerin yanı sıra Demokratları da yanına alarak gitgide büyüyen İlerici Hareket; hükümet içindeki yolsuzluklar, iş dünyasındaki tekeller, ticaret birlikleri, Amerikan toplumundaki eşitsizlik ve yoksullukla mücadele etmeye başladığı için, 19. yüzyılın sonu politik ve toplumsal olarak kaynayan bir kazan gibiydi. Halk eski düzenin pisliklerine bulaşmamış yeni liderler istiyordu ve Wilson hakkıyla kazandığı dürüstlük, idealizm ve liyakat gibi özellikleriyle aranan lider vasıflarını karşılıyordu.

O zamanlar 50’li yaşlarının başındaki Wilson, bir lider gibi konuşuyor ve görünüyordu. Yakışıklı (bazıları cenaze levazımatçısı

gibi göründüğünü düşünse de), efendi ve mesafeliydi. Hiç tanımadığı insanlarla iletişim kurma konusunda Başkan Roosevelt gibi rahat ve başarılı değildi. Mesafeliliğinin ardında büyük bir sevme yetisine sahip, hassas ve tutkulu bir adam yatıyordu. Ailesine, birkaç yakınına ve iki karısı dahil olmak üzere hayatı boyunca sevdiği kadınlara karşı sıcak ve ilgiliydi. Akşamları yüksek sesle bir şeyler okumayı veya pek de komik olmayan fıkralar anlatmayı severdi.

Karanlık bir yanı ve başarısızlıkları da vardı elbette. Mücadele etmeye her zaman cesareti vardı ama çok katı olduğu için amaçlarına ulaşmada başarısızlığa uğradığı da oluyordu. Bir zamanlar Wilson'ın en güvendiği danışmanlarından biri olan Albay Edward House bariz bir hayranlıkla şöyle demişti: “Ne zaman önüne bir soru çıksa, zihnini tamamen açar ve kendisini doğru bir karara götürecek tüm öneri ve öğütlere kucak açardı. Ancak önerilere açık olduğu dönem yalnızca soruyu tarttığı ve karar vermeye hazırlandığı dönemi kapsardı. Bir kez karar verdi mi artık oradan dönüş olmazdı ve tüm öneri ve tavsiyelerin sonu gelmiş olurdu. O noktadan sonra fikrini değiştirmeniz imkansızdı.” Princeton'daki son yılında yeni öğrenci yurtlarıyla ilgili planları nedeniyle pek çok iş arkadaşı ve mezunla karmaşık ve gereksiz bir tartışmaya girmişti. Eğer daha çok fikir danışsaydı ve taviz vermeye razı olsaydı, kısmen de olsa başarması gayet olasıydı. Ama bu hâliyle, beklenmedik bir yenilgiye uğradı ve kısa bir süre için istifa etmeyi bile düşündü.

Güçlü iş arkadaşlarıyla çalışma konusunda ne o zaman ne de sonraları başarı gösterebilmişti. Muhalefetle de pek başa çıkamıyordu. Muhalifleriyle anlaşmaya varmaya veya onları ikna etmeye çalışmak yerine, onları saf dışı bırakmayı tercih ediyordu. Savunduğu şey konusunda haklı olduğuna inandığında, ki bu genellikle böyle oluyordu, kendisiyle aynı fikirde olmayanları yalnızca haksız değil, aynı zamanda kötü niyetli kişiler olarak görüyordu. Kariyeri, ihanete uğradığını düşündüğü dönemlerle doluydu. Princeton tartışmasında, çok yakın bir arkadaşı ve aynı zamanda iş arkadaşı olan Jack Hibben muhalefetin tarafında yer almıştı. “Neden,” diye sormuştu Wilson, “bana yanlış yapan insanları sevecek kadar kör ve

aptaldım?” Hibben’ı hiçbir zaman affetmemiş ve onunla bir daha asla konuşmamıştı. 1919 yılında aynı şeyi Wilson’ın adil bir barış ve yeni bir dünya düzeni konusundaki hayalini yeterince güçlü desteklemeyerek kendisine ihanet ettiğini düşündüğü Edward Mandell House’a da yapacaktı. Princeton’dayken bir anda yere yığıldı, muhtemelen inme inmişti. Aynı şeyi 1919’da tekrar yaşayacaktı. İlk inmeden geriye kronik baş ağrıları, bir gözünde geçici körlük ve duygusal dalgalanmalar kaldı.

Princeton’daki mağlubiyeti onu politikaya atılmak için hazırlamıştı. New Jersey valiliği için adaylığını koymasına önerildiğinde hiç vakit kaybetmeden bu teklifi kabul etti. Şirketler gibi güçlü yapıları kontrol altına alabilecek ilerici, temiz ve verimli bir yönetim sözü verdi. Halk oyunun yüzde 54’ünü alarak makamına seçildi. Vali olarak geçirdiği iki yıl bir dizi reforma sahne oldu ve 1912 itibarıyla artık hem Kuzey’de, hem de memleketi Güney’de pek çok kişi için Demokratların bariz adayı hâline gelmişti. Cumhuriyetçilerse kendi içlerinde bölünmüştü çünkü Theodore Roosevelt yeni İlerici Parti’nin başkanlığından çekilmişti. Wilson halk oyunun yalnızca yüzde 43’ünü almış olsa da, bu oran Seçiciler Kurulu’nda kendisine ezici bir çoğunluk sağlamak için yetmiş de artmıştı bile.

Başkan olarak da valiyken gösterdiği enerji ve kararlılığı sergilemiş ve ilk yılında altmıştan fazla basın toplantısına katılarak aynı zamanda mükemmel bir iletişimci olduğunu da kanıtlamıştı. İlk döneminde iç meselelere odaklanmış; vergileri düşürmek ve Federal Rezerv Sistemi ve Federal Ticaret Komisyonu’nu kurmak gibi bir takım ilerici önlemler almıştı. 1913 yılında, “Yönetimim asıl olarak dış işlerle ilgilenmek durumunda kalsaydı,” demişti bir dostuna, “bu kaderin bir cilvesi olurdu.” Ancak dış dünyayı, özellikle de ABD’ye en yakın olan kısımları tamamen görmezden gelmesi de mümkün değildi.

Wilson’ın dış politikayla ilgili görüşleri ahlakçı ve doğrudandı. ABD iyiliğin gücüydü ve dünyanın geri kalanına örnek olmalıydı. Kampanyası sırasında dediği gibi, “ABD bir fikirdir, ABD bir idealdir, ABD bir dünya görüşüdür.” Gerektiğinde ABD’nin komşuları-

nın iç işlerine müdahale ederek bu ideali teşvik etmeye de (ve hatta, her zaman kabul etmese de ABD'nin çıkarlarını korumaya) hazırды. Bir defasında Britanyalı bir diplomata şöyle demişti: “Güney Amerika’ya iyi adamlar seçmelerini öğretmeye gidiyorum.” Meksika’ya uyduruk bir bahaneyle Amerikan birliklerini gönderdiğinde de, bu eylemini insanlığa hizmet ettiğini söyleyerek savunmuştu.

I. Dünya Savaşı Avrupa’da patlak verdiğinde pek çok Amerikalı gibi Wilson da delilik ve barbarlığa geçiş olarak gördüğü olay karşısında dehşete düşmüştü. Arabulucu olmak için ölüm döşegindeki karısının yanından ayrıldı. Başlarda ülkesinin bu mücadeleye girmesinde hiçbir çıkarı ve ihtiyacı olmadığına inanıyordu. 1914 yılında Kongre’deki bir mesajında, “ABD insanların ruhunu sınavan bu günlerde hem pratikte hem sözde tarafsız olmalıdır. Hem düşüncede hem eylemde tarafsız olmalıyız...” Ancak savaş devam ettikçe, ABD İtilaf Devletleri’ne doğru bir eğilim göstermeye başlamıştı ve Wilson’ın bunu durdurmak için çok çaba sarf ettiği de söylenemezdi. Hem kendi hem de hatırı sayılır sayıda Amerikalının gönlü İtilaf Devletleri’nden, özellikle de kendileri gibi birer demokrasi olan Britanya ve Fransa’dan yanaydı. Amerikan bankaları İtilaf Devletleri’ne gittikçe artan miktarlarda borç para vermeye başlamıştı, Amerikan fabrikaları da İtilaf Devletleri’nin siparişlerinden sağlam kâr ediyordu. 1917 yılının Şubat ayında ilk Rus Devrimi çarlık otokrasisini devirdiğinde İtilaf Devletleri’ne karşı olan itirazların en büyüğü de ortadan kalkmıştı. Ancak en nihayetinde Wilson’ı ABD’nin savaşa girmesinin gerekliliğine ikna eden şey Alman deliliği oldu: Alman denizaltıları Amerikan gemilerini batırıyor ve Amerikan vatandaşlarını öldürüyordu. Üstelik 1917’nin başlarında Alman hükümeti ABD’ye saldırma konusunda Meksika’yı ikna etmeye çalışmıştı. Bu bardağı taşıran son damlaydı: Wilson Kongre’ye gitti ve 2 Nisan’da savaş ilan etti.

Başından itibaren ABD’nin savaştaki diğer ülkelerden farklı koşullarda ve farklı amaçlarla savaşa girdiğinin altını çizdi. Avrupa’nın emperyalist güçlerinin aksine ABD ne mülkiyet ne de tazminat istiyordu; ABD kendisi için hiçbir şey istemiyordu. (Pek

çok Amerikan vatandaşı gibi Wilson da Amerikan ticaretinin ve yatırımlarının dünya çapında geliyor olmasından mutluydu.) Tam olarak konumunu anlatmak için ABD’den hiçbir zaman İtilaf Devleti olarak söz etmediğini, kendisini daha çok “yardımcı güç” olarak konumlandığını söylemekte yarar var. Wilson Amerikan gücünü savaşı sona erdirmek ve pek çok kişi gibi kendisinin de savaşın sorumlusu olarak gördüğü Alman militarizmini yok etmek amacıyla kullanmıştı. Ancak barış, savaşımdan elde edilmeliydi. Dahası eski, itibarını yitirmiş güç dengesinin yerini alacak, ulusların bir “güç topluluğu”nda bir araya geldiği uluslararası toplumu kurma fırsatının yakalanması gerekiyordu. Wilson bir dizi konuşma ve demeçte görüşlerini dile getirmişti. Bunların en ünlüsü de 1918 yılının Ocak ayında yaptığı konuşmada sıraladığı On Dört Nokta’ydı. Bu liste yeni, açık bir diplomasi, serbest ticaret, silahsızlanma, ulusların egemenliği ve bütünlüğüne saygı ve henüz bağımsızlığını ilan etmemiş milli gruplar için de “özerklik” öngören yeni bir dünya düzeninin ana hatlarını çizmişti. Bütünü koruyacak ve güçlendirecek ana ilke “ulusların genel birliği”ydi, bir başka ifadeyle Milletler Cemiyeti’ydi.

Wilson’ın sözleri savaş yorgunu dünyada geniş yankı bulmuştu. Savaş 1918 yılının Kasım’ında nihayet sona erdiğinde, yaklaşmakta olan barış konferansına katılmaya karar verdi. Avrupa’da coşkulu büyük kalabalıklar onu karşılamak için bir araya geldi. Yolculuk sırasında Amerikan delegasyonuna, “Anlaşmak üzere olduğumuz adamlar kendi halklarını temsil etmiyorlar,” demişti. Aldığı tepkiler dünya halklarını anladığına ve kendi liderlerinin yapmadığı şekilde onlar adına konuştuğuna dair inancını doğrulamıştı. Bu, bir demokrat için tuhaf bir varsayımdı ve en azından kısmen haksızdı. Onu coşkuyla karşılayan pek çokları onun daha iyi bir dünya düzenine olan inancını paylaşıırken, pek çok insan da çektikleri acıların karşılığını kendilerine ve ülkelere vereceğini ve düşmanlarını cezalandıracağını umdukları için heyecanlıydı. Ancak Wilson, Paris’te toplanan dünya devlet adamları ve kendi memleketindeki politikacılar arasında yalnızca kendisinin dünyanın ne istediğini ve neye ihtiyacı

olduğunu bildiğinde ısrarcıydı. Bu inancı Cemiyet'in Kongre'den geçme şansını yok edecekti.

Ocak 1919'da Paris'e geldiğinde, konferansın ilk işinin Cemiyet olması konusunda ısrar etti. Sonrasında konferansın sınırlar ve onarımlar gibi konularda kötü kararlar vermesinin daha az önemi olacaktı: Yeni cemiyet işleri çözecekti. Ne yazık ki bu sırada sıkıntı yaratacak işlere de giriyordu. Wilson, Kasım 1918 seçimlerinde vatandaşlara, liderliğini onayladıklarını göstermek istiyorlarsa Demokratik Kongre'ye oy vermeleri gerektiğini söyleyerek savaşı ve gelecekteki barışı bir parti meselesi hâline getirdi. Bu durum, savaş çabasını sadık bir şekilde destekleyen Cumhuriyetçileri hâliyle çileden çıkardı. Aynı zamanda barış konferansına katılacak Amerikan delegasyonunu, örneğin iki Cumhuriyetçi yönetimde seçkin hizmet sunmuş eski başkan William Taft veya Elihu Root'u atayarak yapabileceği gibi, çift partili yapmayı da reddetti. Senato'nun anlaşmaları onaylaması gerektiği için Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Henry Cabot Lodge'u da atayabilirdi. Bunun yerine Wilson, Demokratları ve bağımsızları atadı. Lodge'un gözünden bu durum halihazırda Wilson'dan hazzetmeyen ve ona güven duymayan güçlü bir politikacının kininin artmasına yaradı. (FDR bundan ustalıklı ders çıkarmış ve Cumhuriyetçilerin barışı desteklemesini garanti altına almıştı.)

Bir cemiyette yer almak istemeyen bazı iflah olmaz Cumhuriyetçiler, diğer bir ifadeyle "uzlaşmazlar" mevcut olsa da, pek çoğu ABD'nin ne zaman savaşa gireceğine karar verme hakkını güvence altına alan veya Monroe Doktrini'nde tanımlandığı şekliyle ABD'nin batı yarıküredeki ülkelerle olan ilişkilerindeki özel konumunu kabul eden bir örgütü kabul etmişti. Amerikan kamuoyu, kamuoyu yoklamalarından günler önce de söylenebilecek kadar açık bir şekilde, bir çeşit cemiyeti destekliyordu. ABD'nin önde gelen gazetelerinden biri okurlarına görüşlerini sorduğunda, üçte ikisinden fazlasının desteklediği ortaya çıkmıştı. Ancak Wilson ılımlıları tarafına çekmek için çok çaba harcamadı, özellikle muhalifler için neredeyse hiç uğraşmadı. Şubat ve Mart 1919 arasındaki dönemde kısa bir ziyaret için ABD'ye döndüğünde, Lodge'u daha da fazla rencide

etmeyi başardı. Lodge'un memleketi Boston'da, cemiyeti destekleyen heyecan verici bir konuşma yaptı. Heyecan verici olduğu kadar aptalcaydı da çünkü kendisine sempatiyle yaklaşan, gururlarına çok düşkün senatörleri dahi rahatsız etmeyi başarmıştı: Senatörlerin henüz görmediği Cemiyet Sözleşmesi'nin taslak kopyalarını dağıtmıştı burada. Wilson Washington'da kendi partisinin kararsız üyelerini bile ikna etmek için hiç çaba sarf etmedi; küçük gördüğü bir Güneyli Demokrat'la tek bir kelime dahi etmeyecekti. House'un teşvikiyle Lodge ve Dış İlişkiler Komitesi'nin diğer üyeleri de dahil olmak üzere önemli senatörler için bir akşam yemeği düzenledi. Yemek bariz bir başarısızlıkla sonuçlandı: Wilson, onlara "katı bir öğretmen tarafından Pazar Okulu'nda derslerini ihmal ettiği için azarlanan öğrenciler" gibi davranmıştı denilene göre. Wilson'ın yeni doğmuş torununu gördüğünde yaptığı soğuk şaka bile oldukça uygunsuzdu: "Yalnızca açık ağız ve kapalı gözlerine bakarak dahi, büyüdüğünde bir Senatör olacağını öngörebiliyorum." Wilson Senato'yu tümünden baypas edip ABD'yi bir şekilde cemiyete sokup sokamayacağını düşünmeye başlamıştı artık.

Paris'e döner dönmez, cemiyete destek konusunda kayıtsız kaldığını hissettiği House'un da üstüne varmaya başladı. Nisan ayında Wilson bir başka fiziksel çöküş daha yaşadı. Tekrar yoklayan bir grip atağı olabilirdi bu veya dört ay sonra gelecek olan çok daha vahim bir inmenin ufak bir habercisi. Nedeni ne olursa olsun, hastalığı yüzünde kalıcı bir tik oluşmasına neden oldu ve onu daha duygusal, dengesiz ve kolayca rahatsız olan birine dönüştürdü. Üstelik daha da kendini beğenmiş ve inatçı biri olup çıkmıştı.

İlk koşullarında Cemiyet Sözleşmesi'nin yer aldığı, Almanya'yla olan kilit önemdeki barış anlaşması nihayetinde 28 Haziran 1919'da imzalandı. Wilson Senato'nun onaylaması için mücadelesine başlamak amacıyla hemen ABD'ye doğru yola koyuldu. Maddelerle ilgili hiçbir ödün vermemekte kararlıydı. Senato yasa değişikliği veya "şart" ekleme, diğer bir ifadeyle maddelerde değişiklik yapma haklarını kullanmaya kalkarsa, hepsini reddedecekti. Kendi Demokratlarından ve yalnızca ufak tefek birkaç şart eklemek is-

teyen ılımlı Cumhuriyetçilerden oluşan bir koalisyon oluşturabilirdi, ama bunu düşünmedi bile. Temmuz'da anlaşmayı Senato'ya sunduğunda, konuşması oldukça küstahtı. Cemiyet “insanlığın tek umuduydu.” Senatörlerin önüne zorlu bir seçim koymuştu: “Bunu reddederek dünyanın kalbini kırmaya cüret mi edeceğiz?” Ağustos ayında anlaşmanın celselerini yürüten Lodge'un komitesinin önüne çıktığı gün öfkeli atışmalara sahne oldu. Lodge'un kendisi de hâlâ bir çeşit cemiyeti destekliyordu ama Almanya'yla bir anlaşmaya dahil olmaması, daha sonra, ortalık iyice sakinleşince ayrıca bir pazarlık yürütmesi gerektiğini savunuyordu. Nedeni ne olursa olsun, ki Wilson'a duyduğu nefretin de rolü olmuş olabilir, itirazları mantıksız değildi.

Wilson anlaşma kavgasını, kendi yanında olduğundan emin olduğu insanlara taşıdı. 3 Eylül'de “uzlaşmazlar”ın memleketi Batı'ya gitmek üzere üç haftalığına Washington'dan ayrıldı. Hava hâlâ çok sıcaktı; Wilson yorgun ve hasta görünüyordu. İkinci karısı, dostları ve doktoru yorucu bir yolculuğa çıkmaması konusunda ısrar etmişti. Ama o bu ısrarlara, “Anlaşmayı korumak için ne fedakarlık gerekiyorsa, seve seve yerine getirmeye hazırım,” diyerek yanıt vermişti. Batı'ya gider gitmez günde iki, üç konuşma yaparken kendisini dinlemeye gelen kalabalık da her geçen gün çoğalıyordu. Anlaşmaya verilen destek artıyor gibiydi ve iş arkadaşları eğer Wilson ufak tefek şartları kabul etmeye hazır olursa, anlaşmanın Senato'dan geçebileceği yönünde umutlanmaya başlamıştı. 25 Eylül gecesi hiçbir zaman tam anlamıyla toparlanamadığı büyük bir felç geçirdi. Princeton ve Paris'teki mücadeleleri sırasında olduğu gibi duygusal olarak hassas ve akıl almaz derecede inatçı birine dönüştü. Beyaz Saray'daki hasta yatağından Anlaşma'dan hiçbir ödün verilmeyeceği yönünde talimatlar gönderiyordu.

Lodge, komitesinden çıkan değişikliklerle birlikte Anlaşma'nın onaylanması için harekete geçtiğinde, Cumhuriyetçi uzlaşmazlar ve hâlâ Wilson'ın emirlerini takip eden Demokratlar tarafından yenilgiye uğratıldı. Mart 1920'de her iki partideki ılımlılar anlaşmanın yalnızca ufak tefek şartlarla onaylanması için son bir girişimde daha

bulundu. Yirmi üç Demokrat Wilson'a karşı geldi ve lehine oy kullandı ancak onların ve Cumhuriyetçi ılımlıların oyları, onaylanmasını garantilemek için yeterli değildi. ABD daha sonra Almanya'yla ayrıca bir anlaşma imzaladı ama cemiyete katılmadı.

Eğer Wilson başka türlü bir adam olsaydı, işler çok farklı gelişebilirdi. Hitler'in Almanya'sı, Mussolini'nin İtalya'sı veya militaristlerin Japonya'sı karşısında güçlü bir uluslararası örgüt olmuş olsaydı, izleyen yılların nasıl olabileceğini hayal etmek mümkün. Wilson dünyayı büyük bir hayalle terk etti; kendi kusurlarının ömrü süresince bu hayali gerçekleştirmesine izin vermemiş olması çok acı.

WILSON GİBİ MARGARET THATCHER'IN DA her şeyi herkesten çok daha net görebileceğine dair olan derin inancı bir dizi başarıyla pekişmişti. Wilson gibi o da beklenmeyen bir şekilde parti başkanlığını kazanmış ve sonra da başbakanlığa seçilmişti. Wilson gibi o da toplumu değiştirmeye yardımcı olan bir dizi cüretkar reforma imza atmıştı. Ve yine Wilson gibi o da askeri bir zafere başkanlık etmişti. Thatcher için 1982'deki Falklands Savaşı belirleyici bir an olsa da aynı zamanda düşüşünün tohumlarını da içinde barındırıyordu. Her bir mücadelede üstün gelmesi gerektiğine olan inancı feci bir politika benimsemesine ve bundan vazgeçmesi gerektiğini gösteren pek çok uyarı işaretine rağmen bu politikayı sürdürmesine neden olmuştu. Yerel hükümeti finanse eden ev vergilerini, tüm yetişkinlerin ödeyeceği "kelle vergisi"yle değiştirmek eften püften bir mesele gibi görünüyordu ancak hepimizin göreceği gibi bu konu kariyerinin sonu olacaktı.

Thatcher alışılmadık bir Muhafazakar başbakandı. Seleflerinden ve işin aslı Tory milletvekillerinin çoğundan farklıydı: Aykırı biriydi. Erkeklerin baskın olduğu bir partide, o bir kadındı. Ciddiye alınmak için hem kendi partisinin içinde hem de siyasi rakiplerine karşı sürekli bir savaş vermek zorundaydı. Konuşmak için ilk kez ayağa kalktığında, muhalefetteki İşçi partisi milletvekilleri "kadın" sesleri çıkararak onunla alay etmişlerdi. Ama o, bu durumu herkesten faz-

la çalışarak telafi etti; sonraki yıllarda ayrıntılar konusundaki ustalığı diğerlerini hayran bırakacak ve hatta çoğu zaman ürkütecekti. Dahası Tory örgütlenmesi ağırlıklı olarak üst sınıftandı. O alt-orta sınıftan geliyordu; babası bakkaldı, çocukken dükkanın üst katında oturuyorlardı. Tory erkeklerinin çoğu pahalı özel okullarda eğitim görürken Thatcher devlet okuluna gitmişti. Çoğu iş arkadaşı edebiyat ve beşeri bilimler okurken o Oxford'da kimya okumuştı. Seyahat etmekten veya yabancılardan pek hazzetmezdi; diğer Tory'lerse yurtdışında geçirilen tatillere aşina büyümüşlerdi. Kariyeri ilerledikçe, aksanı nazikleşmiş ve varlıklı bir iş adamıyla evlenmişti ancak benzer bir geçmişten gelen selefi Edward Heath'ten farklı olarak, o üst sınıfın bir parçası olmayı asla tercih etmedi. Hatta aykırı olmaktan zevk alırdı. Zaten güçlü olan kişiliğini daha da kuvvetlendirirdi bu durum. "Kendi kararını kendi verir insan," demişti bir keresinde. "Bir şeyi sırf arkadaşların yapıyor diye yapmazsın veya istemezsin."

Britanya politikasını incelemeyi kendine görev bilmiş Kanadalı seçkin bir siyaset bilimci Anthony King şöyle demişti: "Thatcher'da hep hoşlanmadığı insanlar tarafından verilen bir partiye damlayan davetsiz bir misafir havası olmuştur." King, örneğin Richard Nixon veya Stephen Harper gibi diğer "aykırı" politikacılarda görüldüğü üzere onun da statüyü hem psikolojik olarak tatmin edici hem de iyi bir taktik olarak gördüğünü söyler. Thatcher kendini ahlaki olarak etrafındakilerden daha üstün hissederken aynı zamanda onların geleneklerini ve kurallarını da göz ardı eden biriydi. "Aslında," der King, "aykırılar, cepheleşme yaratan yaklaşımlarının başarıya giden en iyi yol olduğunu düşünürler." Thatcher istediği zaman büyüleyici biri olabiliyordu ancak ister Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nde, ister iş arkadaşlarıyla toplantılarda olsun, bağırarak veya masaya yumruğunu vurmamak konusunda da hiçbir zaman tereddüt etmezdi. Bir gün gururla şöyle demişti: "Nice insanın kalbini kırdım."

Thatcher politik kariyerine basit ama sıkı sıkıya bağlı olduğu ilkeler getirdi. Dahil edici ve taviz veren bir politika için zamanı yoktu. Ona göre Britanya'nın başını belaya sokan buydu: Hükü-

metler hatta Tory hükümetleri dahi, sendikalar gibi seçilmemiş yapılar için fazla taviz vermişti. Bir keresinde şöyle demişti: “Eski Ahit peygamberleri, ‘Kardeşlerim, fikir birliği istiyorum’ demedi. ‘Bu benim inancım. Benim tutkuyla inandığım şey bu,’ dediler.” 1979’da Tory lideri olarak yürüttüğü ilk kampanyasında bir gazeteye, eğer seçilirse faydacı ve karşılıklı anlaşmaya dayalı bir kabine istediğini söylemişti: “Bir inanç hükümeti olmalı.”

“Fikir kadını değildi,” demişti en yakın danışmanlarından biri, “o bir inanç kadınıydı ve inançlar fikirlerden çok daha iyidir.” Thatcher hiçbir zaman iyi bir okur olmadı ve beyin takımına pek önem vermedi; daha çok kendi geçmişinden, deneyimlerinden ve güvendiği birkaç meslektaşının fikirlerinden yararlandı. Tutumluluk, çalışkanlık ve özgüven gibi niteliklere çok değer verirdi ve gerçek bir vatanseverdi. Mecburen emekli olduktan sonra tarihçi Andrew Roberts’la öğle yemeği yerken, garsonun biri İngiliz hardalı mı yoksa Fransız hardalı mı istediğini sorma gafletinde bulunmuş ve o da sanki hiçbir şüpheye yer yokmuş gibi, “İngiliz!” diye bağırıyordu.

Genç bir kadinken kendi ifadesiyle, sosyalizmin gururlu halkları nasıl çökerttiğini izlemişti. Bireyin pahasına devletin gücü artmıştı. Birbirinin peşi sıra hükümetler ekonomiye müdahale etmiş, fütursuzca harcamış ve vergi yükünü çalışkan orta sınıfın sırtına bindirmişti. Kendi geçmişi, Harold Macmillan gibi ılımlıların etkisi altındaki Tory’lerin kendiklerini terk ettiğini ve İşçi Partisi’nin her zaman düşmanları olacağını hisseden küçük esnafın, kendi işinde çalışanların veya emeklilerin sitemini içgüdüsel olarak anlamasını sağlıyordu. 1975’te Tory liderliğine aday olduğunda kendisiyle ilgili gururla şöyle demişti: “[Britanya] hakkındaki tüm düşüncelerim on yedi, on sekiz yaşımdan önce oluştu.” 1960’ların sonları, 1970’lerin başları Britanya için biraz acımasız olmuştu ve Muhafazakar Parti’nin sağ kanadındaki diğerleri gibi Thatcher da ülkenin ekonomik olarak çökeceğinden korkmuştu. Ancak 1976’da onunla uzun uzadıya konuşan bir iş adamı halihazırdaki durumun utanç verici olduğunu ve Thatcher’ın bir şeyler yapılması gerektiği inancından öte net bir politik planı olmadığını söylemişti.

Şans ve iyi zamanlama onun yanındaydı. Avam Kamarası'ndaki birkaç kadından biri olması çoğu zaman bir dezavantajdı belki ama dönemin başbakanı Heath, kabinesine bir kadın seçmek istediğinde ondan başkası düşünülemezdi. Pek çok Tory'nin Heath'in liderliğinden duyduğu hoşnutsuzluktan da yararlanmıştı Thatcher. Onlara göre Heath sendikalarla, özellikle de militan madencilerle baş etme konusunda zayıf davranmıştı ve bu da Tory'nin 1974 seçimlerinde İşçi Partisi karşısında mağlubiyete uğramasına neden olmuştu. Parti içinde aynı zamanda hükümetin toplum üzerindeki gücünü geri kazanmasını sağlamaya çalışan radikal bir serbest pazar grubu doğuyordu ve Thatcher bu gruba meylediyordu. Grubun öncülerinden Keith Joseph, parti liderliği için Heath'e karşı mücadele etmeye karar vermiş, ki bu da Thatcher'ın önünü açmıştı. Aynı zamanda bu durum Heath'in sessizce çekilmeyi reddetmesine yol açarak, herhangi bir ılımlı halefin olası şansını da ortadan kaldırmıştı. Böylece 1975'te Thatcher lider olarak seçildi.

Bu noktadan itibaren Thatcher, alametifarikası olacak şeyler geliştirmeye başladı: Sarı saçlarının oluşturduğu yumuşak miğfer; sade, biçimli takımlar ve elbiseler; inci kolye; ve tehditkar el çantası. Bir televizyon yapımcısı ona, ciyak ciyak duyulmaması için sesini alçaltmayı öğretmişti. Görmüş geçirmiş gazeteciler, hükümetindeki bakanlar ve siyasi rakipleri gibi şaşırtıcı derecede geniş yelpazeden erkekler onu epeyce seksi buluyordu.

Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın ünlü sözleriyle, "Caligula'nın gözlerine, Marilyn Monroe'nun ağzına sahipti." Uzun ve tutarsız olma eğilimine sahip konuşmaları konusunda da önerileri kabul ederdi ve tek cümlelik espriler konusunda uzmanlaşmıştı. Hatta doğaçlama bir şekilde çıkmış gibi durabilecek birkaç espri bile ezberlemişti, ki mizah anlayışı olmayan biri için büyük başarıydı bu. Kadrosu farklı anlamlara çekilebilecek şekilde kurduğu cümlelerden çekinir olmuştu: Örneğin genç bir çırağa, "Daha önce böyle büyük bir âlet görmemiştim!" demişti veya bir topu ateşlemekten vazgeçtiğinde, "Üzerime patlamasın?" demişti.

Thatcher'ın bir sonraki şansı 1978-79'daki çalkantılı Nahoş Kış

sırasında kapısını çaldı. Kamu sektöründe bir kısmı şiddet içeren bir dizi grev, pek çok oy vereni sendikaları kontrol altına alma zamanının geldiğine ikna etmişti. İşçi Partisi'nin bunu yapmaktan aciz olduğu aşikardı. Margaret Thatcher taze bir başlangıç vaat eden yeni bir yüzdü. 1979 genel seçimlerinde Tory'ler 339 sandalye kazanırken, İşçi Partisi 269 sandalye kazandı. Downing Sokağı'ndaki 10 numaranın önünde dururken Thatcher bu durum için özenle ezberlediği bir duadan alıntı yaptı: "Uyumsuzluğun hüküm sürdüğü yere, uyum getirebilelim." Mizah anlayışı gibi ironi de pek alışık olduğu bir şey değildi.

Başbakan olarak geçirdiği ilk yıllar kolay değildi. Muhalefet fena hâlde bölünmüştü ve 1981 yılında İşçi Partisi içindeki bir grup muhalif yeni bir Sosyal Demokrat Partisi kurmak için ayrılmıştı. Ancak sendikalar hâlâ hükümeti zorlamaya devam ediyordu, Britanya ekonomisi halihazırda kötüyken içler acısı hale gelmişti ve kendi partisi de Thatcher'la ne yapacağından pek emin değildi. Bir kısmı kendi kabinesinden olmak üzere, etkili bir grup Tory, Thatcher'ın kamu giderlerini tamamıyla kesme planlarına şiddetle karşı çıktı. Thatcher'ın aşağılayıcı bir ifadeyle "yüreksizler" olarak tanımladığı muhalefet, Thatcher'ın inancını daha da kuvvetlendirmeye yaradı. Britanya için neyin doğru olduğunu bildiğinden şüphe duymuyordu ve rotasını değiştirmeye hiç mi hiç niyeti yoktu. 1980'deki Parti Konferansı'nda buz gibi bir sükunetle, "İsteyen yolundan dönebilir," dedi. "Leydi vazgeçmekten yana değil." Askerler bu tutuma bayıldı ancak işsizlik hızla artmaya devam ettiği için (1981 itibarıyla sayı bir milyona ulaşmıştı) ve işyerleri birer birer iflas ettiği için ülke genelinde Thatcher'ın popülaritesi yere çakıldı. O yılın sonunda yapılan bir kamuoyu yoklamasında oy verenlerin yalnızca yüzde 23'ü Thatcher'ın iyi bir iş çıkardığını düşünüyordu.

Onu kurtaran ve rahat bir çoğunlukla tekrar seçilmesini garanti altına alan şey yine şans oldu. Bu defa şans Britanya kıyılarından oldukça uzaklardaki bir savaşla gelmişti. 1982 yılının Nisan ayının başında Arjantin cuntası uzun süredir hak iddia ettiği Falkland Adaları'nı işgal etmişti. Generaller Britanya'nın, özellikle de kadın

bir başbakanı varken, buna cevap vermeyeceğini varsaydı. Thatcher daha en başından kararını vermişti ve bu karardan asla vazgeçmedi: Britanya, adaları geri alacaktı. Televizyondaki bir röportaj sırasında kendisine, Atlantik'in öte tarafına apar topar gönderilen Britanya Dış Sefer Kuvvetleri başarısız olursa ne olacağı soruldu. Cevabı şöyle oldu: "Başarısızlık mı?... Başarısızlık; öyle bir ihtimal yok." Aslında öyle bir ihtimal elbette vardı ama şans bir kez daha yüzüne gülecekti. Arjantin liderleri zayıf ve bölünmüş bir hâldeydi, cuntanın başındaki General Galtieri'ye genellikle sarhoştur. Birlikleri bir muharebenin gerçekleşmesini beklemiyordu ve üstelik donanımlı da değillerdi. Britanya gemilerine çarpan bombaların çoğu patlayamadı. Thatcher sükunetini ve direncini korumayı sürdürdü ve artık Arjantin adaları geri vermeden barış olmayacağı apaçık ortadaydı. Britanya'nın zaferiyle 14 Haziran'da savaş sona erdiğinde, kamuoyunun yüzde 51'i Thatcher'ın yöneticiliğinden memnundu, yani altı ay öncesine göre destekçileri iki katının üzerine çıkmıştı.

Falklands Savaşı Thatcher'ın kariyerinin en önemli ânı ve modern Britanya tarihinin dönüm noktası oldu. Adaların mülkiyeti konusunda Britanya ve Arjantin arasındaki uzun ve bitkin ağız dalaşı işgalle aniden tırmanışa geçmişti. Pek çok danışmanı Thatcher'a çok uzak bir mesafeye saldırı girişiminde bulunmanın imkansız olduğunu söylese de, o kendi bildiğini okudu. Korku verici bir kumardı oynadığı ama sonunda hem savaşı hem de politik zaferi kazanmıştı. Parti içindeki şüpheciler susturulmuş ve hatta muhalifleri bile bu zaferden oldukça etkilenmiş, kendisine hayran kalmıştı. Halkın gözünde "Maggie'miz" olmuş ve Britanya'nın hâlâ önemli bir güç olduğunu ve aslanın kuyruğunu çekmenin tehlikeli bir şey olduğunu kanıtlamıştı. Arjantin'e karşı kazandığı zaferde, Cheltenham Hipodromu'nda yaptığı bir konuşmada partisinin sadık destekçilerine bir ulusun yeniden doğuşunu görebildiğini söylemişti: "Artık inziva ya çekilmiş bir toplum değiliz. Aksine memleketimizde verdiğimiz ekonomik mücadelelerden doğan ve on üç bin kilometre uzakta test edilip doğrulanmış yeni bir özgüven inşa ettik." Falklands Savaşı kendisinin ve başkalarının eylemlerini ve politikalarını tarttığı bir

mihenik taşı oldu onun için ve kendisini desteklemeyenleri asla affetmedi. Zafer onu aynı zamanda filen dil uzatılamaz kıldı ya da en azından ülkede böyle bir hava hakimdi. Kendisinin en büyük hayranlarından biri olan Alan Clark yakın bir iş arkadaşına savaş bittikten kısa bir süre sonra şöyle dedi: “Başbakan’ın artık sınırsız bir eylem özgürlüğü var.” Ve “Churchill’den bu yana hiçbir lider böylesi bir özgürlüğü tatmadı, üstelik Churchill’inki de fazla uzun sürmedi,” diye devam etti sözlerine. Ertesi yıl Muhafazakarlar parlamentoda daha da büyük bir çoğunlukla tekrar seçildi.

Thatcher’ın özgüveni sarsılmazdı artık. Savaş, kendi başına hareket ettiğinde ve yüreğinin sesini dinlediğinde daha başarılı olduğunu göstermişti ya da en azından o bu sonuca varmıştı. Hali hazırdaki kendini beğenmişliği artık bir kaya gibi sağlamdı. “Zafer,” demişti bir bakan, “her konuda haklı olduğuna olan inancını güçlendiriyor.” Thatcher artık kabinesinin üyelerine kulak vermektense, onlara nutuk atıyordu. Kabineye zaten karar verdiği yasaları sunuyor ve onay bekliyordu. Kabineyi yeniden düzenlemiş, geriye sadece son derece itaatkar destekçilerini bırakmıştı. Genelde, *Star Trek*’te Borg’un da dediği gibi, direnç göstermek beyhude bir çabaydı. Bir keresinde Maliye Bakanı Nigel Lawson’a, “Ben kazanmalıyım,” demişti. Kendisiyle aynı fikirde olmayan herkesi yüreksiz veya daha da kötüsü “hain” diye damgalıyordu. Kendisiyse gıyabında “Hen Atilla”⁸ lakabıyla anılıyordu.

Bir sonraki seçim zamanında halkın Thatcherizm için olmasa bile Thatcher için duyduğu heyecanın tükendiğine dair emareler vardı. Bir araştırmaya göre “sert” ve “umursamaz” bir izlenim bırakıyordu halk nezdinde ve onun liderliğinde hükümet akıntıya kapılmışçasına sürükleniyor gibiydi. Bu araştırma yalnızca Thatcher’ın ikmal yapmasına ve Britanya toplumunun yeniden inşasına veya günlüklerinde bir bölümün başlığında olduğu gibi “Dünyayı Yolu-na Koymak” mücadelesine canla başla sarılmasına yaradı. 1987’de

8. İngilizcede dişi kuş anlamına gelen “hen” sözcüğüyle oluşturulan bu lakapla Hun hükümdarı Atilla hatırlatılarak Margaret Thatcher’in güçlü ve zalim bir kadın olmasına atıfta bulunulur. -çn

parti yirmi bir sandalye kaybetmiş olsa da seçimleri yine kazandı. Thatcher yenilenmiş bir kararlılık, coşku ve kendi haklılığına duyduğu inançla işe koyuldu. Hedeflerinden biri uzun süredir sol görüşlü eğitim sendikalarının hakim olduğu ve zayıf, çoğunlukla da gereksiz bir müfredatın işlendiği eğitim sistemiydi. Tarih, söylemekten keyif aldığı gibi, küçük gördüğü akımlar değil, gerçekler hakkında olmalıydı ve dünyanın geri kalanına değil, Britanya'ya odaklanmalıydı. Devlet okullarının kontrolünü, güvenilmemesi gerektiğini hissettiği iki grubun, yani sendikaların ve yerel politikacıların elinden aldı.

Hırsını alamamışçasına yerel yönetimlerin kendisine de el attı; belediye meclislerinin yetkilerini kısıtladı ve onları merkezi olarak sıkı bir şekilde denetlenebilir hâle getirdi. Bu şekilde savurgan olduğunu düşündüğü harcamaları dizginleyecek, bir şekilde verimliliği artıracak ve Westminster'a alternatif olarak gördüğü güç merkezlerini ortadan kaldıracaktı. Kullanmayı düşündüğü kilit araçlardan biri yeni bir tür yerel vergiydi; evlerin değerine göre belirlenen vergi yerine (Birleşik Krallık'ta bu vergi "değer" olarak anılıyordu), herkes yerel hizmetlerden eşit şekilde yararlandığı için her yetişkin belli bir miktar ödeyecekti. Hükümetin "toplum vergisi" adını verdiği bu uygulama, geri kalan herkes tarafından geçmişteki kralların uyguladığı ve halkın hiç hoş karşılamadığı "kelle vergisi" adıyla anıldı.

Thatcher bu fikre 1987 seçimlerinden çok daha önce gönlünü vermişti. Ona göre bunun iki avantajı vardı; basitti ve evlerinin ederi arttığında "değer"lerinin de artmasından acıyla şikayet eden pek çok Tory ev sahibini de yatıştırıracaktı. Marjinal sandalyeler⁹ konusunda, örneğin Tory'lerin pek iyi gitmediği İskoçya'da vergilere üst sınır getirecek bir hareket, halk tarafından sevilebilir ve oy toplamada yardımcı olabilirdi. Bugünden bakıldığında, eğer hükümet kelle vergisini yıllara yayıp varlıklıların yoksullardan daha büyük miktarlarda ödeyeceği şekilde düzenleseydi, bu işten sıyrılabilirdi. Thatcher temkinli olmaya yanaşmıyordu. 1987 Muhafazakar Parti

9. Marjinal sandalyeler, partilerin bir seçimde oylarını çok az bir miktar artırmaları hâlinde kazanabilecekleri, başka bir ifadeyle az bir oy farkıyla kazanamadıkları sandalyeler anlamına gelir. -çn

Konferansı ülkenin sıradan vatandaşlarını bir an önce getirilecek bir örnek vergiyi coşkuyla bekliyor gibi gösteriyordu. Büyük ve teatral hamlelere bayılan Thatcher da verginin bir an önce getirilmesinden yanaydı.

Eleştiriler ve muhalefet ivme kazanmaya başlamıştı. Kelle vergisini toplamak oldukça pahalıya mal olacaktı. Yoksulların üzerinde daha büyük yük anlamına geldiği için adaletsizdi. Ayağını kaydıracağı için Thatcher'ı asla affetmeyen Heath halka, "Geçtiğimiz yüzyıldan bu yana partimizin benimsediği felsefeyi değiştirecek miyiz?" diye sordu. Partinin içinde huzursuzluklar başladı. 1988 ve 1990'ların başını kapsayan bir dizi araştırma yeni verginin, kilit sandalyelerde oturan Tory destekçileri de dahil olmak üzere pek çok ev sahibi açısından eski mülkiyet vergisinden daha yüksek olacağını gösterdi. Kelle vergisinin daha önceden başlatıldığı İskoçya'da Tory desteği hızla düşüyordu ve bugüne dek de hiçbir zaman toparlanamadı. Kelle vergisi İngiltere ve Galler'e 1990'da geldi ve ülke geneline yayılan protestolara neden oldu. Yalnızca İngiltere'de yaklaşık yetmiş milyon insan vergiyi ödemeyi reddetti ve Londra'daki geniş katımlı bir eylem hafızalardaki en korkunç şiddet olaylarına sahne oldu.

1989 kamuoyu yoklamaları, bu anketlerin yapılmaya başlandığı 1939 yılından o tarihe dek Thatcher'ın en az sevilen Britanya başbakanı olduğunu gösterse de kendisi geri adım atmayı reddetti. İlkelerinin arkasında durmak, liderlik etmek, sert olmak gibi özellikleri geçmişte işe yaramıştı. Ve üstelik üzerinde tartışmaya değmeyecek bir konuda bile kendisine hata yaptığını söylemeye cüret eden herkesi uzaklaştırmıştı etrafından. En sonunda, uzun süredir ıstırap içinde olan ve yıllarca kötü muameleye maruz kalmış Dışişleri Bakanı Sör Geoffrey Howe istifasını sunarak işleri karar noktasına taşıdı. Mektubunda Thatcher'ın Avrupa Konseyi'yle olan düşmanca ve verimsiz ilişkilerine odaklandı ama Avam Kamarası'na yaptığı konuşmasında, Thatcher'ın Avrupa'ya ilişkin "kabus imgesi"nin Tory'lerin ilgisini çektiğini ve artık bunun geri dönülmez bir biçimde büyük bir hasara yol açacağını farkında olduklarını belirtti. "Başbakan," dedi Howe, "kimseyi dinlemiyor ve genellikle önemli

meselelere saygısız yaklaşımıyla ulusun tamamını tehlikeye atıyor.” O yılın Kasım ayında Margaret Thatcher kendisine ayrılan sürenin sonuna gelmişti, kendi partisinin de artık onu lider olarak istemediği ortaya çıkınca istifa etmek zorunda kaldı. 1991 yılında *Vanity Fair* ile yaptığı bir röportajda, hiçbir seçimde güvenoyu veya halk tarafından yenilmediği konusunda ısrar etti. Kendisini kırılmış bir cama benzetti. Yakın bir yardımcısının da dediği gibi, “Makamından edildiği günden sonra tek bir mutlu günü olmadı.” Ancak kendi düşüşündeki payını anladığına dair hiçbir zaman bir belirti göstermedi.

WILSON VE THATCHER seçilmiş liderlerdi ve kendi dönemlerinde muazzam bir güce sahip olmuş olsalar da, bu güç süre anlamında kısıtlı olmakla beraber anayasal demokrasinin değerleri ve kurumları tarafından da sınırlandırılmıştı. 20. yüzyıl genelde ömür boyu hüküm süren, muhteşem yetkilere sahip diktatörler de gördü. Modern Türkiye’nin kurucusu Atatürk hariç, kendilerine sınırlar koyan veya hatalı olabileceklerini kabul eden çok fazla kişi yoktu bunların arasında. 20. yüzyıl (ve belki de 21. yüzyıl) taraftarlarını beden ve ruhen ele geçiren ideolojilerin çağıydı. Marksizm, faşizm veya etnik milliyetçilik, bu ideolojilere inananlar açısından doğrudu, zafer kazanacaklarınsa fedakarlık yapmaları gerekiyordu ve bireylerden çok daha yüce ve uzun ömürlülerdi. 20. yüzyılın korku hikayelerini yaratan şey bu tür ideolojilerin sanayileşme, bilim, teknoloji ve toplumların ve insan ruhunun mühendisliğini yapmayı mümkün kılan kitlesel iletişim araçlarının bir araya gelmesi ve önlerine çıkan insanları, sınıfları ve etnisiteleri ortadan kaldırması oldu. Ancak bu korku hikayeleri öyle kendi başlarına oluşmadı; bunları harekete geçiren birine veya bazı insanlara ihtiyaçları vardı. Ve bu da bizi tekrar bireysel liderlerin oynadığı rollerin önemine geri getiriyor.

Örneğin Çin’i ele alalım. Komünistler 1949’daki İçsavaş’tan galip çıktığında Komünist Parti’nin başına Mao Zedong değil de Deng Şiaoping geçseydi ve Çin’in kontrolünü ele geçirseydi, hiç şüphesiz tek parti devleti kurardı. Ancak Çin, Mao dönemi reformlarını iz-

leyen yıllarda ödediği bedeli İçsavaş sonrası Deng iktidarında muhtemelen ödemezdi: Mao'nun alelacele yaptığı toprak reformları ve sonrasında milyonlarca insanın kasten öldürülmesi veya açlıktan ölmesine yol açan kolektivizasyon konusundaki zorlamasına veya Çin ekonomisinin büyük bir kısmını çökerten Büyük Atılım veya Kültür Devrimi'nin yok edilmesi çığırına benzer olayların hiçbiri yaşanmazdı. Mao'nun ölümünden sonra Deng başa geçince, ekonomi üzerindeki denetimleri gevşetti, reformlar yaptı ve Çin'i barışçıl bir biçimde dönüştüren büyük değişimleri harekete geçirdi.

Wilson ve Thatcher gibi Stalin ve Hitler'in de toplumları için bir vizyonu, hırsı ve bunlara ulaşmak için gerekli olan iradesi vardı. Şans ve koşullar onların da yüzüne gülmüştü. Hitler, Alman siperlerinde yaralanmış olsa da, I. Dünya Savaşı'ndan sağ salim kurtulmuştu. Stalin çarlık Rusya'sında idam edilmekten kaçmayı başarmış ve İçsavaş'ta hayatta kalmıştı. Hitler'in kariyeri 1924'te Münih'i ele geçirmeye çalıştığı başarısız girişimde sona erebilirdi, ki bu da onun bir kahramandan çok bir suçlu olarak görülmesine neden olurdu. Stalin'in kariyeriyse aynı dönemde, şimdi Komünist Parti olarak bilinen oluşumun kıdemli üyeleri, Lenin'in son mektuplarında onun hakkında yazdıklarını öğrenmiş olsaydı bitebilirdi. "Stalin," demişti ölüm döşegindeki Lenin, "eline sınırsız bir güç geçirdi. Bu gücü her zaman gerekli özenle kullanacağından emin değilim." Lenin daha da sertleşmiş ve partinin Stalin'den kurtulup yerine "daha anlayışlı" birinin getirilmesini istemişti. Stalin bu görüşlerin kamu tarafından öğrenilmemesini sağlamayı başarmıştı.

Hitler, güveni I. Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetinden ötürü yerle bir olmuş, toplumu sağla sol arasında ve Weimar Cumhuriyeti'ni kabul edenler ve etmeyenler arasında bölünmüş, çok çalkantılı bir Almanya'nın başına geçmişti. Yine de, Almanya'yı özellikle vuran ve pek çok Almanı, ihtiyaçları olan şeyin yeni radikal önlemler ve güçlü, kararlı bir lider olduğu konusunda ikna eden Büyük Buhran olmasaydı, Hitler hiçbir zaman başa geçemezdi. Stalin'in açılımıysa, Rusya'daki eski rejimin I. Dünya Savaşı ve 1917 sonbaharında Bolşeviklerin (kendilerini daha sonra Komünist olarak adlandıracak-

lardı) gücü ele geçirmesiyle gerçekleşmişti. Bir anda üstü kapalı bir devrim, büyük bir ülkenin beyin takımının bir parçası hâline gelmişti. Partinin lideri Vladimir Lenin elli dört yaşında aniden öldüğünde, meslektaşları onun yerine kimin geçeceği konusunda bölünmüşlerdi ve Stalin, üstün gelene dek onların arasında sabırla hareket etmişti.

Güçlerini başarıyla sağlamlaştıran Hitler ve Stalin gün geçtikçe eleştiriye veya farklı fikirlere tahammülsüzleşti, tarihin hangi yönde akmakta olduğunu herkesten daha iyi gördüklerine ve yanılmalarının mümkün olmadığına dair inançlarını daha da pekiştirdiler. Etrafları katılmadıkları veya duymak istemedikleri şeyleri söyleyerek hayatlarını tehlikeye atmaktan kaçınan şakşakçılarla çevriliydi. Savaşın sonra, “Şurası kesin ki,” dedi Hitler’in en sevdiği mimar Albert Speer, “onunla uzun süre çalışan tüm iş arkadaşları tamamıyla ona bağlı ve itaatkardı.” 1930’lardaki büyük tasfiyeler sırasında, Stalin’in pek çok yakın iş arkadaşı aile üyelerini yitirmiş ve hiçbiri şikayet etmeye cesaret edememişti. Vyaçeslav Molotov sadakatini kanıtlamak için Yahudi karısından boşanmak zorunda kalmıştı. Kadın daha sonra tutuklanmış ve muhtemelen Stalin öldüğü için hayatta kalabilmişti. (Sonra Molotov’la yeniden evlendiler.)

Her iki adam da korkunç sonuçlar doğurabileceği aşikar olsa da amaçlarına ulaşmakta ısrarcıydı. Ancak Wilson ve Thatcher’ın aksine, Stalin ve Hitler yalnızca toplumu değiştirmek istemiyordu; insanlığın ta kendisini değiştirebileceklerine inanıyorlardı. Amaçları uğruna, ne kadar gerekiyorsa o kadar hayatı feda etmeye hazırdılar. Hitler, Alman ırkını dünyanın üstün ırkı hâline getirme hayali uğruna sayıları her geçen gün artan düşmanlarına karşı savaş açtığı için milyonlarca insan öldü. Aynı şekilde Stalin’in mükemmel sosyalist toplumu yaratma girişimi de milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlandı. 1920’lerin başlarında Komünistler ve muhalifleri arasındaki İçsavaş’ta kilit önemdeki bir kentin kuşatması sırasında Stalin, eğer geri kalan yüzde 51’i kurtarabilecekse kent sakinlerinin yüzde 49’unu feda edeceğini söylemişti: “Bu, devrimi kurtarmaktır.” Her iki adam da bu tür planların kendi halkları ve diğer halklar için ne ifade ettiğini görmekten kaçınmıştı. Stalin 1930’larda Sovyetler Bir-

liği'nin açlığın darbe vurduğu bölgelerine seyahat etmemiş, Hitler de II. Dünya Savaşı sırasında bombaların yıktığı Alman şehirlerini görmeyi reddetmişti.

Hem kendi ülkesinin ve dünyanın büyük bir kısmının yıkımına neden olan Hitler'in savaş kararına; hem de Sovyet ekonomisine ve toplumuna büyük zarar veren, aynı zamanda büyüyen Alman ve Japon gücü karşısında ülkesini zayıf düşüren Stalin'in Sovyet çiftliklerini zorla kolektivizasyona açmasına ve 1930'lardaki Büyük Temizlik hareketına özellikle yakından bakmak istiyorum. Hitler olmasaydı Almanya, Versay Anlaşması'nın koşullarını gözden geçirip ülkenin gücünü ve statüsünü yeniden oluşturacak fakat bunu savaştan çok barışçıl yollarla elde etmeye karar verecek muhafazakar milliyetçi bir hükümete sahip olabilirdi. Goering veya Himmler gibi Nazi liderleri bile amaçlarına barışçıl yollarla ulaşmayı denemiş veya kısmi zaferlerle yetinmeyi bilmişti. Sovyetler Birliği'nde bir başka Komünist lider adım adım sosyalizme doğru ilerlemek için Lenin'in sınırlı kapitalizme izin veren Yeni Ekonomi Politikası'nı devam ettirebilirdi. Ancak ne Hitler ne de Stalin bu şekilde ödün vermeye hazırdı.

Ne yaşandığını anlamak istiyorsak, Hitler ve Stalin'in geçmişlerine, inançlarına ve kişiliklerine bakmalıyız. Yaşamlarının ilk yılları belli açılardan benzerlik göstermesine rağmen muazzam farklılıklar da barındırıyordu. Her ikisinin de otoriter babalarıyla mutsuz bir çocukluğu olmuştu; her ikisi de annesine daha yakındı. Stalin et yer ve ölçülü içerdi; Hitler vejetaryendi, sigara içmezdi ve çok az içki içerdi. Stalin'in kadınlarla yakın ilişkileri vardı; Hitler'in cinsel ilişkileri, metresi Eva Braun'la ilişkisi dahi, her zaman bir sır perdesinin ardındaydı. Her iki adam da ait olmak istedikleri dünyaya yabancıydı: Stalin Gürcistan'dan geliyordu ve Rusçayı her zaman Gürcü aksanıyla konuşmuştu, Hitler'se Almanya'nın bir parçası olma arzusuyla yanıp tutuşan bir Avusturyalıydı. Her ikisi de, en azından başlarda, sosyal açıdan tuhaftı, hatta kabaydı. Hitler üst sınıf bir Alman'a 1920'de baş garson gibi göründüğünü ve davrandığını söylemişti; Stalin'se köylü gibi söverdi. Her iki adam da fena

hâlde kabaydı ancak istedikleri zaman çekici olabiliyorlardı. Hitler'in büyük mavi, Stalin'inse kimilerine göre bir kaplanın gözlerini andıran kehribar rengi gözleri merak uyandırıyorlardı. Hitler sosyal ortamlarda dahi kasılarak yürümesiyle olsun, monologlarıyla olsun, heyecanlandığında bir çığlık gibi yükselen sesiyle olsun, dikkatleri üzerine çekmeyi severdi. Stalin'se zayıf bir hatıptı ve bir köşede sessizce oturmayı tercih ederdi, gösterişsiz ve belli ki kendini öne çıkarmayacak kadar sade giyinirdi. İş konusunda muazzam bir kapasitesi vardı, Hitler'se tembel ve lakayttı.

İki adam hâkimiyet, öç veya nefret gibi benzer güdülerle, ancak tamamen farklı fikirlerle şekillenmiş ve harekete geçmişti. Hitler henüz genç bir delikanlıyken ve I. Dünya Savaşı'ndan önce Viyana'da aylıklık ederken, o zamanlar Avrupa'da yükselen ırkçı ve sosyal Darwinci fikirleri benimsemişti. Hitler insan ırkının farklı özelliklerine göre farklı türlere bölünmüş olabileceğine ve farklı ırkların veya ulusların hayatta kalmak için doğa tarafından birbirleriyle mücadele etmeye mahkum edildiğine derinden inanıyordu. Hitler için Alman ırkı evrim ağacının en tepesindeydi ve daha alçaktaki halklara kendi iradesini dayatmak en doğal hakkıydı. 1930 yılında Erlangen Üniversitesi'ndeki bir konuşmasında söylediği gibi, Almanların savaşıp dünyanın kontrolünü ele geçirmeye diğer tüm halklardan daha çok hakkı vardı. Bu görüşünde ve tutkuyla savunduğu Alman milliyetçiliği konusunda hiçbir zaman tereddüde düşmedi.

Stalin'in hayaliyse bir başka kaynaktan besleniyordu: Toplumun tüm hastalıklarının kökeni olarak kapitalizmi gören sosyalist fikirlerden, özellikle de Marx'ın fikirlerinden. Stalin sosyalizmin (pek çok farklı şekilde tanımlansa da mülk paylaşımı ve sınıfların ortadan kaldırılması hepsinin ortak paydasıydı) yalnızca yeni ve daha iyi bir toplum değil, aynı zamanda yeni bir insan doğası yaratacağından hiçbir zaman şüphe duymadı. Ve tarihin kaçınılmaz bir şekilde bu yönde, Ütopya'ya doğru ilerlediğine inanıyordu. Çevreleri değiştiğinde, insanlar sosyalist kadın ve erkeklere dönüşecek, kolektif bir şekilde düşünüp, hissedip, çalışacaktı. Gerekirse, sosyalizmin düşmanları veya buna uyum sağlamayı reddeden orta ve

üst sınıf mensupları veya kırsaldaki eski, kötü fikirlere ve değerlere bağlı köylüler ortadan kaldırılacaktı. Hitler içinse, farklı insan ırkları olarak gördüğü şeyin özellikleri hiçbir zaman değiştirilemezdi; ırklar arındırılmalı ve güçlendirilmeliydi. Ancak bu, yetersizlerin ve değersizlerin elendiği yapay seçim yoluyla olmalıydı. Her iki adam da kendilerine rehberlik eden fikirleri genç yaşta kucaklamış ve sonrasında bu fikirlerin her şeyi açıkladığı ve meşru kıldığı yönündeki inançlarında hiçbir zaman tereddüt etmemişti.

Her ikisi de kendi partilerini ve dolayısıyla devlet kurumlarını yönetse de, aynı zamanda toplumu bir bütün olarak kontrol etmeyi istiyordu. Onlar da önceki diktatörlerin sansür, baskı ve şiddet gibi eski ve denenmiş yöntemlerini kullandılar ancak bu sefer bu araçların kullanımı kitlesel ve endüstrileşmiş bir ölçekte gerçekleşiyordu. Fransız Devrimi sırasında bir yıldan kısa süren Terör Dönemi kırk iki bin insanı öldürürken, Sovyet halkına karşı verilen Komünist savaş Rusya Devrimi'nden Stalin'in 1953'teki ölümüne dek sürmüştü. Stalin'in 1934-1940 yılları arasındaki Büyük Temizlik hareketi sırasında bir milyon kadar insan vurulmuştu. Milyonlarca insan da hapse veya *gulag* adı verilen zorunlu çalışma kamplarına gönderilmiş, çoğu geri dönememişti. Kesin sayıları bilmek mümkün olmasa da, Büyük Temizlik konusunda uzman tarihçi Robert Conquest, o dönem on milyon insanın öldüğünü tahmin ediyor. Naziler'se 1933-1939 yılları arasında kendi vatandaşları olan on bin insanı öldürmüştü; sonrasında savaş Hitler'e Avrupa'nın dört bir yanında çok daha büyük bir ölçekte katliam yapma fırsatı sunmuştu.

20. yüzyıl diktatörleri, ki bunlara yalnızca Hitler ve Stalin değil, aynı zamanda Çin'in Mao'sundan ufacık Arnavutluk'taki Enver Hoca'ya dek pek çok taklitçi de dahildi, kitlesel pazarlamanın, kitlesel iknanın ve kitlesel yalanın modern tekniklerine güveniyordu. 1940'ta Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği 1939'daki ateşkes anlaşması sayesinde kısa süreliğine aynı taraftayken, bir Sovyet tercüman çalışmak için Berlin'e gönderilmişti. Burada kendisine memleketini hatırlatan pek çok şey görmüştü: “‘Lider’in aynı şekilde idolleştirilmesi, aynı kitlesel mitingler ve geçit törenleri... Çok

benzer, gösterişli mimari, sanatta tıpkı bizim sosyalist gerçekçilikteki gibi kahramanlık temaları işlenmiş... kitlesel ideolojik beyin yıkama.” Her iki rejim de Hristiyanlığa düşmandı ancak yine de liderlerini sade bir hayat sürmüş, özverili bir şekilde halkı için canla başla çalışmış, mucizeler gerçekleştirebilen, İsa benzeri figürler gibi gösterebilmek için Hristiyan ikonografisinden özgürce faydalanmıştı.

Hem Hitler hem de Stalin kendi kişilikleri etrafında şekillenen külte izin vermiş ve bundan beslenmişti. Hitler’in, biyografilerinin rakipsiz yazarı Ian Kershaw’un iddia ettiği gibi, politika dışında bir yaşamı yoktu; kendisine hayran bir izleyici kitlesinin karşısında büyük lideri, führeri oynamak bir ayna gibi kendisini kendisine yansıtıyor ve bu yansıma da onun özü hâline geliyordu. Yakın iş arkadaşı Molotov zaman ilerledikçe pohpohlanmayı çok fazla sevmeye başladığını söylese de, Stalin, en azından ilk yıllarında, bu tür bir hayranlığın merkezinde olmak konusunda daha gönülsüzdü. Stalin bu kültü Marksist temellerde meşrulaştırabiliyordu: Parti devrimin öncü kuvvetiydi çünkü gerçeğin tekeli elinde bulunduruyordu ama kriz zamanlarında tüm tehditler bir noktada veya bir çift elde toplanmalıydı.

Ancak Alman veya Sovyet halkını baştaki yetenekli hatipler tarafından oradan oraya sürüklenen edilgen kitleler olarak görmek büyük bir hata olacaktır. Her iki ülkedeki kişi kültürleri, gerçek duyguları ve dünyayı yeniden yoluna sokacak kararlı, güçlü bir lidere duyulan özlemi yansıtıyordu. Almanlar ve Sovyetler, Avrupa’daki pek çok ulus gibi içinde bulundukları toplumların parçalanışına tanıklık etmişti. I. Dünya Savaşı, devrim, şiddetli iç çatışma ve Rusya’nın durumunda topyekün bir içsavaş ve sosyal çöküş insanların akıntıya kapılmışçasına sürüklenmesine neden olmuştu. Monarşilerden devletlere dek eski ve belli ki sağlam kurumlar bir anda tuzla buz olmuş, ardında şaşırtıcı ve rahatsız edici yeni bir dünya bırakmıştı. Milyonlarca Alman ve Sovyet psikolojik olarak güçlü, hatta dikta liderliklerini kabul etmeye hazır hâle gelmişti. Hitler ve Stalin, bayatlamış ve işe yaramaz çözümleri olan geleneksel liderlerden olmadıkları için, güven, ilham ve yeni bir şafağın doğacağına dair

umut sunmuştu halka. Yandaşları, nasıl ki çocuklar ebeveynlerini hiç sorgulamadan sever, işte öyle hayranlardı onlara. Stalin'in yakın iş arkadaşlarından biri ona Baba diye hitap ediyordu. Hitler'in Bavyera'daki Berchtesgaden'da bulunan dağ evindeki kadınlarsa Hitler'in yürüdüğü yerleri öpüyordu. Stalin 1953'te öldüğünde Sovyetler Birliği'nin dört bir yanında insanlar içten bir hüznle gözyaşı dökmüştü.

Max Weber'in bir liderin bulunduğu makamdan ötürü değil de kişiliğinden dolayı önemli olduğu karizmatik otorite tanımı her iki adamın gücünü açıklamaya yardımcı olur. Özellikle Hitler içgüdüsel olarak bu tanımı benimsemişti. 1920 kadar erken bir tarihte, "Dâhi bir diktatöre ihtiyacımız var," demişti. Toplumun parçalanmasının kendisi gibi birinin, yani "yüksek bir kişiliğin" güç kazanmasına nasıl olanak tanıdığı, yazılarında ve konuşmalarında sürekli tekrar eden bir temaydı. O başbakan veya başkan olarak anılmak istemiyordu çünkü bu unvanları elinde bulunduran kişilerin yetkileri sınırlıydı; o sadece ama sadece führer olarak anılmak istiyordu. Hem Hitler, hem de Stalin korkuyu sınırsızca kullanmış ama hiçbir zaman yalnızca buna bel bağlamamıştı; başka pek çok işbirlikçileri vardı. Kershaw bir Nazi partisi üyesinin sözlerini alıntılıyarak şöyle demişti: "Almanya'daki her bir insanın görevi Führer'in arzu ettiği yolu takip ederek onun için çalışmaktır." Emirleri beklememeli, emir verilmeden harekete geçmelilerdi. Stalin gönülsüz bir grup köylüyü kolektivizasyona zorladığında, ateşli genç Komünistler kentlerden ve kasabalardan çıkıp kırsala akın etmişlerdi; Stalin'i memnun edebilmek için, cinayet de dahil olmak üzere her şeyi yapmaya hazırlardı.

Sovyet kolektivizasyonu ekonomik olarak hiçbir anlam ifade etmiyordu, hatta aksine Sovyet tarımına öyle büyük zarar verdi ki, bugün hâlâ toparlanabilmiş değil. Ancak Stalin ve onun gibi düşünenler için, eğer yeni bir sosyalist toplum kurulacaksa, kolektivizasyon şarttı. Teori böyle söylüyordu ve teorinin haksız olması mümkün değildi. Aksini kabul etmek Komünistlerin Sovyetler Birliği'ni yönetme hakkının temellerinin ta kendisini sorgulamak anlamına geliyordu. 1920'lerdeki ekonomik iyileşmeyi sağlayan ve küçük es-

nafın yanı sıra köylü çiftçileri de kalkındıran Yeni Ekonomi Politikası'nın sınırlı kapitalizmi, Stalin ve yandaşları için bir lanetten farksızdı; sosyalizme giden yolda, hedefe ulaşmayı sonsuza dek erteleyebilecek taktiksel bir geri çekilmeydi. Dahası, uluslararası devrim konusundaki umutlar solmuş ve Sovyetler Birliği bir ülkede sosyalizmi inşa etme konusunda kendi başına kalmıştı.

Yapıtaşı niteliğindeki geniş bir sanayi işçi sınıfı henüz ortada yoktu. Gerçekliği teoriye uydurmak için, Sovyetler Birliği'nin sanayileşmesi gerekiyordu ve bu da sermaye ve işgücü anlamına geliyordu. Kırsal hem hububat ihracatı hem de topraklarından edilmiş köylüleriyle bunların ikisini de karşılayabilirdi. Anlaşılan Stalin kolektivizasyonun yalnızca engel teşkil eden bir sınıfı ortadan kaldırmak veya onu yeniden şekillendirmekle kalmayacağını, aynı zamanda gıda üretimini büyük ölçüde artırarak verimli olacağını da varsaymıştı. Stalin aynı zamanda içeriden çökerterek veya Sovyetler Birliği'ni işgal ederek devrimi boğmayı bekleyen kapitalist dünyanın korkusuyla hareket ediyordu. Kolektivizasyon ve sanayileşme, en azından onun zihninde, Sovyetler Birliği'ni sayısız düşmanı karşısında güçlendirme amacına da hizmet edecekti.

1928'de Komünist Parti içindeki muhaliflerini hizaya getirince, Stalin kalkınma planını ilan etti: Birinci Beş Yıllık Plan. Köylüler topraklarını istesinler veya istemesinler kolektif çiftliklere verecek, tıpkı fabrikalarda olduğu gibi işçi olacaklar veya şehirlere göç edeceklerdi. Köylülere karşı özel bir kini vardı, özellikle de varlıklı olan *kulak*'lara karşı. Bunun nedeni belki de kendisinin de köylü bir aileden geliyor olmasıydı. Hayvanlardan aletlere dek sahip oldukları her şey devletin olacaktı, böylece devlet tarım ürünlerinin tamamına sahip olacaktı. Stalin geleceğin gerçekleşmesi gayesiyle yola koyulduğu için, bedeli her geçen gün katlanarak artsa da, kararlılığını asla kaybetmemişti. Yenilgiye uğrayan muhalifleri de aynısını yapar mıydı? Bunu hiçbir zaman bilemeyiz ama geri adım atacakları kuvvetle muhtemel. Çünkü diğer hiçbirinde Stalin'in iradesi yoktu. Lev Troçki partiden ihraç edilip sürgüne gönderilmesine rıza göstermişti; bir zamanlar Lenin'in halefi olan Nikolay Buharin

çeşitli dolaplarla yenilmiş ve Stalin'in gücü ele geçirmesine ses çıkarmamıştı.

Stalin, 1928-1932 arasındaki dönemde, devrimi kırsala zorla benimsetmeye çalışıyordu. Ataları yalnızca iki, üç kuşak önce serf olan çiftçiler topraklarından vazgeçmiş ve kendilerini yeni kolektif çiftliklere hizmet ederken bulmuşlardı. Pek çoğu direnmeyi denediyse de silahları devletinkiler yanında oldukça güçsüzdü. Bazıları devlete vermektense ekinlerini yakıp hayvanlarını öldürmüştü. Toplamda yetmiş milyon sığırın otuz iki milyonu, koyun ve keçilerin üçte ikisi ve atların da yarısı ölmüştü bu dönemde. Stalin istediğini elde etmek için parti üyelerini ve orduyu şehirlerden kırsala göndermişti. Bununla da yetinmeyip, yerel partilerin köylülere sempati besleyebilecek alt düzey üyelerini tasfiye etmiş, yerlerine şehir ve kasabalardan bir gelecek hayaliyle ve gerçek düşmanlarla savaşmakta olduklarına dair derin bir inançla kırsala gelen yeni üyeleri işe almıştı. Her bir bölgede, heyetler kimin *kulak* olup kimin olmadığını (çoğu zaman aradaki fark inek sahibi olmak kadar saçma olabiliyordu) belirliyordu. *Kulak* ilan edilmek genelde ölüm cezasına çarptırılmak anlamına geliyordu. Yaklaşık beş milyon erkek, kadın ve çocuk köle işgücü hâline geldikleri *gulag*'lara gönderilmişti. En sonunda Sovyetler Birliği'nin dört bir yanından sınır dışı edilen köylü veya devletin diğer düşmanlarının sayısı on sekiz milyonu bulmuştu.

Tarımsal üretim dibe vurmuştu ama Stalin hâlâ hububat ve diğer gıda kotalarının karşılanması konusunda ısrarcıydı. "İhracat bir zorunluluktuktu." 1931 yılından itibaren devlet, ertesi yıl ekilecek bir şey kalmaması için tahıllara el koyuyordu artık. Ülkenin dört bir yanından açlık raporları gelmeye başlamıştı. 1932 itibarıyla Kazakistan'da bir milyondan fazla insan açlıktan ölmüştü. Bereketli kara toprağıyla bilinen Ukrayna, ezelden beri Rusya'nın ekmek teknesi olmuştu ama orası bile bu krizden aynı derecede etkilenmişti. Artık köylerinde kimsecikler kalmamıştı; sokaklarda yatan gömülmemiş cesetler, tren raylarında dilenen öksüz çocuklar ve yamyamlıkla ilgili ortalıkta dolanan raporlar vardı. Ukrayna için özel bir nefreti var gibi görünen Stalin, bölgede yaşanan tüm sorunların Ukraynalı Ko-

münistlerin sadakatsizliğinin ve planını sabote etmek için köylülerle işbirliği yapmış olmalarının bir sonucu olduğuna kendini ikna etmişti. Açlığın pençesindeki Ukraynalı köylülerin “ağlayıp sızlanarak” diğerlerinin de moralini bozduğundan şikayet ediyordu. Emin olduğu bir diğer şeyse, Ukraynalı köylülerin, sınır bölgelerini zayıflatarak Sovyetler Birliği’nin düşmanı Polonya’ya yardım ettiğiydi. Böylece onlar da hain oluyordu. (Stalin ömrü boyunca Sovyetler Birliği’nde kötü giden her şeyin suçunu dış güçlere veya onların ülke içindeki işbirlikçi ajanlarına atmıştı.) 1933’te Polonya ve Japonya’yla ateşkes imzalayarak, komşularının saldırısına uğrayacağı korkusunu en azından kısa bir süreliğine nadasa bırakmıştı. Bu ona köylülere tamamen diz çöktürmek için daha da özgür bir ortam yaratmıştı. Devlet artık tüm gıda maddelerinin devlet malı olduğunu ilan etmişti. İnsanlar bir tarladan çürümüş patates aldığı veya tozun toprağın içinde buğday tohumları aradığı için vurularak öldürülüyordu.

Bilindiği kadarıyla Stalin yaptığı şeyler konusunda en ufak bir kuşkuya düşmemişti hiçbir zaman. Aksine, derinden bir aşkla bağlı olduğu anlaşılan ikinci karısı 1932 yılının sonbaharında kendisini vurduktan sonra iyice katı ve içe kapanık biri hâline gelmişti. Açlık raporlarını “masal” olarak yorumlayıp görmezden geliyor, açlık çekenlerin devrimin itibarını zedelemek için kendi kendilerini bu raddeye getirdiğini iddia ediyordu. 1934’te büyüleyici bir zafer ilan etmişti. Sadık yardımcılarından biri Stalin’in “tarihteki en büyük devrim”in yaratıcısı olduğunu söylemişti.

Kendi iradesini kırsala dayatmayı başardıktan sonra, Stalin gözünü hâlâ biraz da olsa özerkliğini koruyan kurumlara çevirmişti: Partinin kendisi, ordu, devletin polis teşkilatı NKVD. Günümüzde St. Petersburg olarak bilinen Leningrad’da halkçı bir parti liderinin öldürülmesini bahane ederek, devletin içindeki binlerce, hatta belki milyonlarca hain ve sabotajcı olarak tanımladığı kişinin tasfiyesine başladı. Bir dizi “soruşturma” yürüterek daha da fazla sayıda devlet hizmetkarını ve halktan insanı kapana kısıran, Stalin’e daime sadık, ufak tefek ama tehlikeli Nikolay Yejev’u NKVD’nin başına getirdi. 1936’da Lenin’in güvenilir adamları olmuş olan ve devrimde kilit

bir rol üstlenmiş Komünistler saçma sapan ve temelsiz suçlamalarla şov amaçlı davalarda yargılandılar. En başından beri hain oldukları ve Stalin'i öldürmek üzere komplo kurdukları söylendi. 1937'de suçlamalar daha da fantastik ve korkutucu bir hâl aldı. Yejev şimdi de devlet kurumlarının ve Sovyetler Birliği'nin dört bir yanına sızmış organize bir yapının varlığını keşfettiğini iddia ediyordu. Bu yapının amacıysa kapitalizmi diriltmekti ve zaten halihazırda pek çok sabotaja da imza atmıştı. Bunlardan biri de, büyük bir ciddiyetle altı çizilen, ödül koyunlarının kısırlaştırılması olayıydı.

Stalin, devrimin hem içeriden hem dışarıdan tehdit edildiğine içten inanıyor gibiydi. Sınıflar arası mücadelenin kaçınılmaz ve sürekli devam eden bir olgu olduğuna inandığı için, ideolojik konumu onun bu şekilde düşünmesine neden olmuştu. Kapitalizm ve kapitalist ülkeler tarihin yasaları gereği sosyalizmi yok etmeye çabalamaya mahkumdu. "Kapitalist kuşatma var olduğu sürece ülkemizde yabancı ülkeler tarafından gönderilen ajanların, sabotajcıların, casusların, bölücülerin ve katillerin var olacağı çok açık değil mi?" diye sormuştu partinin Merkez Komitesi'ne hitap ettiği dramatik bir konuşmada. Böylece, Yejev'un da desteğiyle, "karşı devrimcilerin fiziksel olarak doğrudan ortadan kaldırılması" kanununu ilan etti. Bolşevik devriminin yirminci yıldönümü şerefine kadeh kaldırırken Stalin şöyle dedi: "İster eylemleriyle, ister düşünceleriyle olsun –evet, düşünceleriyle!– sosyalist devletin birliğini tehdit eden herkesi gözünün yaşına bakmadan yok edeceğiz. Tüm düşmanların, hem kendilerinin hem akrabalarının tamamen ortadan kaldırılması şerefine!"

Dur durak bilmeyen tasfiyeler elitlerle sıradan insanlar arasında hiçbir ayrım gözetmiyordu: Yanlış sınıftan ve yanlış etnik kökenden geldiği addedilen yüz binlerce Sovyet vatandaşının yanı sıra, Merkez Komite'nin toplam yüz otuz dokuz üyesinin doksan sekizi vurulmuştu. Polonyalılar, Ukraynalılar, *kulak*'lar, *kulak* çocukları ve herhangi bir dine inanan herkes artık devrimin düşmanıydı. Ve en sonunda sıra Yejev'un kendisine de gelmişti. Yerel NKVD bürolarına tutuklama ve idam etme kotaları belirlemeleri söylenmişti.

Eğer yeterince isim sunmayı başaramazlarsa, onlar da sabotaj şüphelisi addediliyor ve bedelini ödüyordu. Sovyet vatandaşları Stalin hakkında fıkra anlatmak veya böyle bir fıkra anlatan bir başkasını ihbar etmemek gibi suçlardan ötürü ya kendi komşuları ya da her yere konuşlanmış muhbirler tarafından ele veriliyordu. Hırslı NKVD yalnızca 1938 yılının sonunda üç yüz seksen altı bin kişiyi infaz etmişti.

Silahlı kuvvetlerin yönetimi harap bir vaziyetteydi. Dönemin önde gelen askeri düşünürlerinden Savunma Bakanı Mareşal Mihail Tuhaçevski Hitler'in Almanya'sıyla işbirliği yaparak Sovyetler Birliği'ne karşı komplo kurmakla suçlanmış ve 1937 yılında üst düzey yedi generalle birlikte vurulmuştu. Takip eden tasfiyeler sırasında otuz dört bin memur tutuklanmıştı. Üç mareşal, on altı general, on beş amiral ve iki yüz altmış dört albay da dahil olmak üzere, tutuklanan memurların üçte ikisi ölmüştü. 1938 yılında Stalin yeni savunma bakanına neşeyle, "Klim, bölükleri komuta etme becerisine sahip üstteğmenlerin kaldı mı?" diye sormuştu. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin önder generali olan Mareşal Georgi Jukov, Stalin'in "ordunun üst kademelerinin tamamını yok ettiğini" söyleyecekti daha sonraları. "Savaşa ordunun üst kademesi olmadan girdik. Kimsecikler yoktu."

Stalin tarımı yok edip, en becerikli ve üretken yurttaşlarının çoğunu öldürmekle veya hapse tıkmakla meşgulken, Sovyetler Birliği'nin düşmanları güç kazanıyordu. Japonya'da katı komünist karşıtı militaristler artık baştaydı ve 1939 yılında Uzak Doğu'da Sovyetler Birliği ve Japonya arasında beyan edilmeyen kısa süreli bir savaş gerçekleşti. Bu savaş bir saldırmazlık anlaşmasıyla son buldu bulmasına ama Stalin bunun uzun süreceğinden emin değildi. Batı'da, Almanya hızla yeniden silahlanıyordu ve komşularına hükmetmek üzere harekete geçmeye başlamıştı. Hitler'in, Komünizmin bir Yahudi komplosu olduğu yönündeki inancı sır değildi. 1939 yılının Ağustos ayında Almanya ve Sovyetler Birliği bir saldırmazlık anlaşması imzalamıştı ama bunun da uzun süreceği şüpheliydi. Stalin'in bir sonraki ve neredeyse nihai budalalığı Hitler'e güvenerek,

Almanya'nın 1941 yazında saldırıyı planladığını gösteren pek çok ikaz işareti inanamayı reddetmesi oldu. Rejiminin çökmesine ramak kalmıştı ve bunun en büyük nedeni 1930'larda devrime kendi bildiği yolla devam etme konusundaki gözü kara kararlılığıydı.

NASIL KI SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE ne olup bittiğini Stalin'i hesaba katmadan ortaya koymak imkansızsa, aynı şekilde Nazi rejiminin politikalarını da Hitler'den ayrı düşünmek mümkün değildir. Her iki adam da kendi rejimlerini en ince ayrıntısına kadar şekillendirme ve yönetme konusunda öyle ustaydı ki, kendi arzuları ve düşünceleri uluslarının girdiği yolda belirleyici oldu. Tıpkı iş işten geçene dek Stalin'i hafife alan Komünist Parti mensupları gibi, Hitler'i 1933 yılında Almanya Şansölyesi yapan muhafazakarlar da karşılarında, kendini yok edecek bile olsa güç için her şeyi yapmayı göze alabilecek bir adam olduğunu anlayamamıştı. 1940 yılında bir gözlemci Hitler'i tanımlarken şu cümleleri kurmuştu: "Potansiyel bir intiharın mükemmel bir örneği. Kendi 'ego'sundan başka hiçbir şeyle bağı yok... Kendisinden başka hiçbir şeyi ve hiç kimseyi sevmeyen birinin ayrıcalıklı konumuna sahip... Bu sayede kendi gücünü büyütme veya muhafaza etmek için her şeyi feda edebilir... Ki kendisi ve hızlı ölümü arasında duran yegane şey de bu zaten."

Hitler başa gelir gelmez ilk işi muhalefeti ortadan kaldırarak Alman devleti ve Alman toplumunu kontrol altına almak olmuştu. Göreve atandıktan bir ay sonra, Alman parlamentosu Reichstag'da çıkan, zamanlama açısından kusursuz yangın, Hitler'in ülkeyi kararnameyle yönetmesinin önünü açmıştı. Hitler ve Nazi Partisi diğer siyasi partileri, sendikaları ve yollarına çıkabilecek diğer kurumları yok etmek üzere hızlıca ve acımasızca harekete geçmişti. Hitler gizli polis teşkilatı Gestapo'yu ve kendisine sadık güvenlik birimini 1934 yılında Uzun Bıçaklar Gecesi'nde, önde gelen Nazi karşıtlarının ve liderleri beklenmedik bir şekilde bağımsız davranan Nazilerin kendi milisleri üzerine sürmüştü. Yüzlerce insan ölmüş, binlercesi tutuklanmıştı. Sonunda, 1938 yılında, tesadüfi iki

skandal ordu yönetimini yerinden etmişti. Savunma Bakanı geçmişî şaibeli ve kendisinden oldukça genç bir kadınla evlenmişti; birkaç gün içinde Berlin fahişeleri içlerinden birinin kendini kurtardığını anlatmaya başlamıştı içtenlikle. Ordunun başındaki kişinin eşcinsel olduğu yönünde söylentiler de dolanmaya başlamıştı ama bu defa söylenenler asılsızdı. Her iki adam da geri çekilmek zorunda kalmış ve Hitler silahlı kuvvetlerin yönetimini şahsen üstleneceğini ilan etmişti. Bunu takip eden günlerde, görev dağılımları sırasında üst düzey yöneticilerin çoğu görevden alınmıştı. Hitler'i, kolayca manipüle edilebilecek cahil bir onbaşı olarak gören orduysa bu duruma sessizce rıza göstermişti. Ordu Hitler'in pervasız dış politikalarından endişelenmeye ve zaman zaman Hitler'i devirme hayali kurmaya devam etse de, büyük suçlara ve sonunda da Almanya'nın felaketine giden yolda onun peşinden gidiyordu.

Tıpkı Stalin'in tarih boyunca sınıf çatışmasının var olduğunu yadsınamaz bir gerçek olarak kabul etmesi gibi, Hitler de ırk çatışmasını yadsınamaz bir gerçek olarak kabul ediyordu. Stalin'in dünya görüşünde kapitalistler sosyalizme komplo kuruyordu; Hitler'in dünya görüşündeyse aşağı ırklar, özellikle de Yahudiler, Alman ırkını yok etmeye ant içmişti. Hitler'in görüşü, tıpkı Stalin'inki gibi dehşet verici bir şekilde sade ve her şeyi açıklamak ve meşrulaştırmak için kullanılmaya elverişliydi. "Yahudi halkının etkisi," demişti 1920'deki bir konuşmasında, "failler, yani Yahudiler aramızdan temizlenene dek geçmeyecek ve toplumun zehirlenmesi sona ermeyecek." Bu fikrini hiçbir zaman değiştirmede. Diğer temel fikir ve amaçları da bu fikri kadar erken şekillenmişti: Alman ırkının zayıf üyelerinden (fiziksel veya zihinsel engeli olanlardan) kurtulmak ve Alman halkına uygun bir yaşam alanı, *Lebensraum*, sağlamak üzere zamanı geldiğinde toprakların Polonyalılar, Ukraynalılar veya Ruslar gibi daha az değerli halkların elinden alınması için harekete geçilmesi gerekliliğine inanıyordu. II. Dünya Savaşı tüm bunları mümkün kılmıştı. Nihai Çözüm, yani Avrupa'daki Yahudilerin tamamını öldürme planı son hâline, doğuda işgal ettikleri topraklara ölüm kamplarını kurabildiklerinde ulaşmıştı. Savaş, Alman devleti-

ne, savaşta yaralananlar da dahil olmak üzere kendi vatandaşlarına ötanazi uygulama imkanı sağlamıştı. Sağladığı imkanlardan bir diğeri de Polonya ve Sovyetler Birliği'nde işgal ettikleri toprakları, üzerinde yaşayan yerel halklardan temizleyerek Alman yerleşimcilere yer açmaktı.

Savaş Hitler için Alman halkının kullandığı bir araç değildi yalnızca; aynı zamanda hayatta kalma mücadelelerinin en asil ve yüce ifadesiydi. I. Dünya Savaşı'nda Almanya için neşeyle savaşmıştı. Ancak savaş Almanya'nın mağlubiyetiyle bitip de Versay Anlaşması imzalanınca, ıstırap verici bir aşağılanma hissetmişti. Bu anlaşmayı bozmayı kafasına koymuştu. Almanya'nın düşmanlarına karşı bir intikam savaşından daha azıyla yetinmeye niyeti yoktu. Gücü eline geçirdiği andan itibaren önceliği yeniden silahlanma konusunda geniş ölçekli bir program hazırlamaya ve Versay Anlaşması'nın prangaları olarak gördüğü şeyleri kırmaya karar vermişti. Anlaşmanın kurallarına açıkça meydan okuyarak bir hava kuvveti kurmuş ve Alman ordusunu gözle görülür şekilde büyütmenin yanı sıra askerlik hizmetini de zorunlu kılmıştı. Anlaşma gereği askerden arındırılmış olan Renanya'ya 1936'da birliklerini göndermiş, Almanya genelinde onaylanan bu tutum karşısında dış dünya da hiçbir eyleme geçmemişti. Münih'teki bir konuşmasında, "Tanrı'mın benim önüme serdiği yolda bir uyurgezerin kararlılığıyla ilerliyorum," demişti. Kibir onu kati bir şekilde ele geçirmişti.

Başarıları artmaya devam ediyordu. 1938 yılının Mart ayında Avusturya'yı Almanya'ya dahil etmişti. Almanlar zafer coşkusu yaşarken, dünya yine hiçbir şey yapmıyordu. Sonra, 1938 yazında, dikkatini komşusu Çekoslovakya'ya yöneltti. Çoğunluğu Almanca konuşan Südet bölgesini Almanya'ya vermelerini talep ediyordu. Çekler Britanya ve Fransa'yı yardıma çağırıyordu. Generalleri hazır olmasa da, Hitler savaşa hazırda ama Britanya ve Fransa Eylül ayında Münih'te, Çek hükümetini Südet bölgesini Almanya'ya devretmesi konusunda ikna etmişti. Hitler kansız bir zafer kazanmıştı, ama savaşından mahrum edildiği için çok öfkeliydi ve o tarihten itibaren de Münih Anlaşması'nı en büyük hatalarından biri olarak

gördü. Hitler'i endişelendiren bir başka konuysa Alman halkının gerektiği kadar cengaver bir ruh ve coşku sergilememiş olmasıydı. Bir grup Alman editör ve gazeteciyle yaptığı bir toplantıda Almanların "iç seslerinin güç kullanımı için yakarır duruma" gelecek şekilde hazırlanması gerekliliğinden söz etmişti.

Bu aşamada planları iyi geliştirilmişti. Her biri bir sonraki için sıçrama tahtası görevi üstlenecek bir dizi savaş öngörmüştü. İşe Britanya ve Fransa'yla başlayacaktı, sonra Sovyetler Birliği'ne, ondan sonra da Almanya'nın dünyaya hükmetmesi önündeki en büyük jeostratejik engel olarak gördüğü ABD'ye ve en sonunda dünyanın geri kalanına geçecekti. Zaferlerin her birinin kendisine ne gibi yararlar sağlayacağını çoktan tasarlamıştı. Almanya, Avrupa'da, German benzeri halkların yaşadığı toprakları ilhak edecekti: Alsas ve Loren, Belçika ve Hollanda ve büyük olasılıkla Fransa'nın kuzeyi ve İskandinav ülkeleri. Doğuda Ural Dağları Alman İmparatorluğu ve bir başka müttefik olan Japon İmparatorluğu arasında elverişli bir sınır oluşturacaktı. Japon İmparatorluğu bu süre boyunca Asya'yı kontrol edecekti. Afrika üç bölgeye bölünecek; İtalya kuzeyinden, Almanya Sahra-altı Afrika'nın çoğundan ve olasılıkla dost bir Güney Afrika da güneyden sorumlu olacaktı. Ne var ki uzak gelecekte, ABD yenildikten sonraki dönemin ayrıntıları konusunda Hitler bu denli net değildi. Yine de Alman ırkının eninde sonunda Japonlarla savaşaacağını düşünüyordu.

Doğuda yeni ele geçirilen topraklar kendilerine çiftlik tahsis edilecek Almanlarla dolacaktı. Halihazırda burada yaşayanlarsa ya öldürülecek ya da sürülecekti. Kısırlaştırılmaları şartıyla ucuz veya köle işgücü olarak da ayrılabilirlerdi. 1939 yılının Ekim ayında, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra, Hitler Alman İmparatorluğu'nu güçlendirecek bu planları yürürlüğe koyması için Heinrich Himmler'i Reich komiserliği görevine atadı.

Savaş en başta tam da Hitler'in umduğu gibi başlamıştı. Yaz sonuna doğru, saldırmazlık anlaşmasını imzaladıkları esnada, Hitler ve Stalin kendi ülkeleri arasında kalan ülkeleri bölüştükleri gizli bir anlaşma yaptı. Sovyetler Birliği'ni bu şekilde kolayca etkisiz hâle

getirdikten sonra Hitler Eylül ayının başında Polonya'yı işgal etmek üzere hızla harekete geçti. Britanya ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etmiş olmasına rağmen, önce Almanlar, sonra da Sovyetler Birliği Polonya'yı ezip geçerken izlemekten öteye gidemedi. Polonya'da göz açıp kapayıncaya dek kazandığı zafer Hitler'in her işi generallerinden daha iyi bildiği yönündeki görüşünü teyit etmişti, teyide gerek vardıysa tabii. O yılın Kasım ayında iki yüzü aşkın kıdemli subaya hitap ettiği bir konuşmasında da dediği gibi: "Alçakgönüllülükle kendimi tanımlamalıyım: Yeri doldurulamaz biriyim. Ne bir asker, ne de bir sivil yerimi doldurabilir... Saldırmalı ve taviz vermemeliyim. Reich'in kaderi yalnızca bana bağlı."

O yılın baharında, Fransa'yı işgal etme emri vermiş ve altı hafta sonra Fransızlar teslim olmuştu. Churchill yönetimindeki Britanyalılar barış yapmayı reddetmiş, bunun üzerine Hitler işgal hazırlıklarına başlanması emrini vermişti isteksizce. Hava kuvvetlerinin başı Hermann Goering başlangıç olarak, hatta belki de diz çökmelerini sağlamak için Britanya'yı bombalamayı önerdiğinde Hitler bu teklifi büyük bir şevkle kabul etmişti. Hatta bu sırada gözlerini sıradaki büyük düşmanına, Sovyetler Birliği'ne çevirmeye başlamıştı bile. Britanya'yı bombalamanın her koşulda denizden işgal etmekten çok daha kolay olacağını düşünüyordu. Generalleri iki cepheli bir savaş ihtimaline karşı çıktığında, Hitler tüm bu itirazları susturmuştu. Çünkü Sovyetler Birliği teslim olunca, Britanya'nın da aynısını yapmaktan başka bir seçeneği kalmayacaktı. Böyle düşünürken, Başkan Franklin Delano Roosevelt'in ABD'nin Britanya'yı desteklemesi için zemin hazırladığını ve Britanya'nın barış istediğine dair hiçbir emare olmadığını gözden geçiriyordu.

22 Haziran 1941'de Hitler Sovyetler Birliği'ni işgal etti. Ordusu, kötü hazırlanmış Sovyet birliklerini aşıp doğu yönünde yüzlerce kilometre ilerlemeyi başarmış olsa da, asıl hedeflerine ulaşamadı; bu hedefler arasında kar düşmeden Leningrad ve Moskova'ya ulaşmak da vardı. Pek çok Alman generalinin Berlin'deki kitapçılarından, Fransız orduları 1812'de Rusya'da hezimete uğradığında Napolyon'un generallerinin yazdığı günlüklerin kopyasını istediği söylenir. Sovyet

kuvvetleri bir araya gelerek azimli bir şekilde Almanları geri püskürtürken, partizanlar da ucu bucağı görünmeyen ikmal hattına saldırdı. O zamanlar bu kadar net bir şekilde görünmese de, Sovyetler Birliği'nin işgali Hitler'in düşüşüne giden yolu hazırlamıştı.

Hitler ikinci en büyük hatasınıysa aynı yılın Aralık ayında, müttefiki Japonya ABD'ye Pearl Harbor'da saldırdığında yaptı. Bu olay ABD'nin tüm insan gücü ve kaynaklarıyla birlikte Asya'da savaşa girmesine neden oldu. Ancak askeri olarak Avrupa'daki savaşa henüz dahil olmamıştı ve Hitler kabadayılık taslayıp savaş ilan etmeseydi belki de hiçbir zaman dahil olmayacaktı.

1943'ün sonlarına doğru Hitler, tasarladığı o büyük zaferi –en azından bu seferlik– kazanamama ihtimali olduğunu yavaş yavaş idrak etmeye başlıyordu. Bunun üzerine, umutlarını Sovyetler Birliği'yle veya ABD ve Britanya'yla ayrıca bir barış yapmaya bağladı, bu şekilde tek bir düşmanla savaşma şansı olacaktı. 1945'in baharında Müttefik kuvvetler Berlin'in hem doğusundan hem batısından ilerlemiş olsa da, bir mucize beklemeye devam ediyordu. İlerlemeyi yavaşlatmak için geri kalan Alman altyapılarının tamamının yok edilmesini emretti. Speer, bunun Alman halkına büyük zarar vereceğine işaret ettiğindeyse, Hitler savaş kaybedilirse bu insanların zaten yok olacağını ve hayatta kalmaya gerek duymayacaklarını söyledi. 1945 yılının Nisan ayında Almanya'nın mağlubiyeti en sonunda Hitler'in sığınağına da ulaştı. Hitler, 30 Nisan'da intihar etti. “Savaş,” demişti vasiyetinde, “bir ulusun var olma iradesinin en görkemli ve en cesur dışavurumu olarak anılacaktır.”

WILSON, THATCHER, HITLER VE STALİN kendilerine büyük fırsatlar sunan dönemlerde yaşadılar ve dördü de bu fırsatları yakalamak için gerekli olan azim ve inanca sahipti. Elde ettikleri başarılar özgüvenlerini asla sarsılmayacak derecede güçlendirdi ve o andan itibaren de kendi rızalarıyla kuyularını kazdılar. Yunanlar kibrin talihin tam tersine dönmesiyle cezalandırıldığına inanırlardı. Wilson ve Thatcher siyasi mağlubiyetle küçük düşerek ödediler diyetlerini. Hitler

dünyaya hükmetme hayallerinin tuzla buz olduğunu anlayınca intihar etti. Stalin, diğerlerinin aksine, hayatı boyunca kibrinin bedelini hiçbir zaman ödemedi. Ancak eğer ölümden sonra yaşam varsa, belki de hayatı boyunca uğruna çalıştığı her şeyin Komünizmin dünya çapında çöküşüyle sona erdiğini, Sovyetler Birliği'nin sonunu ve Doğu Avrupa'daki imparatorluğunun parçalandığını görmüştür.

1 ARALIK 1783'TE, Fransa'nın önde gelen dört aristokrati kırmızı sarı çizgili büyük bir balona, açılışın yapılacağı Paris'in kalbindeki Tuileries Bahçesi'ne dek eşlik etti. İçlerinden birçoğu balonun maliyetine katkıda bulunmuş neredeyse yarım milyon kişiden oluşan insan seli, Dr. Alexandre Charles ve asistanı Nicolas-Louis Robert'in içi kürk mantolarla soğuk tavuktan yapılmış hafif bir yemek ve şampanya dolu hasır bir sepete binişini izliyordu; ipler çözülmüş ve balon göğe doğru yükselmeye başlamıştı. "Bir balon ne işe yarar?" diye sormuştu izleyenlerden biri Benjamin Franklin'e. O da şöyle yanıtlamıştı: "Yeni doğan bir bebek ne işe yarar?"

Montgolfier kardeşler daha önce sıcak hava balonlarıyla deneyler yapmış olsa da, bu, daha verimli hidrojen kullanılarak yapılan ilk insanlı uçuştur. Balon kuzeybatıya doğru süzölmüş ve Paris'in yaklaşık kırk beş kilometre dışında bir yerlere inmişti. Robert yükü azaltmak için aşağı inmiş, Charles tekrar havalanmış ve yaklaşık üç bin metre kadar yukarı çıkmıştı. Bu yükseklikte o gün ikinci kez güneşin batışını görmekten oldukça etkilenmişti. Kulakları ağrımaya başlayınca balonu tekrar yere doğru indirmeye başlamıştı. Sonraları, "Hiçbir şey o gün havalanırken tüm bedenimi kaplayan neşeyi bana tekrar yaşatamaz. Dünyadan, tüm bela ve zulümlerinden kaçıp sonsuza dek uzaklara gidiyormuşuz gibi hissettim. Hissetti-

ğim şey yalnızca haz değildi. Fiziksel olarak mest olmuş gibiydim... Yol arkadaşım Mösyö Robert'a 'Benim artık Dünya'yla işim olmaz. Bundan böyle bizim yerimiz gökler!' diye haykırdım," sözleriyle anlatmıştı duygularını.

Takip eden on yıl, Avrupa ve Kuzey Amerika semalarında süzülen onlarca balona tanıklık etti. 1785'te Manş Denizi üzerinden ilk kez başarıyla geçildi (bir başka teşebbüsteyse ilk ölüm gerçekleşti). Bundan dört yıl sonra Jeanne-Geneviève Garnerin, balondan atlayışı kayda geçen ilk kadın oldu. Yirmi yıl sonra Sophie Blanchard Fransa'da restore edilen monarşinin ilk kraliyet balon pilotu oldu. Napolyon'un da gözdelelerinden olan kırılgan ve korkusuz Sophie, dar beyaz elbiseleri ve rengarenk tüylerle süslü şahane şapkalarıyla gerçekleştirdiği yalnız uçuşlarıyla ünlüdü, bu uçuşlar sırasında akrobasi ve havai fişek gösterileri yapıyordu. 1819 yılında baş döndürücü bir gösteri sırasında balonun hidrojeni ateş alınca yere çakılarak öldü. Ancak işin tehlikeleri baloncuları bugüne dek durdurmayı başaramadı.

Bazen cesaret yalnızca kendi yaşamını tehlikeye atmaktır ama kimi zaman risk çok daha büyüktür. 1940'ta Winston Churchill Birleşik Krallık'ın başına geçtiğinde Britanya halkının hayatta kalacağı bile bir soru işaretiydi. 10 Mayıs'ta az önce başbakan olarak yemin ettiği Buckingham Sarayı'ndan arabasıyla uzaklaşırken, "Umarım çok geç değildir," demişti korumasına. "Korkarım öyle. Ancak elimizden gelenin en iyisini yapabiliriz." Ne var ki durum oldukça vahimdi. Alman kuvvetleri Müttefiklerin arasındaki ipleri gererek Fransa'yı dört nala kat ediyordu. Belçika kuvvetleri çöküyordu ve Fransızların savaşma iradesinin giderek yok olduğu açıktı. Britanyalılar ve bazı Fransızlar limanlara çekiliyordu. 20 Mayıs itibarıyla Britanyalılar, o âna dek üç yüz binden fazla erkeğin toplandığı Dunkirk limanından kitlesel bir tahliye için plan yapmaya başlamışlardı. Kurtarılıp kurtarılamayacakları bile belli değildi. Churchill Britanya'nın barışa ilişkin Hitler'in nabzını yoklayıp yoklamaması gerektiği konusunda ikiye bölünmüş bir kabineyle karşı karşıyaydı. Churchill'e göre zayıf bir konumda pazarlığa oturacağı için Britan-

ya'nın bu işten kârlı çıkması mümkün değildi. "Savaşmaya devam edip yenilsek dahi, şu an sahip olduğumuzdan daha kötü koşullarla masadan kalkmamalıyız."

Hitler'le ilgili şu an sahip olduğumuz bilgilere bakılırsa, Churchill savaşa devam etme kararında haklıydı. Başbakan'ın bilemeyeceği fakat tahmin edebileceği şeyse, Hitler'in Britanya'nın tam mağlubiyeti ve boyun eğmesi konusundaki kararlılığıydı. Ancak karar kabinede iki gün boyunca askıda kaldı. Churchill'in selefi Neville Chamberlain ve Dışişleri Bakanı Lord Halifax İtalya üzerinden Almanya'yla pazarlıkları başlatmıştı. Churchill Chamberlain'i kendi tarafına çekerek Halifax'ı yalnız bıraktı. 28 Mayıs'ta Churchill kabineye, "Devam etmeli ve savaşımızı sürdürmeliyiz, burada veya başka bir yerde; ve sonunda bu hikaye sona erecekse, teslimiyetle değil, ancak bedenlerimiz toprağa düştüğünde sona erse iyi olur," demişti. Ne kendisinin ne de Britanya'nın hayatta kalacağından emindi; kendisine yakın bir yaverine dediği gibi, üç ay içinde ölürse eğer şaşırılmazdı. Ancak daha sonraları kariyerinin de gösterdiği gibi, Churchill olanaksız şeylerle karşı karşıyayken çok daha iyi bir performans sergiliyordu.

Bir saniyeliğine tarihin alternatif bir versiyonunu hayal edelim. Eğer Britanya Almanya'yla anlaşsaydı, Hitler'in Avrupa üzerindeki hâkimiyetinin karşısında kimse duramazdı. Almanya muhtemelen Sovyetler Birliği'ne yine de saldırırdı (bu Hitler'in uzun dönemli planının bir parçasıydı çünkü) ama Almanya'yı bombalayacak Britanya hava kuvvetleri veya Britanya'nın Sovyet kuvvetlerine ikmal desteği söz konusu olmayacak ve ABD Mihver kuvvetleriyle çarpışırken Avrupa'da ve Uzak Doğu'da hiçbir müttefiki kalmamış olacaktı. Dahası, 1940'ta Avrupa'nın işgali sırasında üs rolü üstlenecek olan bağımsız bir Britanya da olmayacaktı. Kısacası, dünyamız bambaşka bir hâlde olacaktı.

Bazı insanları diğerlerine göre daha cesur kılan şey nedir? Kendilerini atmosfere veya uzaya fırlatmalarına, dağlara tırmanmalarına veya yeraltındaki mağaralara girmelerine, ekstrem spor dallarında hayatlarını tehlikeye atmalarına neden olan şey nedir? Üstelik, cesa-

retin belirli mesleklere özgü bir şey olmadığını da unutmamak gerekir. Tarih, Alexander Graham Bell veya Marie Curie gibi meslekleri uğruna geleceklerini ve mutluluklarını gözden çıkarmaya hazır mucitler ve biliminsanlarıyla veya belirli bir yatırım uğruna sahip oldukları her şeyi tehlikeye atan girişimcilerle doludur. Araştırmacılar insanlığın genetik yapısıyla ilgili artık daha fazla bilgi sahibi olduğu için, ister mutlu olma, ister şiddet, ister risk alma eğilimi olsun belirli özellikleri ön plana çıkaran genlerin hangileri olduğunu anlayabiliyorlar. Ancak gün geçtikçe daha çok biliminsanı çevrenin de, aksi takdirde faaliyete geçmemesi mümkün olan belirli karakteristik özellikleri tetikleme konusunda kilit bir rol oynadığını savunuyor. Uzmanlık alanı tek yumurta ikizleri olan, Londra'daki King's College'dan Profesör Tim Spector kişilik gelişiminde çevrenin genlerden bile daha etkili olabileceğine inanıyor.

Risk alan insanların karakteristik özelliklerine baktığımızda, hepsinin ortak noktasının merak olduğunu görüyoruz: Örneğin ufkun ötesinde ne var? Bir diğer ortak noktalarıysa merak ettikleri şeyi bulma konusundaki kararlılıkları. Sabır da elbet bu noktada yardımcı bir öge. Avrupa'nın henüz haritalandırılmamış okyanuslarına yapılan ve dünyanın sonundan düşüp düşmeyeceklerini dahi bilmeden kalkışılan o ilk deniz maceralarını düşünün bir. Bugün gözümüze inanılmaz derecede küçük ve tekinsiz görünen yelkenlilerin üzerinde fırtınalarla, fiziksel mahrumiyetlerle, hastalıklarla ve çoğu zaman da kendilerine düşmanca yaklaşan sahillerle karşı karşıya geldiler. Bu insanları, Güney ve Kuzey Amerika'yı ve Afrika'yı yürüyerek veya sandallarla geçerken sık ormanlarla mücadele eden, uçsuz bucaksız ovalardan geçen, coşkun nehirlerden aşağı inen veya yüksek dağ geçitlerini aşan kaşifler izledi.

Everest'e 1920'lerde bölgenin yerlisi olmayanlar tarafından yapılan ilk keşif gezilerine katılanlar, koca bir gizem olarak addedilen bir dağı arıyorlardı. İlk iki keşif gezisi derin vadileriyle, platolarıyla ve yüksek dağ geçitleriyle neredeyse hiç bilinmeyen Tibet'le bir tanışma niteliğindeydi. Ekipmandan yiyeceğe dek her şey at veya öküz sırtında, yüksek irtifadaysa yerli hamallar veya keşif gezisine katılan

kaşifler tarafından taşınmıştı. Adamlar aylarca hiç durmadan mücadele etmiş, yaralı ayakları, tıkanan nefesleriyle ve sıklıkla ateş veya dizanteri yüzünden bitap vaziyette Everest'e giden bir rota bulmaya çalışmışlardı. Bu amaçlarına en sonunda, Kanadalı genç arazi mühendisi Oliver Wheeler zirvenin altındaki yüksek Kuzey Boynu'na giden yolu keşfettiğinde ulaşmışlardı. Gençliğinden beri Kanada Rocky Dağları'na tırmanan yetenekli bir tırmanışçı olan Wheeler, bir tepeden bir diğerine tırmanıp gözlem noktalarını belirleyerek ve gerekli fotoğrafları çekerek Everest'in etrafındaki yaklaşık iki yüz kilometrekarelik bir alanın haritasını çıkarmıştı.

Wheeler ve hamalları sırtlarında ağır yükleriyle, uğuldayan rüzgarların ıslığı, çadırlarına düşen yağmur, dolu, kar veya taşların arasında altı bin metreden daha yüksek bir irtifada kurdukları kamp alanlarında kaldılar sıklıkla. Keşif ekibinin geri kalanının çoğu, daha yeni bitmiş olan I. Dünya Savaşı'ndan sağ kurtulan Britanyalılardan oluşuyordu. Savaş öncesi kuşağın en iyi tırmanışçısı George Mallory, ardında karısını ve çocuklarını bırakarak gelmişti buraya. Son mektubunu 24 Mayıs 1924'te sevgilisi Ruth'a, Everest'in yükseklerinde kurulu bir çadırdaki yazmıştı: "Mum bitmek üzere, onun için mektubuma son vermek zorundayım. Sevgilim senin için her şeyin en iyisini diliyorum, umarım bu mektup sana ulaşmadan evvel tedirginliğin sona ermiş olur. Şansımız ellide bir ama son bir hamle kaldı ve sonra kendimizle gurur duyacağız." Mallory ve kendisinden daha genç tırmanış partneri Sandy Irvine, son olarak 9 Haziran'da zirvenin dikey olarak yaklaşık iki yüz elli metre aşağısında zirveye doğru ilerlerken görüldüler. Bunu başarıp başaramadıklarını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Mallory'nin mumyalaşmış cesedi 1999 yılında bulundu.

Bir defasında Mallory'ye neden Everest'e tırmanmak istediği sorulmuş, o da bu soruyu oldukça basitçe yanıtlamıştı: "Çünkü orada duruyor." Biliminsanları için zorluklar daha farklı olsa da merak ve bir çözüm bulma motivasyonu baki. Dr. Barry Marshall 1980'lerde mide ülserinin ve hatta çoğu mide kanserinin bakteri kaynaklı olduğuna kanaat getirdiğinde, Avustralya'nın batı sahilindeki Perth

kentinde çok tanınmayan, kendi hâlinde bir dahiliye uzmanıydı. Tıp camiasında hakim olan görüşse bunların nedeninin stres, aşırı alkol kullanımı veya baharatlı yiyecekler olduğu yönündeydi. Onyıllardan beri standart reçete; hastaların günlük tempolarını düşürmesi, asit giderici ilaçlar kullanması, sade yemekler yemesi ve bol bol süt tüketmesiydi. İlave tedavilerse antidepresanlardan midenin bir kısmını alma operasyonlarına dek uzanıyordu. Eğer Marshall haklıydıysa, bir süre antibiyotik kullanmak ülseri iyileştirebilecekti, üstelik bu görüşünü destekleyen bazı kanıtlar da vardı elinde. Tıp camiası, asit giderici ilaçları ve antidepresanlarıyla hayatından bir hayli memnun olan ilaç şirketleri gibi, şüpheyle yaklaşıyordu Marshall'a. Marshall araştırması için çok az bir destek bulabilmişti ve etik nedenlerden ötürü teorisini sağlıklı kişiler üzerinde test edemiyordu. O da kendi üzerinde denemeye karar verdi.

Marshall ülserli bir hastanın midesinden alınan bakteriyle yapılmış bir karışımı yutmuştu. Midesindeki hafif hareketliliği hâlâ hatırladığını söylüyor. Beş gün sonra düzenli olarak kusmaya başlamış, bitap düşmüş ve iştahı tamamen yok olmuştu. Tekrar beş gün geçtikten sonra midesine biyopsi yapmıştı; şüpheli bakteri tüm midesini sarmış, mide kanseriyle sonuçlanabilecek mide iltihabıyla karşı karşıya kalmıştı. Karısına deneyden ancak bu noktada bahsetmişti. Eşi hâliyle öfkelenmişti ama antibiyotik kullanmadan birkaç gün daha geçirmesi konusunda bir anlaşmaya varabilmişlerdi. İlacı kullanmaya başlar başlamaz iyileşmeye başlamıştı Marshall. Teorisi oldukça geniş bir kesim tarafından kabul görüyordu artık. 2005 yılında Nobel Tıp Ödülü'ne layık görüldü. Günümüzde grip aşılı üzerine çalıştığını bilmek insana derin bir oh çektiriyor açıkçası.

Risk alanlar genelde iyimser olur; inşa ettikleri uçağın bu defa yerden havalanabileceğine veya yeni kurdukları şirketin işlerinin yolunda gideceğine inanırlar. Hong Kong'da Britanyalı bir gazeteci kentin yerli halkından birine kazanma ihtimali çok düşük olmasına rağmen neden kumarhaneye gitmeye devam ettiğini sormuştu. Adam gazeteciyle kesinlikle aynı fikirde değildi: Olasılık yarı yarıydı, çünkü iki ihtimal vardı, ya kazanacak ya kaybedecekti. Risk

alma arzusunda yaş da bir etken olabilir: Gençler sonsuza dek yaşayacaklarına veya en azından pek çok ikinci şansa sahip olacaklarına inanmaya meyilliyken, yaşlılar kazın ayağının öyle olmadığını bilir. Henüz yirmili yaşlarıma gelmemişken kaykay yapardım; şimdi ne tutku ne de para için böyle bir etkinliğe kalkışırım. Çünkü nasıl tersliklerle karşılaşabileceğimin fazlasıyla farkındayım.

Ancak risk alan kişilerin tamamının, karşılaşabilecekleri tehlikeye karşı kayıtsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta çoğu, başarısızlığa uğrayabileceğinin ve başını büyük bir belaya sokabileceğinin, hatta kendisini, belki de ailesini ve toplumu felakete sürükleyebileceğinin bilincindedir ve bu ihtimali kabullenirler. Ancak onlar için zorluk ve başarı umudu risk almaya değerdir. Başarısızlığın, hatta ölümün olasılıklar dahilinde olması riskin tuzu biberidir. Bir keresinde Kanadalı bir generalle barışı koruma üzerine bir röportaj yapmıştım. Sezgileri kuvvetli ve düşünceli biriydi ama o güne dair en net hatırladığım şey kayıt cihazını kapattıktan sonra söyledikleriydi. “Çoğu asker,” demişti, “bunu hiçbir zaman açıkça kabul etmeyecek olsa da, mesleğin cazibesinin bir kısmı öldürülebileceğini bilmenin verdiği riskten geliyor.” Ve şöyle devam etmişti: “Bu his hızla motosiklet kullanırken veya bungee jumping yaparken yaşadığın hisse benziyor.”

BBC’nin kurucusu ve aynı zamanda uzun bir süre yöneticisi olan Lord Reith, I. Dünya Savaşı sırasında Batı Cephesi’nde geçirdiği zamana dair kaleme aldığı anılarında bu konudan açıklıkla bahsediyordu. Cephede taşıma biriminden sorumluydu. Kulağa her ne kadar gündelik bir iş gibi gelse de, durum öyle değildi; adamlarıyla birlikte topa tutulan yollardan geçerek içi ikmal malzemeleriyle dolu el arabalarını taburlara götürmekle yükümlüydüler. Buna rağmen mutlu, hatta heyecanlıydı. “Şalgam tarlaları arasından içimizden birini son yolculuğuna uğurlayabileceğimizi bilerek yürümek ilginç bir deneyimdi,” diye belirtmişti. Ağır yaralanıp da Britanya’ya geri gönderildiğinde, ilk tepkisi öfke ve cepheye geri dönmek için duyduğu sabırsızlık olmuştu. “Tarif edemeyeceğim kadar tiksiniyorum,” diye yazmıştı evine gönderdiği mektupta. “Çok iyi gidiyor-

dum ve yaptığım işten, her şeyden oldukça keyif alıyordum,” deyip eklemiştir: “En iyi üniformamı mahvettim.” (Anıları, belki de Siegfried Sassoon veya Wilfred Owen gibi yazarların gün geçtikçe popülerlik kazanan savaş karşıtı edebiyatının yanında pek de ahenk içinde durmayacağı için 1960'lara dek yayımlanmadı.)

Nedeni ne olursa olsun bazı insanlar bilinç ve istekle riskin peşine düşer; bazılarıysa bunu kendisine dayatır ve riskle başa çıkma yöntemleri karşısında kendileri bile şaşırabilir. Libussa Fritz-Krockow Almanya'nın doğusunda, Pomeranya'da (savaşın cilvesi sayesinde günümüzde artık Polonya'da yer alıyor) kuşaklardır yaşayan bir aileden geliyordu. 1944 yılında dünya evine adım attığı tören, aile evlerinde yapılan son düğün olacaktı çünkü İtilaf Devletleri Normandiya Çıkarması'nın ardından Almanya'ya doğru ilerlemeye başlamıştı; Sovyet ordularıysa doğudan ilerliyordu. Onun ailesi gibi köklü aileler, adamlarını oldum olası Prusya ordusuna göndermişti ve sahip oldukları disiplin, düzen, büyüklere ve devlete itaat, kendini feda etmeye hazır olma gibi değerler de eril ve askeriydi. Ancak başlarına gelmek üzere olan şeyin karşısında bu değerlerin pek bir yararı dokunmayacaktı. Anılarını anlattığı kitabı *The Hour of the Women*'da [Kadınlar Saati] Fritz-Krockow topraklarını işgal eden Rus askerleriyle baş etmeyi, memurlara rüşvet vermeyi, gerekli malzemeler için çöpleri karıştırmayı ve yemek çalmayı nasıl öğrendiğini anlatır. O ve annesi, dünyası yıkıldığı için çöken üvey baba ve henüz yeni doğmuş bir kız çocuğu da dahil olmak üzere tüm ailenin sorumluluğunu kendi omuzlarına almıştı. Kendi dünyasının erkeklerinin cesur ve savaşta asilce ölmeye hazır olduğunu soğukkanlılıkla anlatır Fritz-Krockow: “Ancak iş açlıktan ölmek için, ki onur veya görev bilincine yer yoktu bu noktada, başını öne eğip, dört ayağının üzerinde yerden ıspanak toplamaya gelince, tökezliyorlardı. Bu tür görevler bize kalmıştı.” İtilaf Devletleri'nce işgal edilmiş Almanya'da yaptığı yürek burkan yolculuktan sonra, yeni doğmuş bebeği ve annesi de dahil olmak üzere kendi küçük kadınlar grubunu güvenli bir şekilde Batı'ya ulaştırmayı başarmıştı. Daha sonra çok sevdiği üvey babasının Ruslara ait bir bölgenin yakınlarındaki

bir kampta olduğunu keşfetmişlerdi. Fritz-Krockow sınırın öte yanına, doğuya doğru son bir yolculuk yapmaya karar vermişti. Kampın etrafını iyice incelemiş ve çitlerin yalnızca suntalardan ibaret olduğu, Rus gardiyanların görüş alanının dışında kalan bir nokta keşfetti. Suntaların arasındaki boşluktan, o sırada oradan geçmekte olan bir mahkumdan üvey babasına hava kararınca onunla burada buluşmasını iletmesini isteyebildi. Bir şekilde elinde bir levyeyle sürünerek randevu yerine geldi. Ancak ne yazık ki, üvey babası kampı terk etmek istemedi: Hem çok zor hem de çok tehlikeliydi ve kızının hayatını riske atmak istemiyordu. Ancak Fritz-Krockow onun yardımı olmazsa nereye gideceğini veya ne yapacağını bilmediğini haykırdığında gelmeyi kabul etti.

İnsanlar kimi zaman onurlu olmak bunu gerektirdiği için veya diğer seçenekler üzerine kafa yormak istemedikleri ya da bunu beceremedikleri için risk alırlar. I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'nın ordularının başındaki pek çok general, teknolojideki gelişmelerin iyi korunan konumlara saldırı düzenlemeyi çok daha tehlikeli ve maliyetli kıldığını gösteren kanıtların farkındaydı. Amerikan İçsavaşı veya 1904-1905 yıllarında gerçekleşen daha yakın tarihli Rus-Japon Savaşı gibi savaşların yanı sıra Avrupa'nın kendi içindeki 1912 ve 1913'teki Balkan Savaşları gibi savaşlar ateş gücündeki büyük artışın etkisini açıkça gösteriyordu. Uzun menzilli ağır silahlar, yeni makineli tüfekler ve çok daha isabetli ve seri ateşli piyade tüfekleri saldırıyı düzenleyenlerin ilerlemesi gereken alanda bin metre veya daha da fazla bir alana yayılan ölümcül bir ateş bölgesi yaratmak üzere bir araya gelmişti. Ancak savaş planlarını yapan adamlar savaş çıktığında ordularının buna rağmen hücumu devam edeceğini varsayıyordu. Savunmadaki askerlerden sayıca üstün daha iyi eğitilmiş ve motivasyonu yüksek askerlerin, düşmanı bozguna uğratıp kesin zaferler kazanacağını umuyorlardı. Ne olursa olsun, askeri liderlerin sivil halka gidip de artık zafer sözü vermenin mümkün olmadığını söylemesi neredeyse olanaksızdı. 1914 krizi kapıya dayandığında ya hep ya hiç aşamasına gelmiş kumarcıların konumundaydılar. Dahası onurlu olmak bunu gerektirirdi. "Umutsuz

bir mücadele olacak,” diye yazmıştı Avusturya Genel Kurmayı met-resine, “ancak yine de devam etmeliyiz çünkü böylesine köklü bir Monarşi ve böylesine şanlı bir ordu utanç verici bir şekilde mağlup edilemez.”

I. Dünya Savaşı öncesindeki genel kurmaylar gibi bazı gruplar risk almayı teşvik eden değerlere sahip olabilirler. Bireysel sorumluluklar, çalışkanlık ve temkinin ödüllendirileceği konusunda ısrarcı olan Protestanlığın yaygınlaşmasının kapitalizmin yükselişini besleyip beslemediği tarihçiler arasında hep tartışılmıştır. Yakın tarihlerde Gillian Tett, Michael Lewis ve Andrew Sorkin gibi keskin gözlemciler, 2008’deki krizi, olaya dahil olmuş bankacıların, daha fazla getiri için hep daha fazla risk almanın norm olduğu, tedbirin-se ödlelik (ve az kârlı) olarak görüldüğü değerleriyle açıklamaya çalıştılar. Gittikçe daha tehlikeli yatırım araçları yaratıp piyasaya sunan borsa simsarları “kardeş grupları” gibiydi (ve neredeyse tamamı erkeklerden oluşuyordu). Örneğin Londra’daki Morgan Guaranty’de, kapalı kapılar ardında yüksek kâr getiren kredi borcu takas sözleşmeleriyle ilgilenen yüksek gelirli özel birim, bankanın geri kalanından epey farklı olmakla gurur duyuyordu. “Herkesten bağımsız ama kendi içinde birbirine sıkı sıkıya bağlı küçük bir grup olarak özel olduğumuzu hissediyorduk,” demişti bir üyesi. Başarıları ve dolayısıyla kazançları arttıkça, onlar ve benzer konumdakiler hiçbir zaman kaybetmeyeceklerine inanmaya başladılar.

Buna karşılık kolektif değerler risk alma konusunda cesaret kırıcı olabiliyor. Uyum ve edebi kültürü ön plana çıkaran Eski Çin Medeniyeti’nin, yeniliklerin önünde bir engel oluşturup oluşturmadığı, akademisyenler arasında uzun süredir tartışılan bir konu. Bir örnek vermek gerekirse, imparator madenlere temiz hava akımını sağlayan ve dolayısıyla daha derinlere kazı yapılmasını mümkün kılan bir pompa icat eden bir kamu çalışanını icadı için değil, bu icadını anlatan şiiri için övmüştü. Değerlerdeki bu fark; Britanya, Sanayi Devrimi için kanatlarını açmışken, Çin’in önceleri teknoloji alanında elde ettiği ilerlemelere rağmen bu gelişmelere kayıtsız kalmasını açıklamaya yardımcı olabilir mi? Bizim yüzyılımızda yenilik

ekonominin sağlığı açısından kilit bir konumda ve hatta belki de en önemli etken olarak kabul görüyor. Montreal'deki Concordia niversitesi'ndeki Kanadalı akademisyenler Kanada ve Tayvan'daki ğrenci gruplarıyla gerçekleştirdikleri bir beyin fırtınası alıştırmasıyla ilgili 2015 yılında ilginç bir çalışma yayımladılar. Hepsi sorulara yaratıcı cevaplar vermekle yükümlüydü; örneğin ikinci bir başparmağın nasıl bir faydası olurdu? Daha bireyci bir kültürden geldiği kabul edilen Kanadalı ğrenciler Tayvanlı ğrencilere göre iki kat daha fazla fikir üretmişti. Aynı zamanda kendi fikirlerini savunma ve diğerlerinin fikirlerini eleştirme konusunda, daha kolektivist bir kültürden gelen Tayvanlılara göre daha hazırlıklıydılar. (Fikirlerin niteliğine gelirsek, Asyalı ekip ufak da olsa daha yüksek bir puan elde etmişti; bu durumda bu çalışmanın tam olarak neyi ortaya çıkardığını sorabiliriz.)

Yanıt ararken belki de tarih bize örnekler göstererek yardımcı olabilir. Kendilerince büyük riskler almış, böyle yaparak kendi dünyalarını ve belki de bizim dünyamızı değiştiren pek çok farklı dönem ve toplumdan insanları incelemek istiyorum. Max Aitken I. Dünya Savaşı'ndan önce Kanada iş dünyasını dönüştüren bir girişimciydi. Daha sonrasındaysa Britanya kamusal yaşamında önemli bir rol oynamıştı. Richard Nixon 1972'de Pekin'i ziyaret ederek büyük bir siyasi, hatta belki de kişisel risk almıştı. Ziyareti ABD ve Çin arasındaki ilişkilerin buzdolabından çıkarılmasını sağlamıştı. Büyük kaşif Samuel de Champlain, Avrupalıların Yeni Dünya'ya dair bilgi dağarcığını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda Kanada'daki ilk kalıcı Fransız yerleşimini kurmuştu.

KANADALILAR KENDİLERİNİ AMERİKALILARLA karşılaştırırken yete-rince bireyci olup olmadıkları konusunda endişe duyarlar. Bazen, "Kanada'nın Bill Gates'i, Steve Jobs'ı veya Henry Ford'u nerede?" diye sorarız. Kanadalıların aslında iyi girişimci oldukları Başbakan Stephen Harper'ın konuşmalarında mutlaka değinilen bir konudur. Bunun yanı sıra hükümetinin yeniliği ve risk almayı teşvik etmek

için çok çalıştığını da sık sık vurgular. 2011’i “girişimcilerin Kanada ekonomisindeki önemi konusunda toplumsal farkındalık yaratmak ve onların gösterdiği çaba ve fedakarlıklara selam durmak” amacıyla Girişimciler Yılı ilan etmişti. Toronto Üniversitesi Rotman İşletme Okulu’nun dekanı Roger Martin onlarca makale ve konuşmanın yanı sıra *Playing to Win: How Strategy Really Works* [Kazanmak İçin Oynamak: Stratejinin Gerçek İşleyişi] gibi kitaplarla kariyerinin çoğunu Kanadalıları daha cüretkar düşünmeleri için yüreklendirmekle geçirdi. Kanadalılar uluslararası başarı yarışında bir şekilde geride kalıyor olmaktan endişe etmeli mi peki?

Belki tarihe bakarsak biraz içimiz rahatlayabilir. Bugün pek hatırlayanı olmasa da daha sonraları edindiği unvanla Lord Beaverbrook olarak tanınan Max Aitken, Kanada’nın en büyük ve en başarılı girişimcilerinden biriydi. İş dünyasında, politikada ve gazetecilik sektöründe büyük riskler almış ve bunun sonucunda hem Kanada’da hem de Birleşik Krallık’ta zenginlik, güç ve nüfuz elde etmişti. Beaverbrook büyük servetler yapmaya olanak tanımayan bir geçmişten geliyordu. Daha sonraları yalınayak gezmek zorunda kaldığı yoksul bir çocukluk geçirdiğine dair bir tablo çizmiş olsa da, ailesi dönemin koşullarına göre rahat bir hayat sürmüştü (Beaverbrook eğer gerçekten de ayakkabısız gezdiyse de, bu kendi seçimi idi). Babası, oğullarının iyi bir üniversiteye gidip saygın mesleklere sahip olmasından başka bir dileği olmayan bir Presbiteryen rahibiydi. Ama bu hayal Max’e göre değildi.

1879’da doğmuştu. Devamlı sırttan, koca kulaklı, cılız mı cılız itici bir çocuktü, büyüyünce de kısa ve çirkin bir adam olacaktı. Biyografisini yazanlardan biri onu “şeytani Buda” olarak tanımlamıştı. Beaverbrook yerinde duramayan, tekdüzeliğe tahammül edemeyen bir çocuktü. Bu durum hiç değişmedi. “Hiçbir şey,” demişti 1922’de “tutarlılık kadar kötü değildir.” Zeki idi ama okula hiç ısınamamıştı; derslerini kırıyor, düşük notlar getiriyordu. Kurallara uymaktan hiç hoşlanmıyor ve sürekli ailesine karşı geliyordu. Babasından daha zor bir karaktere sahip annesi onu döverdi ama bu bile onlara karşı gelmesine engel olmazdı. Evde işler iyice kızışınca se-

vimli bir komşusunun evine saklanırdı. İşe yarar arkadaşlar edinmede her zaman iyiydi, bunu kısmen şeytan tüyüne borçluydu ama tek nedeni bu değildi; insanların güçlü ve zayıf yanlarını anlama konusunda büyük bir becerisi vardı. İş dünyasına erken yaşlarda büyük bir ilgi duymaya başlamıştı, gözü hep fırsatlardaydı. Büyük bir gazetenin sevkiyat işini almış ve dağıtımını taşeronlara vermişti. On dört yaşında o zamanlar çalıştığı yerel gazetenin matbaasını kullanarak kendi kısa ömürlü gazetesini çıkarmaya başlamıştı. Gazetenin tirajını artırmak için en iyi makalelere ödül vereceğini duyurmuştu. Üç sayı sonra kapanan bu gazete, hayatında başarısızlıkla sonuçlanan nadir maceralardan biriydi.

On altı yaşına geldiğinde resmi eğitimi bir daha geri dönmek üzere bırakmış ve eski patronunun, ki kendisi gelecekte Kanada'nın başbakanı olacak olan R. B. Bennett'ti, kendisini Chatham'daki küçük New Brunswick kasabasında mahkeme yargıcının katibi ve asistanı olarak işe almasını sağlamıştı. Hukuktan en az okul kadar sıkılmıştı ve hatta o kadar bezmişti ki bir yıl sonra işten atılmıştı. Yeni İskoçya'nın başkenti ve Maritimes'in iş merkezi Halifax'ta bulmuştu kendini. Burada bir süre kapı kapı dolaşıp sigorta satarak kıt kanaat geçinmişti. Bu işin de tadı kaçınca batıya, Bennett'in başarılı bir avukat ve yeni yeni duyulmaya başlayan bir politikacı olarak yerini sağlamlaştırdığı Calgary'ye doğru yola koyulmuştu. Bennett kendi firmasında ona iş vermeyi ya istememiş ya da elinden gelmemişti. Bunun üzcrine Beaverbrook kendini bowling pisti gibi düşük kaliteli iş maceralarına vermişti. Bir başka macerası olan tren yolu iş kamplarına et satma işiye et bozuk çıkınca batmış ve borçlarını ödemedi kasabayı terk etmek zorunda kalmıştı. Başarısız olmuştu, fakat başarıya ve paradan kadınlara dek hayatın sunabileceği tüm iyi şeylere ulaşmak için büyük bir iştah duyan yirmi yaşında biriydi artık.

Maritimes'dayken, Beaverbrook'un daha sonraları "dönüşüm noktası" olarak andığı bir an yaşanmıştı. Anlattığına göre zaman harcamaya son vermeye karar vermişti. Kumara ya da en azından iskambil kağıtlarıyla olanına son verecek, bunun yerine çok çalışa-

cak ve para biriktirecekti. Kanada'nın gelişiminde doğru bir an seçmişti. Ayrıca bu dönemden faydalanması için acımasız bir hırstan iş zekasına dek gerekli tüm becerilere sahipti. 1890'larda ülkenin yıldızı parlamaya başlamıştı ve cesur girişimciler için, ister madencilik, ister üretim, ister ekonomi alanında pek çok faaliyet alanı mevcuttu. Beaverbrook azimli karakteriyle işe önce yeni ortaya çıkan ve kamu hizmeti veren şirketlere toplu bonolar satmakla başladı ama sonra fark etti ki asıl büyük para tüm bu hisse ve bonoları almakta yatıyordu. Şansın bir kez daha yüzüne gülmesiyle, Halifax'ın en saygın ve başarılı işadamlarından biri olan John Stairs'in dikkatini çekmişti. Anlatılana göre Beaverbrook, ofisindeki herkese Stairs'in kişisel asistanı olduğunu ilan ederken görülmüştü. Gerçek ne olursa olsun Stairs, Beaverbrook'un cesaretinden ve yeteneklerinden bir hayli etkilenmiş, böylece genç adamı büyüyen işine dahil etmişti.

Beaverbrook en sonunda mesleğini bulmuştu. Pazarlık konusunda ne kadar meziyetli olduğunu kanıtlamış ve büyük servetinin temellerini atmaya başlamıştı. 1903 yılında Royal Securities Corporation'ı kurdu. Bu şirketin kurulması, aralarında Montreal Engineering Company ve tartışmalı Canada Cement Company'nin de yer aldığı, sektörlerine hâkim olacak dev ölçekli Kanadalı şirketlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı. İşinin ehli, iyi çalışanları seçmekte doğal bir becerisi vardı ama hiçbir zaman birlikte kolay çalışılabilir biri olmadı. İsteddiği zaman çekici ve gerektiğinde insanların koltuklarını kabartmaktan geri durmayan biri olsa da, altındaki insanlara karşı kabaydı. İsrafın her türlü onu çileden çıkarıyordu; en büyük korkularından biri şirketin demirbaşlarının aşırı kullanımıydı ve tren yolu şirketlerinden kullanmadığı dönüş biletinin parasını almak için az çaba harcamadı. Ancak çok fazla görüşmeyi tercih etmese de, ailesine karşı makul ölçüde cömertti.

Kanada'ya taşındığında Beaverbrook'un artık kendi tarzı vardı, golf oynamayı öğrenmiş ve saygın kulüplere üye olmuştu. 1906'da Halifax'ın saygın ailelerinden birinden gelen Gladys Drury'yle evlendi. Drury'nin kızıl saçları vardı, kendisinden daha uzun ve çok daha güzeldi. Otobiyografisinde, yayımlanacak hâlimden çıkardığı

bir bölümde, hayatında ve kariyerinde bir eşin faydalı ve beklenen bir şey olduğu bir döneme geldiği için evlendiğini iddia etmişti. “Böylece ben de en iyisi olduğunu düşündüğüm evliliği gerçekleştirdim. Onun hayatını kolaylaştırdığımı söylemeyeceğim ama daha ilginç ve heyecanlı bir hâle getirdiğimi söyleyebilirim.” Drury çocuklarına iyi bakan, ailenin gittikçe artan sayıdaki devasa evlerini yöneten iyi ve sadık bir eştı. Beaverbrook politika ve iş yaşamında ne kadar ikna ediciyse, kadınları baştan çıkarma konusunda da o kadar başarılıydı. Aktrislerden sosyete güzellerine ve muhtemelen baldızına kadar pek çok kadın onun karşı konulmaz biri olduğu konusunda hemfikir di. Onları cazibesıyla büyüledi, eğlendirdi ve üzerilerine mücevherler, kürk mantolar saçı. Ancak Gladys otuz dokuz yaşında beyin tümöründen ölünce, yastan ve belki de suçluluk duygusuyla bir süreliğine gönül işlerine ara verdi. (Ondan kalan yazılı her şeyi yakmayı da ihmal etmedi.)

1907 yılında Beaverbrook böyle bir servete erişmenin zor olduğu bir yaşta milyoner olmuştu artık, üstelik bu servet birbirinin peşi sıra aldığı risklerle gittikçe katlanıyordu. Daha sonraları “Başarı” üzerine bir yazısında, “Ekonomi dünyasını fethetmek üzere yola koyulmadan önce kâr zarar hesabınızı yapın ve sonra eğer bu hesaba göre girişiminiz akla yatkın görünüyorsa fethetmek için harekete geçin,” demişti. Ancak bu iş, onun tarif ettiğı kadar kolay değildi. I. Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda Beaverbrook sık sık başarının veya hezimetin kıyısına yaklaşıyor, ruh hâli de gurur ve keder arasında gidip geliyordu. Kendisini bildi bileli hastalık hastası bir kişiliğı vardı ama kendisini maruz bıraktığı stres dolayısıyla gerçek bir fiziksel ıstırap çekiyordu. Yaptığı anlaşmalardan birinde bir kriz durumu yaşandığında, uykusuzluk, kabus ve mide ağrıları gibi rahatsızlıklar yaşamıştı. Başarılı her anlaşmanın ardından bünyesi çökerdi. Ne zaman bir şirket kursa, ilgisini yitirir, kazancını cebine koyup yeni maceralara doğru yola koyulurdu.

O zamanlar iş kanunları Kanada’da daha gevşekti, ancak buna rağmen Beaverbrook halihazırda gevşek olan kanunları dahi esnetir veya görmezden gelirdi. Yeni girişimleri için yaptığı projeler genel-

de gerçeklikle pek ilişkisi olmayan sanat eserleri gibiydi. Şirketleri düzenli olarak, onları destekleyen mal varlığından daha değerli menkul kıymet çıkarıyordu. Bir diğer uzmanlık alanı da hisselerin fiyatını artırmaktı ancak bunu yaparken ilk olarak kendisinin ve ortaklarının kaymağını yiyeceğinden emin olurdu. Nam salmasına neden olan alansa şirket birleştirmeydi; yalnızca bir yılda üç büyük birleştirme işlemi yapmış ve her birinden daha da zengin çıkmıştı. Pek çok düşmanı vardı; bunların arasında her şeyi ortakları pahasına yaptığını iddia eden eski ortakları da vardı.

Ak sakallı saygın Kanadalı girişimci ve mucit Sör Sandford Fleming, Beaverbrook'u küçük şirketleri bir araya getirdiği son büyük birleştirme işlemi sırasında Canada Cement'ten milyon dolarlar çalmakla suçladığında kamuda büyük bir hezeyan yaşanmıştı. Kendisine yöneltilen suçlamalar belki adil değildi (ve Beaverbrook o dönemki saygın işadamlarının yapmadığı hiçbir şey yapmamıştı) ama halkın ahlaksız ve açgözlü işadamlarına duyduğu öfkenin büyüdüğü bir döneme denk gelmişti. Beaverbrook, doğu bankalarının gücünden dolayı öfkelenmiş batıdaki çiftçilerden ülkenin dört bir yanındaki ilerici reformculara dek herkes için, kapitalizmden dolayı kötü giden her şeyin simgesi hâline gelmişti. Beaverbrook'un Kanada iş dünyasındaki kariyerini ayrıntılarıyla inceleyen Kanadalı bir tarihçinin vardığı sonuç Beaverbrook'un "her ticari faaliyetinde en yüksek kârı koparabilmek için dalavereye ve abartıya başvursa da, eylemlerinin yasal olarak hiçbir zaman suç teşkil etmediği," yönündeydi.

Kanunsuz anlaşmalarla ilgili dedikodular, Kanada ve Britanya'da saygın ve etkili bir figür hâline gelmesine rağmen Beaverbrook'un yakasını ömrü boyunca bırakmayacaktı. Zaman zaman bu suçlamalarla doğrudan kendisi uğraşmaya çalışmıştı. 1911 yılında yeni arkadaşı Winston Churchill'e şöyle demişti: "Halkın bana karşı itirazı olduğunu bilmelisin. Kanada'daki bütün büyük tröstleri ben kurdum. Hiçbiri de kötü değil ama batılı çiftçiler sık sık, bazen de oldukça sert bir biçimde bana saldırır." Beaverbrook'u eğlenceli bulan Churchill, söylediklerine inanmıştı. Ancak Churchill'in karısı Clementine gibi diğerleri Churchill kadar affedici değildi. Bir ke-

resinde kocasını şu sözlerle uyarmıştı: “Bu küçük iblisin içindeki şeytani def et.” İşçi Partisi’nin önde gelen politikacılarından J. H. Thomas bir defasında, “Max Aitken New Brunswick’teki Newcastle’den geliyor. Newcastle Max için yeterince büyük değildi, onun için Halifax’a gitti. Ancak Halifax da ona yetmedi, bunun üzerine Montreal’e gitti. Ne var ki Montreal de yeterince büyük değildi ve Londra’da buldu kendini. Ama ona Londra bile yetmez. Onun için bundan sonra cehenneme gidecek,” demişti. Uzun kariyeri boyunca pek çok insan Beaverbrook’un fenalık yaparken kötücül bir haz duyan şeytani bir adam olduğunu düşündü. “Onu tanıdıkça,” diye yazmıştı II. Dünya Savaşı’nda Churchill’in askeri başdanışmanı General Alan Brooke, “ondan iyiden iyiye hazzetmemeye başladım ve güvenimi yitirdim. Winston’ın üzerinde olabilecek en kötücül etkiye sahip şeytani bir ruh gibiydi.” Beaverbrook, Brook’un kendisine olan nahoş duygularını sezse de bunu kafasına pek takmıyordu. Risk almayı seven pek çok insan gibi, ki Churchill de bunlardan biriydi, o da diğer insanların ne düşündüğünü önemsemezdi.

1910 yılında Beaverbrook, karısıyla birlikte Londra’da bir yaşam kurmaya karar verdi. Yalnızca otuz bir yaşındaydı; büyük bir serveti ve çelik gibi sinirleri vardı. Kolonilerden Britanya’ya taşınmak hırslı adamlar ve kadınlar için oldukça normal bir durumdu. Londra dünyanın en büyük imparatorluğunun kalbiydi ve servet, güç ve nüfuz için sayısız imkan barındırıyordu. Beaverbrook’ta ilkinden oldukça fazla vardı ama diğer ikisini de artırmak istiyordu. Kanada’da kendi sınırlarını zorlayacak pek bir şey kalmamıştı artık (üstelik Kanadalı hemşerileri çevirdiği dalaverelere karşı epey olumsuz duygular besliyordu). Londra’da bir daire kiraladı, kentin birkaç yerini üstünkörü gezdi, ki bunu yaparken de epey sıkıldı ve bir heves Rolls-Royce Motor Car şirketini satın aldı. Kanada’daki işlerini yönetmeye devam ediyordu (hatta Royal Securities’in Londra ofisini de açmıştı) ama gün geçtikçe politika ve gazete sektörüne daha çok ilgi duymaya başlamıştı.

Britanya toplumunun içinde kendisine çok çabuk yer buldu. İlk temaslarında daha sonra dostu olacak olan Rudyard Kipling’den,

daha o zamanlardan Muhafazakar Parti'nin önemli politikacılarından biri olan ve 1910 yılında Parlamento'ya adaylığını koyması konusunda kendisini ikna edecek Bonar Law'a dek çeşit çeşit insanla tanıştı. Muhafazakarlar açısından, Manchester yakınlarında bir koltuk, özellikle kolonilerden gelen az tanınmış genç bir adam için hiçbir koşulda kesin gözüyle bakılabilecek bir şey değildi. Ancak Beaverbrook aynen ticari bir girişime kalkışacağı şekilde bu işe de soyundu; tüm kaynaklarını döktü, kampanyasını büyük bir titizlikle hazırladı. Ashton-under-Lyne daha önce böyle bir şey görmemişti; Beaverbrook kampanyası, tüm seçim bölgesini mahallelere bölmüş ve her birine bir kampanyacı atamıştı. Kampanya metinlerinde gerçekleri kendi lehine olacak şekilde çarpıtmış; örneğin hukuk okuduğunu iddia etmişti. Kötü bir hatip olduğunun farkındaydı, bu nedenle halka hitaplarının çoğunu onun yerine karısı yapmıştı. Seçimde 196 oy almış ve böylece seçilmiş bir siyasi olarak kısa kariyeri başlamıştı.

Politik kariyerinin şanslı başladığı söylenemezdi. Beaverbrook Parlamento'nun ilgisiz üyeleri arasındaydı, çok nadiren konuşurdu. Ve beklendiği üzere, parti disiplinine de çok dikkat etmiyordu; parti denetçileri onun Avam Kamarası'nda boy göstermesi için ısrar ederlerken buluyorlardı kendilerini. Nedeni pek anlaşılamasa da, şövalye ilan edildi. (Kanada'daki düşmanları bunun nedeninin Muhafazakar Parti'ye yaptığı bağışlar olduğu görüşünde.) Bu sırada gazete patronu olarak başka bir kariyere daha yelken açıyordu. 1911'de ilk yatırımını *Daily Express*'e yaptı. Kısa bir süre sonra bu gazetenin sahibi olacak ve *Empire Free Trade*'den¹⁰ 1930'lardaki barış politikasına dek gönül verdiği tüm davaların propagandasını bu gazete üzerinden yapacaktı.

Aynı yıl, Beaverbrook kendini en sevdiği konumlardan birinde buldu; karman çorman bir mücadele ve bir dizi pazarlığın tam ortasındaydı. Ne var ki bu defa söz konusu olan iş değil, politikaydı. Arthur Balfour'un istifası Muhafazakar Parti başkanlığı pozisyonu-

10. Lord Beaverbrook'un 1929 yılında Britanya'da kurduğu siyasi parti. -çn

nu açmıştı ve Beaverbrook da diğer adaylara karşı yakın arkadaşı Bonar Law'u destekliyordu. Law, adaylığının partiye zarar verdiğini hissederse tereddüt etmeye, hatta geri çekilmeye eğilimliydi. Beaverbrook'un tüm çabaları da Law'u doğru yolda tutmaya yönelikti. Beaverbrook aynı zamanda sahne arkasında da hummalı bir çalışma yürütüyordu; Law'un lehine kendiliğinden, bir anda gelişmiş bir basın kampanyası gibi görünecek çalışmaların fitilini yakıyordu. Londra'ya geldikten bir yıl sonra Beaverbrook iktidarın kimde olacağını belirleme gücüne sahip olmanın tatminini yaşıyordu; parlayan diğer iki aday geri çekilmiş ve Law Muhafazakar Parti'nin başına geçmişti. Balfour'un sekreteri özel bir mektupta Beaverbrook'u, sonuçları sahne arkasından gizlice manipüle eden "Kanadalı küçük maceraperest" diye tanımlamıştı. Gelecek yıllarda sıklıkla tekrarlanacak bir suçlamaydı bu. Üstelik gerçeklik payı da oldukça yüksekti. 1916'da Henry Asquith savaşı yönetme biçiminden ötürü görevini bırakmaya zorlandığı ve yerine David Lloyd George'un getirildiği büyük politik kriz sırasında, Beaverbrook hem Asquith'in itibarını zedeleyerek, hem de Muhafazakarların George'a koalisyon hükümeti için destek vermesini sağlamak amacıyla Bonar Law ve Lloyd George'u bir araya getirerek kilit rol oynamıştı (daha sonraları kendisinin iddia ettiği kadar hayati olmasa da, önemli bir roldü). Lloyd Geogre bunun üzerine Beaverbrook'u bir unvanla ödüllendirmiş ve bir yıl sonra da Haber Alma Bakanı olarak kabinesine getirmişti.

1922'de, Lloyd George'un desteği gittikçe azaldığı için Beaverbrook, büyük bir başarıyla hükümetinin düşmesine yardımcı olmuş ve yerine Muhafazakar Parti'yi getirerek Law'u da başbakan yapmıştı. 1924'te Law'un ölmesiyle, Beaverbrook böylesine geniş bir etki alanına bir daha sahip olamayacaktı. Ancak Britanya yaşamı ve politikası için elbette hâlâ önemli bir figürdü; geniş arkadaş çevresi ve sabit gazeteleriyle (*Daily Express'e*, *Sunday Express* ve *Evening Standard* da eklenmişti artık) suları dalgalandırmaya devam ediyordu. 1929'da Law'un halefi Stanley Baldwin'i Muhafazakar Parti'nin başkanlığından indirmeye çalıştı. Bunun üzerine

Baldwin o ünlü sözlerini sarf etti: “Sorumsuz güç: Fahişelerin yüz-yıllardır sahip olduğu yetenek.” Baldwin, Beaverbrook’un bu girişimini affetmemiş ve 1930’ların büyük bir bölümünde Beaverbrook iktidarın yakınına bir daha yaklaşmamıştı.

II. Dünya Savaşı’nın başlaması ve bunun peşi sıra Churchill’in başbakanlığa yükselmesiyle Beaverbrook yeniden içeri girmeyi başardı. Savaştan önce Almanya’ya karşı sert tutumundan ötürü Beaverbrook’un basın kanallarının oklarına maruz kalan Churchill, Baldwin’den daha yüce gönüllüydü ve Beaverbrook’u uçak üretimi bakanı yapmıştı. Beaverbrook bu görevi her zamanki coşkusuyla kabul etmiş (General Brook onun yöntemlerini kaotik bulan tek kişi olmadığı hâlde) ve savaşın en karanlık günlerinde Churchill’in keyfini yerine getirmeye çalışmıştı. Ancak entrikalara asla karşı koyamayan bir yapısı vardı; Churchill’in yerine geçebileceğini bile hayal etmişti. Savaş sonrası yıllarda da Beaverbrook ortalığı karıştırmaya devam ediyordu; mesela Britanya’nın Ortak Pazar’a girmesine karşıt propaganda yapmıştı; ancak artık eskisi gibi etkili değildi. 1964’te Surrey’deki devasa evinde öldü. Ömrü New Brunswick’teki papaz evinden buraya uzanan uzun bir yolculuktu ve geride pek çok düşman, birkaç arkadaş ve pek çok değişim bıraktı.

BEAVERBROOK İÇİN İŞ, servetini ve itibarını riske atabileceği bir alandı; politikaysa dilerse oynamayı seçebileceği bir oyun. Tam zamanlı politikacılar için riskler daha farklıdır. Tıpkı kralı tarafından görevden alınan Bismarck veya meslektaşları tarafından görevden alınan Margaret Thatcher gibi, politikacılar her an işini kaybedebilecekleri bir meslek icra ederler. Demokrasilerde de durum farklı değildir; politikacılar her seçimde oy verenlerin kendilerini reddedebileceğini bilirler.

Richard Nixon bazı açılardan, özellikle de imajın önemli olduğu bir dönemde alışılmadık bir politikacıydı. John F. Kennedy’yle yaptığı ünlü televizyon tartışmalarında, daha iyi argümanlara sahip olmasına rağmen kan ter içinde kalır, sahtekar gibi görünürdü. Ço-

cukların kafasını okşama veya tanımadığı kişilerin sırtını sıvazlama konusunda iyi değildi. “Kanka gibi davranmak doğamda yok,” diye sızlanmıştı bir defasında bir gazeteciye. “Önüme gelen herkesle samimi olamıyorum.” Ziyaretçileri rahat hissettirmek için yaptığı şeyler genelde tam tersi bir etki yaratırdı. Tuhaf şakaları genelde boşlukta yankılanırdı. “İnsan ilişkilerinde doğru mesafeyi tutturmasını sağlayacak sezgiden yoksun, kişisel zarafetin z’sine sahip olmayan bir adam,” olarak tanımlamıştı onu kıdemli bir meslektaşı. Nixon çağdaşı ve selefi John F. Kennedy’ye çok imrenirdi: Rahatlığına, yüzündeki geniş tebessümüne, dağınık saçlarına, futbol topuna vururken veya Hyannis Limanı’ndan küçük teknesiyle yelken açarken davranışlarındaki doğallığa... Nixon asla böyle olamıyordu. California’da, sahilde, söylenene göre spontane gelişen bir yürüyüş sırasında basın, cilalı deri ayakkabılarına ve resmi pantolonuna kıs kıs gülmüştü. Ekibi imajını düzeltmek için Nixon’ı bir köpek almaya ikna etmişti etmesine ama köpeği sahibinin yanına gelmeye ikna etmek için ödül bisküvisi vermek gerekiyordu. Nixon, Kennedy’nin de başarıyla yaptığı gibi, başkanlık makamına asalet ve tarz getirmek istemiş, ancak burada da işler ters gitmişti. Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle’ü ziyaret ettikten sonra, Nixon Beyaz Saray polislerinin giymesi için beyaz ve altın renklerde yeni üniformalar sipariş etmişti. Basın bu girişimi komik opera oyunlarına benzetmiş ve böylece bu üniformalar da ortadan kalkmıştı, ta ki bazı parçaları bir rock konserinde yeniden belirene kadar.

Ancak başka ve daha önemli açılardan Nixon politika için yaratılmıştı. Çok hırslı ve doğuştan kumarbazdı; öyle ki II. Dünya Savaşı sırasında Güney Pasifik’te poker oynayarak epey para kaldırmıştı. Hayatı boyunca karşısına çıkan imkansız olasılıkları abartmayı sevse de, kararlılık ve irade gücüyle yoluna çıkabilecek tüm engelleri aşabileceğine inanıyordu. “Makul bir zekaya sahipsen,” demişti eski bir arkadaşına, “ve eğer öfken yeterince derin ve kuvvetliyse, her şeye sahip olanlar koca kıçlarının üzerinde otururken, bu tutumları kusursuzca değiştirebileceğini öğrenirsin.” Üniversitedeyken çok ufak tefek olmasına rağmen, futbol takımına katılmıştı.

Kendisinden çok daha iri bir oyuncu, “O küçük adama çok sıkı bir şekilde vurduğumu hatırlıyorum,” diye anlatmıştı o zamanlar yaptıkları antrenmanları anımsayarak, “Bana mısın demedi.” Yıllar sonra Nixon büyüüp de olgun bir politikacı olduğunda, en sevdiği filmlerden biri *Patton* (diğeri de *80 Günde Devriâlem*’di) olmuştu. 1970 yapımı filmde etrafındaki diğer herkes haksız ve de aklını yitirmişken, II. Dünya Savaşı generali her zaman haklı, cüretkar ve yiğit bir yabancı olarak gösteriliyordu.

Ancak bu, Nixon’ın kendisini talihsiz bir kurban gibi görmesine engel olamamıştı. Başkan olmadan önce Asya’da seyahat ederken, kendisiyle birlikte Saygon¹¹ havalimanında bekleyen diplomata uçağın mutlaka gecikeceğini söylemişti. “Eğer bana kötü bir şey olma ihtimali varsa, bu ihtimal gerçekleşecektir.” Kariyerinde gerçekten birçok badire atlatmış, talihsizlikler Watergate’le doruğa ulaşmıştı. Ancak yine de bugün onu başarılarıyla, özellikle de Çin açılımı politikasıyla anımsıyoruz.

1952 yılında General Dwight Eisenhower genç Senatör Nixon’ı, hakkında pek fazla şey bilmeksizin, başkan yardımcısı adayı göstermeyi kabul etmişti. Başkanlık seçimleri koşusunda, senatörken kendisini ve ailesini desteklemek üzere kullanıldığı iddia edilen rüşvet fonu dedikodularıyla Nixon’ın kariyeri bitme noktasına gelmişti. Eisenhower dikkat çekici bir şekilde sessiz kalmayı tercih etmiş ancak Olympus’tan, generalin üst kademedeki danışmanlarının başkan yardımcılığı adaylığından geri çekilmesini istediği haberi gelmişti. Kendisine bu konuda doğrudan bir talep gelmediği için, Nixon bunu reddetmiş ve sonraları Checkers konuşması olarak ünlenecek olan o konuşmayı yapmıştı halka. Hayatının en iyi performanslarından birini sergilediği konuşmada ailesinden ve yalnızca onun maaşıyla geçim mücadelesi verdiklerinden bahsetmişti. Pat’in vizon kürk gibi lüksleri yoktu; yalnızca saygın bir Cumhuriyetçi tarzı vardı. Evet, dedi, bir bağışçı onlara Checkers adlı bir köpek vermişti ama o köpeği geri vermeyecekti çünkü kızları o köpeğe

11.Bugün Ho Chi Minh olarak anılan kent, Vietnam’ın en büyük şehridir. -çn

bağlanmıştı. Konuşması tam bir zaferdi; Cumhuriyetçiler başkanlık seçimlerini kazanırken Nixon da başkan yardımcısı olmuştu.

Nixon, Eisenhower'ın üstüne kalmış gibiydi, ama Eisenhower ona hiçbir zaman güvenmemiş veya ondan hoşlanmamıştı. Nixon doğuştan sakar birine uygun olmayan golf ve sinek oltacılığı gibi sporları bile yapmaya başlayıp ihtiyar adamın yakın çevresine dahil olmaya çalıştıysa da çabaları nafileydi. 1956'da Eisenhower Nixon'ın kabinede görev almasını ve başkan yardımcılığı görevini de başkasının devralmasını önerdi. Nixon yine reddetti; hedefi başkan olmaktı ve başkan yardımcılığının bunun için daha iyi bir sıçrama tahtası olacağını düşünüyordu. Eisenhower çok ısrar etmedi ama zamanı geldiğinde Nixon'ın adaylığına da pek yardımcı olmadı. 1960'ta hâlâ görev başındaki başkana, Nixon'ın yönetimine sunduğu en büyük katkı sorulduğunda Eisenhower şöyle yanıtlamıştı bu soruyu: “Bana düşünmem için bir hafta vererseniz, sorunuza yanıt bulabilirim.” Kennedy, seçimi çok ufak bir farkla kazanmıştı. Nixon 1962 yılında California valiliği için yarışa katılarak politika sahnesine geri dönmeye çalışmış ancak bu girişimi de hezimetle sonuçlanmıştı. Gazetecilere o ünlü “Artık etrafında dolanacağınız bir Nixon yok çünkü beyler bu benim son basın toplantım...” cümlesini sarf ettiği keyifsiz ve afaki bir konuşma yapmıştı.

Bu elbette son basın toplantısı değildi çünkü Nixon politikayı terk edemedi. New York'ta bir hukuk şirketine işe başladığı sırada aynı zamanda ülkenin dört bir yanında konuşmalar yaparak ve uluslararası gündemden geride kalmamak için yurtdışına seyahatler düzenleyerek başkanlık yolundaki çalışmalarına da son sürat devam ediyordu. 1968 yılında pek çok kişinin başarısızlığına kani olduğu adam başkan seçildi. Nixon'ın başkanlığı artık, adaletin önünü tıkamak için başkanlık gücünü kullanmaya çalıştığı Vietnam, Kamboçya, Şili ve hepsinden de çok Watergate'in gölgesinde kalmış durumda. Ancak başarıları da olmadı değil; Sovyetler Birliği'yle ilişkilerin yumuşatılması ve belki de en önemlisi ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin yeniden kurulması bunların arasında sayılabilir.

Zaman zaman gerilimli olsa da artık iki ülkenin normal bir ilişkisi olduğu için 1968’de durumların ne kadar farklı olduğunu hatırlamakta zorlanabiliriz. Komünistler 1949’da başa geçtiğinden beri iki ülkenin birbiriyle hiçbir ilişkisi olmamıştı. 1950 yılında başlayıp 1953’te sona eren Kore Savaşı’ysa iki ülkenin doğrudan birbiriyle çarpışmasına sahne olmuştu. Bu çatışmanın hafızalarda bıraktığı izler ve her iki taraftan da binlerce kişinin ölmüş olması barışın önünde engel oluşturuyordu. İki gücün arasındaki uçurum, her iki ülke de birbirlerine hakaretler yağdırdığı ve suçlamalarda bulunduğu için kapanacak gibi durmuyordu. ABD inatla, Çin’in meşru hükümeti olarak Tayvan’daki Milliyetçileri tanımaya devam ederken, Mao ve Komünist hükümet Çin’in kati bir şekilde Sovyet bloğuna bağlı olduğunun altını çiziyordu.

Cumhuriyetçi Parti “Kızıl Çin”e karşı düşmanca bir tutum sergiliyordu ve Demokratları Çin’in bir şekilde Komünistlerin eline geçmesinde rol oynamakla ve Komünizme karşı genel olarak yumuşak bir tutum içinde olmakla suçluyorlardı. Nixon da Komünizm karşıtlığının sesi en çok çıkan sözcülerinden biriydi. Siyasi kariyerinin başlarında “kızıl külötlü” olduğunu ima ederek Demokrat rakibi Helen Gahagan Douglas’ın itibarını başarıyla lekelemişti. Çalışma arkadaşı Senatör Joe McCarthy’dan daha ılımlı olmasına rağmen, kendisinden “Kızıl avcısı” diye söz edilir olmuştu. 1959’daki ünlü Mutfak Tartışması sırasında Nixon, Moskova’daki ABD Ulusal Sergisi’ndeki gerçek boyutlu Amerikan mutfağının önünde Başbakan Nikita Kruşçev’le yüzleşip yurda döndükten sonra olumlu tepkilerle karşılanmıştı.

Diğer yandan Nixon’ın bir başka yüzü daha vardı: ABD’nin, kendisinininkinden çok farklı değerlere sahip güçler de dahil olmak üzere, dünyayla daha sıkı ilişkiler kurması gerektiğine inanan enternasyonalist bir Nixon’dı bu. ABD’nin Milletler Cemiyeti’ne katılması gerektiğini düşünüyor ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra Birleşmiş Milletler’e üyeliği destekliyordu. Avrupa’nın yeniden inşasına yardımcı olan Marshall Planı’nın gerekli ve doğru bir hamle olduğuna ve tıpkı ABD’nin NATO’ya bağlılığı gibi bunun da ABD’nin

çıkarına olacağına inanıyordu. 1961’de görev başına geldiğinde Sovyetler’den hazzetmek zorunda olmadığını biliyordu ama silah yarışını kontrol altına alabilmek ve daha genel bir mutabakat veya barış anlaşması sağlamak için onlarla çalışmaya hazırdı.

Çin’in “öfkeli yalnızlığından” çıkarılıp milletler topluluğuna dahil edilmesi gerektiğini düşünüyordu birkaç yıldır. Bu hem dünya düzeni hem de özellikle ABD açısından daha iyi olacaktı. Daha sonra yanıldığı ortaya çıksa da Nixon ABD’nin gittikçe gözden düşen ve maliyetli Vietnam çıkmazından ancak Vietnam Komünistlerinin lideri ve tedarikçisi olan Çin onlara ABD’yle barış yapmaları için baskı yaparsa çıkabileceğine inanıyordu. Aynı zamanda ABD ve Çin arasındaki bir yakınlaşmanın Sovyet liderliğini de sarsacağına ve son verdikleri silah sınırlandırması pazarlıklarında daha makul davranmaları konusunda bir baskı yaratacağına inanıyordu, ki bu konuda haklıydı. Her şeyden önemlisi, hem Sovyetler Birliği hem de Çin’le kurulacak olan ilişkiler, itibarı ve güvenilirliği Vietnam nedeniyle hayli zedelenmiş ABD’yi yeniden dünya meselelerinin merkezine yerleştirecekti.

Nixon, görev başına geçer geçmez milli güvenlik danışmanı Henry Kissinger’ı bir hayli şaşırtarak, Pekin hükümetiyle temas kurulması hatta bu hükümetin tanınması yönünde konuşmaya başlamıştı. Tüm başarılı kumarbazlar gibi Nixon da ihtimalleri dikkatlice hesaplamıştı. Yıllardır bilinen Komünizm karşıtı duruşu sayesinde, yumuşak davrandığına ilişkin suçlamalar karşısında Demokrat bir başkana göre daha korunaklı bir konumda olacaktı. Bir zamanlar Mao ve hükümetiyle her türlü anlaşmaya karşı çıkan güçlü ve sıkı bağlara sahip bir topluluk olan Çin lobisi de, zamanla en önemli üyelerini kaybettiği için sıfırı tüketmek üzereydi. ABD’deyse daha genç kuşak artık Komünistlere karşı o içgüdüsel nefreti beslemiyordu. Ne de olsa, ABD Sovyetler’le yıllardır bazı anlaşmalar yürütüyordu. Nixon Çin’le de etkin ve tavizsiz bir şekilde anlaşma sağlayabileceğine inanan Amerikan kamuoyunun muhafazakar kanadına güveniyordu ve liberallerin de daha barışçıl bir dünya için attığı bu adımı sıcak karşılamasını umuyordu. Artık Kissinger da

olayın tamamen içindeydi; ABD, Çin’le iyi ilişkileri olan Pakistan ve Romanya üzerinden çok gizli bir dizi inceleme başlattı.

Nixon zamanlama konusunda şanslıydı. Çinliler, en önemlisi de hâlâ kilit kararları veren kişi olan Mao, 1970’lerin başında hiçbir dostunun kalmadığını hissediyordu. Küçük Kuzey Kore ve Kuzey Vietnam dışında, ki bunların ikisi de güvenilir ortaklar değildi, tüm komşularıyla ilişkileri kötüydü. Çin’in Japonya veya Tayvan’la en ufak bir ilişkisi yoktu, 1960 yılında savaştığı Hindistan’la ise arası tek kelimeyle berbat. Pekin’deki yönetim için en endişe verici olansa kuzey sınırındaki güçlü Sovyetler Birliği’nin kendilerine karşı gün geçtikçe düşmanca bir tutum sergiliyor olmasıydı. İki Komünist gücün yolları 1960’ların başında kamuoyunun gözleri önünde sansasyonel bir şekilde ayrılmıştı. On yıl boyunca Sovyetler Birliği askeri gücünü gözle görülür şekilde artırırken, Mao da Çin halkının işgalcilere karşı gerilla savaşı vermeye hazır olduğundan açıkça söz eder oldu. 1969’da ortak sınırlarında Çin ve Sovyet askerleri arasında silahlı çatışmalar yaşanıyor ve Moskova’da önleyici hareket olarak Çin’e nükleer saldırı düzenlenmesi konuşuluyordu. Sürpriz bir saldırı imalarının Çin yönetimine ulaşması, Mao’nun fikirlerini dramatik bir şekilde değiştirmesine neden oldu. Mao fikrini değiştirdi, Çin de değiştirdi.

Her ne kadar Amerikalılar, Çin ve Sovyetler arasındaki gerilimin farkında olsa da, Nixon’ın bunu bilmesine imkan yoktu. Dolayısıyla Pekin’le kurduğu temaslar herkes tarafından duyulursa ve Çin yönetimi onları yarı yolda bırakırsa, kamusal olarak itibarının zedelenmesi ihtimali hâlâ bakıydı. 1970’in çoğunda ve 1971 yılının ilk yarısında gizli mesaj alışverişi devam etti, bu süreçte iki tarafın da yumuşadığına dair kamunun görebileceği ipuçları da gün geçtikçe artıyordu. Nixon artık “Kızıl Çin” demiyor, onun yerine “Halk Cumhuriyeti” olarak söz ediyordu. 1971 yılının Nisan ayında Japonya’daki uluslararası turnuvada Çin masa tenisi ekibi bir anda, dostluk maçı yapmak üzere Amerikalı rakiplerini Çin’e davet etti. (Çinliler kendilerinden çok daha aşağı seviyedeki Amerikalı oyuncuların yenmesine izin bile verdiler.) Bir süre daha gizli mesaj alışve-

riş ve kamu önünde iyi niyet gösterilerinin ardından 2 Haziran'da Çin Başbakanı Zhou Enlai'den Washington'a, Nixon'dan kendisiyle bir görüşme ayarlama ihtimalini konuşmak üzere Kissinger'ı Çin'e göndermesini rica eden sıcak bir davet mektubu ulaştı. Bu, daha sonra her iki adamın da söylediği gibi, ayın diğer tarafına gitmek gibiydi. Özellikle 1960'lardaki Kültür Devrimi'nin büyük sarsıntılarından bu yana, Çin dış dünyayla olan bağı neredeyse tamamen koparmıştı; ancak bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda yabancı gazeteci Pekin'e girebiliyordu, o da sıkı kurallar çerçevesinde. Amerikalılara ise 1949'dan beri giriş izni yoktu.

Kissinger'ın o yılın Temmuz ayında yaptığı ziyaret Amerikan ziyaret ekibi sağ salim yurda dönene dek çok gizli tutulmuştu. Nixon ve Kissinger, mahremiyetin makul zeminlerde gerekli olduğuna sonuna kadar inanıyordu; ABD'de ödün vermeye yanaşmayanların büyük bir muhalefet yaratmaya vakit bulamaması açısından, bu derece hassas pazarlıkların kamunun gözü önünde yapılmaması gerektiğini düşünüyorlardı. Aynı zamanda her iki adamın da pek hoşlanmadığı Dışişleri Bakanlığı'nı devre dışı bırakarak hazırladıkları bu büyük atılımın payesini kendilerinin almasını ve tarihteki yerlerini sağlamlaştırmayı umuyorlardı. Belki yalnızca kendilerine hizmet ediyorlardı ama bu durum cesur oldukları gerçeğini değiştiriyor. Çin'e gitmek her açıdan riskli bir karardı. Amerikan kamuoyunun ve ABD'nin müttefiklerinin tepkisini öngörmek pek mümkün değildi. Çinlilerin ne yapacağını tahmin etmekse imkansızdı. Kissinger'ı aşağılayıp geri mi göndereceklerdi? Ne de olsa, yalnızca birkaç yıl önce Mao, genç öğrencileri Kızıl Muhafızlar adı altında örgütlenerek fabrikalardaki, partideki, okullardaki veya üniversitelerdeki otorite figürlerine şiddet uygulayıp öldürmek üzere kışkırttığında Çin bir çılgınlığın pençesine düşmüştü. Yabancılar veya yabancı bağlantıları olan Çinlilere düşmanca bakılıyor, bu insanlar Çin halkının düşmanı olarak addedilip saldırıya uğruyordu. Dışlerini bilemiş Kızıl Muhafızlar'dan oluşan çeteler Pekin'deki Britanya elçiliğini yağmalayıp yakmış, Sovyet diplomatları ve ailelerini dövmüş, onları Mao'nun resimleri önünde yerde sürünmeye zorlamış-

lardı. Kissinger'ın ziyareti yumuşak geçmişti ama Nixon'ın Şubat 1972 olarak planlanan ziyareti hâlâ riskliydi. Şimdi biliyoruz ki, Çin'in üst düzey Komünist liderleri arasında Büyük İblis'le (ABD bu isimle anılıyordu) anlaşma yapılmasına karşı çıkanlar vardı. Eylül 1971'de Savunma Bakanı Lin Biao bugün hâlâ gizemini koruyan bir şekilde aniden ortadan kayboldu. O tarihlerde ortaya atılan bir teoriye göre, ABD'yle yakınlaşmasından ötürü Mao'ya komplo kurmaya çalışıyordu.

Şubat 1972'de Nixon Washington'ın biraz dışındaki başkanlık uçağına bindiğinde, Çin'deki fiziksel güvenliğiyle ilgili pek endişesi yok gibiydi; bunun nedeni belki de Lin Biao meselesi hakkında çok az bilgiye sahip olunmasıydı. Nixon'ı ve danışmanlarını asıl endişelendiren mesele Mao'yla buluşup buluşmayacağına dair Pekin'den henüz bir haber alamamış olmalarıydı. Eğer Amerikan başkanı, özellikle de Çin'i ziyaret edecek ilk Amerikan başkanı, Çin'in en güçlü lideriyle buluşmadan dönerse, aptal, daha da kötüsü zayıf görünecekti. ABD'nin yurtdışındaki pek çok düşmanıysa keyiften dört köşe olacaktı. Amerikalılar sonunda Pekin'e vardığında, havalimanında onları karşılamayı bekleyen Zhou Enlai buluşma konusunda olumsuz konuşmuştu. Amerikalılar o zamanlar Çin hakkında bildikleri pek çok şeyin yanı sıra, 1972'nin başlarında Mao'nun ağır hasta olduğunu da bilmiyorlardı. Mao'nun ziyaretçilerini ağırlayacak kadar iyileşip iyileşemeyeceği bilinmiyordu. Doktorları yoğun çaba harcamış ve Nixon geldiğinde Mao kendi başına oturabilecek ve birkaç adım atabilecek kadar toparlanmıştı. Ancak buluşma kararını verecek olan kişi yalnızca Mao'ydu. Nixon'ın geldiği öğleden sonra Amerikalılar kalacakları yere yerleşirken, Zhou'ya Mao'dan beklenmedik bir telefon geldi; Nixon'la hemen buluşacaktı. Nixon, Amerikan ziyaret ekibindeki herkesi ve Gizli Servis'i alarma geçiren bu haberi büyük bir mutlulukla karşıladı. Yanına Kissinger'ı da alarak bir Çin limuzinine atladı ve Mao'yla buluşmak üzere gözden kayboldu. Buluşmanın önemi toplantıda konuşulanlardan ileri gelmiyordu çünkü her iki tarafın da söyledikleri klişeden öteye gitmemişti; bu toplantıyı önemli kılan şey gerçekleşmiş olmasıydı.

Yeni bir ilişkinin ve uluslararası ilişkilerde bir devrim başlangıcının simgesi idi.

Bu ziyaretin meyve vermesi birkaç yılı alacaktı. Nixon 1974'te Watergate skandalından ötürü görevden alınmıştı; halefi Gerald Ford'sa ilişkilerin normalleşmesi için pek bir heves duymuyordu. Bu sırada 1976'da Mao'nun ölümü Çin'de uzun süren bir güç mücadelesine neden olmuştu. Çin ve ABD'nin gerçek anlamda diplomatik ilişkiler kurması ancak 1979 yılında; ticaret, yatırım ve insan alışverişinin başlamasıysa ancak 1980'de mümkün oldu. Peki Nixon'ın kararlılığı ve cesareti olmasaydı ne olurdu? Bazıları bu iki büyük gücün buzları eritmesinin önüne geçilemeyeceğini savunuyor çünkü her ikisi de bu işten oldukça kazançlı çıkacaktı. Ne var ki bu argümanı İran ve ABD için de kullanmak mümkün. Oysa bu iki ülke arasındaki ilişkilerin kesilmesinin üzerinden otuz altı yıl geçti ve bu süre Çin ve ABD arasında ilişkilerin donduğu süreden çok daha uzun. Bence, Nixon olmasaydı buzların eridiğini göremeyecektik, hatta bugüne dek bile diyebilirim. Nixon mezara giderken, belki de sonsuza dek Watergate'in, "o aptal, aptal şeyin" gölgesinde kalacak olsa da, Çin açılımı fikrini en büyük başarısı olarak görüyordu.

SPARTALILARDAN BUGÜNÜN sokak çetelerine, dünyanın dört bir yanındaki maden köylerinden balıkçı kasabalarına dek herkes, ölümle burun burunayken bile cesaret göstermeyi çok değerli bulmuştur. Delhi yakınlarındaki bir gece kulübündeki fedailerin hepsi evlerini yabancılardan korumak için sağlam dövüş geleneğine sahip bir civar köyden gelir. Bu köyün genç adamları çocukluktan itibaren Hindu destanlarından hikayeler öğrenerek birer güreşçi olarak yetiştirilir. Bismarck'ın da kökenlerini barındıran, Alman ordusunun üst kademelerinde yer alan, Prusya'da ve daha sonrasında Almanya'da yerleşik olan Junker sınıfı, çocuklarını cesur ve mızızlanmayan bireyler olarak yetiştirdi. Bismarck soyundan gelen, Toronto Üniversitesi'nden arkadaşım Manfred von Nostitz artık var olmayan bir dünyanın son anlarını anımsıyor. II. Dünya Savaşı sırasında

Almanya'nın doğusunda bir Bismarck konağında yaşarken henüz küçük bir çocukmuş. Kendisinin ve kuzenlerinin Excellenz diye hitap etmek zorunda oldukları büyük büyük annesi çocuklara her iki elle çatal bıçak kullanmayı öğretmiş. “Büyüdüğünüzde,” dermiş, “asker olacaksınız ve belki de bir kolunuzu kaybedeceksiniz. Ama ne olursa olsun görgü kurallarına uyarak yemek yemelisiniz.” Bu kadın, Sovyet birlikleri yaklaştığında, konağı terk eden ailesi ve konak çalışanlarıyla gitmeyi reddetmiş ve hazırlıklarını tamamlamaya başlamıştı: Mezarının kazılmasını emretmişti, çünkü Sovyetler geldiğinde “bu işi yapacak kimse kalmayacaktı.” Çok sevdiği köpeklerini av tüfeğiyle vurmuş, kendini öldürmek içinse yalnızca Sovyet kumandanının evin yakınlarında gözükmelerini beklemişti.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'nın çoğunda, subayların düello yapması askeri becerileri geliştirdiği için askeri otoriteler tarafından oldukça sevilen bir gelenektir. Bu uygulamayı kaldırmakla ilgili konuşmalar başlayınca Prusya Savaş Bakanı, Hükümet Başkanı'na şöyle söylemişti: “Düellonun kökleri bizim onurumuza dayanır ve onurumuzla birlikte güçlenmiştir. Bu onur göstergesi çok değerlidir ve Subay Birliği için yeri doldurulamaz bir hazinedir.” Britanyalılar bu uygulamayı çok uzun süredir yasakladıkları için küçük görüyorlardı ama Britanya üst sınıfları Kanal'ın öbür tarafındaki rakipleriyle pek çok ortak özelliğe sahipti. Köklü bir aristokrat aileden gelen Julian Grenfell 1914'teki ilk muharebe deneyiminden sonra eve gönderdiği mektupta şöyle yazmıştı: “Savaşa *tapıyorum*. Büyük bir piknik gibi aynı, ama amaçsızlığı olmayan bir piknik. Hayatımda hiç bu kadar iyi ve mutlu olmamıştım.” Ertesi yıl, kardeşinden iki ay sonra ölmüştü. Anglo-İrlandalı toprak sahiplerinin soyundan gelen Molly Keane, yazdığı harika öykülerde savaşçıları at sırtında tilki avına çıkan ve her defasında aynı kaygısızlıkla savaşa giden insanlar olarak betimler. Bu gibi tavırlar I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'da pek çok insanın savaşın heyecan verici olduğunu ve zafer getireceğini düşündüğünü açığa çıkarır.

Kültür gibi coğrafya da maceraperest bir ruhu tetikleyebilir. Deniz kıyısında yaşayanlar Fenikelilerden bu yana ötelerde ne oldu-

ğunu keşfetmeye meyillidirler. Rönesans döneminde büyük deniz kaşiflerinin Cenova, Venedik, Portekiz kıyıları veya Britanya adalarından çıkması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu kişiler merak ve hırsla hareket ediyorlardı. Ve eğer Asya'ya hızlı bir deniz rotası bulabilirlerse, buraların zenginliklerini büyük bir kârla Avrupa'ya getirebilirlerdi. Kolomb batıya doğru giderek Asya'ya ulaşmak üzere olduğunu ummaya devam ederken, onun adımlarını takip eden Cortés ve Pizarro gibi kişiler Asya'dan daha yakın yerlerde zenginlikler olduğunu fark ettiler. Cesaret, şans ve acımasızlığı bir arada ruhlarında barındıran konkistadorlar büyük imparatorlukları devirdi, zengin altın ve gümüş madenlerini yağmaladı ve halklarını köleleştirdi. Rönesans, hırsın bir zamanlar ahlaksızlık olarak görüldüğü Avrupa'da, bu kavramı bir erdem hâline getirecek şekilde 16. yüzyılın ortasında fikirlerini gözden geçirdi.

Bazı toplumlar daha fazla veya daha az risk alan insanlar üretir ancak farklı mekan ve zamanlarda bu tür insanlar arasındaki ortak özellikleri fark etmek mümkündür. Bunların başında elbette hırs gelir ancak geri kalan herkesin aşılamaz engeller gördüğü yerlerde gizli fırsatları görme becerilerinden de söz etmek gerekir. Aksilikler ve başarısızlıklar karşısında Churchill gibi kararlı ve dirençli olmanın da faydası dokunuyordur muhakkak.

Kaşif, etnolog, bitkibilimci, haritacı ve sömürgeci Samuel de Champlain 1599-1635 yılları arasında Atlantik'i yirmi yedi kez geçmişti. Genelde kış sonları, mürettebatıyla birlikte art arda eklenmiş iki otobüsten daha uzun olmayan teknelerle Fransa'dan yola çıkarak Atlantik sularına göğüs gererlerdi. Büyük oranda bilinmeyen ve haritası çıkarılmamış sularda korkunç fırtınalarla (bunlardan biri 1603 yılında olmuş ve on yedi gün sürmüştü), tepelerinde yükselen buzdağlarıyla ve kalın sis perdeleriyle karşı karşıya kalırlardı. Champlain'in birden fazla seyahati gizli resiflerde veya kayalık kıylara vurarak sonlanacaktı neredeyse. Champlain Kuzey Amerika'nın kıyılarını titizlikle incelemiş ve daha sonraları Quebec ve Montreal olacak şehirlere doğru St. Lawrence Nehri'ni takip ederek yukarı çıkmıştı. Burada da büyük tehlikeler atlatmıştı: Çağlarcalar,

tehlikeli akıntılar, düşmanca davranma olasılığı taşıyan yerli halklar ve İngiliz korsanları.

Ama sonunda koca kıta tam da karşısında duruyordu; Champlain erişilmez tuz denizleri hayal etmiş ve Çin'in çok da uzaklarda olmadığını düşünmüş olabilir ama kimse, hatta Yerli rehberleri bile ufuktan ötede ne olduğunu bilmiyordu. İçinde bulunduğu topraklar başlı başına bir sınav gibiydi; karmakarışık, kalın bir orman örtüsü, daha da bakir topraklara işaret eden göller ve nehirler, sivrisinek ve karasinek bulutlarının gezginlerin etrafını sardığı bunaltıcı yaz sıcağından, kar yağışından ötürü yiyecek bulunamayan uzun kışlara dek uzanan şiddetli hava koşulları... Champlain bu koşullarda kanoyla ve yürüyerek yüzlerce kilometre katetmişti. Çağlarcaların etrafından nasıl dolanacağını öğrenmişti. Bir defasında kanoları Ottawa Nehri'nin tehlikeli bir kısmından geçirmeye çalışırken, kendi aracının kontrolünü kaybetmiş ve kayaların arasında delicesine akan sulara sürüklenmişti. Eline doladığı ip neredeyse kopacaktı. "Yüksek sesle tanrıya yakardım," yazmıştı sonraları "ve bu tür akıntılarda kendiliğinden oluşan bir girdabın etkisiyle bana doğru yaklaşan kanomu kendime doğru çekmeye başladım... Neredeyse ölüyordum." Sonbaharda Fransa'ya geri dönmek, havalar yüzünü kışa döndüğünden dolayı yeni tehlikeler barındırıyordu ama Kuzey Amerika kışında kalmak, muhtemelen açlık çekmek ve büyük olasılıkla bir hastalığın pençesine düşmek anlamına geliyordu.

1608-1609 yıllarında Quebec'te yaşanan ilk kış, koloniyi neredeyse yok etmişti. Kış çok erken merhaba demiş, Kasım ortasında kar yağmaya başlamıştı. Nehirler ve göller soğuktan donmuş ama normalde olduğundan daha az kar yağmıştı. Ne var ki bu bir nimet değil, aksine bir felaketti. Sömürgecilerin yeni inşa ettikleri evlerin duvarları kara dayanamıyordu ve Fransızların av hayvanı bulmak için bel bağladığı Yerliler donmuş bayırlarda kar ayakkanlılarıyla yürümekte zorlanıyordu. Bu sefalet ek olarak, her yıl sonbaharda yapılan yılanbalığı ve kunduz avı bu yıl az gelmişti. Montagnais kabilesinden bir deri bir kemik kalmış Yerliler Fransızlara bir parça yemek için çaresizce yalvarıyordu. Champlain onlara elinden gel-

diğince yardım etmiş ama kış uzadıkça, kendi erzakları da tükenmeye yüz tutmuştu. Sömürgeciler dizanteri veya iskorbüt hastalığı yüzünden yataklara düşmeye başlamıştı. Bahar geldiğinde başta yirmi sekiz kişi olan Fransız ekipten yalnızca sekizi hayattaydı. Ama Champlain her şeye rağmen devam etmekte kararlıydı.

Bu sıradışı adam Fransa'dan hiç ayrılmadan gayet başarılı bir kariyer inşa edebilirdi ama o hayatını keşfetmeye ve Kuzey Amerika'da bir Fransız kolonisi kurma hayaline adamayı tercih etti. 1613'te Fransa'nın muktedir Ana Kraliçesi'ne adadığı bir kitapta şöyle yazmıştı: "MADAM. Gerekli ve hayranlık uyandırıcı pek çok sanat dalı arasında, benim için denizcilik her zaman birinci sırada geldi; tehlikeler arttıkça diğerlerinden çok daha saygı duyulur bir uğraş hâline geliyor; ayrıca cesaret ve kararlılıktan yoksunlar için kesinlikle uygun değil. Bu sanat vasıtasıyla, farklı topraklar, bölgeler ve krallıklar hakkında bilgi sahibi oluyor; kendi topraklarımıza servetin her türlüünü getirebiliyoruz. Öyle ki denizcilik vasıtasıyla paganizmin putperestliği yerle bir edilmiş ve Hristiyanlık dünyanın her bir köşesinde ilan edilmiştir." Champlain'ın hayatı ve kariyeri, Eski Dünya ve Yeni Dünya'nın karmaşık karşılaşmasının ve modern Kanada ulusunu şekillendiren Yeni Fransa'nın öyküsünün önemli bir parçasını teşkil eder.

Fiziksel olarak nasıl görüldüğünü tam olarak bilemiyoruz. Onu resmettiğine inanılan portrenin aslında bir dolandırıcının 19. yüzyılda çizilen resmi olduğu ortaya çıktı. Gerçekte olduğu kişiyi resmetmiş olma ihtimali olan tek çalışma, Huron¹² müttefikleriyle birlikte ABD'nin kuzeydoğusunda bugün Champlain Gölü olarak bilinen gölün yakınlarında İrokualarla yaptıkları savaşı betimleyen bir gravürdür. Muhtemelen Champlain'ın kendi yaptığı bir çizimden alınmış küçük bir Avrupalı tasviri görülür gravürde. Zırh ve miğfer takan sakallı adam ilkel silahlardan biriyle ateş eder. Resimde aynı zamanda palmyelere de yer verildiği için sahnenin gerçekli-

12. Fransız-Kızılderili Savaşı sırasında Fransızların müttefiki olan, Kuzey Amerika'nın yerli halklarından biridir. -çn

ğine tamamen güven duymak mümkün değildir.

Bir yandan Champlain'in hayatının ilk yıllarına dair çok fazla ayrıntıya da sahip değiliz. 1570'ler civarında, Güneybatı Fransa'nın o zamanlar katı Protestan bir bölgesinde doğduğunu biliyoruz. Belki ailesinden de Protestan olanlar vardı ama kendi ailesi Katolikti. Hristiyanlığın bu iki mezhebi arasındaki gerilim 1562 yılında içsavaşla dönüşmüştü. Yani Champlain'in çocukluğu her iki tarafın da büyük acılar çektiği bir atmosferde geçmişti. 1598'de Kral IV. Henry Protestanlara hoşgörü gösterilmesi gerektiğini ilan ederek çarpıcı bir şekilde Protestanlığı bırakıp Katolik olmuştu. En güncel biyografisini yazan kişiye göre Champlain, belki de kendi deneyimlerinin bir sonucu olarak farklı din ve kültürlerden insanlara karşı anlayış ve hoşgörü gösterilmesine büyük önem veriyordu. Champlain'in kendi dini inancı güçlüydü ama Yeni Dünya'da karşılaştığı insanların kendi isteğiyle Hristiyanlığa geleceğini umuyor ve buna inanıyordu.

Kolomb'un 1492'de Yeni Dünya'yı keşfetmesi Avrupalıların temel inançlarını sarsmıştı. Amerika kıtasının Avrupalıların ilk fark ettiğinden çok daha geniş olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştı; ve bu topraklar çoğu zaman birbirinden çok farklı geleneklere, dinlere ve kurallara sahip halklarla doluydu. Bu durum Amerikalıların Avrupalılarla aynı insan ırkından gelip gelmediğine dair uzun bir tartışmayı alevlendirmişti. Öyle uzun bir tartışmaydı ki bu, Champlain artık erişkin bir adam olduğunda dahi sürüyordu. (Kozmosun başka bir yerinde yaşam bulsak çok benzer bir şok ve belirsizlik hissi yaşardık.) Daha önce bilinmeyen bu halkların keşfi Avrupa'da iki farklı görüşe yol açmıştı: Bu halklar ya birbirleriyle ve doğayla uyum içinde yaşayan masum ve soylu vahşilerdi; ya da ahlaktan yoksun, kendilerini cinselliğin sapkın koridorlarında kaybetmiş, yamyamlık gibi vahşetlerle yaşamlarını sürdüren hayvani yaratıklardı. Her iki durumda da Hristiyanlığa geçmelerini sağlamak gerekiyordu.

Zamanla üçüncü bir yaklaşım da gelişmişti. Ve bu yaklaşım şaşırtıcı biçimde yerli halkların arasında yaşayan ve dillerini öğrenen misyonerler tarafından ortaya atılmıştı: Buna göre, Amerika yerlilerinin kendilerine has organizasyon biçimlerine sahip, kendi değer-

leri ve dinleri olan, Avrupa'dakiler kadar karmaşık toplumları vardı. Aztek İmparatorluğu'nu yıkan Cortés dahi, "Tek söyleyeceğim bu insanların da İspanya'dakilerle neredeyse aynı şekilde ve aynı derecede uyum ve düzen içinde yaşadığıdır. Barbar olduklarını ve Tanrı'nın irfanından çok uzak olduklarını ve medeni uluslardan tamamen kopuk olduklarını düşünürsek, başardıkları şeyi görmek gerçekten hayret verici..." diyecek kadar etkilenmişti gördükleri karşısında. 1588 yılında yayımlanan "Tahtırevanlar Üzerine" adlı denemesinde Fransız denemeci Michel de Montaigne, Avrupalıların bu yeni keşfedilen insanların fethedilmeye layık olduğu yönündeki temelsiz inançlarıyla alay ediyordu. "Aztekler, kendilerinden daha üstün bir uygarlığın karşısında yenilmemişti," diyordu, "Ne yazık ki kanunlara göre davranma, iyilik, liberallik ve dürüstlük gibi özellikleri onların zararına oldu: Bunlara bizim daha az sahip olmamız işimize yaradı; bu konulardaki üstünlükleri onları mahvetti ve yok olmalarına neden oldu."

Champlain'in görüşleriye Amerika'nın yerli halklarına duyulan anlayış ve hatta hayranlıkla, onların Hristiyanlığa döndürülebileceğine dair duyulan büyük umudun arasında bir yere denk düşüyordu. 1599 yılında Yeni Dünya'ya yaptığı ilk seyahatte güneye, Karayipler'e ve Orta Amerika'ya doğru yelken açmıştı. İleride Yeni Dünya'nın ayrıntılı ve doğru haritaları hâline gelecek olan serinin ilkinin bu seyahatte çizmişti. Mexico City'ye giderken etrafını saran güzellikler karşısında dili tutulmuştu: "Palmiye, sedir, defne, portakal ve limon ağaçları, kordilinler, guavalar, avokadolar, abanozlar, bakam ağaçlarından oluşan devasa ormanlar karşısında ağzım açık kalmıştı..." Bölgedeki pek çok kuş türünü ve yerel halkın yetiştirdiği ekin çeşitlerini listelemişti. Kakao meyvesini bal ve baharatlarla karıştırarak besleyici bir içecek hazırlıyor, akasya ağacından kesiklere iyi gelen bir yağ yapıyorlardı. Bazı "aptalca" yerel gelenek ve inançlardan da söz etmesine rağmen İspanyolların yeni tebaalarına karşı kötü davranışlarını ve Engizisyon mahkemelerinin şiddetini eleştiriyordu. İspanyolların en nihayetinde vicdan özgürlüğüne izin vermek zorunda kalacağına inanıyordu.

Champlain'in ilgisi kuzeye, bugün ABD'nin doğu kıyısı ve Kanada'nın Maritime bölgesine denk gelen topraklara doğru yönelmişti. Buralar üzerinde henüz kimse tam anlamıyla hak iddia etmemişti ve keşfedilmemiş pek çok yer mevcuttu. 1604-1607 yılları arasında bugün Yeni İskoçya olan bölgeden güneydeki Cod Burnu'na doğru uzanan kıyıları inceleyip haritalandırmıştı. Ancak St. Lawrence Nehri'nin, hem Asya hem de Yeni Dünya'da Fransız gücünün geleceği açısından kilit bir öneme sahip olduğuna dair inancı gün geçtikçe artıyordu. Fransız ve Britanyalı tüccarlar her yıl, Londra ve Paris'teki şapkacıların en pahalı ürünlerinde kullandıkları kunduz derisini elde etmek için nehir yukarılarına yolculuk ediyordu. Champlain'in ticarete ilgisi yok denecek kadar azdı; asıl amacı Fransızların yerleşip hayat kurabilecekleri ve yerli halkları Hristiyanlığa geçirecek misyonerleri getirebilecekleri topraklar ve kaynaklar bulmaktı. Bunun yanı sıra Asya'ya ve barındırdığı zenginliklere giden bir rota bulmayı da umuyordu. Bir arkadaşı Champlain hakkında söyle demişti, "Daha da uzaklara seyahat etmeye, insanların Hristiyanlığı kabul etmesini sağlamaya ve Çin'e ulaşmak için ister kuzeyden ister güneyden Doğu'yu keşfetmeye adanmıştı kendisini." İç kesimlerde karşılaştığı Yerlilere bir tuz denizi görüp görmediklerini durmaksızın sormuş olsa da, Asya'ya giden rotayı hiçbir zaman bulamadı. Bu büyük arayışın hatırası Montreal yakınlarındaki çağlarcalara verilen isimde yaşamaya devam ediyor: *Lachine* (Fransızcada Çin anlamına gelir).

Yeni Fransa'yı keşfetmek ve buraya yerleşmek için iyi bir zaman seçmişti: Fransız hükümeti hem ordu hem de koloniler kurma konusunda artık ciddiye. Champlain her yıl gerekli ekonomik desteği bir şekilde bulmayı başarıyordu. St. Lawrence'tan batı yönünde yukarı doğru çıkarken yerleşim kurmanın mümkün olduğu yerler bakıyor ve kenarlarını meyve ve sebzelerle süslediği ayrıntılı haritalar çiziyordu. Yayımlanan pek çok yazısı kimsenin hak iddia etmediği engin topraklara dair büyük vaatlerde bulunuyordu. 1603'te geleceğin Quebec City'si olacak alanı ilk gördüğünde, buranın ulu ormanlarına, üzüm asmalarına ve meyve ağaçlarına hayran kalmıştı. Bu toprakların bereketli ekinler vereceğine emindi ve üstelik ye-

rel kayağantaşında elmas bulmuş olabileceğinden şüpheleniyordu. Nehrin Montreal'e doğru, daha da yukarılarındaki kısmıyla ilgili şöyle demişti: "Burası üzüm, armut, fındık, kiraz, kuşüzümü ve bektaşıüzümüyle dolu. Fındık büyüklüğünde küçücük kökleri var, bunların da tadı trüfe benziyor ve hem kızarmış hem de haşlanmış hâli çok lezzetli."

Bahçeyle arası iyi olan Champlain, "insanların ustalığı ve becerisiyle" gün geçtikçe gelişen bir tarım alanı kurmayı hayal ediyordu. Ve eğer St. Lawrence'ın Asya'ya giden rota olduğu kanıtlanırsa (ki bu konuda kendinden çok emindi), Fransızlar daha fazla yerleşim kurmak için gerekli olan parayı geçiş ücretleriyle karşılayabilecekti. 1618'de kereste, kürk, maden ve çiftçilikle her geçen gün daha da zenginleşen kolonilerin bir resmini çizmişti Champlain. Bir gün, Quebec yerleşiminin kuzeyinde XIII. Louis'nin onuruna Ludovica olarak anılacak büyük bir şehrin kurulacağını umuyordu.

Ludovica'yı veya St. Lawrence kıyısı boyunca gelişen şehirleri görece kadar uzun yaşamamış olsa da, Champlain, diğerlerinin izinden gideceği koloniler kurdu. Hükümeti kendi fonlarını sağlama konusunda ikna etmeyi başarmış, gönülsüz tüccarlara fon sağlaması için gözdağı veren becerikli bir idareci ve liderdi. Kanada ikliminin zorluklarıyla, yağmacı İngiliz veya Flemenklerin yarattığı tehditle ve İrokuaların saldırılarıyla karşı karşıya kalan halkına güç verebilmişti. 1606 yılının kışında, bugün Yeni İskoçya'nın bulunduğu topraklarda yer alan Akadya'daki Fransız kolonilerinin ilkinde erzaklar tükenince, Champlain topluca bir ziyafet çekebilmek amacıyla birbirleriyle avlanma ve balık tutma yarışı yapmaları için *The Company of Good Cheer*'ı kurarak sömürgecilere moral verdi. "İyi bir lider," demişti Champlain bir defasında, "imkanları el verdiğince özgürlükçü olmalıdır. Düşmanlarına karşı bile, haklarını tanıyarak cömert davranmalıdır. Dahası insanlık dışı davranışlara alışık olan, Hristiyan değil de barbar olduğunu ortaya koyan insanların aksine şiddetten ve intikamdan uzak durmalıdır. Aksine, başarısını nazik ve ılımlı bir şekilde kullandığı sürece düşmanları dahil herkes tarafından saygı görür."

Champlain yalnızca Fransız sarayında değil, her daim bir diplomat gibi davranmıştı. Bilinmeyen engin toprakları keşfetme ve buralarda hayatta kalma hayallerine ulaşmak için, Yerlilerle iyi ilişkiler kurmaya inanıyordu. Yerlilerin yiyecekleri olmasa ne Champlain ne de kurduğu küçük koloniler o ilk uzun, çetin kışları atlatabilirdi. Karmaşık bir müttefik ve düşman ağında hareket etmesi gerektiğini keşfetmişti. İlk temas kurduğu grup Algonkin dili konuşan, Fransızların Montagnais olarak andığı, St. Lawrence’a geniş bir bölgede dahil olan Saguenay Nehri civarında yaşayan bir topluluktur. St. Lawrence’ın daha yukarılarında Algonkin dilini konuşan başka kabileler de vardı. Ontario Gölü’nün kuzeyindeyse Huron Birliği’nden Algonkin müttefikler yer alıyordu. Bu gevşek koalisyonun karşısında, Ontario Gölü’nün güneyindeki bölgeyi, Ontario Gölü ve Erie Gölü arasındaki toprakları ve bunun yanı sıra batıya giden kürk ticareti yollarının çoğunu kontrol altında tutan, beş ulustan oluşan İrokua Birliği vardı. Fransızlar iki taraftan birini seçmek durumundaydı ve 1603’te kendilerine daha uzak olan İrokualardansa zaten tanıdıkları Yerlileri seçtiler. Champlain her ne kadar zaman zaman diğer tarafla temas kursa da ve bazen bir barış anlaşmasının pazarlığını yapıyor gibi görünse de, Algonkinlere gönülden bağlı Fransızlarla savaşlar sürekli olarak devam etti. Champlain’ın elimizdeki tek resminde, İrokualarla bir savaş sırasında silahını ateşlediği görülür.

Genellikle sonbaharda Fransa’ya geri dönüyor olsa da, Champlain’ın Kanada’da geçirdiği kışların sayısı hiç de az değildi. Yerli halklara verdiği ilk tepkilerin bir kısmı kendi döneminin önyargılarını yansıtıyordu; doğru düzgün kanunları veya dinleri olmadığı için onları yargılamış, Hristiyan olmalarını dilemişti. Ne var ki hiçbir zaman kapasite veya potansiyel olarak Avrupalılardan daha değersiz olduklarını varsaymamıştı. 1603’te Montagnaislerle ilk temaslarında yaşamlarını avdan ve balıkçılıktan sağladıklarını aktarmıştı. Ancak eklemişti: “Zeki, hassas ve kendilerine yöneltilen her türlü soruyu yanıtlamaya hazır oldukları için biri onlara toprağı nasıl ekip biçeceklerini gösterirse, hemen öğreneceklerine hiç şüphem yok.” Champlain ve Fransız misyonerler yerli halkın liderleriyle te-

olojik tartışmalara girmiş ve ne yapacaklarını bilmeksizin inancın faydalarını anlatmaya çabalarlarken bulmuşlardı kendilerini. “Onlara anlatmaya çalıştığımız şeyin ne olduğunu her zaman anlayamıyorlardı,” diye yazmıştı. “Bu her zaman söze dökülebileceğiniz türden bir şey değildi.” Yerliler Fransızlara ailelerini de alıp yanlarına yerleşmelerini önermişti. Böylece Hristiyanlığın ne olduğunu fiilen gösterebileceklerdi. “Bu,” demişti Champlain, “bana makul bir öneri gibi görünmüştü...”

Champlain Yerlilere en başından beri büyük bir merakla ve önyargısız yaklaşmıştı. Zamanla da hem toplumlarını çok daha iyi anlamaya başlamış hem de onların arasından kendisine arkadaşlar edinmişti. 1615-1616 kışında Huronlarla yaşamıştı, ama kendi tercihi dışında. Huronlar İrokualara karşı düzenlenen bir sonbahar seferinden sonra Champlain’i hem yeni bir saldırıya karşı güvence olarak hem de tavsiyeleri dolayısıyla kendi yanlarında tutmaya karar vermişlerdi. “Elimden gelen hiçbir şey olmadığı için,” diye yazmıştı, “kendimi sabırlı olmaya adadım.” Yerel florayı ve faunayı, aynı zamanda ev sahiplerinin “davranış şekillerini, geleneklerini, yaşam biçimlerini ve meclislerinin yapısını” incelemek için muazzam bir fırsat olarak görmüştü bunu.

Yeni Fransa’da geçirdiği yıllarda, pek çok Yerli törenine tanıklık etmiş ve hükümetlerinin işleyiş şekli karşısında hayrete düşmüştü. “Genelde çoğunluk oyuyla hareket ediyorlar ancak bazen özellikle saygı duydukları kişinin kararına uyuyorlar.” Peki bunu Fransa’daki baskı rejimiyle hiç karşılaştırmış mıydı? Bu süreçte Yerlilere belli başlı genellemelerle değil de birey olarak davranmaya başlamıştı. “Genelde,” diye yazmıştı seyahat notlarından birinde, “bazıları yeterince asık suratlı olsa da, insanlar genel olarak neşeli ve iyi huyluydu. Hem kadınlar hem de erkekler güçlü ve boylu poslu. Kadınların ve kızların çoğu çekici ve güzel bir vücuda sahip, tenleri pürüzsüz ve sıradan özelliklere sahipler.” Savaş için sefere hazırlanırken, kadınların çırlıçıplak soyunup kanolara doğru dans ederek ilerleyip birbirlerine küreklerle vurmaları gibi gelenekleri ayrıntılarıyla yazmıştı. “Fark ettim ki yaralanmamaya ve birbirlerinin darbelerinden

kaçınmaya özen gösteriyorlar.” Düğün, çocuk yetiştirme ve cenaze geleneklerini betimlemiş, Yerli kıyafetleri ve süs eşyalarıyla ilgili ayrıntılı tanımlamalar yapmıştı. Saçlarına verdikleri şekil nedeniyle Outaouais'lere Cheveux-Relevés¹³ lakabını takmıştı. “Saçlarını kafalarının en tepesine kadar tarayıp, tüm bigudilerine ve kullandıkları onca pudraya rağmen bir Fransız fahişesinden bile daha dikkatlice topluyorlar. Fiziksel olarak çok güzeller ve neredeyse tamamen çıplak dolaşıyorlar, silah olaraksa yalnızca bir sopa kullanıyorlar. Vücutlarını süslemek için tenlerine boya sürüyor, yüzlerini parlak renklerle boyuyorlar, burunlarını deliyor ve kulaklarına boncuklar takıyorlar. Onlarla arkadaş oldum, içlerinden bazılarını epey yakından tanıdım.”

Bu dostluk her iki taraf açısından da samimiymiş anlaşılan. Mayıs 1633'te Champlain birkaç yılın ardından (kısa bir süreliğine İngilizler tarafından esir alınmıştı) Quebec'teki yerleşimine döndüğünde, Montagnaislerin büyük bir kısmı kanolarıyla onu görmeye gelmişti. Champlain sürmekte olan inşaatı işaret ederek şöyle demişti: “Bu muazzam ev tamamlandığında, genç adamlarımız kızlarınızla evlenecek ve böylece tek bir halk olacağız.” İlerleyen günlerde beş yüz, altı yüz civarı Huron ona kunduz derisinden kaftanlar dahil olmak üzere çeşitli hediyeler vererek sıcak bir hoş geldin demek için nehir aşağı Champlain'in olduğu yere gelmişti. Bir Cizvit; Champlain ve elli-altmış Yerli liderin bir toplantısına tanıklık etmişti; rahip, liderlerin birbirinin peşi sıra ayağa kalkıp söz alarak Champlain'in dönüşünden duydukları kıvancı dile getirdiğini ve “Champlain'in ateşiyle kendilerini ısıtmak için buraya geldiklerini” söylediğini kendi kulaklarıyla duymuştu. Ne yazık ki hiçbirinin bilmediği bir şey vardı; Champlain ve sömürgecileri yerli ulusları kırıp geçirecek Avrupa hastalıklarını da beraberlerinde getirmişti. 1630'lardaki çiçek salgınında Huron Birliği nüfusunun üçte ikisi ölmüştü.

1635'te Champlain felç geçirmiş ve kendisini ölüme hazırlamaya başlamıştı. Noel günü gözlerini hayata yummuş ve tüm Quebec

13. Fransızcada “kalkık saç” anlamına gelir. -çn

halkı cenazesine gelmişti. Huron Birliği'nden heyetler Fransızların, "Mösyö Champlain'ın ölümünden duydukları derin üzüntüyü daha kolay atlatabilmesi ve gözyaşlarını kurutabilmesi için" beraberlerinde Yerlilerin para olarak kullandığı boncuklardan bir yığın getirmişti. Quebec ve Monteral gibi St. Lawrence'ın yukarı kesimlerindeki yerleşimler, sonunda yuvadan uçmaya ve kendi kendine yeterli yerleşimler hâline gelmeye başlamıştı. 1633'te Champlain kendisiyle birlikte yüz elli yerleşimci getirmiş ve takip eden yıllarda önce yüzlercesi, sonra binlercesi gelmişti. 1630 ve 1680 arasındaki yıllarda binden fazla Fransız kadın gelmişti; bugün Kuzey Amerika'da uzun yıllardır yaşayanların üçte ikisinden fazlasının onların soyundan geldiği tahmin edilir. Champlain bunu göremeden ölmüş olsa da, Kanada'daki Fransız varlığının temellerini başarıyla atmıştı.

ALDIĞIMIZ RİSKLERİN FAYDA sağlayabildiğini biliyoruz, ne var ki risk almayı seven insanlar için fayda kesinlikle ana motivasyon kaynağı değil. Merak, hırs, kararlılık. Bunlar, korkunç sonuçlarla karşılaşma ihtimallerine karşın bazı insanları şanslarını denemeye yönlendirebilir. Sağduyuyu ve diğerlerinin ne düşündüğünü dikkate almamanın da risk almakta bir rolü var elbette. Her şeyden önemlisi, risk alanlar, diğer insanlar evlerinde rahat rahat oturmayı tercih ederken, fedakarlık yapmaya, hatta başarısız olmaya razıdırlar. *Yüzüklerin Efendisi*'nde Hobbitler günlük yaşamın tekdüzeliğinden ve Shire'in sıcak dünyasından memnundurlar; çoğu dışarıdaki tehlike ve heyecan yüklü koca dünyayı öğrenmek istemez. Ancak bir düşünelim; risk alan insanlar olmasaydı bilimde, politikada veya iş dünyasında şu an hangi noktada olurduk? İster basit bir merakla, ister macera tutkusuyla, ister açgözlülük veya hırsla olsun dünya risk alabilen kadınlarla erkeklerin sayesinde dönüyor.

1841 YILINDA, genç, soylu bir İngiliz kadın annesine şöyle yazmıştı: “Sinir sistemimdeki bazı tuhaflıklar sayesinde, başkalarının algılayamadığı şeyleri algılayabiliyorum... gizli şeyleri içgüdüsel olarak sezebiliyorum: Gözlerin, kulakların ve sıradan duyuların algılayamadığı şeyler bunlar. Sadece bu bile keşif konusunda bana yardımcı olabilirdi aslında ama bir de son derece gelişkin bir muhakeme yetim var.” Ada Lovelace karmaşık bir geçmişe sahipti. Dindar annesi romantik, talihsiz ve aynı zamanda yoldan çıkmış bir şair olan Lord Byron’la evlenmişti. İlişkileri bir aşk evliliği gibi görünse de (tabii annesinin Lord Byron’ın borçlarını kapatacak büyük servetinin de bir faydası olmuştur), Ada doğduğunda ayrılmışlardı. Ve Leydi Byron, Ada’nın babasının tehlikeli mirasının etkilerini yok etmek konusunda kararlıydı. Kızını sükunete kavuşturacağını ve mantıksal tarafını geliştireceğini umarak matematik okumasını sağlamıştı. Ada matematiği pek sevmişti.

O da daha sonraları Lovelace Kontu olacak bir adamla evlendiyse de, hem bir eş ve anne olmayı hem de merakının peşinden gitmeyi bir şekilde başarmıştı. 1832’de henüz on yedi yaşındayken, bir matematik dehası ve mucit olan Charles Babbage’la tanışma şansını yakalamış ve arkadaş olmuşlardı. Babbage ömrünün çoğunu mekanik hesap makinaları yaparak geçirmişti; 1840’ların sonlarına doğru

Ada kendisine bir meşgale ararken, Babbage karmaşık matematiksel hesapları delikli kartlar yardımıyla yapabilen, bilgisayarın ilkel bir versiyonu olarak kabul edebileceğimiz, Analitik Makine adını verdiği şey üzerinde çalışıyordu. Hayata geçirilmesinden yüz yıl önce merkezi işlem ünitesi, yazılım ve rasgele erişimli bellek (RAM) üzerinde kafa yoruyordu ancak o dönemin teknolojisi henüz bunları gerçekleştirmesine yetecek kadar ilerlememişti. Ada, gördükleri karşısında çok etkilenmiş ve hayal gücünün sınırlarını zorlayarak Analitik Makine'nin matematikten çok daha fazlasını yapabileceğini görmüştü: "Makine sayısal birimleri harf veya başka genel sembollermişçesine düzenleyip bir araya getirebilir." Daha da ileri gidip, makinelerin bir gün müzik icra etmek gibi becerilere sahip olacak şekilde kurulabileceğini hayal etmişti. Babbage'a şöyle yazmıştı: "Beni size hizmet etmeye layık görürseniz, aklım sizindir." İkili birkaç yıl birlikte çalışmıştı; bu süreçte Ada makinenin hesaplama yapacak şekilde nasıl programlanabileceğine dair bir dizi talimat yazmıştı. Bir başka ifadeyle, tarihteki ilk yazılımı yaratmıştı. 1980'de ABD Savunma Bakanlığı bir bilgisayar diline onun adını verdi.

Tarihte istisnai derecede merak duygusuna sahip insanların listesini hazırlamaya başladığımda, elimdeki isimlerin çoğunun kadın olduğunu fark ettim. Bunun nedeninin kadınların doğası gereği erkeklerden daha meraklı olması değildi; bence asıl neden kadınların kendi yollarını çizmesinin erkeklere göre daha zor olmasıydı. Kadınlar tarih boyunca, kendilerinden beklenen ve beklenmeyenlere dair koyulan katı kurallara karşı koymak zorunda kalmıştı. Tıp fakültesine giden ilk kadınlar, kendilerine ders vermeyi reddeden veya onları korkutarak okuldan vazgeçirmeye çalışan erkek öğretmenlerle karşılaşmıştı. Hindistan Britanya İmparatorluğu'nun bir parçasıyken kocalarının yanına Hindistan'a giden Britanyalı kadınlar, Britanya Raj'ına uygun davranmaları gerektiği konusunda durmaksızın uyarılara maruz kalmıştı; Hint sanatına, geleneklerine veya Hintlerin kendisine büyük bir ilgi duymamaları gerekiyordu. Afrika'yı veya Orta Doğu'yu keşfe çıkan gözü kara kadın gezginler hemcinsleri tarafından ayıplanmış, gittikleri yerlerdeki kişiler tara-

fından da yanlış anlaşılmıştı. Kraliçe I. Elizabeth, Büyük Katerina veya İmparatoriçe Wu gibi ya doğuştan ya da evlilik yoluyla büyük bir güce sahip olan kadınların bir şekilde noksan, hatta korkunç kişiler olduğu ileri sürülüyordu. Elizabeth Bakire Kraliçe’ydi, yani kadınlığını tamamlayamamıştı, bunun yanı sıra Katerina ve İmparatoriçe Wu’nun tıpkı erkek bir yönetici gibi, tuhaf cinsel istekleri olduğu, onlarca aşığı kullanıp attığı söylenirdi. Bu durum elbette değişti ama bizim inanmak istediğimiz kadar da değişmedi. Kimse erkek bir politikacıya çırtlak demez ama Margaret Thatcher hakkında bu sık sık söylenirdi, bugün Hillary Clinton için hâlâ söyleniyor. İş dünyasındaki erkekler “güçlü”yken, kadınlar “baskıcı”dır.

Buna rağmen özellikle gelişmiş toplumlarda kadınların annelerine veya büyükannelerine göre çok daha fazla kariyer seçeneği mevcuttur. Artık kadınların ticaret veya hukuk için yeterli zekaya veya metanete sahip olmadığı, itfaiyeci veya dağ rehberi olmak için yeterince güçlü olmadığı söylenmiyor. Böyle konuşan birini duysak bile, aklımıza gelen ilk soru bunu söyleyen kişinin içindeki Neandertali nereye sakladığı oluyor. Geçmişte ve günümüzde sosyoloji ve ekonomi gibi farklı bakış açılarına sahip alanlarda yürütülen kadın çalışmaları bugün ciddi bir çalışma konusu hâline gelmiştir. 1960’larda Toronto Üniversitesi’nde öğrenciyken, kadın tarihi yoktu (siyah veya aborijin veya eşcinsel tarihi de yok denecek kadar azdı; işçi sınıfı tarihi de aynı şekilde çok az yer teşkil ediyordu). Okul kitaplarımızın içindekiler sayfasında genelde “kadın”lar için bir başlık olmazdı. Tarihle ilgili sorduğumuz sorular, bizi o anda neyin ilgilendirdiğini yansıttığı için, ancak 1970’lerde kadın hareketinin ani yükselişinden sonra, çoğu kadın tarihçi kadınların yüzyıllar içindeki yaşamını mercek altına almaya başladı.

Bu genelde büyük bir mücadele anlamına geliyordu çünkü geçmişte kayıtlar çoğunlukla erkekler tarafından tutulmuştu ve kadınların sesi, özellikle de geçmişe gittikçe yok denecek kadar azalıyordu. Elbette sözünü edebileceğimiz bazı sesler vardı: Madam de Sévigné’nin çok sevdiği kızını eğlendirmek için 17. yüzyılda yazdığı, Paris toplumunu veya XIV. Louis’in sarayındaki yaşamı anlatan şahane

mektuplar veya antikçağdan Sappho'nun şiirleri... 12. yüzyılda, Ren Nehri yakınlarında manastırlar kurup yöneten Başrahibe Hildegard von Bingen, teolojinin yanı sıra botanik ve tıpla ilgili de bolca yazı yazmıştı. Talihsiz aşıklar Héloïse ve Abelard başlarına gelen büyük felaketten sonra mektuplaşmışlardı. Abelard Avrupa'nın önde gelen filozoflarından biriydi; kıtanın dört bir yanından öğrenciler ondan bir şeyler öğrenebilmek için Paris'e geliyordu. Héloïse ise genç, zeki ve 12. yüzyılda bir kadından beklenmeyecek kadar iyi eğitimliydi. İkili Héloïse'in amcasının evinde tanışıp, birbirlerine aşık olmuştu. Héloïse gebe kalınca da evlenmiş ve Abelard'ın kariyerini tehlikeye atmamak için bu evlilik gizli tutulmuştu. Héloïse'in öfkeden çılgına dönen amcası, Abelard'ı kısırlaştırmış ve her ikisini de zorla farklı manastırlara göndermişti. Çift mektuplarında, dil, teoloji, etik gibi konulardan söz eder. Yakın dönemde konu üzerine çalışan araştırmacılar, Héloïse'in yazdığı düşünülen mektupları gerçekten yazmış olmasının yanı sıra kendi başına önemli bir düşünür olduğunu ve Abelard üzerinde entelektüel bir etkiye sahip olduğunu iddia ediyor. Aşkın o tutkulu ifadesinin de içten olduğunu düşünmek istiyorum: "Dünyanın hâkimi Augustus kendisiyle evlenme onurunu bahşedecek ve dünyayı sonsuza dek bana verecek olsa da, onun imparatoriçesi olarak anılmaktansa, senin fahişen olarak anılmak benim için daha kıymetlidir." Bundan iki yüzyıl sonra daha yaşlı ve zihnen özgür bir İngiliz kadını olan Margery Kempe, ruhani arayışını ve Kutsal Topraklar'a hac yolculuğu yapmak için ailesini (on dört çocuğu vardı) geride bıraktığında yaşadığı maceraları anlatıyordu.

Tarihçiler kadın tarihini derinlemesine incelemek ve boşlukları doldurabilmek için başka kaynaklardan da faydalanabileceklerini anladılar. Örneğin yüzyıllar içinde Meryem Ana ve Bebek İsa'ya ait resim ve heykel tasvirleri, farklı dönemlerde anneliğe dair bir şeyler anlatıyor. Eski mahkeme kayıtları, ister mülk, ister suçla ilgili tartışmalar olsun, evlilik ve kadının konumuna dair bir fikir edinmek için kullanılmaya devam ediyor. Popüler edebiyat da bu çalışmalara bazı ayrıntılarla katkıda bulunabiliyor; klasik Çin medeniyetinin baskıcı anneler ve üvey annelerle ilgili bunca öykü ve şiir üretmesi,

Çinli kadınların erkeklerin hükmüne boyun eğen silik varlıklar olmadığını düşündürüyor. İlk kitabım için Britanya Raj'ı döneminde yaşamış Britanyalı kadınların hayatını anlamaya çalışırken, elimde kendi yazdıkları anıları ve mektupları olduğu için şanslıydım ama Hindistan hükümetinin kayıtlarına da baktım. Burada kamu çalışanlarının Avrupalı kadınların düzgün bir eğitim veya tıbbi destek alamamasından veya en azından devlet standartlarına göre kötü davranışlar sergilemesinden endişelendiklerini gördüm. Kötü davranışlardan kasıtsa kadın misyonerlerin pazarlarda vaaz vermesi veya Hint erkeklerle evlenmesiydi. Jinekologların kadınlara Hindistan'ın tehlikeli ortamında sağlıklarını ve iffetlerini nasıl koruyabileceklerine dair öğütler verdikleri metinleri, Hindistan'daki kadınlara ev idaresinde yol gösteren rehberleri ve şu an hatırlayamadığım daha nice roman okudum.

Kadın tarihine dair yapılan çalışmalardaki artış sayesinde; kadınların kendi dönemlerinin, sınıflarının ve bulundukları yerin prangaları içinde nasıl çalıştıklarını ve kendileri olabilmek, kendi ilgi alanlarının üzerine gidebilmek için her şeye rağmen nasıl tırnaklarıyla kendilerine bir alan yaratmayı başardıklarını bugün çok daha iyi anlıyor ve çabalarının hakkını verebiliyoruz. Tıpkı bir önceki bölümümde söz ettiğim risk alan kişiler gibi, bu kadınlar da kararlılık ve dayanma gücüne sahipti. Burada merak duygusunu yani insanlar, mekanlar, flora, fauna ve geçmişle ilgili hep daha fazlasını öğrenmek için duydukları o iştaha ayrıca değinmek istiyorum. Bahsini ettiğim kadınlar, ne kadar yabancı ve sarsıcı olsa da yeni fikir ve deneyimlere açıldılar. 19. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'ın büyük bir kısmını gezen Fanny Parkes'in, etlerine geçirdikleri kancalara asılı duran bir grup dindar Hinduyu gördükten sonra söyledikleri dikkate değerdir: "Çok tiksiniştim, ama daha ziyade büyülenmişim."

BRİTANYA İMPARATORLUĞU 18. ve 19. yüzyıllarda yayılarak, organize bir koloni dizisi hâlinde düzenini oturturken Britanya Adaları'ndaki kadınlar kendilerini dünyanın dört bir yanında kocalarına

eşlik ederken bulmuşlardı. Memlekete sayısız mektup ve *Trekking in Kashmir* [Keşmir'i Arşınlamak] gibi yayımlanmış çok sayıda hatırat yazmışlardı. Bunların büyük bir kısmı kütüphane raflarında kapağı bile açılmadan dururken, sayfalarında artık yok olmuş bir dünyanın sesleri yankılanıyor. Bu kitapların yazarlarına tuhaf giysiler içindeki, sepya tonlarının hakim olduğu antika figürler olarak bakmamalıyız. Bunlar çoğumuzun altından kalkamayacağı türden zorluklarla mücadele etmiş, etten kemikten kadınlardı: Uyduruk teknelerde oradan oraya savrulmuş, at sırtında veya ilkel taşıtlarda kilometrelerce yol katetmiş, eğer şanslılarsa ilkel bir tıbbi yardımla çocuk doğurmuş, antibiyotiklerin henüz keşfedilmediği bir çağda karahumma veya kolera gibi hastalıklarla kırılmış, eşekarıları tarafından sokulmuş, azgın köpekler tarafından ısırılmışlardı. Ancak buna rağmen, mizah duygularını yitirmemiş ve etraflarında olup bitene ilgi duymaya devam etmişlerdi.

1790'larda böyle bir kadın hakkında yazılmış, yazarı bilinmeyen *Canadian Letters*'da [Kanada Mektupları] şu satırlara rastlıyoruz: “Şaşaalı bir hayata alışkın olduğu hâlde, henüz yeni kurulan bir koloninin kaçınılmaz zorluklarıyla neşeyle baş ediyordu.” Elizabeth Simcoe Batı İngiltere'deki büyük ve rahat bir evin hanımı ve hatırı sayılır bir vâristi ve henüz yirmi beş yaşındayken altı çocuk annesiydi. On altı yaşındayken kendisinden oldukça yaşlı olan Albay John Graves Simcoe'ya âşık olmuş ve onunla evlenmişti. Daha o yaştayken bile güçlü bir iradesi vardı.

Kocası On Üç Koloni isyan ettiğinde Amerikalılarla savaşmış, bu deneyim onu devrimin her türlüsüne, ister Amerikan ister 1789'dan sonra Fransız olsun, derin bir nefret duyan ve hiç olmadığı kadar davasına bağlı bir Tory hâline getirmişti.

1790'da yeni oluşturulan Yukarı Kanada kolonisine vali yardımcısı olarak atanmıştı. Bu o kadar da büyük bir makam değildi; koloninin nüfusu yaklaşık on bin kişiydi, çiftlikleri ve birkaç küçük kasabası göl ve nehir kenarlarına dağılmıştı. (Ancak Aşağı Kanada, bunun aksine yüz elli bin kişilik bir nüfusa ve artık tamamen oturmuş bir düzeni olan Quebec ve Montreal'e sahipti.) Yukarı Kana-

da'nın pek çok sakini görece yeni gelen kişilerdi; ABD'li Loyalist sığınmacılardı. Ve Simcoe ücretsiz çiftlik arazisi vaadiyle binlercesinin daha gelmesini teşvik edecekti. Takip eden on yıllarda, toprak temizlenip, çiftlikler kurulduğunda ve bir gün bereketli Ontario bölgesine dönüşecek sınırların temelleri atıldığında, bölgeye hâkim ıssızlık da yavaş yavaş yok oldu. Ancak yeni koloni güneyden ciddi bir tehditle karşı karşıyaydı; Amerikalılar devrimci Fransa'yla birlikte Britanya'ya karşı bir savaşa girebilirdi ve Simcoe'nun emrinde bir avuç dolusu birlikten fazlası yoktu.

Bayan Simcoe, kocasının isteğiyle, en büyük dört çocuğunu geride bırakmıştı; çocuklara aile üyeleri ve arkadaşları bakacaktı. Eğitimleri için bunun en doğru karar olduğuna kani olmuştu. Çok yakın, güvendiği bir arkadaşı da çocukların bakımını yakından denetleyeceğinden içi biraz olsun rahattı. Uzak bir mesafeden, İngiltere'den gelen en ufak bir haber parçasını bile dört gözle bekliyor, o da çocuklarının yaşamına dair pek çok öğüt ve endişeli nasihat gönderiyordu. Biri üç aylık bir erkek çocuğu olan en küçük iki çocuğu ve hizmetçilerle birlikte Simcoe'larla Kanada'ya seyahat etmişti. Bavul yığınının içinde çocuk giysileri, oyuncaklar, balo giysileri, çarşaf, porselenler, katlanan sandalyeler, beşikler, sineklikler, çok sevdiği çizim malzemeleri ve kaşif Kaptan James Cook'un evinden getirdikleri bez bir "ev" vardı. Kocasının tayini geciktiği için gemileri Eylül'ün sonuna dek yelken açamamıştı. Bu tarihten itibaren artık deniz yolculuğu tehlike anlamına geliyordu. Yola çıkar çıkmaz fırtınalı havaya yakalandılar. "Gösterdiğimiz onca özene rağmen tabaklar odanın her bir köşesine fırladığı için zamanımın çoğunu akşam yemeğinde karşılaştığımız zorluklarla uğraşarak geçiriyorum," diye yazmıştı. Koşullar bazen yemek yapmayı imkansız kılıyor, böyle durumlarda kuru bisküvilerle idare ediyorlardı. Geminin pencerelerindeki sızıntı ıslanıp üşümelerine neden oluyordu. Küçük Bayan Simcoe da geminin bir o yanına bir bu yanına savrulmaktan yara bere içinde kalmıştı. 14 Ekim'de birkaç gün boyunca süren oldukça kötü bir fırtınaya yakalandılar. Dalgaların "dağ gibi" olduğunu yazmıştı. Güverteye çıkma cesaretini gösterdiğindeyse bir topa tutunmak zo-

runda kalmıştı. Büyük bir hevesle 14 Ekim'in daha önceki iki gemi kazasının yıldönümü olduğunu hatırlatan geminin katibi de işleri kolaylaştırmıyordu. "Böyle havalarda bu tür tehlikelerle karşı karşıya olmak," demişti Bayan Simcoe, "benim için çok eğlenceli değil." Kendisini yeni bir ilahi öğrenerek ve gemi çizimlerinin kopyasını çıkararak oyalıyordu.

Ay sonunda Yeni İskoçya'da karaya ayak basmışlardı ve kendilerine St. Lawrence Nehri için elzem olan bir rehber tutmuşlardı. Artık hava çok soğuktu; gemi karların ve sisin arasından nehir yukarı ilerledikçe ipler donmaya başlamıştı. 11 Kasım'da en sonunda kışı geçirecekleri Quebec City'e varmışlardı. Bayan Simcoe hayal kırıklığına uğramıştı: "Çok iç karartıcı bir kasabaydı." Buna rağmen karaya adımını atar atmaz kendisini sosyal yaşama vermişti. Kış balolar, konserler, geziler, ziyaretler derken keyifle ve hızla geçip gitmişti. Donmuş St. Lawrence Nehri üzerinden, buradaki yerel halkın yaptığı gibi kızakla geçmişti. "Nehirdeki Manzara," diye yazmıştı Şubat ayının sonunda, "pek de iç açıcı değil. Bir Sürü insan paten kayıyor; Kızakları deli gibi sürüyorlar (Kanadalılar genelde böyle yapar) ve buzun üzerine Kek ve Likör satılan, sobalı ahşap kulübler dikmişler."

Çok içinden gelmese de her şeyin en iyisini yapma konusunda ki kararlılığıyla kocasının kolonisi için ilkbaharda kolları sıvamıştı. Kanadalıların çok iyi bildiği ani hava değişimlerinden biriyle, kendisini Haziran ayında Montreal'deki sıcak hava dalgasının ortasında bulmuş ve sıcaktan yakınan iki askerin söylediklerini neşeyle not düşmüştü günlüğüne: "Burayla cehennem arasında incecik bir kagıttan başka bir şey yok." Ekip tekneyle veya yürüyerek, çağlarca çok sert olduğundaysa at sırtında nehir yukarı yol alıyordu. Çiftliklerde, hanlarda, çadırda, sandıklarının tepesinde ve bir keresinde de yatak çok kirli görüldüğü için bir masanın üzerinde uyumuştur. Haziran başı itibarıyla elli civarı ahşap evden oluşan, Yukarı Kanada'nın ana kasabası Kingston'a varmışlardı. Sokakları, üzerinde yeni kesilmiş ağaçların kökleriyle nokta nokta olmuş, çamurlu patikalardan ibaretti. Kingston, Yukarı Kanada için olası bir başkent

olarak görülse de, Simcoe buranın çok düz ve savunmayı zorlaştıracak derecede Amerikan sınırına yakın olduğuna karar vermişti.

Ekip güneye doğru yola koyulmuş ve silahlı bir hükümet güle-tiyle Ontario Gölü'nün batısına, Erie Gölü'nü Ontario Gölü'ne boşaltan Niagara Nehri'nin ağzında konuşlanan Niagara kasabasına geçmişti. Simcoe buraya, daha medeni bulunduğu Newark adını daha uygun bulmuştu ama burada yirmi civarı ahşap kulübe ve görkemli bir şekilde Navy Yard adıyla anılan birkaç köhne hükümet binası-nın ötesinde çok da medeniyet olduğu söylenemezdi. Yazı çadırda geçirmişlerdi; Bayan Simcoe'nun taze dallardan bir çardağı vardı; gün boyunca burada oturup mektup yazıyor, ziyaretçileri ağırılıyor veya kocasına yardım ediyordu. Kuzey Amerika'yı gezen, sürgün edilmiş bir Fransız aristokrat olan Rochefoucauld-Liancourt Dükü, "Çekingeng ve az konuşur ama hisleri kuvvetli, güzel, dost canlısı bir kadın. Hem anne hem de eş olarak görevlerini büyük bir özenle yerine getiriyor. Bir eş olarak görevini kocasının özel sekreterliğini üstlenerek gerçekleştiriyor. Harita ve plan çizmeye hasrettiği resim yeteneği, Vali için oldukça yararlı işler yapmasına olanak sağlıyor." (Bayan Simcoe'nun Dük ve ekibiyle ilgili yazdıklarıysa bu derece nazik değildi: "Son derece demokratik ve kirli görünüyorlar.")

Simcoe'lar o kış duvar kağıdıyla kaplı, sobalı iki odası olan bez evlerinde geçirdiler. Odalardan birinde kendileri uyuyor ve misafirle-rini ağırıyorlardı, diğer odaysa çocuk odasıydı. Ocak ayında burada bir kız çocuğu doğurdu Bayan Simcoe. Kısa bir süre sonra kocası Detroit'in güneyine, ABD sınırına doğru küçük bir ekiple yola ko-yulunca bir başına kaldı. Kocasının karşılaşabileceği hava koşulları, zorlu coğrafya veya Amerikalılar gibi tehlikelerin üzerinde fazla dur-muyordu. "Bu Yolculuğun Vali'nin sağlığına iyi geleceğine o kadar eminim ki bu yola çıktığı için kıvanç duyuyorum," demişti. İngiltere'deki bir arkadaşına zamanın nasıl geçtiğini anlamayacak kadar meşgul olacağını yazmıştı. Ertesi yıl son doğan çocuğunun beklen-medik ölümü, kendisine üzgün olma hakkı tanıdığı birkaç olaydan biri oldu. "Umut vaat eden bir Çocuğun kaybının anısı uzun ve acılı bir şey olmalı," diye yazmıştı İngiltere'deki yakın bir arkadaşına.

Böcek ısırtıklarından kolunu oynatamadığında, geçici mutfak-
 ında çıkan yangın hassas porselenlerini tuzla buz ettiğinde, elbi-
 seleriyle dolu bir sandık suya düştüğünde veya 1794-95 kışında
 ABD'yle savaşa girilmesi ihtimali doğup da çocuklarıyla birlikte
 Quebec City'ye taşınması gerektiğinde bile neşesini kaybetmemişti;
 çoğu zaman neşeli olmaya ant içmiş gibiydi. Üstelik her bir hareke-
 tinin mercek altında olduğu ve kötü niyetli fısıltıların ortalıkta do-
 landığı böylesine küçük ve ketum bir Yukarı Kanada toplumunda
 sosyal yaşam da o kadar kolay değildi mutlaka. "İnsanlar Petecoat
 Laws'dan pek hazzediyor gibi görünmüyor, Vali keşke yalnız gelmiş
 olsaydı," diye şikayet etmişti Hannah Jarvis adındaki bir subay ka-
 rısı. Bayan Jarvis sürekli hata bulurdu; mesela Bayan Simcoe halk
 balolarının ikisini kaçırmıştı, "ilki çocuğu doğduğunda, ikincisi söy-
 lenene göre ateşlendiğinde." Yarbay Simcoe güvenlikle ilgili gayet
 makul nedenlerle Ontario Gölü'nün kuzey tarafındaki bir limanda,
 koloninin yeni başkenti York'u kurmaya karar verdiğinde Bayan
 Jarvis yine karşı çıkmıştı: "York'ta herkes hasta, ama ne fark eder,
 Hanımefendi orayı seviyor, onun için de herkes sevmeli tabii. Para
 çoğu kişinin taptığı bir tanrı."

Bayan Simcoe'nun kendi arkadaş çevresi ve kendini meşgul ede-
 cek kadar fazla ilgi alanı vardı. O zamandan bu yana Kanada'da
 yaşayan pek çok insan gibi o da bu toprakların enginliğinden ve
 ihtişamından hem boğuluyordu hem de buna hayranlık duyuyordu.
 Kendisiyle ilgili söylediği gibi, "resim gözüyle bakıyordu" etrafa ve
 "hayal edilebilecek en görkemli manzara" olan Niagara Şelaleleri'n-
 den küçük oğlu Frank'e dek, kağıt ve huş kabuğuna çizecek bir sürü
 şey buluyordu. İlkbaharda akça ağaç şekerinin yapılışını izlediğini
 veya yazın kelebek bulutları arasında yaptığı yürüyüşleri büyük bir
 keyifle anlatıyordu. Bir defasında, şafak vakti, kısa bir süre önce
 yangın çıkan ormana gitmişti: Duman sivrisinekleri uzaklaştırmıştı
 ve ağaçlardan alevler çıkıyordu, "Tasso'nun¹⁴ büyülü ormanı gibiy-
 di biraz."

14. Torquato Tasso, 16. yüzyılda yaşamış İtalyan bir şairdir. -çn

Hükümet York’a taşındığında, etrafta birkaç çiftlik dışında hiçbir şey yoktu. Simcoe’nun adamları incelemeler yapmaya, ağaçları kesip yollar inşa etmeye başladılar. İki yüzyıldan fazla bir süre sonra, bir zamanlar dev ormanların bulunduğu yerlerde şimdi Toronto’nun gökdelenleri yükseliyor. Bayan Simcoe, bugün Fort York olan bölgenin doğusundaki bir yamaca konuşlanmış bez evinden yeni mahallesini keşfediyordu. Kristal kadar berrak sularda dalgıçkuşları ürpertici çılgınlık atıyor, geyikler ormanlarda yiyecek arıyor, gökyüzü sonbahar ve ilkbahar göç zamanında av kuşlarıyla doluyordu. Bayan Simcoe meşe korularında, açık çayırarda, kumsallarda ve eskiden Toronto’nun doğu ucunu anakaraya bağlayan bir kıyı dilinde uzun yürüyüşler yapıyordu. Zıplayan balıklar görmüş, Yerlileri meşale ışığında mızrakla somon avlarken izlemiş ve Ontario Gölü’ne dökülen derelerin kıyısında at sürmüştü. Bunlardan birinin “daha sonra Don nehri olarak anılacak” ovaları sazlarla kaplıydı ve bu sazlar yabancı ördek ve ala kanatlı karatavuklarla doluydu. Ağaç gövdeleri doğuya giden sahil hattını kapadığında, küçük bir sandala binmiş ve beyaz falezlerin altından geçmişti. “Öyle güzel görünüyorlardı ki, oraya bir Yazlık inşa etmekten ve adını Scarborough koymaktan söz ettik.” Söz ettikleri şeyi yaptılar da. “Bir Yunan tapınağının planına” göre inşa ettikleri ahşap kulübenin kemeraltı sütunlarını dev akçamlardan yapmış, ancak adını oğullarından dolayı Castle Frank koymuşlardı. Bugün bu yapıdan geriye sadece adı kaldı, o da bir metro durağının tabelasında yazıyor.

Bayan Simcoe’nun merakı sonsuzdu; kısa bir süre önce kıtayı Pasifik’e doğru geçen Alexander Mackenzie gibi misafirlerine sorular yağdırıyordu. Kanada geyiğinden kokarcaya dek, karşılaştığı yabancı hayvanların ayrıntılarını yazıyordu. “Tilkiye benzeyen rakunlar,” diye yazmıştı İngiltere’ye, “gür kuyruklu aşırı tombul hayvanlar.” Ağaç ve bitkilerin listesini yapmıştı. “Sana ayakotu bitkisinin tohumlarını gönderiyorum,” diye yazmıştı bir arkadaşına, “Sanırım hayatımda gördüğüm en güzel bitki.” Gezdiği yerlerde yerel şifalı bitkilerden de toplamıştı: Bazı bitkiler öksürüğe, bitki

çayları baş ağrısına iyi geliyordu; *sassafras*¹⁵ ateş düşüren bir panzehirdi; bir kartopu çiçeği çeşidiyse mide rahatsızlıklarına birebirdi. Karpuzu, yabanmersinini, hint mısırını ve keşfettiği diğer yeni yiyecekleri büyük bir hevesle deniyordu. Yerliler kendisine kurutulmuş yabanmersinli bir kek vermişti; kekin tadı, fazla isli olmasına rağmen, “Irwin’in alametifarıkası Currant Lozenges”i anımsatmıştı ona. Ayı etinden çok hazzetmiyordu ama nane soslu rakun fena sayılmazdı; ancak siyah sincap “genç bir tavşan kadar lezzetliydi.” Kış aylarında ateş üzerinde av eti pişiriyordu. Ontario Gölü’nün beyaz balıkları “özellikle iyiydi ve hiçbirimiz ondan daha iyi bir tatlısu veya tuzlusu balığı olduğunu düşünmüyoruz.” Bir balodan sonra gururla dile getirmişti: “Deniz kabuğu gibi süslenmiş dilimli küçük kaplumbağalar çok iyiydi.”

Pek çok Avrupalı gibi o da Yerlileri merak ediyor ve onlardan etkileniyordu. Ve tıpkı iki yüzyıl önce Champlain’in de düşündüğü gibi, o da onları yabancı canlılar olarak değil, değerleri ve gelenekleri en az kendisinininkiler kadar saygıyı hak eden insanlar olarak görmeye hazırdı. Çok uzun konsey toplantıları yapıyorlardı: “Tamamı iyi ifade edilmiş, ince cümlelerden oluşan, Yüce Ruh’a duydukları inancı vurgulayan konuşmaların bir kısmının çevirisini okudum.” Yerlilerin çoğu ona antik Yunan ve Romalıları hatırlatıyordu ve “Eski Ustalar¹⁶ tarafından resmedilmiş karakterlere” benziyorlardı. Ojibway’in özellikle çok yakışıklı olduğunu düşünüyordu, “ve gördüğüm diğer herkesten daha üstün bir hâli vardı.” Amerikan kolonileri bağımsızlığını ilan ettikten sonra halkını kuzeye doğru ilerleten, İrokuaların seçkin lideri Joseph Brant zaman zaman onunla akşam yemeği yiyordu. Kano gezintilerinden çok hoşlanıyordu: “Kendilerine özgü o tarif edilemez rahatlık ve sakinlikle Huş ağacından bir Kanoyu idare eden Yerlilerin görüntüsü akla hayale gelebilecek en güzel manzaradır.”

15. Defnegillerden bir bitki. -çn

16. Avrupa’da 1800 ve öncesinde eser vermiş yetenekli resamlara verilen unvan. -çn

1796'da Simcoe'lar bir daha geri dönmek üzere Kanada'yı terk etti. İngiltere'yi uzaktan ilk gördüğü an Bayan Simcoe şöyle yazmıştı: "Parlak Kanada Güneşimizin değmediği tarlalar çok soğuk, hüzünlü, neşesiz ve rahatsız görünüyordu." Aile, emekliliğini geçirmek üzere Kanada'dan getirdikleri ok, yay ve kanolarla aile mülklerine çekildi. Kışın yeterince kar olduğunda, civarda Kanada kızaklarıyla gezintiye çıkarlardı. Simcoe 1806 yılında öldü, ama karısı 1850'ye dek yaşadı. Söylenene göre ömrünün son gününe dek Kanada'da neler olup bittiğini merak etmişti.

YENİ ZELANDA'DAN Cape Kolonisi'ne, Newfoundland'dan Seylan'a dek kadınların Britanya İmparatorluğu'nda karşılaştığı zorluklar aşağı yukarı aynıydı: Yeni çevrelere uyum sağlamak, hastalıkla veya gurbet acısıyla baş etmek, evlerini idame etmek ve kendilerini oyalayacak bir şeyler bulmak... İmparatorluğun tacındaki mücevher olan Hindistan tüm bunları ve fazlasını temsil ediyordu. Çok büyüktü, çok eskiydi ve farklı halkları ve dinleriyle çok karmaşıktı.

Britanya'nın buradaki varlığı I. Elizabeth devrine dek uzanır. Ticari bir şirket olarak başlayan oluşum, yüzyıllar içinde bir hükümete dönüşmüştü: Raj. Ve bu hükümet gün geçtikçe bölgede daha fazla nüfuz sahibi olmuştu. Ancak 19. yüzyıla dek, Doğu Hindistan Şirketi pek çok güçten yalnızca biriydi. Kadınlar da dahil olmak üzere oraya giden Britanyalılar genelde maceraperest kişiliklerdi ve yerel toplulukların arasında yollarını bulmak zorundalardı. Bu yeni yerleşimcilerin 19. yüzyılın sonlarında baskın ve kendi hâlerinden memnun bir Avrupa'dan geliyor olmasının da faydası dokunmuştu. Onların Avrupa'sı Aydınlanma Avrupa'sıydı; başka medeniyetlere karşı yargılayıcı olmaktan çok merak duyuyorlardı, açık fikirliydiler. 1780'lerde Kalküta'da bir yüksek mahkeme hâkimi ve seçkin bir Sanskritçe hocası olan Sör William Jones, Asya'nın "bilimlerin süt annesi" olduğu düşüncesinde kesinlikle yalnız değildi. 1800'lerin başında Hindistan'ın büyük bir kısmını gezen Bayan Maria Graham bunu teyit eder şekilde anılarında, "Eski Hindu kitaplarının

her bir köşesinde, akılcı ve sosyal bir varlık olan insanın doğasını temel alan o saf ve sağlam ahlaki anlayışın ilkelerini görüyoruz,” demişti. Kocas 1780’lerde bağımsızlığını sürdüren Awadh Krallığı’nın hükümdarı için çalışan, memur Elizabeth Plowden bir süre Hindular, Müslümanlar ve Hristiyanlardan oluşan kozmopolit Lucknow şehrinde yaşamıştı. Sarayın daimi konuklarındandı, Persçe ve Hindustani öğreniyordu, Hint müziğine yoğun bir ilgi besler olmuştu.

Britanyalılar ve Hintliler arasında pek çok dostluk ilişkisi kurulmuştu ve Britanyalı bir erkeğin Hintli bir kadınla evlenmesi gayet olağandı (ancak tam tersi epey nadir görülürdü). Bu tür birlikteliklerin çocukları da Britanyalılar tarafından dışlanmıyordu. Ne var ki sonraki yıllarda bu durum değişecekti. Ancak 1848’de genç Emily Metcalfe, babasıyla mukim elçisi (bir başka ifadeyle Britanya’nın en üst düzey memuru) olduğu Delhi’de buluştuğunda, babası onu arkadaşlarıyla tanıştırmıştı. İçlerinden birçoğu melez ırka mensuptu. “Geceliği andıran” beyaz pamuk giysiler içindeki “tenleri koyu renkli ve çok tuhaf bir aksanla İngilizce konuşan” iri yarı kız kardeşler Bayan Foster ve Bayan Fuller’ı tanımlarken eğlendiği kesin, ama onlara üstten baktığını düşünmüyorum, belki de böyle düşünmek istemiyorum. “Şahane yaşlı hanımlardı, oğulları ve kızları da Hindistan’daki Britanya ordusuna bağlıydı,” demişti Metcalfe. Britanyalıların Hintliler üzerindeki hâkimiyetini iyice sağlamlaştırdığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki halkın bir araya gelip karışması o kadar kolay değildi artık. Bir tarafın hissettiği üstünlük ve diğer tarafın hissettiği huzursuzluk ve kırgınlık ilişkilerin eskisi gibi rahat olmasına izin vermiyordu, eşit şartlarda kurulan dostluklar da epey azalmıştı.

Kalküta’ya 1822 yılında gelen güzel, enerjik ve orta yaşa eriştiğinde şişman biri olan Fanny Parkes, güçlü ve bağımsız Hintli yöneticilerin hâlâ varlık sürdürdüğü bir geçiş döneminde buraya geldiği için şanslıydı. İlk zamanlarda Hindistan’ı ve Hintlileri küçümseme eğilimindeydi. Günlüğüne Hint meyvelerinin tatsız olduğunu yazmıştı; Hint şarkılarıysa “tuhaftı.” İlk yıllarındaki yazılarında Hint-

liler yalnızca baş belası hizmetçiler, fakir¹⁷ veya dansöz gibi figürler olarak yer alıyordu. Fakat zamanla doğuştan gelen merakı sayesinde onlara daha yakından bakmaya başlamıştı. Kalküta'da geçirdiği dört yılın ardından hizmetçi veya dükkan sahipleri dışında hiçbir Hintli kadınla tanışmadığını fark etmişti. Bunun üzerine kendini zengin bir Hint ailesinin evinin kadınlar bölümüne, *zenana*'ya, davet ettirmişti. Bu etkinlikte karşılaştığı kadınları özellikle ilgi çekici bulmasa da, bu tür ziyaretleri tekrarlayacaktı. Zamanla Hindistan'ı daha iyi tanımış ve Hint dillerine daha hâkim olmuştu; Hintli kadınları bir merak nesnesi olarak görmekten vazgeçip onlarla dost olmaya başlamıştı.

Günlüklerinde pek belirgin bir figür olmayan kocası iç kesimlerde bir göreve atanmayı başarmıştı. Sonraki on yıl boyunca Allahabad ve Kanpur'da yaşayacaklardı. Parkes burada kavurucu yaz sıcağıyla, ateşle, depremlerle, çekirge istilalarıyla, banyodaki yılanlarla veya içinde nevresimlerinin bulunduğu dolabı yiyen beyaz karıncalarla canla başla mücadele etmişti. Artık Hindistan'ı sıkıcı bulmuyor, aksine at sırtında kırsal bölgelerini gezerken güzelliğine hayranlık duyuyordu. Girişken Bayan Parkes her ne kadar küçük yerel Britanya topluluklarının bir parçası olduysa da, Kanpur'un saygın kişilerinden biriyle satranç oynayarak ve *zenana*'ları ziyaret ederek Hintlilerle de ilişki kurmaya başlamıştı. Zamanının çoğunu eski Gwalior kraliçesiyle geçiriyordu; kraliçenin kampının bittiği yere yakın bir noktaya çadırını kuruyor, burada kraliçe ve sarayın diğer kadınlarıyla dedikodu yaparak haftalar geçiriyordu. Kadınlara ata nasıl yan binileceğini göstererek ve daha sonra üzerine bir Mahratta elbisesi geçirip kraliçenin atlarından birini deneyerek onları eğlendiriyordu. En sonunda kamptan dönüş yoluna geçtiğinde günlüğüne şöyle yazmıştı: "Yerli yaşamına yakından bakarak ve dini törenlerine tanıklık ederek çok mutlu saatler geçirdim." Bir zamanların muhteşem Babür İmparatorluğu'nun son kalıntılarına rastlanan Delhi'ye bir ziyareti sırasında, hayatının son günlerini sa-

17. Fakir terimi kendi kendine yeten ve yalnızca tanrıya manevi ihtiyaç duyan kişiler anlamında kullanılmıştır. Hindistan'daki Hindu ve Budist münzevilere atıfta bulunur. -çn

rayın her geçen gün azalan ihtişamı içinde geçiren yaşlı bir Babür prensesiyle tanışmıştı. Bayan Parkes, “imparatorların soyundan gelen bu insanların yaşadığı sefalet” karşısında ürkmüş ve “Evrenin Kraliçesi’ymiş gibi büyük bir saygıyla” kendisine takdim edilen çiçekleri başını öne eğerek kabul etmişti.

Günlükleri çok canlı ayrıntılarla bezeliydi çünkü karşısına çıkan her şeye büyük bir ilgi duyuyordu: Hint giysilerinin renkleri, kadınların mücevherleri, birbiriyle dövüşen filler, kaplan avları, bungalovuna gelen akrobat ve jonglörler, dini tören alayları ve festivaller... Günlüklerini bir gezi günlüğünden daha fazlası yapan şey, başka toplumları içeriden anlamaya çalışan bir antropoloğun içgüdülerine sahip olmasıydı. Her yıl düzenlenen, Müslümanların özellikle de Şiilerin Peygamber’in torunu Hüseyin’in yasını tutup onu andığı Muharrem ayı törenlerini izlemişti ve her bir unsurun sembolik anlamını açıklamıştı. Allahabad’da hacıların törensel bir dua ayini olan *pooja*’yı gerçekleştirmek ve Ganj’a girmek üzere bir araya geldiği senelik panayıra katılmış; bu etkinliği çevreleyen inançları ve kalabalıklar hâlinde gelen din adamları arasındaki farkları incelemişti. Büyük Hindu destanı *Ramlila*’nın anlatıldığı bir performans gösterisine katıldıktan sonra Hindu mitolojisine merak sarmıştı. Hindu gelenek ve inançlarını öğrenmeye öyle büyük bir hevesle kendini adanmıştı ki arkadaşları ona gülüyor, “Bir gün seni de nehirdeki *pooja*’da görürüz artık,” diyorlardı. Bununla da yetinmeyip, Kuran öğrenmişti. Persçe ve Hindustani dillerinin yanı sıra Hint tarihine çalışıyordu.

Fakat coşkusu adil veya doğru olmadığını düşündüğü uygulamaları eleştirmekten alıkoymamıştı onu. Kocasının ölü bedeninin yakıldığı ateşin içine girmeye zorlanan dul kadını (Bayan Parkes’a göre böylece kocasının akrabaları kadının mal varlığına sahip olacaktı) gördüğünde dehşete kapılmış ve bu uygulamaya itirazını desteklemek için Hindu yazıtlarından faydalanmıştı. Britanyalıların *sati*’yi¹⁸ yasaklamakta haklı olduklarını düşünüyordu ama kadınların

18. Ölen bir adamın eşinin de ya kocasının yakıldığı ateşte ya da başka bir yöntemle kendini öldürdüğü bir Hindu geleneği. -çn

yalnızca Hindistan'da kötü muameleye maruz kalmadıklarının da altını çiziyordu: "Dünyanın her yerinde kadınların çıkarları erkeklerinkiyle karşılaştırıldığında, kadınların ağırlığı ancak terazideki bir toz zerreciği kadar, bu nedenle ölen kişinin tüm mal varlığının oğullarına geçmesini sağlamak için artık hiçbir dul kadının yanmayacak olması beni çok mutlu ediyor."

Bayan Parkes, sabahları at sürerken bitki ve çiçek toplar ve bulgalovunun yakınına "kutsal ağaç" hintinciri dikerek yerel geleneği sürdürürdü. Havayı daha sağlıklı yaptığı söylendiği için bir sokağın iki tarafına nim ağaçları dikmişti. Biriktirmeyi sevdiği ve belki de kendisinin de inandığı deyimlerden birine göre, bu ağaçları dikmek sahibini cennete bir adım daha yaklaştırıyordu. Artık Hint dansını zarif, müziğiniyse "epey güzel" buluyordu. Sitar dersleri alıyordu. Sariler içindeki Hint kadınlarını, "dikkat çekecek kadar zarif" şeklinde tanımlarken, korseleri içinde "sopa yutmuş gibi görünen" Avrupalı kadınları aksine tuhaf ve kaba buluyordu. Hint yemeklerini de sevmeye başlamıştı. Çok sevdiği arkadaşı Albay William Linnaeus Gardner'la kaldığı zamanlarda, yalnızca Hint yemekleri yapılmasını rica etmişti. Betel ağacı yaprağı, betel cevizi ve Hintlilerin sindirime yardım etmesi için kullandıkları baharatlarla yapılan *pan'*ı denemiş ve "çok ferahlatıcı" olduğunu düşünmüştü. Bir defasında başı ağrırken, Hintli bir arkadaşının verdiği afyonu kullanmıştı. Anında kendisini daha iyi hissetmiş ve "durmaksızın konuştuğunu" not düşmüştü.

Kanpur'da her yıl düzenlenen Diwali festivalinin "peri ülkesini" andıran atmosferinin tadına varmak için geceleyin Ganj'da kürek çekmişti: "Her bir tapınağa, her bir *ghat*'a ve nehir kenarına inen her bir basamağa, temelinden en yüksek zirvelerine dek mimariyi ışık çizgileriyle takip eden küçük lambalar yerleştirilmişti." "Kasvetli Kanpur istasyonunun bu kadar güzelliği içinde barındırdığını" hayal dahi edemeyeceğini yazmıştı. Zamanla Hint mimarisinin çeşitliliğine ve güzelliğine hayranlık duymaya başlamıştı. Genel vali Tac Mahal'i mermeri ve değerli taşları için satmayı önerdiğinde dehşete düşmüştü: "Bir imparatoriçe için inşa edilen, muhteşem gü-

zelliğiyle bir dünya harikası olan bir mezarı satmak ne demek?” Bunun, Britanya hükümetinin Westminster Abbey’de VII. Henry’nin gömülü olduğu dünyalar güzeli şapeli satmakla eşdeğer olduğunu söylemişti.

Bayan Parkes zamanının çoğunu kendi başına, hizmetçileriyle birlikte seyahat ederek geçiriyordu. “Bu parlak, güzel dünyada insanın gözlerini bayram ettirecek ne kadar da çok şey var!” demişti. “Etrafta iyi bir çadır ve iyi bir Arapla dolaşarak bir insan Hindistan’da sonsuza dek mutlu olabilir.” Ve belki de maceralarından bu kadar keyif almasının başka bir nedeni daha vardı.

1830’ların sonlarına doğru genel vali olan Lord Auckland’ın kız kardeşi Emily Eden, Bayan Parkes’in “soğuk mevsimlerde deliren bir kocası olduğunu ve Bayan Parkes’in de kocasını bir başına bırakarak, seyahate çıkması gerektiğini” söylediğini belirtmişti. (Emily ve Fanny adlı kız kardeşi, Bayan Parkes’i, genel valinin yukarı Hindistan’da katettiği gelişimi takip etmek üzere karargahına çadır kurmak konusunda ısrar ettiği için, daha ziyade sıkıcı bir karakter olarak görüyordu.)

Bayan Parkes nereye giderse gitsin, o bölgenin yerel anıtlarını görmek isterdi: Camiler, tapınaklar, mezarlar, harabeye dönmüş kaleler, saraylar. Delhi’deki muhteşem Kutub Minar kulesinin karşısında hayranlıktan ağzı açık kalmıştı ve geceleri daha da güzel görüldüğünü düşünmüştü: “Gözümü yapıdan alamıyordum; gündüzkü kadar güzel görünen binanın gölgelenmiş oymaları yapının ihtişamına ihtişam katıyordu. O güzel kemerlerden oluşan avlusunda sütunlarının etrafında dolaştık ve çadırlarımıza hiç istemeden döndük.” Çizim malzemelerinden epey faydalanmıştı; günlüklerinin ilki tamamen çizimleriyle doluydu. Ganj kıyısındaki bir manzara karşısında büyülenmişti: “Bir araya kümelenmiş güzel Hindu tapınaklarından oluşan muazzam bir kalabalık.” Derin bir oh çekerek eklemişti: “Burada hiç Avrupalı yok; Avrupalıların yerleştiği bir yer bozulmuş demektir.” Bir defasında Tac Mahal’i görmek için Ganj’da sandalla bir gezinti yapmış ve gördüğü şey beklentilerinin katbekat üzerinde çıkmıştı. Ramazan Bayramı’ydı. Neşeli kıyafetlere bürün-

müş yerel halkın oluşturduğu kalabalıkların sahneye muhteşem bir güzellik kattığını söyleyip eklemişti: “Avrupalı beyefendilerin sıradan yuvarlak şapkalarından ve jilet gibi giysilerinden; İngiliz hanımefendilerin aynı derecede çirkin boneleri ve kaskatı, zarafetten yoksun elbiselerinden uzaklaşan gözlerim bayram etti.” Avrupalıların Tac Mahal’in önündeki mermer platformda dans ettiklerini öğrendiğinde şok olmuştu.

Bayan Parkes, daha sonraları en yakın arkadaşı ve dolayısıyla onun yarı-Hintli ailesi hâline gelecek, “kibar, mülayim, beyefendi, nazik, eğlenceli” adamla bu seyahati sırasında tanışmıştı. Albay William Linnaeus Gardner (ikinci ismini ünlü İsveçli botanikçi olan vaftiz babasından alıyordu) bir Britanya ordusu memurunun oğluydu, annesiye köklü bir üst sınıf Amerikan ailesinin kızıydı. Ailesi Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nda Britanyalıların tarafını seçmiş ve savaş bittiğinde de dünyanın dört bir yanına sürgüne gönderilen Loyalistlerin yanına katılmıştı. O zamanlar henüz on üç yaşında olan William, Britanya’da orduya katılmış ancak birkaç yıl sonra memur olarak Hindistan’a gitmişti. Ve ömrünün sonuna kadar da burada kalacaktı. Bir Hint prensinin mirasıyla ilgili bir anlaşmazlığı çözmeye çalışırken gözleri, kadınların peçeleriyle oturduğu yerde beliriveren “dünyanın en güzel kara gözlerine” denk gelmişti. Sırf bu gözlerin etkisiyle, evlenme teklifi etmiş ve fedakar karısının sevimli genç bir prenses olduğu ortaya çıkmıştı. İkili William’ın ölümüne dek birlikte çok mutlu yıllar geçirmişti. William’ın ölümünden birkaç ay sonra o da ölmüştü. Çocuklarına Hint-İngiliz karışımı isimler vermiş ancak daha çok Hintli gibi yetiştirmişlerdi onları. Bayan Parkes Albay Gardner’ın Agra yakınlarındaki evine davet edilmekten ve torunlarından birinin bir Babür prensiyle düğününe katılmaktan büyük bir memnuniyet duymuştu. Burada da düğün kıyafetlerinden törenlerin kendisine dek gördüğü her şeyi ayrıntılarıyla yazmıştı.

1839’da Hindistan’dan ayrıldı. İngiltere’ye geri döndüğünde yaşadığı hayal kırıklığı Bayan Simcoe’nun yaşadığına çok benzer. “Karadaki her şey, özellikle de sokağın iki yanına dizili taş evler acınası şekilde kötü görünüyordu, karaya ayak bastığım ilk anda

tiksindiğime şüphe yok.” Beraberinde Hindistan’dan getirebileceği her şeyi getirmişti; Hindu putları koleksiyonu da dahil olmak üzere çok gurur duyduğu tüm tuhaf şeyler yanındaydı. “Britanya Müzesi’nde bile bu kadar iyi bir şey yoktu,” diyordu gururla, “ve benimki gibi bir Ganeşa’ya hiçbir zaman sahip olmadılar, rüyalarında bile!” Günlüklerini yayımladığında, önsöze sanat ve bilim dallarının tanrısı olan fil başlı tanrıya bir duayla başlamıştı.

FANNY PARKES VE WILLIAM GARDNER, nargilesi ve Delhi’ye duyduğu derin aşkla Sör Thomas Metcalfe (Hintli sanatçılar tarafından Delhi’nin binalarını, anıtlarını ve insanlarını resmeden tablolarıdan oluşan muazzam bir koleksiyonu vardı) gibi isimler hızla yok olan eski bir düzenin son üyeleri. Yöneticiler ve yönetilenler arasında gittikçe büyüyen bir uçurum vardı ve bu uçurumun arasına bir köprü kurmanın yolunu bulmak oldukça zordu. Buharlı gemiler ve Süveyş Kanalı sayesinde her geçen gün sayıları artarak Hindistan’a gelen Britanyalı kadınlar genellikle bunun sorumlusu olarak görüldü, kanımca bu suçlamalar adil değildi. Britanya ve Avrupa resmi ve gayriresmi imparatorlukları vasıtasıyla dünyaya hâkim olmaya başlayınca, bu ülkelerin halkları gücü ister bilim, ister teknoloji, ister manevi değerler, ister kurumlar açısından olsun, bir üstünlük olarak algıladı. Britanya başka açılardan da değişim geçiriyordu; gittikçe daha bağnaz ve ahlakçı oluyor, her geçen gün diğer kültürlerle karşı hoşgörüsünü yitiriyordu. Fanny Parkes evanjelizme duyulan yeni coşkunun Doğu Hindistan Şirketi’ne hizmet ettiğini düşünüyordu: “Kalküta’da düzenli olarak dini toplantılar yapılıyor ve buraya gelen insanlar daha önce dua etmeyi akıllarına bile getirmemiş kişiler. Yalnızca daha yüksek maaş için dua ediyorlar.” Ancak evanjelik Hristiyanlığın gittikçe büyüyen etkisi gerçektir ve bu etki putperest dinler olarak görülen dinlere karşı bir küçümsemeyi ve karanlığa gömüldüğü varsayılan insanları doğru yola çağırma görevini beraberinde getirmişti.

19. yüzyılın ortasından itibaren Raj için Hindistan’da çalışan

Britanyalılar, gürültücü ve maceraperest öncülerinden epey farklı olarak ölçülü ve peşin hükümlü memurlardı. Dahası, Hindistan'ı, toprakların iyiliği için yönetmekle yükümlü olduklarına dair sarsılmaz bir inançları vardı. Çoğu yerde Hintlilerle ve Doğu Hindistan Şirketi'yle kaynaşmak bu yeni adamların neredeyse hiç ilgisini çekmiyordu ve şirket 1858'de tasfiye edildiğinde Hindistan hükümeti çalışanlarının Hintli kadınlarla evlenmesini kati bir şekilde yasaklamıştı. Britanyalılar gün geçtikçe kendilerini daha çok yönetici kastından görmeye başlamıştı, tebaalarından uzak durmalarını sağlayan prestij için ihtiyaç duyuyorlardı buna. Bu durum Britanyalı kadınların nasıl davranması gerektiğine dair beklentileri de şekillendiriyordu. Ünlü Anglo-Hintli yazar Maud Diver'ın yazdığı bir öyküde, ordu mensubu kahraman hiddetle akan bir nehirde salın üzerinde duran karısına bağırır: "Yerlilerle dolu bir teknede bir İngiliz kadını olarak bulunduğunu unutma, bizim kadınlarımız *korkak değildir*." Britanyalı erkeklerin bu tavırlarının altında, kadınların hata yapabileceğine veya zayıf davranabileceğine, hatta yakışıklı Hintli erkeklerin cazibesine kapılabileceklerine dair bir korku yatıyordu. Veya Hintlilerin 1857 yılındaki isyanda olduğu gibi bir anda isyan edip saldırarak, kadınlarının ırzına geçebileceğine dair bir korku söz konusuydu.

O yıl, Doğu Hindistan Şirketi ordusunun bazı kısımları tarafından başlatılan ve Britanya yönetimine karşı çıkan Hintlilerin desteğini alan isyan Raj'ı sarstı. Britanyalı memurlar kendi adamları tarafından kesildi; kadınlar ve çocuklar kuyulardan aşağı atıldı veya kırsalda avlandı. Düzen yeniden kurulsa da, Britanyalılar o tarihten itibaren Hintlilerin ne kadar kalabalık, kendilerininse ne kadar az olduğunu bir daha unutamadılar. 1881'de tüm Hindistan'ı kapsayan ilk nüfus sayımı yapıldığında, toplam iki yüz milyon nüfusun yalnızca yüz kırk beş bini Avrupalıydı. Zaman zaman, özellikle de isyanın yıldönümü civarında, Hindistan'daki Britanyalılar arasında bir şeylerin kaynamaya başladığına ve pazarlarda Hintlileri Avrupalı kadınlara tecavüz etmeye teşvik eden afişler asıldığına dair söylentiler dolaşırdı.

Zorluklar genelde, gerekli ağırbaşlılığı göstermek ve mesafe-yi korumak gibi daha çok gündelik hayata dairdi. Raj Britanyalı kadınların Hintlilerle herhangi bir sosyal ilişki kurması konusunda caydırıcı bir tavra sahipti; böyle bir davranış Hintli erkeklerin gözünde değerlerini azaltabilir ve Hint hassasiyetlerine saygısızlık ederek onları kışkırtabilirdi. Hindistan'daki Britanyalı topluluk, Avrupalı kadınların ahlaksız veya kolay lokma olarak görüldüğünü ima eden her şey konusunda hassastı. Yeni yeni ortaya çıkan fotoğraf ve film gibi mecralardan endişe ediyorlardı; Yedi Tül Dansı yorumuyla ünlenen, müzikhol sahibi Maud Allen, I. Dünya Savaşı'ndan önce Hindistan'da turne düzenlemek istediğinde, Hindistan'ın buna izin vermemesi için kadınlar ve erkekler hükümeti dilekçe yağmuruna tutmuştu. (Hükümet aslında sıcak bakıyordu ama baskılar karşısında çaresiz kalmıştı.)

Eskisine göre daha az da olsa, bu tür baskılara karşı koyan, Hindistan ve Hintlilerle ilişkiye geçen Britanyalı kadınlar hâlâ vardı. Bazıları misyoner, öğretmen veya doktor olarak, özellikle Hintlilerle çalışmak üzere gelmiş kadınlardı. Çok daha az sayıda ama daha radikal olanları da vardı; örneğin yalnızca Hint giysileri giyen ve Mahatma Gandhi'nin yanında çalışarak, kendi toplumundan vazgeçen Britanyalı bir amiralin kızı gibi. Ancak diğerleri bu iki dünya arasında kendi hayat akışlarını idame etmeyi başarıyordu. Flora Annie Steel Hindistan Kamu Hizmetleri'nin bir üyesiyle evlenmiş, pek çok Hintli arkadaşı olmuş ve Hint ayaklanmasına dair o büyük romanını yazmak için araştırma yapmak üzere Hindistan'a döndüğünde Britanyalı arkadaşlarından çok, onlarla kalmayı tercih etmişti. Annette Akroyd 1870'lerde, liberal Hintlilerle kadınların eğitimi üzerine çalışmak için Hindistan'a gelmişti. Sonunda yine Hindistan Kamu Hizmetleri'nin bir üyesi olan Henry Beveridge'le evlense de, geniş bir sosyal çevrenin parçası olmayı reddederek Bengalce ve Perse öğrenmeyi tercih etmişti. Çevirisi sayesinde Hindistan'daki ilk Babür imparatoru olan Babür'ün şahane anıları İngilizce konuşan dünyanın dikkatini ilk kez çekmişti. (Akroyd'un oğlu William, Britanya refah devletinin babası olacaktı.)

Raj'ın sonlarına doğru Ursula Graham Bower, II. Dünya Savaşı'nda Hindistan ve Myanmar arasındaki sınırda, Japonlar hakkındaki bilgi toplayıp iletmek üzere yerel izcilere öncülük ederken bulunmuştu kendisini. *Time* dergisinin de hakkını verdiği üzere bir film aktrisine benzeyen Graham Bower, Britanya'nın çevresi geniş ailelerinin birinden geliyordu. Hindistan'a 1930'larda bir arkadaşını ve Hindistan Kamu Hizmetleri'nde çalışan erkek kardeşini kuzeydoğudaki makamında ziyaret etmek için gelmişti. Kuzeydoğudaki bir bölgenin başkenti olan Kohima yakınlarındaki tepelik bir köye gezmeye gitmiş, yerel Naga halkını, uzakta yükselen tepeleri ve dağları görür görmez içine bir ateş düşmüştü: "Bu manzara sanki daha önce hiçbir şeyin yapamadığı şekilde beni içine çekti. Bedenimden üstün bir gücü bu, sanki bu dünyaya ait değildi." Farketmeksizin koptuğu bir dünyaya yeniden kavuşmuş gibi hissetmişti.

Yerel Britanya topluluğu ve memurların çoğu bu tepelerde yalnız başına yaşamak istemesini delilik olarak görüyordu ama o bunu pek umursamamıştı. Britanya'daki antropologların da teşvikiyle, Nagaların yaşamlarını ve geleneklerini kaydeden bir antropolog ve fotoğrafçı olmuştu. Hükümetin tanımına göre kabile insanları vahşi ve zor insanlar olarak nam salmışlardı, muhtemelen insan öldürüyorlardı ama o zamanla güvenlerini ve en sonunda da dostluklarını kazanmıştı. Bunda işlettiği küçük dispanserin de etkisi vardı ama bence onları sevdiğini ve onlara güvendiğini açıkça göstermesinin daha büyük etkisi olmuştu. Bazıları onu yerel bir tanrıçanın yeniden dünyaya gelmiş hâli olarak görüyordu.

1942'de Japon güçleri Myanmar üzerinden Hindistan'a doğru tozu dumana katarak ilerlerken çok ihtiyaç duydukları istihbaratı toplamak üzere yerel kabile halklarından oluşan bir grubu yönetmesi istenmişti Graham Bower'dan. Ortaya çıkardıkları iş paha biçilmezdi; Britanya kuvvetlerine Japonların 1944 yılındaki Kohima saldırısına karşı hazırlanmasına yardımcı olmuştu. Eğer Kohima düşseydi, Çan Kay Şek yönetimindeki Çin'i özgürleştirmek için hayati önem taşıyan Hindistan'dan gelen ikmal yolları kesilmiş olacaktı. Çan barış talebinde bile bulunabilirdi. Hindistan da tehdit

altında kalabilir, Japonya'nın umduğu gibi milliyetçiler Britanya'ya karşı ayaklanabilirdi. Graham Bower ve ekibi Britanya genelkurmayının çaresizce ihtiyaç duyduğu Japon kuvvetlerinin boyutu, düzeni ve ekipmanlarıyla ilgili bilgiyi sağlamıştı (Japonlar buna Bower'ın başına ödül koyarak karşılık verdi.) Savaş bittiğinde, Arabistanlı Lawrence Anısına Madalya da dahil olmak üzere pek çok ödülle onurlandırıldı. Bu sürede kendisi kadar sıradışı ve tepelere kendisi kadar tutkun İngiliz bir adamla tanışıp evlendi. Shillong'da bir kilisede düğün yaptılar ancak kabilelerdeki arkadaşlarının bu evliliği onaylaması için Naga ritüellerine göre evlenmeleri gerekti.

Kadınlar 19. ve 20. yüzyılın en büyük maceraperestleri arasında yer aldı, bunun nedeni belki de toplumun cinsiyetlerinin önüne koyduğu engelleri aşarken güçlenmiş olmaları ve ılımlı mizaçlarıydı. O zamanlar hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan günümüz Suriye ve Irak'ının büyük bir bölümünü I. Dünya Savaşı öncesinde gezen, "Çöl Kraliçesi" lakabıyla anılan Gertrude Bell'i; 1960'larda Avrupa'dan Hindistan'a kendi başına bisikletle giden (ve o zamandan sonra da pek çok maceraya atılan) Dervla Murphy'yi; 1950'lerde Korsika'ya yerleşen, adayı ve o zamanlar cesaret gerektiren karanlık yüzünü keşfeden, Britanyalı bir tümgeneralin kızı Dorothy Carrington'ı; Orta Doğu ve Afganistan'ın büyük bir kısmını gezen Freya Stark'ı bir düşünün. Stark önce Afganistan'ı arabayla geçmiş, yetmişlerinin sonlarında Land Rover'la İran'ı, seksenlerindeyse at sırtında Annapurna'yı gezmişti. Böylesine gözü kara kadınların her zaman feminist olmamasıysa oldukça şaşırtıcı: Freya Stark yetmişinci yaş gününde kutlama yemeğine yalnızca erkekleri davet ederken, Gertrude Bell kadınların oy kullanma hakkına karşı çıkmış ve tanıdığı çoğu kadını da küçük görmüştü. Bir defasında çiçeği burnunda bir gelinin önünde, "Umut vaat eden İngiliz erkeklerinin böylesine aptal kadınlarla evlenmesi çok acı!" demişti.

Bazı kadın gezginler, keşfedip gözlem yapmaktan memnunken, Bell gibi diğerleri karşılaştıkları diğer dünyalara tutkuyla bağlanmışlardı; Bell'in durumunda tutkuyla bağlandığı bu dünya Orta Doğu olmuştu. Zengin ve anlayışlı babası sayesinde I. Dünya Sa-

vaşı'ndan önce burada çokça vakit geçirmiş, hem Araplar hem de Britanyalılar arasından, savaş sonrasında bölgenin yeni haritasının oluşmasında tıpkı kendisi gibi rol alacak, T. E. Lawrence gibi önemli isimlerle hayati temaslar kurmuştu. Yöneticiler onun sıradışı bilgisi ve uzmanlığından faydalanarak akıllıca davranmış ve Bell 1915'te Britanya askeri istihbaratında bir buluşmaya davet edilmişti. Son derece zeki, kendinden emin ve otoriterdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazından yeni Arap devletleri, özellikle de Fırat ve Dicle'nin toprakları olan Mezopotamya merkezli büyük bir devlet kurmayı umuyordu. Sonuçta istediğinin en azından bir kısmını elde etti. Savaşın sonunda barış anlaşmaları sırasında rol alan tek kadın olarak, Paris'teki güçlü devlet adamlarıyla kulis yaparak bugün Irak olan ülkenin ortaya çıkışında kilit rol oynadı. Bağdat'taki oymalı ahşap masasında yeni ülkenin anayasasının çoğunu Bell yazdı, Osmanlılara karşı gerçekleşen Arap ayaklanmasında Lawrence'la birlikte savaşan Haşimoğulları'ndan Faysal'ı yeni yönetici olarak o seçti. Ancak Bell istediği her şeyi elde edememişti. Yeni ülkenin kurulması Arap milliyetçiliğini zapt edememiş veya Britanyalıların Araplar üzerindeki etkisini umduğu gibi güçlendirmemiş, hatta tam tersine yol açmıştı. Arap milliyetçileri asıl düşmanları olarak gördükleri Britanya'ya sırt çevirmiş ve Faysal da kendi aklının olduğunu kanıtlayarak Bell'i kademeli olarak devre dışı bırakmıştı. Bell 1926'da intihar etti. Son yıllarda Gertrude Bell yeni biyografiler ve şimdi de Nicole Kidman'ın başrolünde oynadığı *Çöl Kraliçesi* filmiyle yeniden keşfediliyor.

EDITH DURHAM DA I. Dünya Savaşı'nın sonunda Paris'teydi, o da dünyanın sevdiği ve bildiği bir bölümüyle ilgili devlet adamlarıyla kulis yapıyordu. Ne var ki bu adamlar Gertrude Bell'i dinledikleri gibi dinlemediler onu. Bell'in sahip olduğu bağlantılar, nüfuz ve ihtişam yoktu onda; ayrıca gönül verdiği dava, petrolü ve büyük stratejik önemiyle Orta Doğu değil, yoksul ve ufacık bir Balkan ülkesi olan Arnavutluk'tu. Durham'la ilgili yazılmış bir biyografi mevcut

olsa ve Balkan tarihiyle ilgili yazılarda adı arada sırada anılsa da, hayatını konu alan bir film muhtemelen hiçbir zaman yapılmayacak. Durham ve davası aynı derecede önemli değildi belki ama bir birey olarak o da en az Bell kadar etkileyiciydi.

Tıpkı Bell gibi o da gelenekleri ve ailesinin beklentilerini görmezden gelmiş ve dünyanın yabancıların hiç aşına olmadığı bir bölgesini gezerek büyük riskler almıştı. Balkanlar (genel olarak Sırbistan'dan güneye doğru uzanan dağlık alanın yanı sıra Romanya ve Bulgaristan'dan Ege'ye kadar olan bölge olarak tanımlanıyor) Avrupa'nın güneydoğusunda yer alıyordu ancak iletişim imkanlarının yetersizliği ve geri kalmışlığıyla gezginler için pek de tercih edilen bir rota değildi. Ve Balkanlar'ın büyük bir kısmı 16. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında olduğu için, halkları bir şekilde farklı ve hafiften tuhaf kişiler olarak kabul ediliyordu. Ancak 19. yüzyılda Balkan ulusları birer birer bağımsızlığını kazanıp da modernleşmeye başladığında, kıtanın diğer taraflarındaki Avrupalılar onları keşfetmeye başladı. Edith Durham da onlardan biriydi. Çok daha doğudaki topraklara âşık olan Bell gibi, o da karşılaştığı yerel kültürlerle âşık olmuş, kendisini bu halklar hakkında daha fazla şey öğrenmeye adanmış, onlara yardımcı olabilmeyi ummuştu.

Bell de dahil olmak üzere pek çok kaşif gibi Durham da cesur, inatçı, dostlarına sadık ve meraklıydı. Aynı zamanda kaba, tahammülsüz ve etrafındakileri deli eden biriydi. Ne yazık ki, kendisine ilgi duymayan bir adama sırlı sıklam âşıktı ve istediği gibi yardım etmeyi hiçbir zaman başaramadığı bir halkı derinden sevmişti. Eski bir fotoğrafı seksi dudaklara sahip, siyah saçlı, güzel yüzlü genç bir kadın olduğunu gösteriyordu ancak yaşlandıkça eski görünümünü kaybetti. Bu durumun çok da umurunda olduğu söylenemezdi. Londra'dan son moda ne var ne yoksa toplayan Gertrude Bell'in aksine, Edith Durham eline ne geçerse onu giyiyordu, tek kriteri işe yarar olmasıydı. Carnarvon Kontu'nun küçük oğlu Aubrey Herbert ve Durham, ilk kez 1913 yılının yazında, ikisi de Balkanlar'daki sığınmacılar için yardım işleri yürütürken tanışmıştı. Herbert, karısına yazdığı mektupta onu şöyle tanımlamıştı: "Saçlarını erkek

gibi kısacık kesiyor ve Doğu Londra aksanıyla konuşuyor. Gözü dışarıda bir kadın. Aynı zamanda zeki, öfkeli, rekabetçi biri ve buradaki insanlar için gerçekten çok fazla şey yapmış.” Arnavutlar için birlikte çalıştıkları sırada, bu genç ve karizmatik aristokratla (John Buchan’ın *Doğudaki Sır* kitabının kahramanının ilham kaynağıydı) zarafet yoksunu orta yaşlı İngiliz kadının arasında kıskançlıkla bezeli karşılıklı bir saygı ve bir çeşit dostluk geliyecekti.

1863’te Londra’da doğan ve dokuz çocuğun en büyüğü olan Durham sağlam bir orta sınıf ailesine mensuptu. Bir şekilde Durham hariç tüm çocuklar iyi eğitim almıştı. O amatör olarak sanatla ilgilenirken, erkek kardeşleri doktor, mühendis olmuş, kız kardeşlerinin ikisi Cambridge’deki Girton College’da eğitim almıştı. Seçkin bir cerrah olan babası aniden öldüğünde, artık hasta bir kadın olan annelerine bakmak üzere evde kalması gereken kişinin Durham olduğu konusunda aile hemfikir olmuştu. Durham daha sonraları tuzağa düştüğünü hissettiğini söylemişti: “Gelecek gözlerimin önünde sonsuz, gri bir tekdüzelik şeklinde uzanıyordu ve buradan çıkış yok gibiydi.” Büyük bir depresyona girmiş ve 1900’de derin bir çöküntü yaşamıştı. Doktoru rahatlaması için seyahat etmesini önermişti ve ailesi de her yıl iki ay annesinden uzak kalması konusunda fikir birliğine varmıştı. Durham’ın nekahat dönemi için Avrupa’nın en kanunsuz ve çalkantılı bölgesi olan Balkanlar’ı seçeceğini tahmin edemezlerdi.

Durham Balkanlar’a meydan okuma ruhuyla gitmiş gibiydi; ancak “bir kurşun çıkış yolu olabilirdi.” Öte yandan gitmesindeki en büyük etken bölgeyi egzotik, gizemli ve heyecan verici bulmasıydı; tarihin önceki dönemlerine ait bir yer gibiydi. Londra’daki sabit ve boğucu yaşamının da tam tersiydi aynı zamanda. Avusturyalıların asayışı sağladığı, düzenli sokaklar ve kanalizasyon gibi medeniyete özgü özellikleri getirdiği Dalmaçya kıyılarını ilk gördüğünde hayal kırıklığına uğramış olsa da, kısa süre içinde Karadağ’ın “mutlak keder ve kıraç yabanıllıkla dolu” tepelerini ve dağlarını, sonrasında da kuzey Arnavutluk’un yüksek ve ücra topraklarını keşfetmişti. En ünlü kitabı *High Albania*’nın [Yüksek Arnavutluk] başına sözlerini

yazdığı şarkı, Balkanlar'ın kendisi için neden bu denli çekici olduğunu özetliyor:

Oh, dönüp dolaşıp yine geldik Balkanlara,
 Neşeye ve acının kollarına–
 Ya yangın çıkarsa, rüzgar eserse veya kar yağarsa!
 Dönüp dolaşıp yine geldik Balkanlar'a.
 Yarın, bugün yaşayanın,
 kalbinde bir delikle veya kafasında bir bilyeyle
 ölebileceği yerdeyiz yine–
 Tutkuların hızlı ve kızıl olduğu yerdeyiz yine–
 Dönüp dolaşıp yine geldik Balkanlar'a!

Annesinin 1906'daki ölümü, Balkanlar'da dilediğince kalmasını izin verecek şekilde özgürleşmesini sağladığında Durham, haliha-zırda Balkanlar'ın önde gelen uzmanları arasında sayılan muhte-şem bir gezgin ve yazar olarak adını duyurmuştu. Genelde yalnızca bir rehberle kendi başına Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalan Makedonya, Arnavutluk toprakları, Bosna Hersek'in Avusturya vilayetleri ve bağımsız Sırbistan ve Karadağ devletleri gibi Avrupa bölgelerini keşfediyordu. Zaman zaman ücra manastırları ve kilise-leri ziyaret eden ilk yabancı oluyordu, böyle olmadığı zamanlarday-sa ilk yabancı kadın olduğuna şüphe yoktu. Katır sırtında çamurlu yolları katederken, sıkıntıyı ve tehlikeleri kabul etmiş hatta onlara kucak açmıştı. Tarlalarda, ahırlarda, pis hanlarda uyumuştı. Eşkî-yalar ve düşmanca davranan yerel halkla ilgili raporları önemsemi-yordu. Kitaplarından birinde neşeye şöyle demişti: “Bana durmak-sızın Arnavutların ne kadar vahşi olduğunu söylediler, ancak bir kadına saldırdıklarını asla görmedim.” Gittiği her yerde kendisini soru bombardımanına tutan meraklı kalabalıklarla sarılıyordu et-rafı. Neden evlenmemiştî? İngiltere Kralı'nın kuzeni olduğu doğru muydu?

İlk kitabı Sırbistan'la ilgili olsa da, Karadağlı yakışıklı “devler”in aksine, kısa, yavan ve sürekli bardak bardak su içen sıkıcı insanlar

olarak gördüğü Sırlara kanı hiçbir zaman kaynamamıştı. 1904'te Makedonya'da bir hastane işletirken ve Osmanlılara karşı başarıya ulaşamamış bir isyanın ardından acımasızca yerlerinden edilen Arnavut mülteciler için bir yardım hareketi yürütürken Makedonya'yı tanımıştı. Sonunda vardığı sonuç Makedonların aşırı derecede rahatsız edici, batıl inançlarının da sinir bozucu olduğuydu. Ancak bir süre için Karadağ Balkanlar'da en sevdiği yerd. Yavaş yavaş ülkeye süzülen modernizmin habercilerini (Başkent Çetine'nin anacaddesi boyunca dizilen elektrik lambaları ve bir gazetenin ortaya çıkması) esefle karşılasa da, üçkağıtçı yaşlı kral Nikola'yla arkadaş olmuştu ve onunla küçücük sarayında oturup dedikodu yapıyordu. "Karadağ artık daha az mutlu olacak," demişti. Ona göre en mutlu Balkan ülkeleri en az gazetenin olduğu ülkelerdi.

1911 itibarıyla Durham'ın gözleri açılmaya başlamıştı; Nikola'nın gücünü ve topraklarını artırma girişimleri olduğundan şüpheleniyordu. O sırada Karadağ'da, Osmanlıların vahşice bastırdığı isyanın akabinde Kosova'dan kaçan Arnavut mültecilere kıyafet ve yiyecek yardımı hareketi için çalışıyordu. Otel odasında gömlek ve ayakkabı yapıyor, her taraf yaz sıcaklığında deri kokuyordu. Nikola'nın mültecileri bırakıp Osmanlılardan mümkün olduğunca fazla Arnavutluk toprağı ele geçirmeye hazır olduğunu görünce hayrete düşmüştü. 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında Arnavutlara yaptıkları zulümden dolayı hem ondan hem de krallığından nefret etmeye başlamıştı. Bir gözlemciye göre, onun açısından her şeyi bitiren olay, Karadağlı bir savaşçının çantasına baktığında altmış bu-rundan oluşan ganimetini görmek olmuştu. Bunun üzerine kendini ve var olan tüm enerjisini Arnavutluk'un bağımsızlığına adamaya karar vermişti.

Arnavutlar Balkanlar'a ilk ziyaretleri sırasında dahi ilgisini çekmişti. 1900'de uzaktan kuzey Arnavutluk'un dağlarını görmüş ve oraları keşfetmek için yanıp tutuşmuştu. Ertesi yıl, Ohri Gölü'nü geçip az sayıda yabancınn ziyaret ettiği, dağlarda yer alan önemli bir ticaret kenti olan İşkodra'ya giden bir grup Fransız gezgine katılmıştı. Gemileri karaya vardığında, Fransız yol arkadaşları or-

tadan yok olmuştu, o da otel bulmak için yanında kendisine rehberlik edecek küçük bir erkek çocuğuyla kentin dar sokaklarına doğru yola koyulmuştu. “Vahşilerden oluşan öyle bir kalabalık vardı ki, sokaklar neredeyse kaynıyordu. Size kelimelerle tarif etmem mümkün değil,” diye yazmıştı. Dağlardan gelen, “göz alıcı gümüş silahlar kuşanmış” öfkeli adamlar ve “gümüş düğmeler, nakışlar ve yığın yığın bozuk parayla bezeli kırmızı beyaz giysilere” bürünmüş kasabalı Hristiyan kadınlar görüp şaşkına dönmüştü: “Ağza alınmayacak türden şakalar, ahlaksızlıklar ve görkem, güneşin altında cızırdayan yeni yüzülmüş deri yığınları, yük hayvanlarının uğultusu, keçiler, sığırlar, kağnı arabaları ve toz.” Gördüğü her şeyi çok sevmiştir.

1904’te nihayet kuzey Arnavutluk’un dağlarına doğru uzun bir gezi yapmıştı. Tek yol arkadaşı, İncil dağıtan (ki bu halen Osmanlı İmparatorluğu’na ait ve çoğu Arnavutun Müslüman olduğu topraklarda muhtemelen tehlikeli bir faaliyetti) Hristiyan bir Arnavuttu. Gittiği bir kasabayla ilgili, “Çok az yabancıların ziyaret ettiği bu kasabadaki erkeklerin hafızasında yer alacak ilk İngiliz kadın benim,” demişti gururla. Arnavutlar hem zengin hem de nüfuzlu olduğunu düşündükleri Durham’a kucak açmıştı. O da Arnavutlara her geçen gün derinleşen bir şefkatle karşılık vermişti. Özellikle de Yüksek Arnavutluk olarak adlandırdığı bölgedeki ücra köyler ve yüzyıllardır değişmemiş yaşam biçimleri karşısında büyülenmişti. Arnavutların aslen Balkanlar’ın İliiryalı sakinleri olduğu ve yüzyıllar içinde gelen Slavlar yüzünden dışarıya itildikleri yönündeki sitemlerini yüreğinde hissetmeye başlamıştı. Arnavutluk’un Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsızlığını kazanmasına destek toplamak umuduyla onları dış dünyaya anlatmak istiyordu. Arnavutlar gibi o da Osmanlı İmparatorluğu giderek zayıflarken halihazırda bağımsızlığını kazanmış olan Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ gibi Balkan devletlerinin Arnavutların yaşadığı topraklara el koyacağından korkuyordu.

1908’de *High Albania* adıyla yayımlayacağı kitabı için malzeme toplamak üzere dağlara bir dizi gezi düzenledi. Bu kitap sayesinde Arnavutluk’a ait bir tarih ilk kez vücut buldu, kitap aynı zamanda kuzey Arnavutluk’un kanunlarını, kabilelerini, mitlerini ve gelenek-

lerini inceleyen sağlam bir etnografya kaynağıydı. Kitapta, kendi çektiği fotoğraflar ve yine kendi çizdiği resimlerle Arnavutlar, ak-sesuarları ve hatta erkeklerin farklı saç tıraşı şekilleri yer alıyordu. Kadınların sahip olduğu oldukça ayrıntılı dövmelerle ilgili de yazmıştı, bu dövmelerin eski bir İliya geleneği olduğuna inanıyordu. Çok derinlere kök salmış bir uygulama olan kan davasını anlamaya çalışıyordu. Kitap oldukça tartışmalı bir eserdi; ya Balkanlar'daki hayatın acımasızlığını abarttığı, ya da bu yaşam tarzını ayıplamadığı gerekçesiyle suçlanıyordu. Bir kitap eleştirmeni, “Neredeyse her sayfasında vurulan, vurmak üzere olan veya cinayet hikayelerinde destan yazan erkeklerle ilgili öyküler var. Bayan Durham adam öldürmekten duydukları gururu paylaşıyor gibi görünüyor,” diye yazmıştı.

Ancak hiçbir şey Durham'ı durduramamıştı. Gün geçtikçe kade-rinde hem romantik hem de mazlum gördüğü Arnavutlara yardım etmek yazdığına daha çok inanıyordu. Dostu olmayan ama sayısız düşmana ve bir o kadar da iç bölünmeye sahip bir halktı Arnavutlar. Komşularının onların toprakları üzerinde emelleri vardı. Ancak hem Hristiyan ve Müslüman, hem kuzey ve güney, hem de kanlı kabile çekişmeleriyle bölünmüş Arnavutların kendisi dahi tek bir ağızdan konuşmaktan acizdi. Bu durum, Arnavutların birlik olamama hâlinin ağgözlü komşularının eline gümüş tepsiyle sunulmalarına neden olacağından korkan Durham'ı çileden çıkarmış, ümidini hep-ten yitirmesine neden olmuştu. Arnavutluk Kraliçesi olarak anılmak ve gittiği her yerde reveransla karşılanmak Durham için de tatmin ediciydi. Arnavutları Osmanlı yönetiminden kurtarmayı ve kendi ülkelerine sahip olmalarını sağlamayı kendine görev edinmişti. Balkanlar'daki toplumların bu kadar karmaşık olmasının sınırları çizmeyi zorlaştırdığının farkındaydı ancak iyimser bir şekilde farklı ulusların ve dinlerin birlikte çalışabileceğini umuyordu.

Anglo-Arnavut Toplumu'nu kurmak üzere Aubrey Herbert'le işbirliği yapmıştı. 1912'de, I. Balkan Savaşı binlerce Arnavutun Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'da kalmasına neden olduğunda bu tuhaf ikili, bağımsız bir Arnavutluk için Londra'da kulis yapmaya

başlamıştı. Büyük Güçler'in bunu kabul etmek için kendi nedenleri vardı, bu yüzden bu öneriyi kabul etmiş ve Anglo-Arnavut Toplumu'nu, Yunanistan'ın, güneydeki Arnavut topraklarının çok büyük bir kısmını ele geçirmesini engelleyecek şekilde kışkırtmıştı.

1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması Edith Durham'ı İngiltere'ye dönmek zorunda bırakmıştı. Gemisi Arnavut liman kenti Vlora'dan yelken açar açmaz, kendini diğer yolcuların arasında yapayalnız hissetmişti. "İngilizlerden oluşan bir kalabalığın arasında yıllardır bulunmamıştım," diye yazmıştı. "Yabancı bir ırk gibi görünüyorduk gözüme." Ülkesine geri döndüğünde Britanya'nın, nefret ettiği Sırbistan'ın tarafında savaşıyor olmasından ötürü derin bir depresyona girmişti. Savaş yıllarını, bölgeyi yabancılara anlatabilmek adına *Twenty Years of Balkan Tangle* [Balkan Kördüğümünün Yirmi Yılı] adlı kitabını yazarak geçirmişti. Savaş sona erdiğinde Durham ve Herbert barış müzakereleri sırasında Arnavutluk'un çıkarlarını korumak için ellerinden geleni yapmıştı. Arnavut halkının temsilcilerinin barış konferansındakilere hitaben konuşabilmesi için Paris'e gelmelerine izin verilmesini talep etmişlerse de bunu başaramamışlardı. Ne var ki bir başka taleplerinde daha başarılı bir sonuç elde etmişlerdi; Arnavutluk, Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmişti.

1921'de uzun yıllar seyahat etmekten sağlığı epey sarsılmış olan Durham, Arnavutluk'a son bir yolculuk yaptı. Çok sıcak karşılandı ve kendi adının verildiği yerlerin bir kısmını gördü, ancak duyguları karıştı. Pek çok değişim geçirmişti buralar, bu değişimlerden ve buraya çalışıp yaşamaya gelen yabancılardan pek hazzetmemişti. "İçinde yabancılardan olduğu Arnavutluk," diye yazmıştı "Arnavutluk gibi değil." Bir daha da geri dönmedi. Hayatının geri kalanı boyunca Arnavutluk için elinden gelenin en iyisini yaparak çalışmaya devam etti ama Britanya'da Balkanlar'ı önemseyen küçük çevrelerde giderek saplantılı ve Britanya kamuoyuna ayak uyduramayan biri olarak görülmeye başladı. Neyse ki Durham, Arnavutluk'un en tuhaf ve korkunç Komünist liderlerden birinin yönetimi altında çektiği uzun ıstırapı göremeyecekti.

Öldüğü zaman, hiçbir zaman hazzetmediği sürgündeki Arnavut kralı Zogu onun ardından dokunaklı bir konuşma yaptı: “Arnavutlar bu İngiliz kadını hiçbir zaman unutmadı, unutmayacak. Çok iyi bildiği dağlarda, ölümü zirvelerin arasında sonsuza dek yankılanacak.” Komünist dönemde hükümet, adının unutulması için her şeyi yaptı ancak 1990’larda demokrasinin yeniden gelmesiyle, adı Arnavutluk sokaklarında ve okullarında yeniden yaşamaya başladı.

TARİHİ BİR EV OLARAK DÜŞÜNÜRSEK, bu evin duvarlarında bazı atalarımızın portreleri her daim asılı dururken, diğerleri tozlu sandık ardiyelere ve tavan aralarına tıkıştırılıyor. Bugün Gertrude Bell’i hatırlamamızın nedeni Irak ve modern Orta Doğu’nun şekillenmesine yardımcı olmuş olmasıydı, her ne kadar bu miras şimdilerde parçalanıyor olsa da... Edith Durham 1912’de bağımsız bir Arnavutluk’un ortaya çıkmasında ufak bir rol oynadı ve bu katkısı yakın Balkan tarihinde kendisine mütevazı bir yer kazandırdı. Merak, cesaret, yabancı dünyaları keşfetme arzusu; bu hayranlık uyandıran özellikler kendi başına uzun süreli bir şöreti garantilemiyor. Bayan Simcoe günlüğünün yeniden keşfedilip yayımlandığı 1960’lara dek Kanada’da büyük ölçüde unutulmuş, Kanada toplumunda uzun süreli bir etki bırakamamıştı. Fanny Parkes’in 1850’de yayımlanan anılarının baskısı 1979’lere dek bulunamıyor, ancak benim gibi Hindistan’daki Britanyalıları araştıran bir avuç insan tarafından biliniyordu. Fakat bu insanların yaptıkları şey, kendilerine ve içinden geçtikleri dünyalara dair bir kayıt bırakmaktı. Bu nedenle onlara çok şey borçluyuz. Dikkatimizi çekip, kendilerinin de tıpkı bizler gibi birer insan olduğunu hatırlatmak için tarihin tozlu sayfalarından fırlayıp bir anda önümüze çıkıyor ve kaydettikleri sayesinde tarihi yazmamıza olanak tanıyorlar.

17 MAYIS 1824'TE YAYINCI JOHN MURRAY'IN üst kattaki geniş çizim odasındaki bir şöminenin etrafında bir grup erkek toplanmıştı. Bugün halen varlığını sürdüren şirket o zamanlar görece yeni sayılırdı ama Jane Austen, Sör Walter Scott gibi öne çıkan yazarların işlerini yayımlayarak adını çoktan duyurmuştu. Yayınevi kötü şöhretli Lord Byron'ı da yayımlamıştı ve bu adamları bu bahar gününde buraya getiren şey de bizzat onun anılarıydı. Uçarı davranışları nedeniyle İngiltere'den ayrılmak zorunda kalan Byron, birkaç yıl öncesinde “en güzel, en vahşi Caravaggio tarzıyla” yazıp saklaması için arkadaşı İrlandalı şair Thomas Moore'a göndermişti anılarını. O ayın başında Byron Yunan Bağımsızlık Savaşı'na ara verildiği sırada Messolonghi'de ölünce, edebi vasisi olarak Moore'un elindeki yazılarla ne yapacağına karar vermesi gerekiyordu.

Moore ve birkaç kişi anıları okumuştı. Byron'ın pek çok metresinden biri olan Leydi Caroline Lamb, “değersiz gerçek bir müsvedde” olarak görüp reddetmişti. Önde gelen liberal liderlerden biri olan Lord John Russell, “üç, dört sayfanın yayımlanamayacak kadar iğrenç ve hassasiyetten uzak” olduğunu kabul etse de, Byron'ın gençliği ve Yunanistan'da geçirdiği zamanlara dair anılarının “çarpıcı bir şekilde betimlenmiş” olduğunu düşünmüştü. Byron'ın gençlik yıllarından yakın arkadaşı ve aynı zamanda kendisi de şair

olmak isteyen John Hobhouse kitabın müstehcenliğinden ve skandal yaratma potansiyelinden endişe ediyordu. Byron'ın namı, kötüden berbata doğru ilerlerken, Hobhouse Parlamento üyesi olmuş, toplumda oldukça saygın bir konum elde etmişti. Belki de anıların yayımlanmasının kendi adına gölge düşüreceğinden korkuyordu; belki de Byron'ın bir şair olarak başardıkları yüzünden onu kıskanıyordu. “Yasın ilk aşamasını atlattığımda,” diye yazmıştı Hobhouse daha sonraları, “canım arkadaşımдан bana kalanları ve ününü koruma görevimi yerine getirme konusunda hiç vakit kaybetmemeye karar verdim.” Arkasında iki kararlı kadının desteği olduğunu biliyordu: Byron'ın eski eşi Annabella ve geniş bir kitlenin Byron'la ilişki yaşadığına inandığı üvey kardeşi Augusta Leigh. Toplantıya temsilciler göndermişlerdi. Moore anıları ilerleyen yıllar boyunca muhafaza etmek için direktse de artık yalnızdı çünkü John Murray, Byron ailesinin ve arkadaşlarının baskısı karşısında çoktan pes etmişti. Böylece Moore kitabın müsveddesinin yırtılıp ateşe atılışını izlemek durumunda kalmıştı. Biyografi yazarları, edebiyat tarihçileri ve safi şehvet düşkünleri bu kayıptan ötürü o gün bugündür pişman.

Tarih ister ölenin şanını korumak, ister yaşayanların canını bağışlamak için kayıtların yok edildiğine veya ayıklanıp duruma göre düzeltildiğine sayısız kere tanıklık etmiştir. Jane Austen'ın kız kardeşi kendi mektuplarını yakmıştı; nedeni hâlâ bilinmiyor. Bir diğer ünlü zampara, büyük kaşif Sör Richard Burton'ın dul karısı, 1891 yılında ölen kocasının Orta Doğu ve Hindistan keşifleri sırasında karşılaştığı cinsel uygulamaların açık seçik betimlemelerinin yer aldığı yazmalarını alıp şöminenin başına oturduğunda, kocasının kendisine görüldüğünü iddia etmişti. “Yak onu!” demişti kendisine görünen kişi, o da kendisine söyleneni yerine getirmişti. Şair Ted Hughes Sylvia Plath'ın son günlüğünü yok etmişti çünkü çocuklarının okumasını istememişti. Thomas Hardy “şeytani günlükler” olarak adlandırdığı, ilk karısının yazdıklarını yakmış ve ikinci karısına, öldükten sonra karısının kendi eseriymiş gibi yayımlaması için biyografisini yazdırmıştı. Çin hükümeti kötü şöhretli Madam

Mao'nun hapishanedeki son yıllarında yazdığı anılarına el koymuştu. Bu anıların başına ne geldiği bilinmiyor. Kimi zaman bir toplumun kolektif hafızası olan arşivler ve kütüphaneler, savaş zamanında özel olarak hedef alınır. Yugoslavya 1990'larda şiddetli bir ayrılık yaşadığında, Sırp milliyetçileri Saraybosna'daki Bosna Ulusal Kütüphanesi'ni top ateşine tutmuştu. O sırada orada bulunanlar paha biçilmez Osmanlı el yazmalarının gözlerinin önünde küle dönüşerek havada uçtuğunu anlatmışlardı.

Fareler, beyaz karıncalar, ateş ve sel de kayıtların yok olmasında insanlar kadar etkili olmuştu. Ucuz hamur kağıdına geçilmesi, kitap ve gazeteleri toplumun yoksul kesimleri açısından erişilebilir kılmıştı (ve Kanadalı kereste baronlarının ceplerini doldurmuştu) ancak o gün bugündür arşivcilerin başına bela olmaya devam ediyor. 19. yüzyılın gazetelerinin sayfaları arasında gezindiğim kütüphanelerde, sayfaların ellerimde parçalandığına defalarca tanık oldum. Değerli kişisel evrakların sapasağlam bugüne geldiği de oluyor elbette ama bu durumda da genelde aile üyelerinden oluşan vasiler bu evraklara erişimi kısıtlıyor veya hepten herkese yasaklıyorlar. Uzun yıllar boyunca James Joyce'un torunu Stephen, büyükbabası tarafından yazılan her şeyin, hatta yayımlanmış kitapların bile kontrolünü elinde tutmak için oldukça saldırgan bir çalışma yürüttü. Biyografi yazarlarının veya edebiyat eleştirmenlerinin Joyce'tan alıntı yapmasını engellemek için davalar açtı veya yasal yollara başvurmakla tehdit etti onları; antolojiler onun kitaplarından alıntıl原因amıyordu; ve Joyce'un eserlerini sahneye, hatta kamusal okumalara uyarlamak neredeyse imkansızdı. Venedik'te akademisyenlerin katıldığı bir konferansta karısıyla birlikte, Joyce'un sorunlu ve kederli kızı Lucia'nın kendilerine gönderdiği tüm mektupları yok ettiğini gururla söylediğinde, ortalık buz kesmişti. 2012 yılında Joyce'un çoğu eseri, telif süreleri bitip de kamusal kullanıma açıldığında herkes derin bir oh çekti.

Kimi zaman, Mackenzie King'inki gibi vasiler kendilerinden beklenileni görmezden gelir, ki bu gelecek nesiller açısından bir şanstır. Onun günlükleri yok olmuş olsaydı, Kanada tarihi çok daha eksik

olurdu. Yok edilen veya ardında hiçbir iz bırakmadan sırta kadem basan kayıtların acı veren listesini bir nebze olsun dengelemek için şans eseri kurtarılan veya keşfedilen pek çok kayıt örneği mevcuttur. 1967’de Amerikalı bir profesör İtalyan bir iş adamını Floransa yakınlarındaki evinde ziyaret etmişti. Ziyaretinin amacı adama, I. Dünya Savaşı’nın büyük bir kısmında ve barışın ilk yıllarında İtalya Dışişleri Bakanı olan, profesörün büyük amcası Sidney Sonnino’ya ait evrakların kendisinde olma ihtimali olup olmadığını sormaktı. İş adamı profesöre bir kadeh Chianti ikram etmiş ve birlikte çoktandır kimsenin el sürmediği yüklüğe bakabileceklerini söylemişti. İçeride on dört tane eski sandık vardı ve bu sandıklar Sidney Sonnino’nun resmi yazışmalarını, günlüklerini, mektuplarını ve diğer yazılarını barındırıyordu. Paris Barış Konferansı’ndaki Fransızca baştercümanı Paul Mantoux emirlere karşı gelerek dünyanın en önemli dört devlet adamı, ABD Başkanı Woodrow Wilson, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, Britanya Başbakanı David Lloyd George ve İtalya Başbakanı Vittorio Orlando’nun arasında geçen sohbetlerin tamamının kaydını tutmuştu. İki kopyasını Fransa Dışişleri Bakanlığı’nda saklamış ancak bu kayıtlar Almanlar 1940’ta Paris’e ilerlerken Quai d’Orsay’in avlusunda yakılan belge yığınlarının arasında kalmıştı. Mantoux da Fransız hükümetinin çoğu üyesiyle birlikte güneye kaçmış, kalan son kopyayı evinde bırakmıştı. Bu sırada bir arkadaşının o son kopyayı alıp hukuk fakültesinin deposuna saklamasını sağlamayı başarmıştı. Ve o son kopya Paris özgürleşene dek orada kaldı. 1919’daki o hayati konuşmaların kaydı olmasaydı, 20. yüzyılın dünyasını şekillendiren pazarlıkları anlayamayacaktık.

Tarihçilerin tarihi inşa ederken kullandığı malzeme gün geçtikçe daha fazla alandan besleniyor; arkeolojinin bulgularını, biyolojiyi veya antropolojiyi kullanıyoruz. Yazıtlara ve mezarlardaki şekillere, madeni paralara veya resimlere bakıyoruz. Mahkeme kayıtlarını, vergi defterlerini veya hükümet raporlarını inceliyoruz. Daha yakın tarih için gazetelerden filmlere ve Twitter’a dek her şeyden faydalanıyoruz. Ancak yine de bizlere geçmişin hissini ve dokusunu verebilecek, geçmişin insanların hikayelerini ve neye benzedikle-

rini (Amerikalı tarihçi Barbara Tuchman'ın bir zamanlar bir insanı veya bir ânu bizim için sabitleyen "doğrulayıcı ayrıntı" adını verdiği şeyi) anlatabilecek bireysel seslere ihtiyaç duyuyoruz. Ve bu tür gözlemcilerin kayda geçirdikleri şeyler, çoğu zaman bu amaçla hareket etmemiş olsalar da, belli bir zamana dair varsayımları ve o zamanın değerlerini, sınıfları, aileyi veya mekanı çok daha iyi anlamamızı sağlıyor. XIV. Louis'nin sarayındaki Saint-Simon dükü gibi tarihin en büyük gözlemcilerinin çoğu olan biteni bir kenardan izlerken, Babür İmparatoru Babür gibileri tarihi değiştirmiştir. Ortak noktaları kendi dünyalarına ve bu dünyaların içinde yaşayanlara karşı besledikleri doymak bilmez merak duygusu, ayrıntıları hakkıyla aktarabilecek keskin bir gözlem gücü, çoğu insan ilişkisinin gülünç yanını takdir edebilme yetisi, hiciv yeteneği ve elbette dedikodu sevgisiydi. Daha da önemlisi gördükleri şeyi kaydetmeye kararlı olmalarıydı. Tuttukları kayıtlar olmasa, geçmişe dair bilgimiz çok kısıtlı olurdu. (İtiraf etmeliyim ki insan, günlük hayatta yapmaması gereken şeyleri yaparken büyük bir zevk alıyor. Araştırma adına başkalarının özel mektuplarını ve günlüklerini okumak da bu tür yasaklı zevklerden biri.)

EN MUAZZAM GÜNLÜKLER ve anılar genelde güçlülere göre daha az şikayet etme alanına sahip ve belki de gelecek nesillerin kendileri hakkında ne düşüneceğini daha az önemseyen küçük oyuncular tarafından yazılmıştır. Günlüğüne 1660'ta başlayan İngiliz kamu personeli Samuel Pepys günlüğünü birilerinin okuyacağını belli ki aklından hiç geçirmemiş, kendisinden ve günlük yaşamından bahsederken lafını hiç sakınmamıştı. Günlüklerinde duyguları, hastalıkları, yemekleri, giysileri, arkadaşları, hizmetçileri, karısı ve kedisi dahil her şeyi listeleyip betimliyordu. Bazen içkiyi fazla kaçırıyor; karısıyla atışıyor ve arkadaşlarına kaba davranıyordu. Bu durum kendisini suçlu hissetmesine neden olsa da, karısını aldatmaktan geri durmuyordu. Saray dedikodularını kayda geçiyor ve hükümette kimin yükselişte, kimin inişte olduğunu büyük bir dikkatle takip ediyordu. 1665'te

son büyük veba salgını kenti kasıp kavururken de, ertesi yıl Büyük Yangın kentin büyük bir kısmını küle çevirdiğinde de Londra'daydı. Pepys'in günlükleri olmasaydı II. Charles'ın saltanatına dair büyük resmi asla göremeyecek ve yine aynı şekilde bu büyüleyici, sinir bozucu ve çekici insanla tanışamayacaktık.

Hemen karşı kıyıda, bir sonraki kuşakta, Saint-Simon dükü, XIV. Louis sarayının dedikodularını gayretle toplamıştı. Uzun uzadıya yazdığı anıları, genelde kaba ve iğneleyicidir ama yeni Versay sarayındaki yaşama dair dedikodularıyla, Güneş Kral'ın kime kıyak geçip geçmediğine dair sonu gelmez spekülasyonlarıyla benzersiz bir anlatım sunar. Kral'ın huzurunda kimin oturabileceğine veya kalabalıklar arasında yoksullar için kimin sadaka toplama çantasını taşıyacağına dair gülünç tartışmalar yer alır yazılarında. Saint-Simon, Kral'ı ve yakınındakileri yakından gözlemliyordu. Savoy'dan Louis'nin torunu ve vârisiyle evlenmek üzere Fransa'ya getirilen on iki yaşındaki küçük prensesten büyülenmişti. (Kral merhametli davranarak evliliğin birkaç yıl ertelenmesine karar vermişti.) "Görünüşte hiçbir özelliği yoktu," diye yazmıştı Saint-Simon, "sarkık yanakları, güzellik kriterlerine göre fazla çıkık bir alnı, silik bir burnu ve kalın seksi dudakları vardı ama kestane rengi saçlarının çizgisi ve kaşları çok belirgindi ve dünyanın en güzel, en anlamlı gözlerine sahipti. Kalan birkaç dişi de çürümüştü, ki buna ilk gülen kişi de kendisi olmuştu." Yaşlı hemşiresi iğne yapmak için arkadan elbisesini kaldırırken, o Kral'ın odasında Kral ve refakatçileriyle neşe içinde sohbet ediyordu; bunu görmek Saint-Simon'ı oldukça eğlendirmişti. Prens hastalanıp da aniden öldüğünde Saint-Simon genç kızın zehirlendiği yönündeki söylentileri de kayda geçmişti.

Saint-Simon XIV. Louis'den nefret ediyordu; bu nedenle en sevdiği torununun, çok zor bir gebelik geçirdiği hâlde, bir gezi sırasında kendisine eşlik etmesinde ısrarcı olması gibi bencilce davranışlarını sıralamaktan zevk alıyordu. Kadın düşük yaptığında, Saint-Simon, Kral'ın her zamanki gibi pişmanlık duymadığını not düşmüştü. Saint-Simon uygunsuz ve sağlıksız bulduğu Versay'dan da nefret ediyordu: "Güzellik ve çirkinlik; ferahlık ve darlık kabaca birbirine

geçiyordu.” Saray mensuplarının koridorlarda nasıl işediğini ve çaresiz bir düşesin şapelde kendisini nasıl teskin ettiğini betimliyordu. Louis’nin, Versay’ı ve sarayının ihtişamını aristokrasiyi iğdiş etmek ve terbiye etmek için kullandığını görmüştü: “Elinde ne var ne yoksa herkesi yoksullaştırmak için başarıyla kullandı, böylece lüksü tüm insanlar için övgüye değer bir hâle getirdi.” Gereksiz lükslere para harcama yarışının Versay’dan tüm Fransa’ya yayılan bir hastalık olduğu konusunda uyarıyordu: “Rütbe ve haysiyetin birbirine girmesiyle ve hatta görgü kurallarıyla ayakta tutulan, Kral’ın ahmaklığıyla teşvik edilen bu kanserin bir enkazdan, genel bir felaketten farksız, öngörülmesi imkansız sonuçları olacaktır.”

ANILAR VE GÜNLÜKLER aynı zamanda hepimizin fark etmeden yarattığı basmakalıplara da deva olur. Batı’da Haçlılara dair belli bir görüşe sahip olarak büyürüz. Bu görüş, asil şövalyelerin Hristiyanlığın kutsal topraklarını barbar Müslümanlardan almak üzere Orta Doğu’ya gittiği popüler edebiyat eserleri ve filmlerle şekillenir ve bugün Orta Doğu’ya dair düşünme şeklimizi etkiler. Amin Maalouf’un mükemmel kitabı *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*’ni veya 1083’te doğan, bir Bizans imparatorunun kızı Anna Comnena’nın anılarını okuduğunuzdaysa tamamen farklı bir tabloyla karşılaşsınız. Comnena’nın yazıları Konstantinopolis’in insanlarını ve dinden çok yağmacılıkla ve ganimetlerle ilgileniyor gibi görünen, tıp ve temel hijyene olan yaklaşımları oldukça ilkel olan Batılılara zavallı gözüyle bakan Levantenleri gösterir.

Hindistan’ın ilk Babür imparatoru Babür’ün zarif minyatür portrelerine baktığımızda, ilk dikkatimizi çeken şey egzotizm olabilir: Boynunda dizi dizi inci takılı, kafasına mücevherlerle bezeli bir sarık kondurmuş sakallı adam mermer bir tahtta oturur, tahtırevanda uzanır şekilde veya at üzerinde, kimi zaman kolunda bir şahinle resmedilir. Ancak yine de bizlere bu ışıltılı yüzeyin altına sızabilmemiz için açık bir kapı bırakır ki onun ne kadar karmaşık ve ilginç bir insan olduğunu keşfedebilelim.

1483 yılında doğan Babür, türlü badirelerle Kabil’de bir kralık kurduktan sonra 1526’da Hindistan imparatoru olup 1857’ye dek yaşayacak bir hanedan kuran küçük bir Orta Asya prensiydi. Anıları hem geçtiği çetrefilli yolları hem de umutsuzluğa kapılarak her şeyden vazgeçip kaçıp gitmeyi düşündüğü anlar da dahil olmak üzere kendi tepki ve düşüncelerini aktarıyor. “Böylesi zorluklar karşısında,” diyor kendisine, “hayatta olduğum sürece [...] dünyanın sonuna gidecek olsam bile kendi başıma çekip gitmem daha iyi olacaktır.” Ancak her defasında kendini toparlamayı başarıyor: “Bir insan hüküm sürme iddiasındaysa ve fethetmek arzusuyla yanıp tutuşuyorsa, işler bir iki kez ters gittiğinde öylece oturup izlemekle yetinemez.” Sebat ederse bunun ödülünü eninde sonunda alacağını söylüyor kendisine: “Şans kapıyı çaldığında, tereddüt etmemek çok önemlidir. Sonrasında pişman olmak hiçbir işe yaramayacaktır.” Böyle düşündüğünü bilebiliyoruz ve bunu ifade eden kelimelerine sahibiz çünkü kendi dönemi ve rütbesinde pek de alışılmadık bir şekilde anılarını yazmıştı Babür.

Ne yazık ki bu anılar tam değil. Birkaç yıllık boşluklar var: Babür’ün zorlu yolculuklarında eşyaları defalarca yok olmuş veya kaybolmuştu. Ve oğlu, aynı zamanda da vârisi Hümayun, babasının ölümünden sonra el yazmalarının daha da fazlasını kaybetmiş olabilir. Ancak geride kalanlar hem içeriği, hem de sadece yazılmış olması nedeniyle oldukça sıradışı. Anıları birbiriyle bağlantılı ve pek çok etkiye sahip bir dünyayı gösteriyor: Türkçe konuşan savaşçılar Orta Asya’dan her yöne doğru yayılıyor; Persçe konuşanlar doğuya ilerliyor; Afganistan’daki insanlar Hindistan’a doğru hızla sürülüyor; ve tüccarlar, sanatçılar ve âlimler her yerde hareket hâlinde. Babür, adamları ve çoğu zaman da aile üyeleriyle birlikte Semerkant’tan Herat ve Kabil’e ve en sonunda da Babür hanedanını kurduğu Delhi’ye dek büyük mesafeler katetmişti. Bu nedenle anıları Babürlere ve fethettikleri halklara dair paha biçilmez bir kayıt niteliğinde. Her şeyden önemlisi, bu anılar son derece kişisel gözlemleri, derin düşünceleri, bir savaşçının ve bir şairin yanı sıra bir erkeğin görüşlerini yansıtıyor. Bu anılar bizimle yüzyılları aşarak

konusuyor. Bilindiği kadarıyla, yazıldıkları zaman ve sonrasındaki uzun yıllar boyunca İslam edebiyatında *Babürname*'ye yaklaşan tek bir eser bile yok. Üstelik böylesi bir otobiyografi yazan herhangi bir Avrupalı lider de aklıma gelmiyor.

Diğer pek çok anı yazarı gibi Babür de hiçbir şeyden şikayet etmediğini, yalnızca görüp deneyimlediklerini kaydettiğini iddia etmişti. “Ben bunu şikayet etmek için yazmadım,” diye vurgulamıştı, “ben yalnızca gerçekleri yazıyorum. Yazdıklarımla kendimi övmek gibi bir niyetim yok: Ben yalnızca olayları olduğu gibi aktarıyorum. Bu tarihte her konuda yalnızca gerçekleri yazmayı ve her olayı gerçekten olduğu gibi aktarmayı ilke edindiğim için, babamın ve erkek kardeşimin iyi ve kötü yanlarını eksiksiz yazdım ve ister ak-rabam olsun ister yabancı biri, hatayı ve erdemi hakikatle kayda geçirdim. Okuyucularım beni affetsin; dinleyicilerim bana kızmasın.” Aslına bakılırsa Babür daha çok kendi tepkilerinden, hoşlandıklarından ve hoşlanmadıklarından söz ediyordu. Şüpheye düştüğü an-ları ve melankoli nöbetlerini kaydediyordu. Örneğin Herat’tan Ka-bil’e giderken çıkan bir kar fırtınasından ölmeye çok yakinken bir şiir yazmıştı: “Kaderin görmediğim bir zulmü veya cefası kaldı mı? / Yaralı gönlüm henüz bilmediği acıları tadacak mı?” Zaman zaman utanç ve pişmanlık duygularını da ifade ettiği oluyordu. Sonraki yıllarında aptalca ve yakışsız dizeler yazmamış olmayı dilemiş ve kan kusmasına neden olan yüksek ateş ve öksürüğün nedeninin bu olup olamayacağını düşünmüştü: “Seninle ben ne yapacağım ey dil? Senin yüzünden içim kanıyor / Ahenkli şiirleri ne kadar zarıfçe ya-ratsan da, bir kısmı yakışsızdır, bir kısmı yanlış / Bu suçtan yan-mak istemiyorsan, bu tarladan dışarı çık.”

Babür aynı zamanda muharebeleri ve fiziksel becerileri, hatta ef-sanevi içki partileriyle de övünürdü. Hayatının çoğunu düşmanla mücadele ederek geçirmiş bir savaşçı olduğu için, her bir muharebe-yi, çatışmayı ve baskını dikkatle kayda geçirmişti (kendi tebaasına akın düzenlemeyi durdurduğunu da gururla not düşmüştü). Neyin doğru neyin yanlış gittiğini doğru tartmaya çalışmış ve anılarında kendi hataları üzerine kafa yormuştu. İlk yıllarında, adamlarının

yeni ele geçirilen bir kasabayı yağmalamasına izin vererek hata ettiğini kabul ediyor çünkü düşman kapıdayken bu şekilde davranarak kasaba sakinlerini gereksiz yere kendinden soğutmuş oluyordu: “Bu emri düşünmeden verdiğimiz için çok fazla anlaşmazlık ve sorun çıktı!”

Babür’ün babası, Timurlenk’in soyundan gelen pek çok Moğol’dan biriydi (Hindistan’da bu Moğol terimi Mughal’a¹⁹ dönüştü). Ailenin, Semerkant’ın doğusunda, bugünün Özbekistan’ında, yemyeşil ve bereketli Fergana Vadisi’nde küçük bir toprağı vardı. Babür babasıyla ilgili çok canlı bir tasvir bırakmıştı ardında: “Boyu kısaydı, çember şeklinde bir sakalı ve tombul bir yüzü vardı, şişmandı. O kadar dar tunikler giyerdi ki kemerini sıkabilmek için karnını içine çekmek zorunda kalırdı; kendini rahat bıraktığıdaysa, ki bu sık sık olurdu, kemeri çözülürdü. Hem kılık kıyafet hem de konuşma şekli gayriresmiydi.” Babür henüz küçük bir çocukken, babası çok sevdiği güvercinlerine bakarken gerçekleşen tuhaf bir kazada ölmüştü: Kalesinin yüksek duvarlarına asılı güvercinliğin ipleri bir anda çözülmüş ve aşağıdaki hendeğe düşmüştü. Babür, orijinal Türk dilde [Çağatay Türkçesi] şiirsel bir ifadeyle babasının o kazada “bir doğana” dönüşüp göklere yükseldiğini anlatır.

Babür böylece on iki yaşındayken kendisini tahtta buldu. Avcılar (üvey kardeşinin de dahil olduğu düşmanlarının çoğu Timur’un soyundandı) Babür’e miras kalan şeyi ele geçirmek üzere bir araya geliyordu. Babür takip eden on yılı sürekli hareket hâlinde, sağlam bir üs bulmaya çalışarak geçirmişti. Semerkant’ı iki defa almış ama her defasında kentten çıkmak zorunda kalmıştı. Babür ve sayıları gittikçe azalan destekçileri zaman zaman açlıktan ölmek üzereydi. Daha sonraları, “Dağdan dağa yersiz yurtsuz gezinmenin tavsiye edilecek hiçbir yanının olmadığı aklımdan geçti,” diye yazmıştı. Zayıflığını çok utanç verici bir şey olarak görmüş ve tekrar tekrar uğradığı hakaretlere çok içerlemişti. “Ruhum dışında, güvenecek bir dost bulamadım / Yüreğim dışında samimi bir sırdaş bulamadım,” diye

19. Mughal İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu’nun bir diğer adidir. -çn

yazmıştı ilk şiirlerinden birinde ve “Babür, kendine sevgisiz olmayı öğret,” diye bitirmişti şiirini.

1502’de Taşkent’teki bir amcasının merhametine sığınmış ancak orada da kötü muameleye maruz kalmıştı. “Ne zorluklara, sefaletlere göğüs gerdim. Hükmedecek bir krallığım –ve böyle bir ümidim de– olmadı.” Bir an için Çin’e kaçmaya karar vermişti: “Çocukluğumdan bu yana Hitay’a²⁰ gitmek istemişimdir ancak yönetmek zorunda olduğum için ve başka nedenlerden ötürü buna bir türlü fırsat bulamadım.” Sonuç olarak Babür, kendi krallığına sahip olmanın peşinde koşmayı tercih etti.

Babür hayatı boyunca soyundan hep gurur duydu (hem Timur hem de Cengiz Han’ın soyundan geliyordu) ancak anılarında adabımuâşerete karşı rahat bir tutum sergilediği görülüyor. Babür gerektiği gibi karşılanmadığında bunu mutlaka kayda geçiyordu; bir kuzeni “uyuşuk uyuşuk” ayağa kalkmış ve kendi görevlilerinden biri çok hızlı ilerlememesi için Babür’ü kemerinden çekmişti. Ancak pek çok kuzeninden ikisi onunla buluşmak için kamplarından yeterince uzağa gelmeyince şöyle yazmıştı: “Gecikmelerinin nedeni muhtemelen akşamdan kalma olmalarıydı. Alem ve zevkle kendilerini şımarttıkları için, yoksa kibir veya hakaret gibi bir niyetleri yoktur.” Yemekler geleneksel kurallara uygun bir şekilde sunulduğunda bunu hemen fark ediyor ama hemen sonra ekliyordu: “Bir insan arkasında birini bırakırken, iyi bir kurala uygun davranmak bir gerekliliktir; ne var ki bir atamız eğer kötü bir örnek teşkil ediyorsa, bunun yerine iyi bir örnek koymak gerekir.”

Akrabaları ona tuzak kurduğunda, ki bunu sık sık yapıyorlardı, aileden oldukları için onların canını bağışlamıştı ama yönetici olarak ilk yıllarını atlattıktan sonra onlara fazla güvenmemek konusunda temkinliydi. Annesine tapar, ona karşı çok saygılı davranırdı ancak her dediğini de yapmazdı. On yedi yaşına geldiğinde, annesi Babür’e bir evlilik ayarlamıştı ancak Babür geline karşı pek de is-

20. Kuzey Çin’e verilen isimdir. Bu isim, 10. yüzyılda Moğolistan’ın güneydoğu kesiminden göç eden ve Mançurya’nın bir bölümünü ve Çin’in kuzeyini ele geçirerek bu toprakları iki yüzyıl elinde tutan yarı göçebe Hitaylardan gelir. -çn

tekli değildi. Hemen hemen her ay, annesinin “bir vardiya çavuşu ciddiyetiyle kendisini karısının koynuna ittiğinden” şikayet etmişti. Bunun altında yatan nedenlerden biri bir erkeğe delicesine aşık olmuş olmasıydı. “Onun uğruna perişan oldum.” Babür ona şiirler yazıyordu ancak arzusunun nesnesiyle buluştuğunda yaşadıklarını, “Öyle çekiniyordum ki yüzüne bile bakamadım, onun yanındayken özgürce konuşamıyordum,” kelimeleriyle anlatmıştı.

Babür’ün ilerleyen yıllarda pek çok karısı ve çocuğu oldu. İyi bir savaşçı ve işinin ehli bir yönetici olan büyük oğlu Hümayun’la çok gurur duyuyordu. Babür Hindistan’ı ele geçirdikten sonra yazdığı bir mektupta, Hümayun’a daha fazla insana danışması ve başkalarının fikirlerine kulak vermesi gerektiğini yazmıştı: “Kralı, tek başına davranmak uygunsuz bir davranıştır.” Aynı zamanda oğlunun mektuplarını da eleştirmişti: “Yazını okumak çok zor ve bunun yanı sıra yazdıkların fazla karmaşık. Bilmece şeklinde tasarlanmış bir düzyazıyı kim duymuş daha önce?” Dahası oğlunun yazımı da çok özensizdi. Hümayun’un halen Babür’ün elinde olan Kabil’e göz dikmiş olmasından da endişe ediyor ve onu uyarıyordu: “Kabil’i şans meleğim olarak görüyorum.”

Anıları bir yandan da avlanmak, şiir yazmak ve bahçe düzenlemek için zaman bulan bir adamın varlığına işaret ediyor. Babür ister doğada, ister insanda, ister sanatta olsun güzelliği seviyordu. 1519’da Kabil civarındaki dağlarda sonbaharın renklerini izlemek için üç günlük bir geziye çıkmıştı. İlk kez 1504 yılında ziyaret ettiği Herat karşısında büyülenmişti: “Zevk ve âlem için gerekli tüm hazırlıkların mevcut olduğu, eğlence ve keyif için gerekli tüm düzeneğin elinizin altında olduğu [...] masalsı bir kent.” Yeni tatlar ve duygular onu çok heyecanlandırıyordu. Semerkant yakınlarındaki bir kasabadan gelen bir kavun türünün “eldiven derisi kadar yumuşak bir kabuğu, bir elmanınkine benzer çekirdekleri ve dört parmak kalınlığında eti vardı; akıl almaz derecede lezzetliydi.” Eşek şakalarını severdi, bir defasında arkadaşına kudret narının lezzetli bir elma olduğunu söylemişti: “Ağızındaki acı tadı atana kadar akşam olmuştu.”

1504'te Kabil ve etrafındaki toprakları aldığıında Babür yeni krallığının muazzam bir iklime sahip olduğunu yazmıştı neşeyle. Yerel meyvelerle, ağaçlarla ve hayvanlarla ilgili pek çok not almıştı. Lale çeşitlerini saymış, meyve ağaçları ekmiş ve resmi bahçeler kurmuştu. Kendi yönetimi altındaki insanları gerçekten merak ediyordu: Geleneklerini, mesleklerini, becerilerini; nasıl avlandıklarını, nasıl tarım yaptıklarını ve kuş yakalama yöntemlerini; sonbaharda balıkları uyuşturmak için suya attıkları otları öğrenmek istiyordu. İslami törelere uygun davranmamalarını ve yerel batıl inançlarını da eleştiriyordu aynı zamanda. Bir mabetteki hizmetlilerin, binayı hareket ediyormuş gibi gösteren bir numara yaptıklarını öğrendiğinde bunu derhal yasaklamıştı, bir daha yapmaya kalkıştırlarsa cezaları ölüm olacaktı.

Başlarda alkol almak konusunda dini nedenlerle gönülsüz olsa da, Babür daha sonraları “sarhoş olmanın zevkini ve keyfini” keşfetti. Çoğu zaman nehirdeki bir teknede başlayan ve karada sonlanan içki partileri genelde günlerce sürerdi. Pencap’a düzenlediği ilk akında, güçlü bir yudum aldığını ve önünde serili manzaraya bakarak bir tepede oturduğunu anlatmıştı: “İçkinin etkisiyle, çiçek tarlalarının görünümü çok tuhaftı. Bazı yerlerde yalnızca mor çiçekler açmıştı, diğer yerlerdeyse yalnızca sarı çiçekler. Zaman zaman bu sarı ve mor çiçekler bir araya gelip altın rengi benekler oluşturuyordu.” Kimi zaman daha kuvvetli şeyler de içiyordu, belki de afyundu içtiği. Bu tür anlarda divan toplantısına katılmak için çadırından bile çıkamıyordu. Ömrünün son günlerinde, “Bu günlerde kafam en azından o günlerdekinin yarısı kadar güzel olur muydu acaba?” diye yazmıştı özlemle.

Uyuşturucu ve alkolün bir arada iyi olmadığını yazmış ancak bu onu her ikisini aynı anda tüketmekten alıkoymamıştı. Her daim hırslı biri olan Babür, anılarında ne kadar kendinden geçtiğini anlatırken övünüyordu. Bir defasında bir partiden çıkmış ve atına binmişti: “Elime bir meşale aldım ve önce bir yanıma sonra diğer yanıma bakıp atın dizginlerini bırakarak nehir boyunca kampa dek özgürce koşmasına izin verdim.” Çadırına vardığında kusma-

sı dışında hiçbir şey hatırlamadığını söylemişti gururla. Ara sıra, sadık bir Müslüman olarak alkol aldığı ve aşırıya kaçtığı için rahatsızlık duyuyordu ama davranışlarını meşrulaştıracak bahaneler bulmuştu. Örneğin 1520’de, “Kırk yaşında içmeyi bırakmaya ant içmiştim, kırkinci yaşına bir yıl kala stresten deli gibi içiyordum,” diye yazmıştı. Aslına bakılırsa sonraki yedi yıl boyunca da içmeyi bırakmamıştı. Bıraktığındaysa bu politik bir hamleden başka bir şey değildi.

Babür bir anda çok sinirlenebiliyordu ama hemen sonra insanları affetmeye meyilliydi. Düşmanlarına karşı dikkat çekici ölçüde cömertti; bir zamanlar kendisine isyan eden bir lider açlıktan ölmek üzereyken eski püskü giysiler içinde Kabil’e geldiğinde Babür şöyle yazmıştı: “Eskiden yaptığı davranışların cezasını çekmiş, seçtiği yoldan ötürü utanç içinde ve perişan bir hâlde şimdi. Ben, kendi adıma, onu azıcık da olsa paylamadım, aksine onu çok sıcak karşıladım ve acısını dindirdim.” Böyle yüce gönüllü davranmak aynı zamanda iyi bir politikaydı çünkü diğerlerinin düşman safına geçmesini engelliyebilirdi.

Babür ara sıra acımasız da olabiliyordu. Anılarını okuyanlar, Babür’ün değerlerinin bizim değerlerimizle her zaman aynı olmadığını şaşkınlıkla fark ediyor. Babür ve müttefikleri başarı nişanı olarak kafa koparıyordu örneğin. Bir zaferden sonra laubali bir şekilde şöyle yazmıştı: “Ölü Afgan kafataslarından bir kule dikilmişti.” Bunun hemen ardından çok güzel yerel bir gölü tasvir etmeye başlıyor. Yerel Afgan eşkiyalarla sorun yaşadığında, “birçoğunu örnek teşkil etmesi için kazığa [oturtmuştu].” Bir başka olaydaysa, birlikleri Batı Afganistan’da bir kaleyi almıştı; “İnsanlar isyancı ve kafır geleneklere bağlı oldukları ve İslam dini kaybolduğu için katledilmiş, kadınları ve çocukları esir alınmıştı,” diye anlatıyor. Görevden alınan Delhi sultanının annesi, kendi hizmetkarlarından birini ayartarak Babür’ü zehirlemeye çalıştığındaysa, hemen bakmıştı suçlunun çaresine: “Çeşnicibaşının lime lime doğranmasını ve aşçının derisinin de canlı canlı yüzülmesini emrettim. İki kadından birini fillerin ayakları altına attım, diğerini de vurdum.”

Babür, bir zamanlar Moğol atalarının hüküm sürdüğü, bugünkü Orta Asya cumhuriyetlerinin yayıldığı topraklarda bir krallık kurmayı tercih ederdi ama artık Babür ve arasının nanemolla olduğu Timur henadanından akrabalarının karşısında, birbirinden kopuk Özbek kabilelerini bir araya getirerek muazzam bir savaş gücü yaratan Muhammed Şeybani Han gibi sağlam bir rakip vardı. Babür “Pelin Otu”²¹ lakabını taktığı adamı kültürsüz, cahil bir hödük olarak görüyordu. Pelin Otu 1507’de kısa bir süreliğine Herat’ı ele geçirdiğinde, bu seçkin ve kültürlü kentin önde gelen mollalarına Kuran yorumlaması konusunda ders vermeye ve ünlü sanatçıların hat ve resimlerini düzeltmeye kalkıştığında, Babür’e göre kendisini gülünç bir duruma düşürmüştü. “Dahası birkaç günde bir tatsız tuzsuz şiirler yazıp minberden okutur, halktan övgü almak için pazar yerinin duvarlarına astırırdı.” Doğruya doğru, Pelin Otu beş vakit namaz kılıyor, Kuran’ı ezbere okuyabiliyordu, “ancak buna rağmen pek çok aptalca, saygısızca ve vahşi şey yapmış ve söylemişti.”

Yine de Pelin Otu ve Özbekler, Orta Asya’daki nüfuzlarını daha da sağlamlaştırmıştı; bu durum batıda Pers İmparatorluğu Safevilerinden yeni bir tehdit anlamına geliyordu ve Babürlerin güneye Afganistan’a doğru ilerlemesine neden olmuştu. “Düşman güçlüydü, bizse zayıftık,” demişti. “Ne uzlaşma sağlama imkanı, ne de direnecek alan vardı.” Kabil’de krallığını kurduktan sonra, karşısında iki seçenek vardı: Ya saltanatını kuzeydeki Afganistan’a doğru genişletecek ya da güneye, Hindistan olarak andığı Hindistan’a doğru hareket edecekti. Hindistan daha çok ilgisini çekmişti. Babür 1519’da İndus’u (bugünkü Pakistan) ilk kez geçmiş ve yerleşimlerin yer aldığı bölgenin zengin ovalarına girmişti. Bu olay sırasında insanlardan para toplamakla yetinmiş, ne var ki zaman geçtikçe Kabil ve İndus arasında yaşayanlardan haraç almaya başlamıştı.

Babür, 1525’te Hindistan’ın kuzeyindeki en büyük güç olan Delhi Afgan sultanlığına topyekün bir saldırı için hazırlanmıştı. Fiti-

21. Pelin otunun uyuşturucu ve sakinleştirici etkisi bulunur. Bu lakapla Şeybani Han’ın uyuşturucunun etkisiyle salim kafayla düşünemediği ima edilir. -çn

li tüfekler ve Osmanlı Türklerinden edindiği topraklarla Hindistan'a doğru harekete geçti. Rakipleri yeni silahlarına gülmüşlerdi en başta, ne var ki çok kısa sürede bu silahların ne denli ölümcül olduğu anlaşılmıştı. Anlattığına göre, Babür ve güçleri Delhi sultanına bağlı herkesi adım adım aşarak kendilerine karşı savaşması için gönderilen orduları yenmişti. 1526 yılının baharında Delhi'nin kuzeyindeki Panipat'ta kesin bir zafer kazanmış ve kente giden yol tamamen açılmıştı. Babür'ün güçleri önce Delhi'yi, sonra Agra'yı almış ve Babür, kendisini Hindistan'ın imparatoru ilan etmişti. Orduların ele geçirdiği ganimetler yığın yığın altın, gümüş ve mücevherden oluşuyordu. Hümayun dev gibi bir elmas bulup babasına vermiş, babası da bunun karşılığı olarak elması Hümayun'a hediye etmişti. Daha sonraları Koh-i-Nur olarak anılacak olan elmas karmaşık yollarla Britanya saray mücevherlerine dahil oldu.

Ertesi yıl itibarıyla Babür'ün birlikleri mutsuzdu ve gurbet acısı çekiyorlardı. Ovalardaki yaz sıcağından nefret ediyorlar ve Kabil'in daha serin havasını özleyiyorlardı. Babür de onların duyduğu özlemi hissetmesine hissediyordu ama fetihlerinden de vazgeçmeye hazır değildi, bu nedenle onları kalmaları için zorlamıştı: "Ağır bedeller ödeyerek aldığımız tüm krallıkları hiçbir sebep yokken bir kenara atmamızı gerektiren şey nedir? Kabil'e geri dönüp sefalet içinde mi yaşayalım?" Kendilerine düşman olan geniş Rajput güçleri Agra'nın güneyinde ve batısında toplandığında, tüm altın ve gümüş içki kaplarını kırmış ve bir daha asla içmeyeceğini oldukça dramatik bir şekilde ilan etmişti. Askerlerini de aynısını yapmaları ve Kuran'a el basarak İslam'ın kutsal savaşçıları olacaklarına dair yemin etmeleri konusunda yüreklendirmişti. "Bu çok iyi bir plandı," diye yazmıştı Babür, "ve dosta düşmana karşı faydalı bir etkiye sahipti." (Buna rağmen, uyuşturucu kullanma konusunda kendisine izin veriyordu.)

Babür'ün güçleri 1527 Şubat'ında Rajputlara karşı kesin bir zafer daha kazandı. Bunda yine silahlarının etkisi olmuştu. Bunun üzerine, öncesinde bir felaket öngörmüş olan bir astrolog Babür'ü kutlamaya gelmişti: "Ağzıma gelen tüm belaları okudum ona ve

kendimi çok daha iyi hissettim.” Ancak geçmişte faydasını gördüğü biri olduğu için adamı yüklü miktarda bir parayla uğurlamıştı.

O an bunu bilmese de, Hindistan’ın yeni imparatorunun yalnızca iki yıllık ömrü kalmıştı. Anıları üzerinde çalışmaya devam etmiş ve Hindistan’la ilgili ayrıntılı gözlemler eklemişti: “Tuhaf bir ülke. Bizimkine kıyasla, bambaşka bir dünya.” Floradan faunaya ve insanlara dek her şeyi çok sevgili Afganistan’ıyla karşılaştırıyor ve bu karşılaştırmadan genelde yeni krallığı mağlup çıkıyordu. Hindistan’ın kent ve kasabaları “çok sevimsizdi” ve çoğu yerde toprak “tahta gibi dümdüzdü.” Yağmur mevsimindeki nem dayanılır gibi değildi ve okçularının yaylarını berbat etmişti. Tavuskuşlarının çok güzel olduğunu ve fillerin de “kocaman ve akıllı hayvanlar” olduğunu kabul ediyordu. Konuşmayı öğrenebilen papağanlar merakını uyandırır da böylesine güzel, kırmızı bir türün “pirinç bir tepsiye sürtünen kırık bir porselen parçası kadar kötü ve tiz” bir sese sahip olmasına içerliyordu. Meyve (mango hariç çoğu meyveyi tatsız bulsa da) ve çiçekleri (hibiskus ve zakkumları çok seviyordu) dikkatle betimliyordu. Genel değerlendirmesiye olumsuzdu: “Hindustan çok az çekiciliği olan bir yer. İnsanları güzel değil, nazik sosyal ilişkiler yok, şiirsel bir yetenek veya algı yok, görgü kuralları, asalet veya yiğitlik yok. Sanat ve zanaatta ahenk veya simetri hak getire. İyi at, et, üzüm, kavun veya başka meyveler yok. Pazarlarda buz, soğuk su, iyi yemek veya ekmek yok. Hamam veya medrese yok.” Babür havuzlar ve akarsu kaynaklarıyla donattığı simetrik bahçeler kurarak kendini avutuyordu. “Hindustan’ın tek iyi yanı gani gani altın ve para bulunan geniş bir ülke olması,” diye de not düşmüştü.

Sağlığından gün geçtikçe daha çok şikayet eden ve anıları aniden son bulan Babür, 1530’un sonlarına doğru öldü. Oğlu Hümayun ağır hasta olduğu için, Babür’ün genç adamın yatağının etrafında voltalar atıp, Tanrı’ya oğlu yerine kendi canını alması için yakardığına dair efsaneler var. Söylenene göre, Hümayun iyileşir iyileşmez Babür hastalanıp ölüyor. Hümayun ve halefleri de anılarının nüshalarını en iyi hattatlara yaptırıp muazzam minyatürlerle resmettirmiyor. Daha önce de bahsettiğim cesur ve meraklı kadınlardan biri

olan Annette Beveridge 19. yüzyılda bu anıları İngilizceye çevirdi. Çevirileri o zamandan bu yana güncelleniyor ve bu sayede sıradışı bir adamın zihnine ve dünyasına sızabiliyoruz.

KANADA'YA YERLEŞEN AVRUPALILARIN ilk günleri zamansal açıdan bize Babür kadar uzak olmasa da (büyükbabam kendi büyükbabasından 19. yüzyılın ortalarında ailesinin Ontario'nun London şehri yakınlarındaki toprakları nasıl tahliye ettiklerine dair hikayeler dinlemiştii), bize bugün aynı derecede uzak görünüyor. Henüz ilk binalar inşa edilirken Toronto'yu tanımış olan Bayan Simcoe'nun veya Britanya'daki orta sınıf hayatının görece konforunu bırakıp da çalılıklarda bir yerleşim kurmaya giden cesur kız kardeşler Catherine Parr Traill ve Susanna Moodie'nin anlattıkları, otomobillerden, modern tıptan, sosyal güvenlik açısından önce yaşamın neye benzediğine dair, bize istatistiksel sosyal analizin veremeyeceği ipuçlarını vererek bugünlere ulaşmış neyse ki. Günümüze daha yakın bir tarihte, Kanada'nın önde gelen feministi Nellie McClung'ın anıları, ailesinin Ontario'dan kırsaldaki bakir topraklara tren, tekne ve at arabalarıyla yaptığı yolculuğa onlarla birlikte çıkmamızı sağlıyor. Ailesinin ilk evi sazdan çatısı olan ahşap bir barakaydı. Geceleri rüzgar duvarlardaki yarıkların arasından eserdi ve çayır kurtlarının ulumalarını duyarlardı. İki yıl sonra, komşuları onlara hava koşullarına dayanıklı bir ev inşa etmek için bir araya geldi. Bahar geldiğinde, annesi Ontario'dan getirdiği akçaağaç tohumlarını ekti ve avcılarının kökünü kazıdığı muazzam sürülerden kalan bufalo kemikleriyle sınırlandırdığı çiçek tarhlarını oluşturdu. Yazları yeni sürülmüş kırlar, buğday başaklarıyla altın rengine bürünürdü. Uzun kış aylarında Kuzey Işıkları gece göğünde dans eder, karlar evlerinin etrafında yığılır ve onları eve hapsederdi.

Avrupalı yerleşimin Samuel de Champlain'le başladığı Quebec'te gündelik yaşam, Robert de Roquebrune ve büyük tarihçi Marcel Trudel'in anılarında ustalıkla tasvir edilmiştir. İkisi de farklı sosyal sınıflardan geliyordu; ilki 17. yüzyılda inşa edilen taş bir malikane-

de yaşayan köklü bir derebeylik ailesinden, ikincisiyse esnaf, avcı ve çiftçilerden oluşan daha mütevazı bir geçmişten geliyordu. Ancak her ikisi de çayır yerleşimcilerinininkinden bile daha uzak görünen bir dünyaya dair canlı bir anlatı bıraktı.

“Kanada’daki çocukluk yıllarım,” diye yazmıştı Roquebrune, “artık var olmayan bir dünyada geçti. 1890 ve 1905 arasındaki o yıllar sanki tamamen farklı bir evrene aitti; yalnızca zamansal olarak değil, aynı zamanda etrafımızı sarmalayan her şeyin görünüşü, insanların düşünme ve davranış biçimi açısından da çok uzakta. Çocukluk dünyam öyle her şeyiyle yok oldu, öyle farklı bir yere dönüştü ki, onu zar zor hatırlayabiliyorum.” Aile Montreal’e giden anayola yalnızca üç kilometre mesafede, ticaret ve sanayinin yoğun olduğu bir bölgede oturuyordu ama yaşadıkları yer bir ada da olabilir. Yalnızca kendi topraklarından elde ettikleri ürünlerle sade bir yaşam sürüyor, kışları Bayan Simcoe’nun büyük keyif aldığı atlı kızaklarla seyahat ediyorlardı. Erkeklerin pudralı peruklarıyla frak veya üniforma, kadınlarınsa ipek elbiseler içinde görüldüğü portreleriyle duvarları kaplayan atalarından gurur duyuyorlardı. Arada sırada Montreal veya Quebec’ten gelen bir akraba dış dünyaya dair birkaç haber getirse de sosyal yaşamları asıl olarak komşuları etrafında dönüyordu. Çocuklar ve anneleri için bir rüya olan bu yaşam, babaları hükümette bir göreve tayin olup da Quebec’e taşındıklarında son bulmuştu. Malikane satılmış ve daha sonra bir yangında kül olmuştu.

1917’de doğan Trudel bir sonraki kuşaktandı ancak eski usullerin güneye oranla çok daha uzun süre canlı kaldığı St. Lawrence Nehri’nin kuzeyindeki Quebec kırsalından geliyordu. Köyündeki insanlara göre dış dünya tuhafken ve özellikle de ruhani tehlikelerle doluyken, bu usuller en iyisiydi. Britanya Yeni Fransa’yı 1759’da fethetmiş olabilir ama *ancien régime*,²² otoritenin, özellikle de kilisenin otoritesinin büyük saygı gördüğü hiyerarşik ve muhafaza-

22. Fransızcada “eski rejim” anlamına gelen terim, Fransa’da I. François’nın hükümdarlık dönemiyle Fransız Devrimi’ne kadar süren döneme işaret eder. -çn

kar bir toplumu şekillendirmeye hâlâ devam ediyordu. Trudel daha yaşlı kadınların kabarık etekler giyip sepet taşıdığını, erkeklerinse “Fransız” ayakkabısı olarak bilinen yüksek topuklu kunduralar giydiklerini anımsıyor. İnsanlar Paris’te bir zamanlar kullanılan ağırlık ve ölçü birimlerini kullanıyor ve Trudel’in söylediğine göre, “bir insanın sivil toplumda var olabilmesi için ibadetlerini yerine getiren bir Katolik olması gerekiyordu.” Doğumların, evliliklerin ve ölümlerin resmiyete kavuşması için kilise tarafından tanınması gerekiyordu. Çiftler eski kanunlara uygun şekilde evleniyor ve kadının mülkü yalnızca “sahip ve efendisi” olan kocası tarafından yönetilebiliyordu. Mahalle kilisesi toplumun hem ruhani hem de sosyal merkeziydi ve birbirinin peşi sıra gelen piskoposlar tarafından getirilen (1691’de dans etmenin yasaklanması gibi) düzenlemelerin dışına çıkmak katiyen yasaktı. Aynı piskopos Moliere’in *Tartuffe* adlı tiyatro oyununun sahnelenmesini de yasaklamıştı; oyun Quebec’te 1952 yılına dek sahnelenmedi.

Eğitim de yine *ancien régime*’e göre şekillenmişti. Kızlar ve erkekler kesin bir şekilde ayrı tutuluyordu. Trudel’in büyük erkek kardeşi rahip olmuş, kendisi de öğrencilerin 17. yüzyıl papaz cüppelerine benzer uniformalar giydiği bir papaz okuluna gitmiş, Yunanca ve Latince klasikleri okumuştur. Trudel’in hayaliyse bir üniversitede ders vermektir, ki bu o günlerde onun da papazlık eğitimi alması gerektiği anlamına geliyordu. Grand Séminaire adlı papaz okulundaki bir yıllık ileri eğitimin ardından, bu konuya eğilimi olmadığını fark etmiş ve doktora diploması alıp ders vermesini sağlayabileceğini umarak Laval Üniversitesi’ne geçiş yapmıştı.

Quebec’teki değişmeyen bir Fransız toplumu gibi görünen şeyin altında, yeni fikirler ve düşünme biçimleri yeşeriyordu aslında. Trudel’in bizzat kendisi de, kilisenin yazılıp çizilmesine izin verdiği konuların sınırlarını esnetmede rol oynamıştı. Açık fikirli piskopos amcasının desteğiyle, Voltaire’in Kanada’daki Fransız edebiyatı üzerindeki etkisi hakkında yazabilmek için dini otoritelerden izin alabilmişti. Sahip olduğu özel izin sayesinde, üniversite kütüphanesinde kilitli tutulan Voltaire’in eserlerini okuma serbestisi vardı ve

1946'da da tezini yayımlayabilmişti. Yeni Fransa'nın kuruluşu ve gelişimini araştırdığı bir kariyere devam etmiş ve örneğin Presbiter-yenliğe geçen Fransız bir Katolik rahiple ilgili yazısı gibi çalışmalarıyla yine sınırları zorlamıştı. 1962'de Quebec'te devlet ve kilisenin birbirinden ayrılması gerektiğini savunan yeni bir hareketin başkanı olmuş, bu da kilise hiyerarşisi açısından bardağı taşıran son damla olmuştu. Laval'da rütbesi düşürülmüş ve üç yıl sonra buradaki bir üniversitede ders vermek üzere Ottawa'ya taşınmıştı. Kilisenin son çırpınılarıydı bunlar ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı; politik, sosyal ve entelektüel değişimler eski düzeni silip süpürüyordu. Trudel'in ifadesiyle, "Benim kuşağımın insanları Eski Rejim'in genişletilmiş bir versiyonunda doğup büyüdü. Ve sonra aniden, hiçbir uyarı yapılmaksızın, kendini başka türlü bir toplumda buldu. Bu durum 1960'larda gerçekleşen Sessiz Devrim sırasında vuku buldu." Üç yüzyıldan fazla sürmüş bir yaşam biçimi on yıl içinde yok olmuştu.

Ayrıntılara dikkat eden keskin gözler iyi bir gözlemci olmakta önemli rol oynar ve aynı şekilde mantıksız şeyleri, hatta –ve belki de özellikle– içinde kötü niyet barındıranları fark etme kabiliyeti de ciddi bir avantaj sağlar. Uzun süre görev yapan, zarif Kanadalı diplomat Charles Ritchie, günlüklerinde kendisi başta olmak üzere herkesi topa tutuyor. İlk yerleşimcilerin gördüğünden veya geleneklere bağlı Fransız Quebec'inden farklı bir Kanada'da büyümüşü. Onunki, kuşaklardır burada olan ve yalnızca birbirleriyle evlilikler yapmış, Toronto veya Montreal yerine London'ı metropol bellemiş Halifax'ın küçük ve sıcak dünyasıydı. Dünyayı çaya davet edilebilecekler ve çok "yeni" oldukları için bu davetten mahrum bırakılacaklar olarak ikiye ayırarak, geldiği toplumun tepeden bakan tavrını sergiliyordu.

Hayranlık beslediği annesi tarafından şımartılan Ritchie yuvasını terk edeceği günü iple çekiyordu. Hayali Oxford'a gitmek ve çılgınca, hatta tehlikeli bir şekilde bilgili olmaktı. "Akıldan tamamen yoksun değilim," demişti kendisiyle ilgili; kendi kusurlarının son derece farkındaydı. "Yakışıklı, cesur ve kendinden emin biri olmak istiyorum," diye yazmıştı ilk günlüklerinden birinde, "ama

çok zayıfım, gaga gibi bir burnum, dar bir göğsüm var ve gözlük takıyorum.” İnsanların kendisiyle alay ediyor olması ihtimalinden korkuyordu. Sürekli asla ulaşamayacağı kızlara aşık olup duruyordu. Okuldaki hocalarının ahlaksız fikirler olarak tanımladığı düşüncelere sahip olduğunu da dikkatle belirtiyordu, “ancak bunun bir erdem mi yoksa başka bir şey mi olduğunu bilmiyorum.” Britanya’dan gelen ziyaretçilere, onların zarif kıyafetlerine, dünyeviliklerine ve özgüvenlerine hayranlık duyuyordu.

1920’lerin sonlarına doğru dileği gerçekleşmiş ve Oxford’da öğrenim görmeye başlamıştı. Burada daha havai ve paralı öğrenci tayfasının cazibesine kapılmıştı; terzideki hesabı kabarmış, çok fazla kumar oynamış ve çok fazla içki içmişti. Oralı bir kadın sayesinde cinsel zevkleri keşfetmişti. Hiç unutmadığı bir geceden de söz ediyordu; bazı arkadaşları pencerelerinin hemen aşağısındaki işlek bir caddede havalı tüfekte rasgele ateş açmıştı. Yoldan geçen birini, ki daha sonra kadının meclis üyesi olduğu ortaya çıkmıştı, vurmuş ve çok korkmuşlardı. Bu durum Ritchie’nin kariyerini sonlandırabilirdi ama o günlerde Oxford’da böyle meseleler örtbas edilebiliyordu.

1934’te tuhaf ergenliğini geride bırakmış, Kanada’nın çiçeği burnunda Dışişleri Bakanlığı’na girmişti. 1939’da II. Dünya Savaşı’nın arefesinde Londra’ya gönderilmiş ve 1945’te savaş sona erene dek de burada kalmıştı. Ritchie’nin günlükleri Blitz²³ sırasındaki yaşam ışık tutması açısından önemlidir: “Kulaklarımız tehlike seslerine hassas hâle gelmişti; gökyüzünden gelen uğultulu tehdide, bomba düşerken duyulan, içe çekilen bir nefese benzeyen o uzun ısığa.” Ritchie Londra’nın her geçen gün dibe battığını söylüyordu: Evlerin boyası dökülmüş, bombaların düştüğü yerlerde kocaman delikler ortaya çıkmıştı. 1940 sonbaharında Blitz’in en şiddetli günlerinde, sinemadan çıktığında Londra’nın kalbindeki Piccadilly’nin alev alev yandığını görmüştü. Tuhaf bir heyecan duyduğunu itiraf ediyordu: “Tüm bunlar sona erdiğinde unutulacak olan şeyler: Yanınızda-

23. (Alm.) Yıldırım. 7 Eylül 1940 ila 16 Mayıs 1941 tarihleri arasında Almanya’nın Birleşik Krallık’ı aralıksız bombaladığı döneme verilen addir. -çn

ki kaldırıma şarapnel parçacıkları yağarken, karartma nedeniyle karanlığa bürünmüş kentte evin anahtarını bulmaya çabalamak, şarapnelin havada amaçsız, telaşsız, neredeyse bir kar tanesi gibi süzülüşü ve yere çarptığında çıkardığı o çınlama.” En sonunda kendi dairesi de bombalanmıştı; pahalı takım elbiseleri ve kitaplarını kaybettiği için canı sıkılmıştı. Londra’daki pek çok kişi gibi o da Almanların ne zaman istila edeceğini ve sonrasında savaşın ilerleyen günlerinde İtilaf Devletleri’nin gerçekten kazanıp kazanamayacağını merak ediyordu.

Savaş ciddi bir işti ama o hafta sonları, “Romanyalı rokoko prensesler ve barok sanat düşünleriyle” yenilen akşam yemekleri ve kahvaltılarla hareketli bir sosyal yaşamın tadını çıkarıyordu. İnsanlar onu çekici ve eğlenceli buluyordu ve dost olduğu pek çok kişi arasında Sacheverell Sitwells, Romanyalı Prenses Callimachi (“kertenkele görünümlü... neşeli biri”), Miriam Rothschild ve Avusturya Arşidükü Robert da vardı. Noel’i Westminster Düşesi’yle geçirmiş, David Cecil’le akşam yemeği yemişti. Nancy Mitford’la partilere gitmiş ve savaş patlak verdiğinde kendisini öldürmeye kalkışacak kadar Hitler’e tapan kız kardeşi Unity Mitford’la tanışmıştı. Bir kahvaltı sırasında bir başka yazarı mercek altına alan T. S. Eliot’ı dinlemişti: “Ava yaklaşma, öldürme, öyle sade ve öyle nihai, sonra kemikleri ayıklama, dudaklarını yalarken çıkan belli belirsiz ses ve ziyafet sona erer.”

Aynı zamanda ünlü yazar Elizabeth Bowen’la otuz yıldan fazla süren bir aşk ilişkisine başlamıştı. Bowen, kendisinden biraz daha yaşlıydı, evliydi ve Londra’nın edebi dünyasıyla, bağımsızlığını yeni kazanmış İrlanda’daki Anglo-İrlandalı aristokrasi dünyası arasında kolayca gidip gelebiliyordu. Onunla ilgili ilk izlenimi ölçülüydü: “İyi giyimli, bir beyefendinin dünyevi zevklere düşkün orta yaşlı karısı görünümlü; ince ve zeki bir yüze, dikkatli gözlere ve acımasız, hazzır cevap bir ağza sahip.” Altı ay sonraysa ona iyice kafayı takmıştı: “Çıplakken acımasız ve büyüleyici oluyor, gençleşiyor.” Onunla birlikte İrlanda’da, Bowen’s Court’taki çok sevdiği aile evine gitmişti, kısa bir süre mutluluk içinde yaşamışlardı ama sonraları ilişkileri

aşırı derece zor ve mutsuz bir hâle bürünmüştü. Kocasını terk etmek gibi bir niyeti yoktu ve Ritchie de onu sürekli aldatıyordu. Ritchie ona olan bağımlılığından ötürü büyük üzüntü duymaya başlamıştı. Günlüğüne şöyle yazmıştı: “Artık İrlanda viskisi içip içip duygularıyla ilgili utanç verici sohbetler yapmak istemiyorum. Artık ergen değilim.” Bu ilişkiden elini ayağını çekmeye çalışırken, bencilce ve belki de duygusuzca bir karar vermişti: Kariyeri için evlenmesi gerekiyordu. Ve bu kararını 1948’de gerçekleştirmişti. Ritchie ve Elizabeth ara sıra görüşmeye devam etmiş ama asıl iletişimleri mektupları vasıtasıyla olmuştu. Bowen içindeki her şeyi bu mektuplara dökmüştü, en iyi yazılarının bir kısmı da bu mektuplarda yer alıyordu. Ne yazık ki, ve yine bencilce bir kararla, Ritchie ölmeden önce tüm bu mektupları keserek, kırparak veya bazı sayfaları hepten yok ederek metinlere dilediğince şekil verdi. Ritchie kendi yazdığı tüm mektupların yanı sıra onun da bazı mektuplarını topyekün yok etti. Yaşarken aşkların en büyüğünü ifade eden kişi Bowen olduysa da, öldükten sonra Ritchie şöyle yazmıştı: “Onunla bir kez daha, yalnızca bir saat için bile olsa konuşabilmek için her şeyimi verirdim. Eğer kendisinin beni, benim onu sevdiğimden daha çok sevdiğini düşündüyse, acısını bu şekilde çıkarmış oldu.”

Bayan Simcoe, Susanna Moodie, Catharine Parr Traill, Nellie McClung, Robert de Roquebrune, Marcel Trudel ve Charles Ritchie... Bu isimlerin her biri kendi Kanadası hakkında yazdı. Ontario’daki ormanları tahliye etmek veya çayırlarda alan açmak için mücadele veren yerleşimcilerin dünyası, Fransız Kanada’sının düzeni kurulu dünyasından veya İngiliz hayranı Halifax’ın nezaketinden çok uzaktı. Ancak her şeye rağmen benzerlikler de yok değildi: Avrupa’nın Eski Dünyası ve yenisi arasındaki çatışmalar; toprağın kendi zorlukları; bir dizi koloninin kademeli ve barışçıl bir şekilde bir ulusa evrilmesi; veya Kanadalı olmanın ne olduğuna dair arayışlar bunlardan bazılarıydı. Bu Kanadalıların anlattığı hikayeler ortaya çıktıkça, büyük Kanada tarihine renk ve derinlik katıyor.

RITCHIE'NİN AKSİNE, 19. ve 20. yüzyılın en önemli arşivcilerinden Kont Harry Kessler, kayıtlara müdahale etmeyi aklından bile geçirmemişti ama Nazi Almaya'sının sürgüne gönderdiği Mayorka'da öldüğünde, elli yıldan uzun bir zamandır tuttuğu günlükleri diğer birkaç eşyasıyla birlikte kaybolmuştu. Ancak 1983'te bir bankanın kiralanan kasalarından birinin kira süresi dolup da kasa açıldığında, günlükler sapasağlam bulundu. Günlükler Avrupa tarihinin çalkantılı ve hızla değişen bir dönemine dair olağanüstü ve ayrıntılı bir anlatı sunuyor. On iki yaşındaki Kessler 1880 yılında günlük tutmaya başladığında, dünyanın en büyük imparatorluğunun başında Kraliçe Victoria vardı ve Britanya donanması dalgalara hükmediyordu. Almanya, İtalya ve Kanada yeni ülkelerdi ve Almanya Avrupa'nın güç merkezi olma yolunda hızla ilerliyordu. Fransa ve İsviçre gibi birkaç istisna dışında Avrupa ülkeleri krallar tarafından yönetiliyordu ve köklü aristokratlar kiliseden orduya dek toplumun üst tabakalarına hâkimdi. Avusturya-Macaristan hâlâ Avrupa'nın merkezinin kontrolünü elinde tutuyordu, Osmanlı İmparatorluğu'ysa Arap dünyasının yanı sıra Balkanlar'ın bir kısmında ve bugünün Türkiye'sinde hüküm sürüyordu.

Kıta bir bütün olarak dünyanın en güçlü, önemli ve zengin bölgesiydi. Dünyanın büyük bir kısmı, ister Afrika'da ister Uzak Doğu'da olsun, Avrupalı imparatorluklardan birine aitti. Avrupalı olmayan bir ülke büyük güç olarak sayılmazdı. Çin parçalanmak üzere gibi görünürken, Japonya daha yeni yeni modernleşmeye başlıyordu. ABD İçsavaş yaralarını sarmakla meşguldü ve kayda değer bir ordusu yoktu; donanması ise en temel şeylere sahip olmaktan bir adım öteye geçemiyordu. Avrupa toplumu liberalizm ve sosyalizm de dahil olmak üzere çeşitli politik hareketlerin, endüstriyel ve bilimsel devrimlerin ve kapitalizmin yayılmasının etkisiyle hızla değişiyordu. Ancak buna rağmen, Avrupalıların hatırı sayılır bir kısmı geleneksel şekilde eski değerlere bağlı bir yaşam sürüyordu hâlâ.

Kessler 1937'de öldüğünde, Avrupa kendi kendini yoksullaştırmış ve uzun bir savaşta milyonlarca adamının canından olmuştu. Eski sosyal ve politik düzene bazı ülkelerde parçalarına ayrılacak

kadar sarsılmıştı. Devrim Rus çarlığını devirmiş ve yerine Bolşevizmle vücut bulan yeni bir politik hareket geçmiş, artık Sovyetler Birliği olarak anılan topraklara hükmetmeye başlamıştı. Avusturya-Macaristan haritadan silinmiş, yerine kendi içinde ve komşularıyla sürekli olarak anlaşmazlıklar yaşayan küçük etnik devletler kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu da gitmiş, topraklarında, Türkiye ve Irak da dahil olmak üzere yeni ülkeler doğmuştu. Almanya kendi devrimini yaşamış ve monarşi, 1933'te Nazi devrimi tarafından ortadan kaldırılacak olan liberal ve demokratik bir rejimle yıkılmıştı. Avrupa'da hâlâ imparatorluklar vardı ancak gün geçtikçe hem içerideki milliyetçi hareketlerle, hem de ister saldırgan Japonya, ister her geçen gün güçlenen ABD olsun, dış güçler tarafından tehdit edilmeye başlamıştı. Kessler yaşamı boyunca bu büyük politik değişimlere tanıklık edip bunları kaydetmekle kalmamış çok daha fazlasını yapmıştı. Modernizm geleneksel olanla çarpışırken eski düzenin ölüp yenisinin doğuşunu deneyimlemişti. Nietzsche ve Einstein gibi düşünürlerin yeni düşünceleriyle tanışmış, yeni resim ve heykel biçimlerini görmüş, yeni müzik tarzlarını dinlemişti.

Kessler böylesi büyük değişimleri gözlemlemek için biçilmiş kaptandı. Akıllıydı, hassastı, meraklıydı, yeni insanlarla tanışmak, yeni deneyimler edinmek için hevesliydi. Aynı zamanda kolu da uzundu. 1870'lerde ilk Alman imparatoru tarafından asillik mertebesine çıkarılan zengin bir Alman bankacının ve güzel bir Anglo-İrlandalı annenin (Kessler'in annesi Alice'in imparatorun metresi olduğuna dair ailenin inkar ettiği söylentiler vardı) oğluydu. Avrupa'nın dört bir yanında (Alice Kessler'in büyükbabası Pers kraliyet ailesinden biriyle evlendiği için belki de çok daha uzak coğrafyalarda) kuzenleri vardı. Eğitiminin bir kısmını İngiltere'de, bir kısmını da Almanya'da tamamlayan Kessler pek çok dili akıcı konuşacak şekilde büyümüştü ve Avrupa'nın farklı ülkelerinde üst sınıf çevrelere mensuptu. Ancak bu dünyadaki pek çok kişinin aksine, kendisi sanata düşküncü ve hem Avrupa'da hem de dünyanın farklı yerlerinde yeni fikir ve tarzların peşine düşmüştü. Örneğin Japonya seyahatinde, Japon sanatçıların çizim ve resimlerindeki tasarrufu görünce çok şaşırmıştı.

Batılı sanatçıların ayrıntılara çok fazla takıldığını iddia etmişti.

Küçük ve bakımlı elleri olan, giyimine çok özen gösteren düzenli ve zarif bir adamdı. Adabımuâşerete harfiyen uyardı. Kendisi için, “Yarı diplomat, yarı Prusyalı devlet görevlisi,” demişti Rus bestekar Nicolas Nabokov. Kessler burnu havada biriydi ve kabalığı fark eder etmez kınardı, ki kabalığın olmadığı yer yoktu. Berlin’deki büyük saray balosunda kırmızı kuşaklı altın rengi elbisesi içindeki imparatoriçenin “ucuz bir parti maytabı” gibi göründüğünü yazmıştı. Bir Alman asili olarak statüsünün farkındaydı ve sık sık kendi sınıfının Yahudi karışıklığı benzeri önyargılarıyla konuşurdu. 1902’de günlüğüne hem ödeleklik hem de iktidar hırsının çok ön plana çıktığı Yahudilerden öğrendiğini yazmıştı. Bunun yanı sıra insan ırklarının temelde ne kadar farklı olduğuna dair kendi döneminin klişesi olan saçma sapan yorumlarda da bulunabiliyordu. Bir yazısında Prusyalıların, İngilizlerin veya Yunanların aksine Yahudilere ve Fransızlara aklın hâkim olduğunu, bu nedenle duygusal olarak çok yoksul yaşamlara sahip olduklarını iddia etmişti. Ancak Kessler’in ömrü boyunca pek çok Yahudi arkadaşı olmuş ve yaşı ilerledikçe görüşleri değişmişti. 1920’lerin çalkantılı yıllarında eski bir arkadaşı Almanya’nın önündeki en önemli görevin Yahudi ruhunun köklerini kazımak olduğunu belirttiğinde, Kessler lafı gedigine oturtarak geriye hangi ruhun kalacağını sormuştu.

Kessler hem büyük bir enerji hem de sosyal yaşam için muazzam bir kapasiteye sahipti. Kendi zamanının en büyük sanat etkinliklerinin açılışlarına ve galalara katılmış, çok farklı çevrelerden gelen insanlarla sürekli olarak yiyip içmişti. Hayatı boyunca sosyal ve politik çizgiler arasında hiç zorlanmadan hareket edebilmiş; eşcinsel bir adamın, eşcinselliğin uygun görülmediği veya daha da kötü tepkilerle karşılaştığı bir dönemde uğradığı adaletsizliğe ve geleneklerin zalimliğine ilk elden tanık olmuştu. Ve belki de işçi sınıfından genç adamlarla yaşadığı aşk ilişkileri, onların karşılaştıkları yaşamsal zorluklara dair farkındalığını artırmıştı. Yıllar içerisinde görüşleri sola doğru kaymış ve 1920’ler itibarıyla Kızıl Kont lakabıyla anılmaya başlamıştı.

Kessler'in adres defterinde on binden fazla isim kayıtlıydı. Auguste Rodin, Friedrich Nietzsche, II. Wilhelm, Henry Asquith, Cosima Wagner, Gustav Mahler, Isadora Duncan, George Bernard Shaw, Gustav Krupp, Otto von Bismarck, Erich Ludendorff, Sör Ernest Cassel, William Morris... 1880'lerden 1930'lara dek Avrupa'nın kültürel, politik veya ekonomik elitlerinden tanımadığı birini bulmak oldukça güç. I. Dünya Savaşı'ndan önce günlüğüne yazdıkları arasından rasgele seçtiğim bir yazısında Pierre Bonnard ve Édouard Vuillard'la çay içtiğinden, sonrasında da Pierre-Auguste Renoir'la akşam yemeği yediğinden söz ediyor. Kessler, Viyanalı genç şair Hugo von Hofmannsthal'la arkadaş olmuş ve daha sonraları Richard Strauss'un *Der Rosenkavalier* adlı operasına dönüşecek bir hikaye taslağı önermişti ona. Kessler tatillerini Aristide Maillol'la geçiriyor, Rainer Maria Rilke'yle şiir yazımı üzerine konuşuyor ve Alman şansöylesi Theobald von Bethmann-Hollweg'le, Almanya ve Britanya'nın kötüye giden ilişkileri hakkında fikir alışverişinde bulunuyordu.

"Bazen Alman, bazen İngiliz, bazen de Fransız gibi görünürdü, karakteri çok Avrupalıydı," diye yazmıştı Thomas Mann, Kessler'in ölümünden sonra. "İşin aslı onun asıl memleketi sanattı." Kessler Claude Monet'yle resimdeki ışık ve gölgeyi; Edgar Degas'yla insan bedeninin hareketlerini nasıl yakalamak gerektiğini ve genç George Grosz'la da sanatın amacını masaya yatırmıştı. Bir diğer ahabası Edvard Munch, portresini yapmıştı. Kessler bir bale için senaryo yazdığında, Richard Strauss'u bestelemesi için ikna etmiş, Léon Bakst kostümleri ve dekoru tasarlamış, Sergei Diaghilev'in Ballets Russes²⁴ ekibi de eseri sahneye taşıymıştı.

Berlin ve Paris'te daireleri, Weimar'da evi, sanat alanında pahalı projeleriyle resim, çizim ve heykel alma takıntısı olan Kessler'in müsrifliği annesini zaman zaman endişelendiriyordu. Koleksiyonunda Van Gogh'lar, Seurat'lar, Maillol'lar, Cézanne'lar ve Gauguin'ler

24. (Fr.) Rus Baletler. Paris merkezli bale topluluğu 1909-1929 yılları arasında Avrupa'da ve Kuzey ve Güney Amerika'da sahneye çıkmıştır. -çn

yer alıyordu. I. Dünya Savaşı'na kadar dünyanın en güçlü kıtasının kalbinde büyük ayrıcalıklarla dolu özgür bir yaşam sürmüştü. Çalışmaya gerek duymaksızın her istediğini yapabiliyordu. Döneminin önde gelen entelektüel ve sanat figürleri gibi Kessler de sanat alanında radikal biriydi. Eski şekilleri ve gelenekleri yıkmak, yerine gereksiz süslemelerden arınmış daha saf ve daha işlevsel bir sanat anlayışı kurmak istiyordu. Dahası, Avrupa toplumunun değişim için geç bile kaldığını düşünüyordu. "Çok muazzam bir şey, hâlâ tarımın hâkim olduğu, eski, kozmopolit, feodal Avrupa, güzel kadınların, yiğit kralların ve hanedan birleşimlerinin dünyası ölmekteydi; ve genç, enerjik ve ufukta hâlâ hayal etmenin olanaksız olduğu yepyeni bir şey belirliyordu." Çoğu çağdaşı gibi Kessler de, yükselen kitle toplumu karşısında bireyin önemini koruma mücadelesi veren bir dâhi olarak gördüğü Nietzsche'ye hayrandı. Nietzsche'nin, insanları Avrupa medeniyetinin ahlaki ve entelektüel temelini tekrar düşünmeye davet etmesi rahatsız edici ve zor bir teklifti; bilinmeyen yeni ve tehlikeli bir dünya vaat ediyordu. Kessler büyük değişimlerin kapıda olduğuna inanıyordu (ki doğrudur) ancak yeni ve dönüşmüş Avrupa'yı kültür yoluyla birleştirmek umudundaydı.

Savaş öncesi dönemdeki belli başlı yeni sanatsal akımlara yalnızca estetik nedenlerle değil (her ne kadar estetik onun için her zaman çok önemli olmuş olsa da) yeni sanat biçimleriyle yeni toplumların inşa edilebileceğine inandığı için dahil olmuştu. Kessler'in yakaladığı en büyük fırsat, sanat yaşamını yeniden düzenleme konusunda Weimar dükalığına danışmanlık yapması istendiğinde çıktı karşısına. Belçikalı modernist mimar Henry van de Velde'yle birlikte, 1920'lerde ve 1930'larda oldukça etkili olacak olan Bauhaus okulunun müjdecisi, yeni bir sanat ve el sanatları okulu kurulmasına yardımcı oldu. Kessler yerel sanat müzesinin yönetimi görevini üstlendi ve hayal gücünden yoksun alçı yığınları olarak gördüğü ne var ne yoksa hepsinden kurtulup, müzeyi Weimar vatandaşlarını eğitmek üzere modern ve işlevsel bir tasarım galerisi hâline getirmeye ant içti. Fransız post-izlenimcilerin eserlerinden oluşan büyük bir sergi hazırladı ve André Gide ve en çağdaş sahne tasarımcılarından

Gordon Craig de dahil olmak üzere arkadaşlarını ziyaretçi sanatçı olarak davet etti. Kessler bir yandan Almanya'daki sanat dünyasını ikiye bölen, Kaiser II. Wilhelm'in de desteğini alan gelenekçilerle modernistler arasındaki büyük mücadeleye de dahil olmuştu. Kessler, geleneklere ve sanat üzerindeki kontrol mekanizmalarına meydan okuyan sanatçıların Almanya genelinde bir organizasyon düzenlemesine yardımcı oldu. "Nihai amaç," demişti Kessler, "sanattaki tüm zincirlerin kırılması, sanatın özgürlüğü, devletin mutlak hoşgörüsüdür."

Bu kadarı, modernizmi bir zırvadan ibaret olarak gören dengesiz Kaiser ve elbette durgun Weimar kasabası ve arşidüklüğü için çok fazlaydı. Kessler en sonunda, Rodin'in çıplak erkek dansçıları suluboya resmeden eserlerinin yer aldığı ve Kessler'in düşmanlarının fazla cinsel içerikli olduğunu iddia ettiği bir serginin önünde uzunca bir kuyruk oluşunca görevden uzaklaştırıldı. Kessler'in modernist davasından vazgeçmeye niyeti yoktu; modernizmi ve sanattaki yenilikleri desteklemeye devam etti. 1914'ten önce Alman dışavurumculuğunu ortaya çıkaracak olan genç sanatçıların hamisi oldu.

Aynı zamanda modern dans da yeni bir heyecan buldu; Mısır ve Hindu mitolojisinden yararlanarak yeni biçimler yaratan Amerikan deneysel dansçısı Ruth St. Denis'e büyük bir hayranlık duyuyordu. "Daha önce," diye yazmıştı 1906'da, "tomurcuklanan, yumuşacık yeşil çiçekler gibi tamamen dışarı ışık yayan, o andaki hareketleriyle Nisan gökyüzünün ferahlığını anımsatan bir sanat görmemişim." Bunun aksine, Isadora Duncan'ı aşırı duygusal buluyor ve etki yaratmak için fazla uğraştığını düşünüyordu. (Daha sonra fikrini değiştirdi.) Diaghilev ve Ballets Russes'le çok yakın bir ilişkisi oldu. Genç ve parlak Vaslav Nijinski onu çok büyülemişti. İlk tanışmalarında, Kessler sahnedeki hâline göre çok daha küçük görünen dansçı karşısında büyük bir şaşkınlık yaşamıştı: "Yüzü ince ve biraz Moğollara benziyor, gözleri çökük ama çok büyük, rengiye koyu İtalyan kahvesi." *Bahar Ayını*'nin Nijinski'nin dansıyla Paris'te 1913 yılında ilk kez sahnelendiği o sansasyonel gecede, Kessler de oradaydı. Dansın nasıl olması gerektiğine dair yeni görüşü

tamamen benimsemişti: “Yeni türden bir vahşilik; hem sanat, hem sanat dışı olmalı aynı zamanda. Tüm eski biçimler yerle bir oldu ve bu kaostan hiç vakit kaybetmeden yenileri doğuyor.” İzleyiciler arasındaki çoğu kişi onunla hemfikir değildi, gösteri yuhalamalar, ıslıklar, yüksek sesli tartışmalar ve hatta yumruk yumruğa kavgalarla bölündü. Kessler, gecenin üçünde kendisini Diaghilev, Nijinski, Bakst ve Jean Cocteau’yla birlikte Paris’te bir taksiyle gezinirken bulunduğunu yazmıştı.

Kessler’in ve Avrupa’nın altın çağı, 1914 yazında I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla aniden son buldu. İlk başlarda kendini Almanya’yı (ve aynı şekilde diğer Büyük Güçleri) vuran milliyetçilik dalgasına kaptırdı. 3 Ağustos’ta Alman birlikleri Belçika’ya doğru ilerlemeye başlamışken, Kessler ruh hâlini sakın bir güven şeklinde tanımlamıştı: “İnsan savaşın korkunç olacağını, belki bazı yenilgilerle uğrayacağımızı biliyor ama yine de görev bilinci, ciddiyet ve inat gibi Alman karakter özelliklerinin sonunda bize zafer getireceğine güveniyor. Bu savaş ya Almanya’nın dünyaya hükmetmesiyle ya da tamamen yok olmasıyla sonuçlanacak, bu konuda herkes hemfikir.” Kessler, Almanya’nın Belçikalı sivilleri diğerlerine örnek olsun diye vurması veya Belçika kasabalarını yakıp yıkması gibi katı önlemler alması gerektiğine inanıyordu. Belçikalıları da direnç gösterdikleri için suçluyordu: “Belçika halkının hatası yüzünden, bu savaş daha şimdiden 1870 savaşından ve hatta Napolyon Savaşları’ndan bile daha acımasız ve barbar bir hâl aldı.” Kessler Namur yanarken oradaydı: “Alevler, kıvılcım yağmurları korkunçtu.” Almanya’nın Belçika’yı ilhak etmesinden yanaydı. Doğuda Alman ordularına katılmak üzere görevlendirildiğinde, Rusya’nın büyük bölümünü de içine alan muazzam bir Alman imparatorluğu hayallerine kapılmıştı. Ludendorff ve meslektaşı General Paul von Hindenburg 1916 itibarıyla artık tam anlamıyla askeri diktatörlük olarak tanımlanabilecek sistemi kurup, kısıtlaması olmayan denizaltı savaşına geri dönerek tarafsız gemilere de saldırmaya başlamıştı. Kessler’in de onayladığı bu durum, ABD’yi Müttefik Kuvvetleri’nin yanında 1917’de savaşa sokacaktı. Kessler günlüklerinde Ludendorff’u çok yetenekli, yük-

sek enerjili ve akıllı bir adam olarak tanımlarken, Hindenburg'u sakinleştirici, güvenilir ve babacan bir figür olarak anlatıyor.

Savaş ilerledikçe Kessler'in ilk baştaki ateşi sönüp yerini, savaşın Almanya ve genel olarak Avrupa halkına çektirdikleriyle ilgili bir umutsuzluğa bırakmıştı. Kasım 1918'de Müttefiklere karşı silah bırakmayı kabul ettiğindeyse Kessler, dünyadaki işçi sınıflarının yapacağı, yeni ve daha demokratik bir çağ başlatabilecek bir devrim için umutlanmaya başladı. Alman bir vatansever olarak böylesi bir devrimin, zaferi kazananların ülkesine daha nazik davranmasına yol açacağını da umuyordu. Savaş sonrasının karmaşık atmosferinde, yeni sosyalist hükümet Berlin'de asayişi sağlamaya çalışırken, Kessler yeni ortaya çıkan Polonya'nın ilk Alman elçisi olmayı kabul etmişti (lideri Józef Piłsudski'yi zaten tanıyordu). Polonya'yla bir anlaşma sağlama girişimleri hem Polonya'nın Almanların niyetlerine dair duyduğu kuşku, hem de Alman üst komutasının kapsamlı talepleri nedeniyle sekteye uğramıştı. Aralık 1919'da Berlin'e dönmüş ve Alman Komünistlerinin iktidarı ele geçirme girişimlerine tanık olmuştu. Günlüğü Komünizmin kızıl bayraklarını taşıyan kalabalıkları ve sosyalistlerin karşı gösterilerini anlatıyor. Kessler, sokaklardaki kavgaları izlemiş, askerlerin kilit noktaları ele geçirip düzen kurmak üzere harekete geçtiğini görmüştü. Günler ve geceler makineli tüfek, top ve patlayan el bombalarının sesiyle dolmuştu. Ancak yeraltı trenleri işlemeye devam ediyordu ve çatışmaların olmadığı bölgelerdeki kafeler hâlâ açıktı. Bu kafelerden birine bakmıştı: "Grup müzik yapıyordu, masalar doluydu ve sigara kioskundaki hanımefendi müşterilerine, barışın en güneşli günlerini yaşıyorlarmışçasına neşeye gülümsüyordu." Hükümete sadık bir orkestra, şiddetli çatışmalara sahne olmuş emniyet müdürlüğünün dışarısındaki bir avluda *Lohengrin*'i çalıyordu; kalabalığın müziğin tadını çıkarmanın yanı sıra hasarı görmek için de geldiğini not almıştı. Pek çok Berlinli gibi Kessler de devrimcilere yapılan misillemenin vahşeti karşısında, ki buna liderlerini öldürmek de dahildi, dehşete kapılmıştı ama asayişin yeniden sağlanmış olmasından ötürü memnundu.

1920'lerde liberalizm ve anayasal demokrasi güçleriyle hem sağ, hem de soldaki düşmanları arasında geçen, Almanya'nın geleceğine dair karmaşık mücadeleye ilk elden tanık olmuştu. 1922 yılında Almanya Dışişleri Bakanı olacak olan arkadaşı entelektüel sanayici Walter Rathenau, iş arkadaşlarını işe yaramadıkları düşüncesiyle işten çıkarmış ve Kessler'e Bolşevizmin 21. yüzyıl dünyasını yönetecek "mükemmel bir sistem" olduğunu söylemişti. Kessler, Rathenau'nun muhabbetini kısır, tutumunuysa "iğneleyici ve kibirli" bulduğunu yazmıştı, ne var ki Rathenau sağcı radikaller tarafından öldürüldüğünde dehşete kapılmıştı. Kessler sola yaklaşıırken, Nazilere doğru meyleden pek çok eski üst sınıf arkadaşını kaybetmişti. Sosyalist partiye hiçbir zaman resmi olarak üye olmadıysa da, politikalarına büyük bir sempati duymaya başlamış, Weimar Cumhuriyeti'nin sağlam bir destekçisi olmuştu. 1923-1929 yılları arasında Dışişleri Bakanı olan, Weimar Cumhuriyeti'ni güçlendirmek ve Almanya'yı yeniden uluslararası camiaya sokmak için elinden geleni yapan Gustav Stresemann da dahil olmak üzere partinin önde gelen isimleriyle yeni arkadaşlıklar kurmuştu. Kessler memleketinde liberal koalisyon, yurt dışındaysa barışçıl bir uluslararası düzen kurulması için bizzat çalışmıştı. Örneğin yakın arkadaşı Albert Einstein'la birlikte Avrupalı harış yanlılarıyla toplantılara katılmıştı. 1924'te şöyle yazmıştı: "En sonunda hayattaki asıl amacıma gelmiş bulunmaktayım: Her şeyden önce birleşmiş bir Avrupa'nın ortaya çıkmasına yardımcı olmak. Savaştan önce bunu çok ince ve kırılgan kültür aşamasında denedim." Kessler tabiatı gereği yeni olan her şeyin karşısında büyülenmeye devam ediyordu: Josephine Baker'la, "pembe transparan bir örtü dışında tamamen çıplak" bir hâlde konuklara dans ettiği özel bir partide tanıştığını keyifle not düşmüştü. Onu büyüleyici bulmuştu, "ama neredeyse hiçbir cinsel ilgi uyandırmıyordu."

Bu onyılin sonunda, Nazilerin yükselişini dehşet içinde izliyordu. İster sağ, ister sol olsun, genç kuşağın kendi yaşamlarına anlam ve düzen katacak disiplin ve inanç arayışı içinde bir yanılgıya kapıldığına inanıyordu. Stresemann'ın 1929'daki ölümünden sonra, hiçbir

Alman lider Hitler'in karşısına çıkmak istememişti veya bunu yapamamıştı. Gittikçe hasta düşen Cumhurbaşkanı Hindenburg'un etrafındaki sağcılar, Nazilerin hukuku çiğnemesine göz yummuş ve bir delilik yapıp 1933'ün başında Hitler'i şansölye olmak üzere davet etmişlerdi. Kessler ertesi ay çıkan Reichstag yangınının kaza olduğuna bir an olsun inanmamıştı; bunun Nazilerin Alman devleti ve toplumu üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmek için bir fırsat olduğuna doğru bir şekilde görmüştü. O Mart ayında ziyaret amacıyla Paris'e gitmiş ama oradayken, dönmemesi için bir uyarı geçmişti eline. Eşyalarının kendisine gönderilmesini istemiş ancak hizmetçisinin Nazi destekçisi olduğu ve yalnızca onu ele vermekle kalmayıp, sahip olduklarını da çaldığı ortaya çıkmıştı. "Bazen," diye yazmıştı Kessler, "sanki aniden uyanacağım korkunç bir kabusun içindeymişim gibi hissediyorum." O Nisan ayında günlüğüne şöyle yazmıştı: "İğrenç Yahudi boykotu başladı. Suç ve delilik bir arada... Bu beyinsiz kötü kalpli yaratıklar için hangi duygumun daha kuvvetli olduğunu söylemek zor; tiksinti mi, acıma mı?" Yine de yaşamına devam ediyordu: Arkadaşlarını görmeye, okumaya, anıları üzerinde çalışmaya, tiyatro ve konserlere gitmeye ara vermemişti. Ancak bir parçasını kaybetmişti: "İçimde bir kontrbas gibi boğuk bir sesle çarpan acının her an farkındayım."

Artık parası bitmek üzereydi ve yıllardır kendisine maddi destek sağlayan sadık kız kardeşi artık bunu yapamayacak durumdaydı. Bir süre Mayorka'da yaşadı (burası günlüklerini güvenli bir kasada bıraktığı yerdı aynı zamanda) ancak sağlığı hızla kötüye gitmeye başlamıştı, böylece 1935'te tedavi olmak umuduyla Paris'e döndü. Kısa bir süre için iyileşse de, 1936'da İspanya'da patlak veren İçsavaş Mayorka'ya dönmesine engel oldu. Son aylarını Fransa kırsalındaki bir misafirhanede geçirdi ve 1937'de öldü. Cenazesi kalabalık değildi, ölüm haberiye basında neredeyse hiç yer almadı.

Günlükleri bize ulaşmamış olsaydı, Kont Harry Kessler bugün yine hatırlanırdı, ancak sanat çevrelerinde takılan, Alman politikasında ufak bir rol oynayan küçük bir figür olarak anılırdı. Oysa bugün, modern Avrupa tarihinin bazı en önemli gelişmelerine tanıklık

etmiş, zeki ve yorulmak bilmez bir adam keşfetmiş bulunuyoruz. KESSLER'İN SAĞLIĞI kötüye gidip de kayıtları son bulmaya yüz tutarken, bir başka Alman kendi dikkate değer günlüğünü yaratmaya başlamıştı. Bu günlük Kessler'inkine göre çok daha korkunç hikayeler barındırıyordu ama insanlığın zaafalarına ve tuhaflığına aynı zeka ve keskin farkındalıkla yaklaşıyordu. Asimile olmuş kültürlü bir Alman Yahudisi aileden gelen Victor Klemperer (orkestra şefi Otto Klemperer kuzeniydi) gazeteci olmayı denemiş ama sonunda Dresden'de Latin dilleri profesörü olmuştu. Akademik yazılarını çok ciddiye almış olsa da, bugün onu Nazi iktidarının gittikçe kuvvetlendiği 1930'larda ve daha sonrasında Hitler'in savaşının yaşandığı 1940'larda Almanya'da yaşamının nasıl bir şey olduğuna dair ayrıntılı bir anlatı niteliğindeki günlüğüyle hatırlıyoruz. Bir Aryanla evli olduğu için, Nazi bürokrasisinin tuhaf kuralları dolayısıyla kamplara gönderilmemişti. Ancak karısıyla birlikte, karma çiftlerin yaşadığı özel bir Yahudi Evi'ne taşınmaya zorlanmışlardı.

Günlüklerin İngilizce çevirisi 1933'te Nazilerin iktidara gelmesiyle başlıyor. Klemperer günlükleri boyunca sağlığından yakınıyor. Yorgun, aşırı hâlsiz ve depresif olduğunu not ediyor. Hastalık üstüne hastalık kapıyor ve sürekli kalbinin, gözlerinin veya böbreklerinin iflas edeceği korkusuyla yaşıyor. Üçüncü Reich'in sonunu görmeden öleceğinden son derece emin ve bu düşüncesini defalarca tekrarlıyor. Ancak araştırma yapmaya ve yazmaya devam ediyor. Biyografisi ve Fransız yazarlarla ilgili incelemeleri üzerinde çalışıyor. Aynı zamanda abartıları, sık kullanılan kahramanlık ve cesaret referanslarını, "en büyük zafer", "en muazzam başarı" gibi üstünlük ifadelerini ve tekrarlanan askeri terimleri sıraladığı, Nazi dili üzerine bir projeye başlıyor. Nazilerin nefret objelerini onlardan "Yahudi" veya "Komünist" diye söz ederek nasıl kişiliक्सizleştirdiğini veya birini fanatik veya korkunç öfkeli şeklinde tanımlamanın övgüye dönüşmesine neden olan böbürlenmelerini de anlatıyor. Klemperer hayatının günlük ayrıntılarını yazarak günlüğünü azimle tutmaya devam ediyor: Etrafını kuşatan kısıtlamalara, önemsiz aşağılamalara, her şeye rağmen çok sevgili karısıyla geçirdiği mutlu anlara ve

Almanya'nın değişimine tanıklık ederken hissettiği duygulara ve fi-kirlere değiniyor. Politika ve savaşla ilgili yorumlarda bulunmasına rağmen amacı, kendi ifadesiyle, döneminin tarihini değil, kendisini, ufak dünyasını ve olayların aşağıdan nasıl görüldüğünü anlatmak.

Naziler tüm muhalefeti yok ettiği için, yıkıcı veya rejime karşı eleştirel olarak algılanabilecek herhangi bir şeyi elde tutmak her geçen gün daha tehlikeli bir şeye dönüşüyordu. Alman gizli polisi Gestapo habersiz aramalar yapıyor ve bulunan şüpheli materyaller veya yasaklı nesneler genelde ölüm anlamına geliyordu. "Yazmaya devam etmeliyim," diye yazmıştı Klemperer 1942'de. "Bu, *benim* kahramanlığım. Ben tanık olacağım, şüpheyi yer vermeyen bir tanık!" Hâlâ özgürce seyahat etme hakkına sahip olan Aryan eşi sayfaları gizlice evden çıkarıp, kadın bir doktor arkadaşına götürmüş ve arkadaşı da bu sayfaları güvende tutmak uğruna kendi yaşamını tehlikeye atmıştı.

Klemperer, tüm zorluklara rağmen Nazilerden ve savaştan canlı çıkmayı başarmıştı; günlüğü de öyle. Devam etmeye kararlıydı, kısmen karısına duyduğu büyük sevgiden, kısmense bir gün Nazi suçlularının sonunu göreceğine dair umudu ona güç veriyordu. Onca şikayet, korku ve endişe eşliğinde bu sona gerçekten de tanıklık etmişti. Haftalar, aylar, yıllarca... Nazi Almanya'sında onunki gibi bir yaşam kaydı daha yok. Bu günlükleri bu denli güçlü ve ilginç kılan, olan biteni Klemperer'le adım adım izliyor oluşumuz: Bir Yahudi olarak zulmün kendisine reva görüldüğü ilk günden başlayıp, sonu gelmez mahrumiyetler, alçaklıklar ve yasaklardan geçerek, ya Nazilerin elinden ya da Müttefiklerin bombalarından gelecek ölümün nefesini ensesinde hissetmesine dek her aşamada kendisiyle yol alıyoruz. Klemperer'in kendisi gibi biz de Üçüncü Reich yönetiminde Almanya'da neler olduğunu ilk anladığımız anda yaşadığımız şaşkınlıktan çok daha büyük dehşetlere doğru ilerliyoruz. Ancak onun aksine biz işlerin her geçen gün daha da kötüye gideceğini biliyoruz.

İleride olacakların ilk işaretleri 1933 yılının başlarında gelmişti. Klemperer her geçen gün daha fazla insanın "Heil Hitler" şeklinde selam verdiğini ve daha sonra bunun mecburi bir şeye dönüştüğünü

yazıyor. Klemperer'in sosyal çevresi, bir kısmı Nazi Partisi'ne katıldığı, diğerleri de Almanya'yı terk etme kararı aldığı için daralmaya başlamıştı. İnsanlar rejime karşı eleştirel bir şeyler söylememek için tetikte olduğundan sohbetlere tedirginlik hâkimdi. Muhafızlar ilk toplama kamplarında ortadan yok olmaya başlamıştı. Devletin kendi vatandaşlarına savaş açtığı gerçeği her geçen gün daha da netleşiyordu. Nazilerin kontrolü altındaki basın, Yahudilerle ilgili vahşi hikayeler ve Yahudilere karşı suçlamalar barındırdığından Yahudileri rahatsız etmek artık açıktan yapılan ve toplum tarafından kabul gören bir davranış hâline gelmişti; Dresden'in dört bir yanında "Yahudiden alışveriş yapan, vatan hainidir" veya "Yahudiler burada istenmiyor" yazılı tabelalar belirivermişti. Klemperer, Yahudi Cemaati olarak bilinen yapıya katılması yönündeki baskılara direnmişti; din olarak Protestan ve uyruk olarak da Alman olduğunda ısrarcıydı. Ne var ki Alman halkının usanıp rejimi yıkacağına dair umudunu zamanla yitirecekti. Günlüğüne yazdığı gibi, sıradan Almanlar Nazilerle ilgili söylenebilirdi belki ama pek çoğu onları Komünistlere tercih ederdi.

Bir süre için hayatı görece normal seyretmişti. Karısı Eva'yla birlikte çok keyif aldıkları filmleri izlemeye devam ediyorlardı. Akşamları evde, her zaman yaptığı gibi, karısına yüksek sesle bir şeyler okuyordu. Ekonomik durumları dolayısıyla sürekli endişe duysa da, Eva'nın baskısına dayanamayıp Dölzsch köyünde küçük bir ev inşa etmeye ikna olmuştu. Eva'nın evden ve bahçesinden aldığı keyif onu derinden etkiliyor ve mutlu ediyordu, üstelik böyle bir zamanda bunu başarabilmiş olmalarından da keyifli bir şaşkınlık duyuyordu. "Neden," diye soruyordu iyimser bir ânında, "daha çok mucizeyle karşılaşmayalım ki?" Aynı zamanda araba kullanmayı öğrenmeye karar vermiş ve Eva'yla birlikte Almanya'da bir dizi geziye çıktıkları küçük bir araba satın almıştı.

1934'te kedi sahiplerini ağırlayan Alman kulüplerinin artık yalnızca Aryanlara açık olduğunu öğrendiğinde, Yahudilerin dışlanması için şiddeti her geçen gün artacak cezalandırmalar başlamıştı. Üniversitedeki öğrencileri azalmış, sorumlulukları azaltılmıştı. Er-

tesi yıl işten çıkarılmıştı ama yine de bazı meslektaşlarından daha şanslıydı çünkü maaşının bir kısmını hâlâ alabiliyordu. Ancak parası suyunu çekmeye başlayınca eşyalarını rehin vermeye başlamıştı. Dölzschen'deki yerel polis, radyo ve silahlara el koymanın yanı sıra “koruma” amacıyla Alman halkının kültürel hazinelerini götürmek üzere evine gelmişti. I. Dünya Savaşı'ndaki askerlik günlerinden kalma paslı kılıcı bulduklarında, polis merkezine ifade vermeye gitmek zorunda bırakılmıştı ama bu aşamada yine de kendisine nazik davranılıyordu. Eylül 1935'te hükümet “Alman kanını ve Alman onurunu korumak” için Nürnberg Yasaları'nı geçirdi, ne var ki bu yasalar Yahudileri Alman toplumundan daha çok dışlamaya ve yalnızlaştırmaya yaramıştı. Klemperer 1936'da “hayatımın en kötü doğum günü” şeklinde tanımladığı doğum gününü kutlamıştı. İlk önce kütüphanedeki okuma odasına girmesi yasaklanmış, daha sonraysa gözü yaşlı bir kütüphaneci tarafından kendisine bir daha kitap ödünç alamayacağı söylenmişti.

Bu ufak tefek aşağılamalar ve daha ciddi dışlanmalar gittikçe yoğunlaşacaktı. 1938'de Klemperer'lerin gündelikçisi bir devlet görevlisince mahkemeye çağırılmış ve kendisine bir Yahudi için çalışmaya devam ederse, bunun hem kızının hem de oğlunun geleceğine zarar vereceği söylenmişti. Çift mutsuz bir şekilde ev işlerini devralmıştı; bulaşıkları yıkamak ilk günlerde üç saatlerini alıyordu. O dönemde Yahudiler sinemaya gidememeye, ehliyet alamamaya başlamıştı bile. Böylece Klemperer çok sevdikleri arabalarını elden çıkarmak zorunda kalmıştı. Yahudilerin bazı mesleklerden ihraçlarına dair ilk yasalar getirilmişti: Tüm Yahudi doktorların tıbbi kayıtları silinmişti. Yahudiler umumi hamamlara gitmek istediğinde artık yanlarında özel sarı kartlar taşımak zorundaydı ve tüm Yahudiler, Yahudi bir ön ismin yer aldığı bir kimlik kartına sahip olmak zorundaydı. Klemperer, Victor-Israel olmuştu. Alman halkının, özellikle de entelektüellerin Nazilerle birlikte yürümesi onu büyük hayal kırıklığına uğratmıştı. Bunlar arasında kendisini desteklemek için kılını bile kıpırdatmayan meslektaşları, Yahudilik Araştırmaları Akademik Kuruluşu'na katılıp Yahudilerin derinlerine kök salan zalimlik, şiddet

eğilimi, uyum sağlama veya antik Asya nefreti gibi kişilik özellikleri hakkında makaleler yazan profesörler de vardı. Günlüğüne karısı-yla birlikte diri diri gömüldüklerini hissettiğini yazmıştı, son avuç do-lusu toprağın üzerilerini tamamen örtmesini bekliyorlardı yalnızca.

Almanya'nın Avusturya'yı kolayca ele geçirdiği Mart 1938'deki Anschluss,²⁵ Nazilerin özgüveni ve gaddarlığıyla Yahudi karşıtlığını artırmıştı. Hitler Yahudi-Bolşevik dünyası olarak tanımladığı düş-manına durmadan saldırırken, Nazi basını Yahudilerin kötülüğünü anlatan hikayelerle dolup taşıyordu. O yılın Kasım ayında Naziler Almanya'nın dört bir yanında Yahudilere, sinagoglara ve Yahudi dükkanlarına saldıracak, bu gece daha sonraları Kristallnacht [Kris-tal Gece] olarak anılacaktı, yani kırık camlar gecesi. Klemperer'lerin bir arkadaşı fırtına birliklerinin bir sinagoga ve büyük bir Yahudi mağazasına benzin boca edip, itfaiyenin alevleri söndürmesine en-gel oluşuna tanık olmuştu. Klemperer demokrasinin gevşek tepkisi karşısında derin bir umutsuzluğa kapılmıştı. Dölzschen'de bir kişi de üzerinde Davud'un Sarı Yıldızı'nın olduğu el ilanlarını evlerinin çitine asmıştı.

Her geçen gün daha çok insan toplama kamplarında kaybolu-yordu. Klemperer günde yirmi otuz insanın öldüğü söylenen Buc-henwald'dan gelen bilgi kırıntılarını topluyordu. İntihar edenlerin sayısı da her geçen gün artıyordu. Karısıyla ülkeyi terk etmekten söz ediyorlardı; bu sırada pek çok kişinin çoktan gitmiş olduğunu da biliyorlardı. Ne var ki bir şey onları her zaman alıkoyuyordu. Eva yabancı bir ülkede yeni bir yaşama başlayabileceğini düşünmü-yordu. Almanya'yı, evini veya bahçesini terk etmek istemiyor, Victor da onu mutsuz görmek istemiyordu. "Kendi mezarımızı kazıyoruz," diye yazmıştı Klemperer savaştan kısa bir süre önce, "ve burada çü-rüyeceğiz." Gururu da bir diğer etkendi. Almanya'yı halihazırda terk etmiş olan akrabalarına, özellikle de ABD'ye yerleşen, kendinden daha başarılı büyük erkek kardeşi Georg'a bağımlı olmak istemi-

25. (Alm.) Birlik. Avusturya ile Almanya'nın siyasi birleşmesini öngören ve Hitler'in Avusturya'yı ilhakıyla gerçekleşen olaydır. -çn

yordu. Victor, Georg'un tüm samimiyetiyle teklif ettiği parayı tekrar tekrar kabul etmek zorunda kalmıştı ama kendi gözünde birinin parasına muhtaç olmak onu derinden yaralıyordu. Klemperer her şeye rağmen, gönlü hiç el vermese de gitme girişimlerinde bulunmuştu: Yurt dışında kendisine yardımcı olabilecek kişilerin adreslerini almış; ders verme tekliflerinde bulunmuştu; hatta öylesine İngilizce öğrenmeyi bile denemişti. Eva'yla birlikte Yahudilerin kabul edilmesinin hâlâ kolay olduğu Avustralya veya Küba'ya gidiş için yer ayırtmayı bile düşünmüşlerdi. Bir noktada Rodezya'ya (günümüzde Zimbabve) gidip burada maden suyu fabrikası işletmeye niyetlenmişlerdi. (Filistin kesinlikle seçenekler arasında değildi: Klemperer katı bir Siyonizm karşıtıydı.) 1941 itibarıyla gitme şanslarının kalmadığı netleşince bir şekilde rahatlamıştı. "Bizim için iyi oldu. Tüm tereddütlerimiz sona erdi." Ya beraber ölecek ya da beraber hayatta kalacaklardı.

Almanya'da kalmasının bir nedeni de, Alman kalmış olmasından duyduğu endişeydi. Nisan 1942'de yazdığı gibi, "Almanca *düşünüyorum*, *ben* Almanım; bunu kendime veren ben değilim ki, *kendimden* söküp atabileyim." Zaman zaman bir daha asla Almanya'ya ait olamayacağına veya Alman dostlarına güvenemeyeceğine inansa da, geri kalan zamanlarda tüm bunların kötü bir rüyadan ibaret olduğunu hissediyordu. "Ben Almanım," diye yazmıştı 1942'de de, "ve Almanların geri dönmelerini bekliyorum... Bir yerde saklanıyorlar."

1939 yılbaşında, dünya hâlâ barış içindeyken, Klemperer geride bıraktığı yılın iç karartıcı olaylarını gözden geçirmişti. Cehennem en alt katına inildi belki de, diye düşünmüştü. Ancak biz okurlar, yanıldığını biliyoruz. Sonbaharda savaşın patlak vermesiyle koşullar Yahudiler için çok daha kötü bir hâl almıştı. 1940'ta Klemperer hâlâ vergilerini ve bakım masrafını ödemek zorunda olsa da evini terk etmesini söyleyen bir emir almıştı. Karısı Aryan olduğu için, çoğu Yahudiye normalde bir oda verilirken, kendisine iki oda tahsis edilmişti. Çift ilk Yahudi Evi'ne taşınmıştı. Klemperer'in tanımıyla ev, sürekli olarak iğnelemelere ve diğer insanlarla dip dibe yaşamak zorunda olmanın getirdiği gerilimlere göğüs gerdikleri "üst düzey

bir toplama kampı”ydı. Klemperer kimin sıcak suyu daha fazla kullandığına veya kimin şeker payını aldığına dair tartışmalardan bıkmış usanmıştı. Hâlâ Almanların zafer kazanmasını isteyen, vatanseverliğini olduğu gibi koruyan bir Yahudi’den oldukça rahatsız oluyordu. O ancak yenilginin Nazi rejimine son verebileceğine inanıyordu. Klemperer evi paylaştığı kişilerin pek çoğunu eğitimsiz oldukları için küçük görüyordu ve bir Aryanın Yahudi dulu olan iyi kalpli Frau Voss’la vakit geçirmeye başlamışlardı ve artık onun evinden çıkmıyorlardı. Çok konuşkandı ve davet edilmese de çatkapı gelme alışkanlığı vardı.

Evde yaşayanlar aynı zamanda Varyemez ve Boksör diye lakap taktıkları memurlar gibi pek çok Gestapo memurunun anlamsız zorbalığına ve gaddarlığına göğüs germek zorundaydı. Gizli polis dolapları ve çekmeceleri boşaltarak, pudra ve şekeri etrafa saçarak, haplardan Noel süslemelerine dek ne var ne yoksa ayaklarının altına alarak sürekli evlerini arıyordu. Klemperer’ler bir aramadan sonra parçalanıp odalarına saklanan bir baş sarımsak bulmuştu. Gestapo, şarap şişelerinden Klemperer’in I. Dünya Savaşı hizmet madalyasına dek her türlü değerli eşyayı çalıyordu. (Klemperer genelde kitapları almadıklarını fark etmişti.) Yahudilere neden kendilerini asmadıklarını soruyor, Eva gibi Aryan kadınları tokatlayarak onlara Yahudilerle evlendikleri için orospu veya domuz gibi hakaretlerde bulunuyorlardı. Yahudiler daha fazla eziyet edilmek üzere sık sık Gestapo komiserliklerine götürülüyor, bazen bir daha geri dönemiyorlardı ve ailelerine “kalp krizi”nden öldükleri söyleniyordu.

Yasaklar ve kısıtlamalar listesi kabarmıştı. Yahudiler artık çikolata, zencefilli çörek, kahve, bazı taze sebzeler, portakal, yumurta veya dondurma alamıyordu. Çiçek, tütün veya gazeteye de izin yoktu. Eğer kürkleri, opera gözlükleri veya daktiloları varsa, bunları yetkililere teslim etmekle yükümlüydüler. Telefonları veya evcil hayvanlarının olması yasaktı (Klemperer’ler çok sevdikleri kedilerini uyutmak zorunda kalmıştı). Klemperer gibi askeri madalyaları varıysa, artık onları takmaları da yasaktı. Yahudilerin restoranlarda yemesi, konsere gitmesi, tramvaya binmesi veya Dresden’in

ana parklarında ve belli başlı caddelerinde yürümesi yasaktı. Bir de sokağa çıkma yasağına uymaları gerekiyordu. Mağazaların Yahudilere hizmet vermesi de yasak olduğu için, Klemperer günün büyük bir bölümünü yemek veya kömür sırasında geçiriyor ve artık ne bulursa sırt çantasıyla veya ödünç aldığı bir el arabasıyla eve taşıyordu. Yahudilerin artık giysi alması da yasaktı, giysi için Yahudi Cemaati'ne başvurmaları gerekiyordu. Klemperer başlarda ölmüş adamların ikinci el giysilerini giyme fikrinden dehşete düşmüştü; sonralarıysa bulabildiği ne varsa almaktan mutluluk duyar hâle gelmişti. Kendini aşırı derecede pespaye hissetse de bir zamanlar profesör olduğunu hiç unutmamıştı. Gömlekleri yıpransa da yaka ve kravat takmaktan asla vazgeçmemişti.

Günlükler yaşamaya devam etmek için verdikleri kasvetli mücadeleyi, yiyecek yemek olmadığında yaşadıkları hayal kırıklıklarını veya örneğin fazladan bir parça et veya bir çuval patates aldıklarında kazandıkları küçük zaferleri gözler önüne seriyor. Bir zamanlar borç para aldığına duyduğu utanç, yerini bir süre daha hayatta kalabilecekleri için yaşadığı rahatlamaya bırakmıştı. O ve karısı, ikisinden biri dışarı gittiğinde, bir daha birbirlerini görüp göremeyeceklerini hiçbir zaman bilemiyordu. Mart 1941'de karartma sırasında evlerinden bir parça ışık sızdığı için Klemperer bir haftalığına mahkum edildiğinde kıl payı kurtulmuştu. Burada doğrudan bir aşağılanmaya maruz kalmıştı; kemeri alındığı için pantolonunu tutmak zorundaydı ve gözlük takmasına veya bir şeyler okumasına izin verilmiyordu. Zamanını işini ve Eva'ya iyi bir koca olup olamadığını düşünerek geçirmişti. Bu noktada şansı yaver gitmişti çünkü pek çok kişinin aksine o gözaltında gizemli bir şekilde ölmemişti.

Eylül 1941'de yeni bir aşağılanma peydah olmuştu. Artık tüm Yahudiler dışarı çıkarken Sarı Yıldız takmak zorundaydı. Başlarda Klemperer bunu yapmayı kendine yediremese de, hatta Hitler Gençliği üyeleri sokakta ona "Yid"²⁶ diye bağırırsa da, zamanla diğer aşağılamalara alıştığı gibi buna da alışmıştı. Diğer yandan kendile-

26. Yahudi yerine kullanılan terim bazı dillerde ve bağlamlarda hakaret amaçlı kullanılmaktadır. -çn

rine karşı şefkatle yaklaşanları da anlatıyordu: Kendisine fazladan et veren kasaptan, çikolata veren bakkaldan veya sebze getiren ev kadınından bahsediyordu (Yahudi olduğu için bunları alma hakkı yoktu). Hiç tanımadığı insanlar sokaklarda kendisine büyük bir nezaketle selam veriyor ve alçak sesle Yahudilere yapılanların yanlış olduğunu söylüyorlardı. Dölzschén'de yetkililer tarafından evine bakması için görevlendirilen emanetçi, evi güvende tutmak için elinden geleni yapmış ve Nazileri hiç sevmediğini açıkça söylemişti. Aryan arkadaşları Klemperer'lere yemek ve Almanların dinlemesinin yasak olduğu BBC yayınlarından haberler getiriyorlardı.

Savaş devam ettikçe, diğer Almanlar gibi Klemperer de söylentileri pür dikkat dinliyor ve resmi Nazi bültenlerinin satır aralarını okumaya çalışıyordu. Cepheden dönen askerlerin doğuda acımasız bir savaş olduğundan ve Almanların büyük kayıplar verdiğinden söz ettiğini anlatıyordu. 1943 itibarıyla sonun yaklaşmakta olduğunu ummaya başlamıştı. Müttefiklerin Kuzey Afrika'daki zaferleri, İtalya'daki çıkarmaları ve sonrasında yeni İtalyan hükümetiyle yapılan ateşkes ve en sonunda da Stalingrad'daki Sovyet zaferi ona umut vermişti. Ancak kafasını kurcalayan bir soru vardı: Acaba Eva ve kendisi, savaşın sonunu görecek kadar yaşayabilecekler miydi?

Bu noktada mutfağı ve banyoyu diğer pek çok aileyle paylaşmak zorunda oldukları daha küçük, daha kalabalık bir Yahudi Evi'ne taşınmışlardı. Yemek artık çok daha kıttı ve henüz Dresden'e sıra gelmemiş olsa da Alman şehirleri Müttefikler tarafından bombalanarak yok ediliyordu. Kaygı verici bir şekilde Almanya'dan alınıp götürülen Yahudi sayısı da her geçen gün artıyordu; nasıl bir kaderin kendilerini beklediği de henüz açık değildi.

Günlükler Klemperer'in Nihai Çözüm'ün tam olarak ne anlama geldiğini kavramasının zaman aldığını gösteriyor. 1941 kadar erken bir tarihte Yahudilerin doğuya, Nazi işgali altındaki Polonya'ya sürüldüğünü biliyordu ancak yine de burada işgücü olarak kullanıldıklarına, hatta belki de iyi harçlık aldıklarına ve çalışmak zorunda oldukları fabrikalarda düzgün bir muamele gördüklerine inanmaya meyilliydi. Ancak 1942 itibarıyla, Yahudilerin doğuya giden yolda

vurulduklarına dair haberler almaya başlamıştı. Bir hemşire tahliye işleminin ne denli gaddarca yapıldığını anlatmıştı ona; çoğu hasta olan yaşlılar bakımlarına dair en ufak bir tedbir alınmadan kamyonlara dolduruluyordu. Klemperer çalışamayacak durumda olanlardan Theresienstadt gibi ücra kamplarda gizlice kurtulduklarından şüphelenmeye başlamıştı. Doğuya gönderilmesi planlanan büyük kız kardeşinin gidemeden ölmüş olmasından dolayı derin bir oh çekmişti. Auschwitz'in insanların aşırı çalışmaktan öldüğü korkunç bir toplama kampı olduğu da kulağına çalınmıştı. Burayı "seri üretim mezbaha" olarak tanımlamış ve doğuya gönderilenlerin döneceğine dair bir beklentisi kalmamıştı artık. Ancak yine de Nazilerin yapmakta olduğu şeyin dehşetine tam anlamıyla vâkıf olamamıştı. 1944'te BBC'nin Yahudilerin gazla öldürüldüğünü duyurduğunu öğrendiğinde, hâlâ haberin yanlış olup olamayacağını sorguluyordu ancak zamanla bunun doğruluğuna ikna olmuştu. Polonya'dan Dresden'e dönen bir asker, Klemperer'in bir tanıdığı'nın üzerindeki Sarı Yıldız'ı görmüş ve giyen kişiye şöyle demişti: "Polonya'da öyle korkunç şeyler gördüm ki! Bunun bedeli mutlaka ödenmeli." Klemperer görevlerini yerine getirmeden önce *schnapps*²⁷ içirilen veya emirlere itaat etmektense intihar etmeyi tercih eden Alman askerilerinin hikayelerini duymuştu.

1933'te Dresden'de dini açıdan Yahudi olarak tanımlanan dört bin altı yüz kişi vardı; 1945 itibarıyla geriye yalnızca yüz doksan sekiz kişi kalmıştı. Klemperer'in bu noktaya kadar hayatta kalmasının nedeni evliliği idi ancak artık kendi sonunun da geldiği anlaşıyordu. 13 Şubat Salı günü, Dresden'deki çalışabilecek durumdaki tüm Yahudilerin sürgün için bildirimde bulunmaları söylenmişti. O gece Britanya Dresden'i bombalamış ve harabeye dönmüş şehrin kaosunda Klemperer'ler Yahudi Evi'ni terk etmişti. Klemperer Sarı Yıldız'ını çıkarıp bir Aryan karnesi edinmeyi başarmış ve çift yürüyerek, zaman zaman tramvaya veya at arabalarına binerek kırsala ulaşabilmişti. Burada bulurlarsa bir şeyler yiyor, karşılarına uygun

27. Alkollü bir Alman içkisi. - çn

bir yer çıkarsa konaklıyorlardı. 7 Mayıs'ta Almanya teslim olmuştu artık ve Klemperer'ler dolambaçlı bir yoldan Dölzsch'en'e doğru yola koyulmuştu. 10 Haziran'da kasabaya gitmek için bir tepeyi tırmanmışlardı. Evleri orada onları bekliyordu.

Soğuk Savaş Almanya'yı böldüğünde Klemperer Doğu'da kalmayı tercih etmişti. Ders vermeye devam etmiş, Voltaire ve Rousseau üzerine kitaplarının yanı sıra Nazi dili üzerine çalışmasını da yayımlamıştı. Klemperer 1960'ta yetmiş sekiz yaşında öldü. Günlükleri Nazi döneminde olduğu gibi Komünist dönemde de hayatta kalmayı başardı.

KESSLER VE KLEMPERER gibi kayıt tutan kişilere büyük bir minnet borcumuz var. İyi veya kötü, geçmişin belli bir döneminde yaşanan olayları içeriden görmemizi mümkün kılıyorlar. XIV. Louis'nin sarayında, Kanada sınırında veya Nazi Almanya'sında olmanın nasıl bir şey olduğunu anlamamıza yardımcı oluyorlar. Bize yadigar kalan ve geçmişin kişiliklerini yerli yerine oturtmamıza yardım eden Bismarck'ın lazımlığının boyutu veya Fransa'nın genç prensesinin çürüyen dişleri gibi müthiş canlı ayrıntıları bize sağlıyorlar.

Eğer tarih, benim inandığım gibi, bir ziyafetse, çeşnisi insanlardan geliyor. Bu kitapta bahsettiğim bazı kişiler büyük olayların kalbindeydi ve tarihin akışını değiştirdiler, dolayısıyla bizim de dünyamızı şekillendirdiler. Diğerleriniyse cesaret, açık fikirlilik ve merak gibi hayranlık duyduğum özellikleri nedeniyle veya yalnızca ilginç bulduğum için seçtim. Teknoloji, politik yapılar veya sosyal değerler bağlamında temel güçleri ve dönüşümleriyle tarihin akımlarının asla göz ardı edilmemesi gerektiğini bilsek de, bu insanlar olmasaydı, geçmişi kavrayışımızın eksik kalacağına ve geçmişten aldığımız keyfin azalacağına şüphe yok. Tarihçilerin *ancien régime*'deki sınıf yapısı, 1930'larda dünyanın çalkantılı durumu veya geçen yüzyıllarda Kanada toplumunun evrimi gibi bağlamı açıklayan eserleri olmasaydı, kişisel günlükleri, mektupları veya anıları hakkında değerlendiremezdik. Ancak bu kayıtlar olmasaydı, geçmişin resmini

çizip, tarih okurlarına keyifli bir hâle getirmek için çok daha az yöntem olurdu elimizde.

Tarihi tarih yapan ve bugün yaşayan bizler için ete kemiğe büründüren şey, bireyler ve dünyaları arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Kendimizi sınırlı penceremizden özgürleştirmemiz; hayal gücü ve empati yardımıyla farklı geçmişlerden, ırklardan veya etnik kökenlerden gelen çağdaşlarımızı anlamaya çalışmamız gerektiği gibi, geçmişe pek çok cepheden bakmanın da peşine düşmeliyiz. Yalnızca Madam de Sévigné'nin mektuplarını veya Charles Ritchie'nin günlüklerini okursak, çok fazla şey kaçıırız: Mesela 18. yüzyıl Fransa'sında çiftçi veya esnaf olmak nasıldı? Veya 20. yüzyıl Kanada'sında işçi veya çiftçi olmak? Tarihçiler bu sesleri de tarihe dahil edebilmek ve geçmişteki toplumları daha geniş resmetmek için çok çaba sarf etti.

Peki öyleyse, tarih bir hobiden mi ibarettir? İlginç insanlar ve tuhaf eğlencelikler bulmak için geçmişi didik didik etmek midir? Bana göre, bundan çok daha fazlasıdır. Tarih olmazsa, kendi dünyamızı anlamak için gerekli araçlardan mahrum kalırız. Kanada Fransızlar ve Britanyalılardan oluşan İlk Milletler tarafından kuruldu, daha sonra bu ikisine dünyanın dört bir yanından pek çok insan katıldı. Geldiklerinde buldukları ve dahil oldukları düzen ve yöntemler Kanada toplumunu bugünkü hâline getiren şeydi. Ve Kanada'nın Britanya İmparatorluğu'ndan kopup tam anlamıyla bir ulusa dönüşürken izlediği barışçıl evrim; hukuk ve temsili hükümete saygı duymak gibi ilkelere dayalı bir toplumun şekillenmesine yardımcı oldu. Geçmişimizde bugün hâlâ Fransa ve ABD gibi ülkelere gölge düşüren şiddet dolu bir devrim veya içsavaşın yükünü omuzlarımızda taşımadığımız için şükretmeliyiz.

Tarih, insanları birbirine düşürmek, politikaları veya eylem planlarını meşrulaştırmak için kullanıldığında tehlikeli bir hâle gelebilir. Yugoslavya tuzla buz olduğunda Sırlara, Hırvatlara ve Boşnak Müslümanlara düşman oldukları ve sonsuza dek düşman kalacakları anlatıldığı için komşuların birbirine düştüğü 1990'ların kabus dolu günlerinin fitilini kısmen milliyetçi tarih anlatımları ateşlemiş-

ti. ABD ve Britanya hükümetleri 2003'te Irak'ın işgalini meşru kılmak için sıklıkla yapıldığı üzere yine tarihten faydalanmıştı. Bizlere Saddam Hüseyin devrilmezse, demokrasilerin Hitler, Mussolini ve Japon militaristleri durdurmayı başaramadığı 1930'ların bir tekrarı yaşanacağımız söylenmişti.

Ne var ki tarihin kötüye kullanımı onu göz ardı etmek için bir neden değildir. Bunun yerine günümüz kuşaklarının tüm karmaşıklığıyla geçmişi öğrenmesini ve buradan çok basit ama hayati bir ders almalarını sağlamalıyız: Bu ders de tarihin tek bir doğru okumasının olmadığıdır. Tarih daha çok yeni materyallerle, yeni yorumlarla ve yeni sorularla şekillenip devam eden bir iştir. Bunu anlamak, tarihin kendilerine emrettiğini yerine getirdiklerine büyük bir özgüvenle inanan Hitler, Stalin gibilere karşı bir aşı görevi üstlenebilir.

Geçmişte yaşamış bireylerin incelenmesi, tesadüflerin ve zamanlamanın ne denli önemli olduğunu anlamamıza da yardımcı oluyor. Kendimize şu soruları sormalıyız: Churchill, Stalin veya Hitler gibi insanlar doğmamış veya bir şeyleri değiştirme fırsatı bulamadan ölmüş olsalardı ne olurdu? Babür Hindistan'ı fethetmemiş olsaydı, bu coğrafyanın tarihi ne kadar farklı olurdu? Woodrow Wilson ülkesinin Milletler Cemiyeti'ne girmesini başarabilmiş olsaydı, 1930'ların tarihi nasıl olurdu? Eğer Champlain St. Lawrence'ta ilk uzun soluklu Fransız kolonisini kurmayı başaramasaydı ve bunun yerine önce Britanyalılar gelmiş olsaydı, bugün Kanada'da Fransız varlığından söz edebilir miydik? Tarih bizlere bu tür olasılıklar sunarak, içinde bulunduğumuz zaman diliminde kendimiz üzerine düşünmeye sevk ediyor.

Ancak tarih bizlere şimdiki zamanda kararlar almamızı veya geleceği öngörmemizi sağlayacak net bir kılavuz sunmayacaktır. Liderler ve kanaat önderleri büyük bir özgüvenle geçmişten ders aldıklarını söylediklerinde başımıza neler gelebileceğini gördük, görüyoruz. Tarihin değişken doğası ve kapsamı, insanların ister iyilik, ister kötülük yapmak için olsun, yapmak istedikleri şeye meşru bir neden veya örnek vakalar bulabilecekleri anlamına geliyor. Tarih ve insanları, yalnızca daha mütevazı bir içgörü ve teşvik sunuyor: Bir

ölçüde hepimiz kendi dönemimizin canlılarıyız ancak bunun ötesine geçip bizi sınırlayan şeylere meydan okuyabiliriz. Umarım geçmişten seçtiğim insanlar şimdiki zamanın içindeki bizler için, insanlığın karmaşık doğasını, sayısız çelişkisini, tutarsızlığını, kötülüğünü ve aptallığını ama aynı zamanda erdemlerini de aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Her şeyden önemlisi, tarihin insanları hepimizin içinde var olan iyinin ve kötünün farkına varmamızı sağlayacaktır.

SÖZ ETTİĞİM KONULAR veya tanıttığım insanlarla ilgili daha fazla bilgi edinmek isteyenler için temel okumalar sağlamaya çalıştım. Birinci sınıf biyografiler ve tarih yazımlarının yanı sıra geçmişten günümüze, anılar, günlükler ve mektuplardan oluşan bir hazine var. Bu nedenle geçmişini daha derinlemesine keşfetmek isteyenler için epey uzun bir liste var aslında. Burada bu kaynaklardan bilhassa keyif aldıklarımı seçtim.

Suetonius'un *On İki Caesar'ın Yaşamı* Roma İmparatorluğu'nun ilk yıllarıyla ilgilenenler için iyi bir başlangıç noktası; Michael Pselus ise Bizans İmparatorluğu için benzer bir kaynak yaratmıştır. Büyük Katerina'nın saltanatıyla ilgilenenler içinse ressam Louise Élisabeth Vigée-LeBrun'un anıları bu döneme ve devrim Fransa'sına dair canlı bir anlatı sunuyor. Greville günlüklerinin pek çok cildi Britanya sarayına ve 1790'lardan 1860'lara dek Britanya politikasına ışık tutuyor. Rusya elçisinin, 1812-1834 yılları arasında Londra'da yaşamış olan eşi Prenses Lieven'in mektupları da yine bu dönem için muazzam bir kaynak.

Emperyalizm çağında, Avrupalılarla dünyanın geri kalanının karşılaşmalarıyla ilgilenenler Maya Jasanoff'un *Edge of Empire*:

Lives, Culture, and Conquest in the East, 1750-1850 [İmparatorluğun Bir Ucu: Doğudaki Yaşamlar, Kültür ve Fetih, 1750-1850] adlı kitabına veya Lesley Blanch'ın Arabistan'a aşık olan dört İngiliz kadını anlatan *The Wilder Shores of Love* [Aşkın Vahşi Kıyıları] adlı kitabına bakabilir. Daha sonraki bir dönemde, Arthur Grimble'in *A Pattern of Islands* [Adalarda Yaşam] adlı kitabı, genç ve naif bir İngiliz yöneticinin ücra Güney Denizi adalarında yaşayanlarla karşılaşmasını anlatırken, Alberto Denti di Piranjo'nun *A Cure for Serpents* [Yılanlar İçin Bir Şifa] adlı kitabı İtalyan bir doktorla, o zamanlar İtalya'nın kolonisi olan Libya sakinleri arasında yaşananları anlatıyor.

Seyahat yazıları arasında en sevdiklerim arasında Mark Twain'in 1869 tarihli, oldukça eğlenceli ve zekice kaleme alınmış, Avrupa ve Orta Doğu'daki gezileri hakkında yazdığı *The Innocents Abroad* [Yurtdışındaki Masumlar] adlı kitabı ve 1860-1870 yılları arasında Britanya ordusundaki en yakışıklı adam olduğu söylenen Kaptan Frederick Burnaby'nin *At Sırtında Anadolu* adlı kitabı yer alıyor. Daha ileri tarihler içinse önemli kaynaklar arasında, Robert Byron'ın 1930'larda İran ve Afganistan sınırındaki maceralarını anlatan *The Road to Oxiana*'sı [Oxiana Yolu] veya Patrick Leigh Fermor'ın 1930'larda İngiltere'den İstanbul'a yolculuğunu anlattığı *A Time of Gifts* [Hediyeler Zamanı] ve *Between the Woods and the Water*'ı [Ormanlar ve Sular Arasında] yer alıyor.

Birinci Bölüm: İkna ve Liderlik Sanatı

- Bakewell, Sarah. *Nasıl Yaşanır ya da Bir Soruda Montaigne'in Hayatı, Ve Cevaplamak İçin Yirmi Teşebbüs*, çev. Emre Ülgen Dal, İstanbul: Domingo Yayınevi, 2013.
- Bliss, Michael. *Right Honourable Men: The Descent of Canadian Politics from Macdonald to Mulroney*, Toronto: HarperCollins, 1995.
- Bothwell, Robert, Ian Drummond ve John English. *Canada, 1900–1945*. Toronto: University of Toronto Press, 1987.
- Brands, H. W. *Traitor to His Class: The Privileged Life and Radical Presidency of Franklin Delano Roosevelt*, New York: Doubleday, 2008.
- Brown, Archie. *The Myth of the Strong Leader: Political Leadership in Modern Politics*, New York: Basic Books, 2014.
- Burns, James MacGregor. *Leadership*, New York: Harper and Row, 1978.
- . *Roosevelt: The Lion and the Fox*, New York: Harcourt, Brace, 1956.
- Cannadine, David, haz. *What Is History Now?* Basingstoke, BK: Palgrave Macmillan, 2002.
- Carr, E. H. *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Clark, Christopher M. *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947*. Londra: Penguin, 2007.
- Costigliola, Frank. *Roosevelt's Lost Alliances: How Personal Politics Helped Start the Cold War*, Princeton: Princeton University Press, 2012.
- Craig, Gordon A. *Germany, 1866–1945*. Oxford: Oxford University Press, 1980.
- Dawson, R. MacGregor. *William Lyon Mackenzie King: A Political Biography*.

- Toronto: University of Toronto Press, 1958.
- Ferns, Henry ve Bernard Ostry. *The Age of Mackenzie King: The Rise of the Leader*, Londra: Heinemann, 1955.
- Gildea, Robert. *Barricades and Borders: Europe 1800–1914*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Herring, George. *From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations since 1776*, New York: Oxford University Press, 2008.
- Hutchison, Bruce. *The Incredible Canadian: A Candid Portrait of Mackenzie King, His Works, His Times, and His Nation*, Toronto: Longmans, Green, 1952.
- King, William Lyon Mackenzie. The Diaries of William Lyon Mackenzie King. <http://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/politics-government/primeministers/william-lyon-mackenzie-king/Pages/diarieswilliam-lyon-mackenzie-king.aspx>.
- Kissinger, Henry. *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Langer, Uli, haz. *The Cambridge Companion to Montaigne*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Lee, Hermione. *A Very Short Introduction to Biography*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Montaigne, Michel de. *Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Psellus, Michael. *Fourteen Byzantine Rulers*, Londra: Penguin, 1966.
- Reynolds, David. *From Munich to Pearl Harbor: Roosevelt's America and the Origins of the Second World War*, Chicago: Ivan R. Dee, 2001.
- Robertson, Gordon. *Memoirs of a Very Civil Servant: Mackenzie King to Pierre Trudeau*, Toronto: University of Toronto Press, 2000.
- Steinberg, Jonathan. *Bismarck*, çev. Hakan Abacı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Tour du Pin Gouvernet, Henriette Lucie, Marquise de la. *Memoirs of Madame de la Tour du Pin*, çev. ve haz. Felice Harcourt. Londra: Harvill, 1971.
- Watt, D. C. *Personalities and Politics: Studies in the Formulation of British Foreign Policy in the Twentieth Century*, Londra: Longmans, 1965.
- Wills, Garry. *Certain Trumpets: The Call of Leaders*, New York: Simon and Schuster, 1994.

İkinci Bölüm: Kibir

- Bullock, Alan. *Hitler and Stalin: Parallel Lives*, New York: Knopf, 1992.
- Clark, Alan. *Diaries*, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1993.

- Cooper, John Milton. *Woodrow Wilson: A Biography*, New York: Knopf, 2009.
- Evans, Richard J. *Altered Pasts: Counterfactuals in History*, Waltham, MA: Brandeis University Press, 2013.
- Kershaw, Ian. *Fateful Choices: Ten Decisions That Changed the World, 1940–1941*. Londra: Allen Lane, 2007 .
- . *Hitler*. 1. cilt, 1889–1936: *Hubris*, Londra: Allen Lane, 1998.
- . *Hitler*. 2. cilt, 1936–1945: *Nemesis*, Londra: Penguin, 2001.
- . *Hitler, the Germans, and the Final Solution*, New Haven: Yale University Press, 2008.
- King, Anthony. “The Outsider as Political Leader: The Case of Margaret Thatcher,” *British Journal of Political Science*, s: 32-3 (Temmuz 2002): s. 435–54.
- Kotkin, Stephen. *Stalin*. 1. cilt, *Paradoxes of Power, 1878-1928*. New York: Penguin, 2014.
- Lebow, Richard Ned. *Archduke Franz Ferdinand Lives! A World without World War I*, New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- MacMillan, Margaret. *Barış Yapanlar – Dünyayı Değiştiren 6 Ay: 1919 Paris Barış Konferansının Hikayesi*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015.
- Moore, Charles. *Margaret Thatcher: The Authorized Biography*, 1. cilt, *Not for Turning*. Londra: Allen Lane, 2013.
- Snyder, Timothy. *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, New York: Basic Books, 2010.
- Tucker, Robert C. *Stalin as Revolutionary, 1879–1929: A Study in History and Personality*, New York: Norton, 1973.
- . *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928– 1941*. New York: Norton, 1990.
- Waldegrave, William. *A Different Kind of Weather: A Memoir*, Londra: Constable, 2015.
- Weber, Max. *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, 2014.
- Widenor, William C. *Henry Cabot Lodge and the Search for an American Foreign Policy*, Berkeley: University of California Press, 1983.
- Young, Hugo. *One of Us: A Biography of Margaret Thatcher*, Londra: Macmillan, 1991.

Üçüncü Bölüm: Cesaret

- Abulafia, David. *The Discovery of Mankind: Atlantic Encounters in the Age of Columbus*, New Haven: Yale University Press, 2008.
- Alanbrooke, Field Marshal Lord. *War Diaries, 1939–1945*, haz. Alex Danchev

- ve Daniel Todman. Londra: Weidenfeld and Nicolson, 2001.
- Ambrose, Stephen E. Nixon. 1. cilt, *The Education of a Politician, 1913–1962*, New York: Simon and Schuster, 1987.
- . Nixon. 2. cilt, *The Triumph of a Politician, 1962–1972*, New York: Simon and Schuster, 1989.
- Beaverbrook, Baron (Max Aitken). *Men and Power, 1917–1918*, Londra: Hutchinson, 1956.
- Brooks, Timothy. *Vermeer's Hat: The Seventeenth Century and the Dawn of the Global World*, Londra: Profile, 2008.
- Chisholm, Anne ve Michael Davie. *Beaverbrook: A Life*, Londra: Hutchinson, 1992.
- Champlain, Samuel de. *Voyages, 1604–1618*, New York: Barnes & Noble, 1959.
- . *Voyages to New France: being a narrative of the many remarkable things that happened in the West Indies in the years 1599–1601, with an account of the manners and customs of the savages of Canada and a description of that country in the year 1603*, çev. Michael Macklem. Ottawa: Oberon, 1971.
- . *Voyages to New France: being an account of the manners and customs of the savages and a description of the country, with a history of the many remarkable things that happened in the years 1615 to 1618*, çev. Michael Macklem. Ottawa: Oberon, 1970.
- Davis, Wade. *Into the Silence: The Great War, Mallory, and the Conquest of Everest*, New York: Knopf, 2011.
- Fischer, David Hackett. *Champlain's Dream*. New York: Simon & Schuster, 2008.
- Frank, Jeffrey. *Ike and Dick: Portrait of a Strange Political Marriage*, New York: Simon and Schuster, 2013.
- Goh, Evelyn. *Constructing the U.S. Rapprochement with China, 1961–1974: From "Red Menace" to "Tacit Ally."* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- . "Nixon, Kissinger, and the 'Soviet Card' in the U.S. Opening to China, 1971–1974," *Diplomatic History* s: 29-3 (Haziran 2005): s. 475–502.
- Heidenreich, Conrad ve K. Janet Ritch. *Samuel de Champlain before 1604: Des Sauvages and Other Documents Related to the Period*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2010.
- Holmes, Richard. *Falling Upwards: How We Took to the Air*, New York: Pantheon, 2013.
- Isaacson, Walter. *Kissinger: A Biography*, New York: Simon and Schuster, 1992.
- Jenkins, Roy. *Churchill: A Biography*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2001.

- Lewis, Michael. *Büyük Açık: Kıyamet Çarkının İçinde*, çev. Neşenur Domanıç. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2011.
- Li, Zhisui. *The Private Life of Chairman Mao: The Memoirs of Mao's Personal Physician*, çev. Tai Hung-Chao. New York: Random House, 1994.
- Litalien, Raymonde. *Champlain: The Birth of French America*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2004.
- Lukacs, John. *Five Days in London, May 1940*, New Haven: Yale University Press, 1999.
- MacMillan, Margaret. *Nixon in China: The Week That Changed the World*, Toronto: Viking Canada, 2006.
- Mann, James. *About Face: A History of America's Curious Relationship with China, from Nixon to Clinton*, New York: Knopf, 1999.
- Marchildon, Gregory P. *Profits and Politics: Beaverbrook and the Gilded Age of Canadian Finance*, Toronto: University of Toronto Press, 1996.
- Reith, Baron. *The Reith Diaries*, haz. Charles Stuart. Londra: Collins, 1975.
- Short, Philip. *Mao: Mao Zedong: Bir Yaşam*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.
- Sorkin, Andrew Ross. *Too Big to Fail: The Inside Story of How Wall Street and Washington Fought to Save the Financial System and Themselves*, New York: Viking, 2009.
- Taylor, A. J. P. *Beaverbrook*, Londra: Hamish Hamilton, 1972.
- Tett, Gillian. *Fool's Gold*, New York: Free Press, 2009.
- Von Krockow, Christian. *Hour of the Women*, Boston: Faber and Faber, 1993.
- Young, Kenneth. *Churchill and Beaverbrook: A Study in Friendship and Politics*, Londra: Eyre and Spottiswoode, 1966.

Dördüncü Bölüm: Merak

- Bayley, Emily, Lady Clive ve Sir Thomas Metcalfe. *The Golden Calm: An English Lady's Life in Moghul Delhi: Reminiscences*, Haz. M. M. Kaye. New York: Viking, 1980.
- Carrington, Dorothy. *Granite Island: A Portrait of Corsica*, Harmondsworth, BK: Penguin, 1984.
- Cheeseright, Paul. "Queen without a Throne: Ursula Graham Bower and the Burma Campaign" *Asian Affairs*, s: 45-2 (Haziran 2014): s. 289-99.
- Durham, Mary Edith. *Albania and the Albanians: Selected Articles and Letters 1903-1944*, haz. Bejtullah Destani. Londra: Centre for Albanian Studies, 2001.
- . *High Albania*, Londra: Virago, 1985.
- . *Through the Lands of the Serb*, Londra: E. Arnold, 1904.

- . *Twenty Years of Balkan Tangle*, Londra: Allen and Unwin, 1920.
- Eden, Emily. *Up the Country: Letters Written to Her Sister from the Upper Provinces of India*, Londra: Virago, 1983.
- Eden, Fanny. *Tigers, Durbars and Kings: Fanny Eden's Indian Journals, 1837–1838*, haz. Janet Dunbar. Londra: John Murray, 1988.
- FitzHerbert, Margaret. *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert*, Londra: John Murray, 1983.
- Graham Bower, Ursula. *Naga Path*, Londra: John Murray, 1952.
- Jasanoff, Maya. *Liberty's Exiles: American Loyalists in the Revolutionary World*, New York: Knopf, 2011.
- Moorehead, Caroline. *Freya Stark*, Harmondsworth, UK: Penguin, 1985.
- Murphy, Dervla. *Full Tilt: From Dublin to Delhi with a Bicycle*, Londra: John Murray, 1965.
- Parkes, Fanny. *Begums, Thugs & Englishmen: The Journals of Fanny Parkes*, seç. ve haz. William Dalrymple. Londra: Penguin, 2003.
- Simcoe, Elizabeth Posthuma. *Mrs. Simcoe's Diary*, haz. Mary Quayle Innis. Toronto: Dundurn, 2007.
- Taylor, Alan. *The Civil War of 1812: American Citizens, British Subjects, Irish Rebels, & Indian Allies*, New York: Knopf, 2012.
- Tanner, Marcus. *Albania's Mountain Queen: Edith Durham and the Balkans*, Londra: I. B. Tauris, 2014.
- Wallach, Janet. *Çöl Kraliçesi*, çev. Püren Özgören, İstanbul: Can Yayınları, 2016.
- Winstone, H. V. F. *Gertrude Bell*, Londra: Quartet, 1980.

Beşinci Bölüm: Gözlemciler

- Hindistan İmparatoru Babür. *Baburname*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2016.
- Cochran, Peter. *The Burning of Byron's Memoirs: New and Unpublished Essays and Papers*. Newcastle upon Tyne, BK: Cambridge Scholars Publishing, 2014.
- Comnena, Anna. *The Alexiad of Anna Comnena*. Çev. E. R. A. Sewter. Middlesex, BK: Penguin, 1969.
- Dale, Stephen F. "The Poetry and Autobiography of the Bâbur-nâma," *Journal of Asian Studies* 55, sayı 3 (1996): 635–64.
- Easton, Laird M. *The Red Count: The Life and Times of Harry Kessler*, Berkeley: University of California Press, 2002.
- Gascoigne, Bamber. *The Great Moghuls*, Londra: Jonathan Cape, 1971.
- Glendinning, Victoria, birlikte haz. Judith Robertson, *Love's Civil War: Elizabeth Bowen and Charles Ritchie, Letters and Diaries, 1941–1973*, Londra: Simon and Schuster, 2009.

- Gray, Charlotte. *Sisters in the Wilderness: The Lives of Susanna Moodie and Catharine Parr Traill*, Toronto: Viking, 1999.
- Kessler, Count Harry. *Berlin in Lights: The Diaries of Count Harry Kessler (1918–1937)*. çev. ve haz. Charles Kessler, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1971.
- . *Journey to the Abyss: The Diaries of Count Harry Kessler, 1880–1918*. çev. ve haz. Laird M. Easton. New York: Random House, 1911.
- Klemperer, Victor. *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer, 1933–41*, çev. Martin Chalmers. Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1998.
- . *I Will Bear Witness: A Diary of the Nazi Years 1942–1945*, çev. Martin Chalmers. New York: Modern Library, 2001 .
- Maalouf, Amin. *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- McClung, Nellie. *The Complete Autobiography: Clearing in the West & The Stream Runs Fast*, haz. Veronica Strong-Boag ve Michelle Lynn Rosa. Peterborough, ON: Broadview, 2003.
- Norton, Lucy. *Saint-Simon at Versailles*, Londra: Penguin, 1985.
- Ritchie, Charles. *An Appetite for Life: The Education of a Young Diarist, 1924–1927*, Toronto: McClelland and Stewart, 2001.
- . *The Siren Years: A Canadian Diplomat Abroad, 1937–1945*, Toronto: McClelland and Stewart, 2001.
- Roquebrune, Robert de. *Testament of My Childhood*, Toronto: University of Toronto Press, 1964.
- Ross, Alex. “Diary of an Aesthete: Count Harry Kessler Met Everyone and Saw Everything,” *New Yorker*, 23 Nisan 2012.
- Séguin, Marie de Rabutin-Chantal, marquise de. *Selected Letters*, çev. Leonard Tancock. Londra: Penguin, 1982
- Tomalin, Claire. *Samuel Pepys: The Unequalled Self*, Londra: Penguin, 2002.
- Trudel, Marcel. *Memoirs of a Less Travelled Road: A Historian's Life*, çev. Jane Brierley. Montreal: Véhicule, 2002.
- Watt, D. C. *Personalities and Politics: Studies in the Formulation of British Foreign Policy in the Twentieth Century*, Londra: Longmans, 1965.

İzinler

Aşağıdaki bölümleri yeniden yayımlamak için izin alınmıştır:

F. R. Scott'ın şiiri "W.L.M.K" F.R. Scott mirasının yazınsal vasisinin izniyle yayımlanmıştır.

Alligator Pie'dan "William Lyon Mackenzie King" © 1974 Dennis Lee. HarperCollins Publishers Ltd. tarafından yayımlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.

BU KİTAP VE BU KİTABIN temel aldığı dersler uzun yıllar süren tarih okumaları ve burada ismini anacağım pek çok insanla tarih üzerine yaptığım tartışmaların eseridir; hepsine teşekkür ederim. Bu kitabı, beni belki de farkında olmadan tarihi olabildiğince yalın anlatmaya teşvik eden tüm öğrencilerime adıyorum. Bana ilk ve en iyi dersi verenler tarihi nasıl günümüzle ilişkilendireceğimi ve eğlenceli kılacağımı (bunu başarabildiğimi umuyorum) öğreten Ryerson'daki öğrencilerim oldu. Bir çevre mühendisliği öğrencisinin Napolyon üzerine bir dersimle ilgili dediği şey benim için hâlâ çok kıymetli: Ona göre dersim, biraz önce çıktığı endüstriyel atık dersinden çok daha ilginçti.

Toronto'daki Ryerson ve Toronto Üniversitesi'ndeki ve Oxford Tarih Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde ve özellikle de entelektüel toplulukların en iyisi olan St. Antony's'de daha yakın tarihte edindiğim ancak bir o kadar değerli dostlarıma ve meslektaşlarıma da çok şey borçluyum.

Her ne kadar teker teker teşekkür etmek zor bir iş olsa da, Bob Bothwell, Avi Shlaim, Gwyn Daniel, Paul Betts, Noah Richler, Hermione Lee ve John Barnard'a benimle düşüncelerimi masaya yatırma sabrını gösterdikleri için özellikle teşekkür ediyorum. Hermione'ye beni Wolfson College'daki Life Writing Centre'da ders vermek

üzere davet ettiği için minnettarım, çünkü burada fikirlerimin bir kısmını test etme imkanı buldum.

Hem mükemmel bir dost hem de şahane bir temsilci olan Caroline Dawney, yayıncılarım House of Anansi'deki Sarah MacLachlan ve Profile'daki Andrew Franklin yanımda olduğu için epey şanslıydım. Üçü de değerli fikir ve önerileriyle bana çok yardımcı oldu. Her iki yayınevinin de çalışmaktan büyük keyif aldığım muazzam ekipleri var: Anansi'de editör Janie Yoon, redaktör Peter Norman, tasarımcı Alysia Shewchuk ve reklam müdürü Laura Meyer; Profile'da yazı işleri müdürü Penny Daniel, sanat yönetmeni Peter Dyer ve kıdemli reklam müdürü Valentine Zanca. Canadian Broadcasting Corporation'dan Philip Coulter ve Greg Kelly kitapları derslere dönüştürme becerilerini burada da konuşturdu. Massey College'ın Master'ı Hugh Segal ve yetenekli müdürü Anna Luengo'ya da okulun derslerime vermeye devam ettiği destekten ötürü teşekkür etmek istiyorum.

Her zaman olduğu gibi, son olarak fikirlerimle ilgili benimle konuşmaya, taslaklarımı okumaya, başlık önermeye, derslerime gelmeye veya bunaldığımda beni neşelendirmeye her an hazır olan çok sevgili aileme teşekkür ederim. Umarım onlara ne kadar minnettar olduğumun farkındalardır. Biri hariç onların isimlerini teker teker yazmayacağım: Bir şeyler yazarken her zaman aklımdaki okur olan ve nazik olduğu kadar katı eleştirileriyle işimi çok daha iyi yapmamı sağlayan annem Eluned'e özel olarak teşekkür ediyorum.

Terminoloji Üzerine Bir Not

Kanada'nın yerli halklarından Yerliler olarak söz etmeyi tercih ettim. Bunun nedeni kısmen alıntıladığım Bayan Simcoe gibi isimlerin terminolojisini yansıtmaktı; kısmen de şu ana kadar İlk Milletler, aborijinler veya yerli halklar gibi çeşitli tanımlamalar arasından henüz fikir birliğine varılmış bir terim olmamasıydı.

- ABD-Çin ilişkileri 131, 132
 Afganistan 188, 194, 195, 197
 afyon 36, 163, 193
 Aitken, Max (Lord Beaverbrook) 116-124
 Alman milliyetçiliği 23, 29, 88
 Amerikan Bağımsızlık Savaşı 165
 Amerikan İçsavaşı 113
 Anglo-Arnavut Toplumu 177, 178
 antik Yunan 64, 66, 158
 Arap milliyetçiliği 171
 Arjantin 79, 80
 Arnavutluk 13, 53, 89, 171, 173-178
 Atatürk 84
 atom bombası 12
 Auschwitz 224
 Austen, Jane 181, 182
 Avusturya 23, 24, 27-31, 51, 87, 99, 114, 173, 174, 203, 219
 Avusturya-Macaristan 63, 205
 Avusturya İmparatorluğu 23, 24, 28-30
 Aydınlanma 159
 Azor Adaları 56, 57
 Aztek İmparatorluğu 139
 Babbage, Charles 147, 148
 Babür İmparatorluğu 161, 190, 195
 Baker, Josephine 213
 Balkan Savaşları (1912-1913) 113, 175
 Balkanlar 172-178, 205
 Bastille baskını 12
 Bauhaus okulu 209
 Bavyera 23, 24, 30, 91
 BBC 111, 223, 224
 Belçika 31, 54, 100, 106, 209, 211
 Bell, Alexander Graham 108, 170
 Bell, Gertrude 170-172, 179
 Bennett, R. B. 117
 bilimsel devrim 205
 Birleşmiş Milletler 48, 66
 Bismarck, Otto von 19, 22, 24-32, 44, 58, 124, 133, 134, 208, 225
 Bizans İmparatorluğu 15, 229
 Blanchard, Sophie 106
 Bolşevizm 213
 Bosna Hersek 174
 Bowen, Elizabeth 203, 204
 Braun, Eva 87
 Britanya İmparatorluğu 35, 39, 40, 59, 148, 151, 159, 205, 226

- Buenos Aires Konferansı 50
 Buharin, Nikolay 92
 Burton, Sör Richard 182
 Bush, George W. 13
 Büyük Atılım 85
 Büyük Buhran 32, 38, 43, 46, 47, 49, 58, 65, 85
 Büyük Temizlik 87, 89
 Büyük Veba Salgını 15, 186
 Büyük Yangın 186
 Byron (şair) 147, 181, 182
- Callimachi (Romanya prensesi) 203
 Carlyle, Thomas 14
 Cassel, Sör Ernest 208
 Castro, Fidel 20
 Cengiz Han 191
 Cézanne, Paul 208
 Chamberlain, Neville 51, 107
 Champlain, Samuel de 115, 135-145, 158, 198, 227
 II. Charles 186
 Churchill, Clementine 120
 Churchill, Winston 13, 21, 55, 57, 62, 81, 101, 106, 107, 120, 121, 124, 135, 227
 Clinton, Hillary 149
 Cocteau, Jean 211
 Cook, James 153
 Cortés, Hernando 64
 Curie, Marie 108
- Çan Kay Şek 169
 çiçek salgını 144
 Çin 13, 15, 51, 52, 84, 85, 89, 114, 115, 128-134, 136, 140, 191, 205
 Çin-Sovyet ilişkileri 130
 Çin Komünist Partisi 84
 Çek Cumhuriyeti 30
 Çekoslovakya 53, 99
- de Gaulle, Charles 125
 de Sévigné, Madam 149, 226
 Degas, Edgar 208
 Deng Şiaoping 84
 Danimarka 30
 Diver, Maud 167
 Doğu Hindistan Şirketi 159, 166, 167
 Domuzlar Körfezi 20
 Douglas, Helen Gahagan 128
 du Pin, Madam de la Tour 15
 düello 134
 I. Dünya Savaşı 12, 13, 35, 40, 49, 62, 65, 66, 70, 85, 88, 90, 99, 109, 111, 113-115, 119, 134, 168, 170, 178, 184, 208, 211, 218, 221
 II. Dünya Savaşı 11, 12, 22, 32, 33, 39, 40, 49, 53, 58, 62, 87, 96, 98, 100, 121, 124, 125, 126, 128, 133, 202
- Eden, Emily 164
 ekonomik kriz (2008) 48
 Einstein, Albert 12, 206
 Eisenhower, Dwight 126, 127
 I. Elizabeth 65, 149, 159,
 Engizisyon 139
 Etiyopya 40, 50, 52
 etnik milliyetçilik 84
 evanjelizm 166
- Faysal (Haşimoğulları prensi) 171
 Falklands Savaşı 75, 79, 80
 faşizm 84
 Fatih I. William 44
 Ferns, H. S. 42
 Filistin 220
 Ford, Henry 49, 115
 Fransa 12, 17, 22, 29-31, 47, 51, 53, 54, 62, 66, 70, 78, 99-101, 105, 106, 125, 135-138, 140, 142, 143, 153, 184, 186, 187, 199, 200, 205, 214, 225

- Franklin, Benjamin 105
 Franz Ferdinand (Avusturya Arşidükü) 63
 Franz Joseph (Habsburg imparatoru) 24, 30
 Fransız Kanada'sı 33, 204
 Fransız Devrimi 12, 15, 22, 89, 152, 199
 Gandhi, Mahatma 168
 Gates, Bill 115
 Gauguin, Paul 208
 Gelibolu çıkarmaları 21
 George, David Lloyd 21, 35, 123, 184
 Gestapo 97, 216, 221
 Gide, André 209
 Gorbacov, Mihail 13
 Gore, Al 13
 Graham Bower, Ursula 169, 170
 Graham, Maria 159
 Grey, Sör Edward 40
 Grimm kardeşler 23
 Grosz, George 208
 Guerre, Martin 12
 Güney Afrika 100
 Hardy, Thomas 182
 Harvard Üniversitesi 36, 37, 44
 Heath, Edward 76, 78, 83
 IV. Henry 138
 Herbert, Aubrey 172, 177, 178
 Hildegard von Bingen, Abbess 150
 Himmler, Heinrich 87, 100
 Hindistan 21, 36, 130, 148, 151, 159, 161, 163, 165-170, 179, 182, 187, 188, 190, 192, 195, 196, 197, 227
 Hitler, Adolf 13, 40, 50, 52, 53, 58, 62, 65, 66, 75, 85-91, 96-102, 106, 107, 203, 213-216, 219, 222, 227
 Hitler Gençliği 222
 Hobhouse, John 182
 Holland, Tom 21
 Hollanda 100
 Hopkins, Harry 46
 House, Edward 68, 69
 Howe, Sör Geoffrey 83
 Hughes, Ted 182
 Hümayun (Babür'ün oğlu) 188, 192, 196, 197
 Huron Birliği 137, 142-145
 Hüseyin, Saddam 227
 Hyde Park 55
 Irvine, Sandy 109
 İçsavaş (Çin) 84, 85
 İçsavaş (İspanya) 40
 İçsavaş (Rusya) 85, 86
 İkinci Reich 31
 İngiliz Kanada'sı 33
 İrlanda 181, 203
 İskandinavya 100
 İskoçya 82, 83, 117, 140, 141, 154
 İslam 12, 189, 193, 194, 196
 İsviçre 205
 İtalya 40, 52, 53, 75, 100, 107, 156, 184, 205, 210, 223, 230
 Japonya 12, 36, 49, 51-53, 57, 64, 75, 94, 96, 102, 130, 170, 205, 206
 Jarvis, Hannah 156
 Jobs, Steve 115
 Jones, Sör William 159
 Joyce, James 183
 Jukov, Georgi 96
 Julius Caesar 64, 229
 Junker sınıfı 25, 26, 58, 133
 kadın hareketi 149
 Kamboçya 127
 Kalvinizm 67
 kapitalizm 36, 58, 87, 88, 92, 95, 114, 120, 205

- Karadağ 173-177
 Keane, Molly 134
 Kempe, Margery 150
 Kennedy, John F. 20, 124, 125, 127
 Kennedy, Joseph 47
 Kershaw, Ian 62, 90, 91
 Kessler, Alice 206
 Kessler, Kont Harry 204-215, 225
 Kırım Savaşı 29
 Kızıl Haç 55
 Kızıl Muhafızlar 131
 Kızıl Ordu 47
 King, Anthony 76
 King, William Lyon Mackenzie 13, 22, 32-44, 47, 51, 53, 55, 58, 65, 183
 Kipling, Rudyard 121
 Kissinger, Henry 129, 131, 132
 Klemperer, Eva 217, 219-223
 Klemperer, Georg 219
 Klemperer, Otto 215
 Klemperer, Victor 215-225
 Knox, Frank 47
 Kohl, Helmut 24
 Kolomb, Kristof 135, 138
 kolektivizasyon 85, 87, 91, 92
 Komünizm 96, 103, 128, 129, 212
 Konstantinopolis 187
 Kore Savaşı 128
 Königgrätz 30
 Kristal Gece 53, 219
 Kruşçev, Nikita 128
 Kuzey Kore 130
 Kuzey Vietnam 130
 Kültür Devrimi 15, 85, 131
 Lapointe, Ernest 37
 Law, Bonar 122, 123
 Lawrence, T. E. 171
 Lawson, Nigel 81
 Lenin, Vladimir 85-87, 92
 liberalizm 205, 212
 Lin Biao 132
 Lincoln, Abraham 47
 Lindbergh, Charles 49, 58
 Litvinov, Maksim 47
 Livingstone, David 61
 Londra Konferansı 46
 Lord Beaverbrook. Bkz. Aitken, Max
 XIV. Louis 31, 149, 185-187, 225
 Lovelace, Ada 147
 Ludendorff, Erich 208, 211
 Maalouf, Amin 187
 MacArthur, Douglas 46
 Makedonya 174, 175
 Mackenzie, Alexander 61, 157
 Macmillan, Harold 77
 Mahler, Gustav 208
 Maillol, Aristide 208
 Mallory, George 109
 Mallory, Ruth 109
 Mançurya 49, 191
 Mann, Thomas 208
 Mao Zedong 13, 84, 85, 89, 128-133, 183
 Marie Antoinette 15
 Marksizm 12, 84
 Marshall Planı 128
 Marx, Karl 12, 88
 McCarthy, Joe 128
 Mezopotamya 171
 Metcalfe, Sör Thomas 160, 166
 Meksika 64, 70
 Milletler Cemiyeti 48, 66, 71, 128, 178, 227
 milliyetçilik 23, 27, 28, 84, 211
 misyonerler 138, 142, 151
 Monet, Claude 208
 Montagnais (kabile) 136, 142, 144
 Montaigne, Michel de 16-18, 62, 139

- Montreal 115, 118, 121, 135, 140, 141, 152, 154, 199, 201
- Moore, Thomas 181, 182
- Munch, Edvard 208
- Murat, Joachim 22
- Murphy, Dervla 170
- Mussolini, Benito 13, 50, 53, 75, 227
- Nabokov, Nicolas 207
- Naga halkı 169, 170
- Nahoş Kış (grevler) 78
- Napolyon 22, 23, 101, 106
- III. Napolyon 29
- Nazizm 12
- Nikola (Karadağ kralı) 175
- Nikolay (çar) 13
- Nietzsche, Friedrich 206, 207, 209
- Nixon, Richard 76, 115, 124-133
- Normandiya Çıkarması 112
- Nürnberg Yasaları 218
- On Dört Nokta 71
- On Üç Koloni 152
- Orta Doğu 53, 148, 170, 171, 179, 182, 187, 230
- Osmanlı İmparatorluğu 29, 63, 170, 172, 174, 176, 205, 206
- Owen, Wilfred 112
- Özbekistan 190
- Paris Barış Konferansı 184
- Pakistan 130, 195
- Parkes, Fanny 151, 160-166, 179
- Pearl Harbor 57, 102
- Pepys, Samuel 16, 62, 185, 186
- Perkins, Frances 46
- Pilgrimler 44
- Pizarro, Francisco 135
- Plath, Sylvia 182
- Polonya 51, 53, 94, 95, 98, 99, 101, 112, 212, 223, 224
- Pomeranya 112
- Portekiz 135
- Princeton Üniversitesi 67-69, 74
- Prusya 23-31, 58, 112, 133, 134
- Quebec 41, 135, 136, 141, 144, 145, 152, 198-201
- Quebec City 140, 154, 156,
- Quebec ayrılıkçılığı 42
- Raj (ayrıca bkz. Hindistan) 148, 151, 159, 166-169
- Ralston, James 41
- Renanya 99
- Rilke, Rainer Maria 208
- Ritchie, Charles 201-204, 226
- Roma Cumhuriyeti 21, 64
- Roma İmparatorluğu 64, 229
- Roosevelt, Eleanor 44, 45
- Roosevelt, Franklin Delano 13, 18, 43-48, 50-58, 65, 72, 101
- Roosevelt, Theodore 67, 69
- Rothschild, Miriam 203
- Romanya 130, 172
- Rubicon* (Holland) 21
- Rus Devrimi 70, 89, 90, 93, 94
- Rusya 13, 19, 23-31, 58, 63, 85, 89, 93, 101, 112, 133, 134, 207, 211
- Saksonya 23
- Sanayi Devrimi 12, 114
- Saraybosna 12, 63, 183
- Sarı Yıldız 219, 222, 224
- Scott, Sör Walter 181
- Sessiz Devrim 201
- Sırbistan 63, 172, 174, 176-178
- Shaw, George Bernard 208
- Sicilya 22

- Simcoe, Elizabeth 152-157, 159, 165,
 179, 198, 199, 204
 Simcoe, John Graves 152
 Soğuk Savaş 13, 24, 225
 Sosyal Darwinizm 88
 sosyalizm 77, 87, 88, 92, 95, 98
 Sorkin, Andrew 114
 Sovyetler Birliği 13, 50, 57, 62, 87, 89,
 91, 92, 94-97, 99-103, 107, 129, 130,
 134
 Stalin, Josef 18, 62, 65, 66, 85-98, 100,
 103, 223, 227
 Stark, Freya 170
 Strauss, Richard 208
 Suriye 170
 Süveyş Kanalı 166

 Şanghay 36
 Şeybani Han 195
 Şii 162
 Şili 127

 Taft, William 72
 Thatcher, Margaret 13, 65, 66, 75-86,
 102, 124, 149
 Terör Dönemi (Fransa) 89
 Tiananmen Meydanı 13
 Tibet 108
 Timurlenk 190
 Toronto 36
 Toronto Üniversitesi 36, 116, 133, 149
 totalitarizm 53, 65
 Troçki, Lev 92
 Trudel, Marcel 198-201, 204
 Türkiye 35, 84, 205

 Ukrayna 93
 Uluslararası Afyon Komisyonu 36
 Ural Dağları 100
 Uzak Doğu 17, 52, 96, 107

 van de Velde, Henry 209
 van Gogh, Vincent 208
 Versay Anlaşması 87, 99
 Victoria (kraliçe) 28, 205
 Voltaire 200, 225
 von Bethmann-Hollweg, Theobald 208
 von Hindenburg, Paul 211, 213
 Vuillard, Édouard 208

 Washington, George 49
 Watergate skandalı 126, 127, 133
 Weber, Max 22, 91
 Weimar Cumhuriyeti 85, 213
 White, William Allen 54
 I. Wilhelm (Prusya kralı ve Almanya
 imparatoru) 24, 26-28, 30, 31
 II. Wilhelm (Almanya imparatoru) 13, 25,
 28, 207, 210
 Wilson, Woodrow 45, 48, 65, 66, 184,
 227
 Wu (imparatoriçe) 61, 149

 Yahudi cemaati 217, 222
 Yahudi karşıtlığı 207, 219
 Yejev, Nikolay 94, 95
 Yugoslavya 183, 226
 Yunanistan 176, 178, 181
 Yunan Bağımsızlık Savaşı 181

 Zemon Davis, Natalie 12
 Zoe (imparatoriçe) 15
 Zogu (Arnavutluk kralı) 179

